

155/494/1

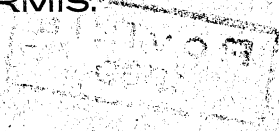
VÝCHOVOVEDA *DL*

PRE

SEMINARISTOV A RODIČOV.

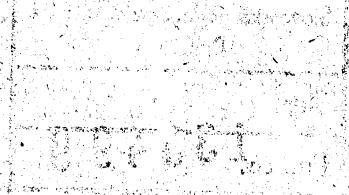
SPÍŠAL

SAMUEL ORMIS.

DIEL DRUHÝ.

UČBOVEDA.

612 1560/9
80

VO VEĽKEJ REVÚCI.

NÁKLADOM SAMUELA ORMISA.

1874.

Revízia
1969

Slovenská pedagogická knižnica
Bratislava

Sign.

Prír. čís. 133499

H 448.1

II. Diel.

Učboveda.

§. 1.

O b s a h.

Učboveda rokuje o zákonoch a pravidlách, ktoré pri vyučovaní nasledovať máme, aby učedník poznal Boha, i svet, i seba samého, a tak bol u Boha i u ľudí múdрым a milým t. j. dobrým. Ona je len čiastkou duchovnej výchovy, lebo len to podrobnejšie predkladá, čo duchovná výchova za svoje prostriedky uznala (vidz § 58), totiž: známosť o Bohu, vedu a cvik, aby privedla učedníka k nábožnosti, múdrosti a milosti čili добрote. Ale pre svoju dôležitost predkladá sa osobitne, ako zvláštna veda. Nektóri spisovatelia ju delia na obecnú a zvláštnu, tantú nazývajú *Didaktikou*, túto *Methodikou*, čili Spôsobovedou, ale to je chybné delenie, lebo Methodika je zase len čiastkou učbovedy, teda pochopy sú to podriadené jeden druhému, a nemôžu stáť jako súradné. My delíme celú učbovedu podľa cieľa, predmetu, výkonu a spôsobu na štyri čiastky, ktoré nám odpoveď dajú na nasledujúce štyri otázky:

1. Koho učiť?
2. Čomu učiť?
3. Kto má učiť?
4. Ako učiť?

A ponevadž učedník náš je duch, ktorý sám žije, sám sa vyvíja, sám sa učí, a keď on nechce, tak všelikému nášmu vyučovanému.

čovaniu vzdoruje a neprijíma ho, preto učba je len *príprava* k duchovnému životu. A podľa tejto prípravy delíme učbovedu na štyri hlavy:

1. Príprava učedníka, aby sa rád učil.
2. Príprava predmetu, aby ho učedník rád prijímal.
3. Príprava samého učiteľa, aby umel dobre učiť.
4. Príprava prostriedkov, aby vždy odpovedaly zámeru.

§. 2.

Význam učenia.

Učiť znamená inému naše myšlienky, predstavy a náhľady zdelovať, a náš spôsob konania ukazovať tým cieľom, aby i ten, komu zdelujeme, si také myšlienky utvoril, a tak konal, ako my konáme. Koreň toho slova je: „*uk*“, čo zdá sa toľko znamenať, ako *duchovne prijímať*, duchovne brať. Činná forma „*učíť*“ znamená: urobiť, aby duchovne prijímal, teda ponúkať, povzbudzovať k učeniu; zvrtná forma „*učíť sa*“ znamená seba samého nútiť, aby myseľ prijímala duchovné pokrmy. Opätovacia forma je: *vyk*, *vykať*, *zvykať*, *privykať*, a opätovaco-činná: *cvičiť*, t. j. urobiť, aby daktó privyknul k nektorému činu. *Cvič* je činnosť trvajúca, *zvyk* dokonaná.

Človek učí sa cez celý život od iných, a iní učia sa od neho. I dieťa učí sa od malička od tých, s ktorými obcuje, preto obcovanie ľudí nazývame *školou života*, kde sám pán Bôh je učiteľom, spravcom i karhatelom. Opatrný rodič pripravuje dieťa pre tú širokú školu života, a preto ho bere do školy prípravnej, dla určitého cieľa sporiadanej, kde nepanuje náhoda, ale predpísaný poriadok. Cirkev kresťanská verí v „obcovanie svätých“ — a k tejto svätosti pripravuje svoje deti, a preto školu kresťanskú nazvať by sme mohli: „prípravňou k svätému obcovaniu.“ Podľa toho slovo „učíť“ znamená, zúmyslne nekomu také myšlienky, predstavy a náhľady zdelovať a v takých pohyboch, rečiach a skutkoch ho cvičiť, ktoré sú potrebné k svätému obcovaniu kresťanskému.

Poznam. Latinské slovo: „doceo, docui, doctor“ zdá sa mať nejakú príbuznosť so slovenským: doučím, douk, — ale jeho význam neznáme. Podivná vec, že latinské: disco (učím sa) má minulé čas: „didici“, jako by pochádzalo od: dico (hovorím). Tak i nemecké: „lehren“ znamená hovoriť, čo i naše porekadlo dosvedčuje: „lári fári“, t. j. prázdne

hovorenie, a skutočne u Nemcov je „lári“ u latinákov „fári“, to jest „lehren“ Nemcom znamená hovorením učiť nekoho; „for, fatus sum, fari“ latinákom znamená hovoriť, z čoho vidno, že najpôvodnejšia reč musí byť slovanská, keď v nej korene irdoeuropejských jazykov tak čisto zachované sú.

§. 3.

Cieľ vyučovania.

Cieľ vyučovania je trojaký: známosť, veda a vtip, to jest aby učedník poznal Boha a jeho dielo v svete, potom aby vedel čo je dobré a čo zlé, a konečne aby pri každej udalosti, pri každom čine dovtúpil sa, čo sa srovnáva s pravdou a dohrotou, a tak aby bol dobrým. Tento duchovný život podobá sa telesnému, lebo jako človek jedlo z vonku do seba prijíma, tak i známosť z vonku prijímať musí, a jako to jedlo žalúdkom, črevami, srdcom, pľúcami a inými útrobami sám na krev premeňuje a svojmu telu pripravuje, tak i známosť myslou premení na vedu a svojej duši záživnou urobí, konečne jako krev sa usadí v jednotlivých údoch a dáva jim sily, hbitosti, krásy, zdravia, rozkoše, tak i veda zjavuje sa v múdrosti, kráse, pravde, a duševnej blaženosti.

Všetky tieto tri ciele obsažené sú v jednom slove *pravda*, o ktorej Kristus pán povedal (Jána 8, 32) že nás vysvobodí. Ale jestli pravdu nezveme pokrmom duchovným, a povážime, že jako telesný pokrm neprospeje tomu, kto ho neužíva, tak ani pravda dobrým neurobí toho, kto ju neprijme a sám v sebe neztroví, preto ponevadž práve toto duchovné ztrovenie deje sa skrze známosť, vedu a vtip, za cieľ vyučovania klademe túto dušeslovnú trojicu, pravdu pak jako zásadu vyslovíme pri predmetoch učebných.

Ešte zpomenuť sluší domnienky novejších učopiscov, ktorí ináče vyslovili cieľ vyučovania, a síce nektorí za konečný cieľ položili *samouku*, to jest takú vycvičenosť, aby učedník sám ďalej zkušal pravdu, a tak sám bol svojim učiteľom, alebo jako to Palmer vyslovil „učiteľ vloží berlu do ruky učedníkovi, aby už sám nad sebou panoval. Lebo chovateľ nemôže chovancovi všetko povedať, ale to, čo mu povie, má nie len k tomu poslúžiť, aby to povedané znal, ale i k tomu, aby skrze to utvoril v sebe pre každú pravdu otvorené srdce a pre každú spravodlivú známosť živú povzbudenú zaujatost.“ (Str. 364). Iní postavili dvojaký cieľ: materiálny a formálny. Pod materiálnym rozumeli: známosť, pod formálnym: vedu a vtip. Ale chybné je toto vysvetlenie, lebo zná-

most a veda nestoja v takej protive, jako materia a forma, ani formálnosť neoznačuje prerobenie duchovné a prenesenie do života. Pre toto chybné vyslovenie vzala i sama učba chybný smer, menovite u Pestalozziho, ktorý zanedbávajúc známosť na jednom predmete až do malicherností cvičil rozum, a tak pre ten jeden ho dobre pripravil, ale pre iné nesúcim. My ducha živého učíme, ktorý vždy potrebuje pokrm duchovný čili známosť, a hneď ju ztroví a premení na svoju vedu, a podľa toho i skutky svoje spravuje vtípom, a tak je múdry a dobrý, a preto za cieľ vyučovania klademe: známosť, vedu a vtíp.

§. 4.

Učebné zásady z povahy samého učedníka vzaté.

Ako zahradník prvej, než seje a sadí, obzerá a zkúma pôdu, jaká je, k čomu príhodná: tak i učiteľ, keď mu dovedú nového učedníka, prvej nežli ho počne vyučovať, má zkúmať, aké schopnosti, jaké náklonnosti má, jakými známosťmi je už naplnený a na jakom stupni vývoja duševného stojí. Čo zlého nalezne, to má odstrániť, čo chybného, doplniť, čo krivého, napraviť, čo dobrého, utvrdiť a upevniť. Aby v tom zkúmaní najisto a bez omýlu kráčal, odporúčame mu nasledujúce zásady, aby o nich rozmýšlal a sám presvedčil sa, že sú pravdivé a prirodzené, lebo čo jich len na známosť vezme a nepresvedčí sa o nich, to ho nezachráni od bludu.

1. *Každý učedník je schopný k dačomu*, jeden k počtom, druhý k rozprávkam, tretí k poznávaniu prírody, štvrtý ku zkúmaniu ľudských duší, piaty k posudzovaniu, šiesty k rozsudzovaniu, siedmy k hudbe, ôsmy k strojnícťvu atď. Toto dačo má učiteľ vyzkúmať, aby na ňom a okolo ňeho celú učbu rozostaviť mohol. Toto platí nie len o tých, čo všetkých päť smyslov zdravých majú, ale i o slepých, hluchonemých priemenoch (kretinoch) a deťach nepodarených.

2. *Každý učedník má tolko moci duchovnej, že všetko poznať, všetkému rozumieť, aspoň po istý stupeň a v istej miere môže*, lebo stvorený je k obrazu božiemu, a Bôh je vševedúci, preto i človek chce všetko vedieť, a k tomu dané sú mu od Boha smysly: zrak, sluch, pácha, šmak a hmat, aby vonkajšie veci poznával, a daná

mu je myseľ, aby premýtal všetko, k jakému by cieľu smerovalo, a keď to náležite užíva, a k tomu napomáhať má učiteľ, tak istotne všetko po istú mieru poznať môže. Aristoteles, pripodobňuje myseľ človeka na svet prichádzajúceho tabuli prázdnej, na ktorej nič nieto napísané, ale všetko sa napísať dá. Komenský ale pripodobňuje myseľ detinskú k jadrú stromovému, v ktorom nevidíme podobnosť stromu, a predsa je tam strom v pravde, čo skutok ukiaže, keď z neho strom vyrostne. Ale jako jedno jadro skorej druhé pozdej vyklívi sa a vypustí korene, delohy, pník a listy: tak i učedník jeden bystrejšie chápe, nežli iný, zato však nesmie tohto učiteľ vyhlásiť za hlúpeho, ani pochybovať o jeho schopnostiach, len on nech náležite prácu svoju koná.

3. *Že pádom rajským moci duchovné v človeku neboly zničené, ale len oslabené a jako by zatemnené,* lebo tak hovorí Pavel ap.: „Takliž sme tak klesli, abychom dokonce padli?“ (Rim. 11, 11.) a opät: „Všecko mohu v tom, kterýž mne posilňuje, Kristu“ (Fil. 4, 13). Zkušenosť pak dosvedčuje, že každý hriech oslabuje moci duchovné, a síce nie len v samom hriešniku, ale i v jeho deťoch, ba jako náказа morová, stín vrhá i na tých, ktorí s ním obcujú. Ale proti hriechu liek pripravuje výchova, temnosti osvetľuje, slabosť posilňuje a tak vedie k znovuzrozeniu. Jako lekár nesúdi, netrešce nemocného, ale lieči a uzdravuje: tak i učiteľ nemá súd vynášať nad mocmi učedníka, ale ho budiť, učiť, cvičiť, a čo bludného v ňom, napraviť.

4. *Že i chlapci i dievčatá jednak majú učení byť.* Túto zásadu vyslovil už Komenský vo svojej Didaktike (str. 37), ale posiaľ nebola uvedená do skutočnosti. Hovorí takto: „nemůže se také příčiny žádné ukázati, pročby ženské pohlaví od umění jazyků a moudrosti odměšováno býti mělo. Nebo rovně lidé jsou, boží obraz, jako i my, rovně účastnice milosti a království věku budoucího, rovně myslí k chápání moudrosti způsobenau obdařené, nýbrž vtipu jemností často nad nás počtěné; rovně jich k velikým věcem někdy, jako k spravování lidí, krajín, panství, i celých království, též k dávaní králům a knížatům rad zvláštích, item k umění lékařskému a spomáhání lidem, něbrž i k uradu pro rockému, poučování a vytrestávání skrze ně kněží a biskupův užívá pán Bůh. Proč tedy je abecedau samau odbyvati a dále od kníž odháněti máme? Bojíme se všetečnosti? Čím více je do práci myslí zavedeme, tím méně všetečnost, kteráž z prázdnoty myslí

plyne, miesta pri nich nalezne.“ — My dokladáme: 1; žena je stvorená mužovi k pomoci: jako že mu pomáhať bude nevdzdelaná? 2; i žene kázal Bôh panovať nad zemou, i nad rybami morskými atď: ako že panovať bude neučená? 3; žena je prvá chovateľka a učiteľka svojích detí: jako že jich chovať, učiť bude, keď sa k tomu nenaučí? 4; žena je slabšia na tele: čímže sa posilní, keď duchovne vzdelená nebude? 5; žena je okrasa spoločnosti ľudskej: jako že ju krásliť bude, nevdzdelaná? či by o nej neplatilo to slovo Esopovo keď líška na larvu prázdnu povie: oh, jak utešená tvár, ale bez modzgu! A preto za chybu vyhlasujeme, že dosiaľ dievčatá zanedbávané boli v naukách, a len tak chatrnými známostmi od-bavené, že vzdelený muž nemá s nimi o čom rozprávať. Zanedbalosť táto je pozostatok pohanstva a mohamedanstva, kde ženu nepovažovali za úplného a rovnoprávneho človeka, ale radšej za nástroj. Krestanstvo a Slovanstvo i v tomto ohľade vyslovilo čistú pravdu, ženu za rovnoprávnú s mužom považujúc a vychovávajúc, a každému pohláviu jeho prirodzený okres účinkovania vyznačujúc.

5. *Že každé dieťa, každý učedník musí byť cvičený, aby sa dačomu naučil,* to jest od prírody ani jedon nemáme tak veľkého vtipu, žeby sám pre seba dostatočný bol i bez pomoci dospelých. Len Bôh je vševedúci: človek každý učiť sa musí. I dieťa Ježiš učilo sa a zpytovalo sa učiteľov v chráme Jeruzalemskom, a bolo poslušné a prospievalo múdrosťou, a len v 30 roku počal vyučovať. I tak rečené „včasné hlavy“ (praecocia ingenia) učiť sa musia, a obyčajne krátkeho veku bývajú. Preto pravdu povedal istý mudrc: „Človek je len taký, jaké bolo jeho vychovávanie.“

6. *Že učedník len to snadno pochopí, čo sa mu prirodzene prednese a len to v pamäti zadrží, čo si opätovoľ.* Lebo aby dačo pochopil, musí mu to ukázané, vysvetlené a vyslovené byť tak aby on to videl, slyšal, cítil a rozumel, a tak aby jeho moc ducha tým povzbudená a obživená bola. Proti tomu robí teň učiteľ, ktorý na vek nepozoruje, a mladému také veci vnučuje, ktoré len starší chápať môže, alebo starších takými vecmi unuje, ktoré by len mladších zanimaly; ďalej ten, ktorý veľmi náhli s rečou, tak že učedník času nemá pochopiť; ďalej ten, ktorý cudzím a nesrozumiteľným jazykom hovorí k učedníkovi.

7. *Príroda začína od malého jadra a povelne, postupne vyvíja sa a nekvapí:* preto i učedníkovi pravdu zdelovať máme v krátkych a plných pravidlách, a trpelive čakať, až kým sa to

vyvine, a bez prestania na tom základe pracovať, aby k dokonalosti prišiel. Proti tomu činí ten, kto začína z vysoka a nemá trpelivosti s učedníkom, ďalej ten, kto mnoho hodín učením trápi dieťa a veľkými úlohami obťažuje pamäť jeho, tak že mladá myseľ to dokonale ztroviť nemôže.

8. Príroda vyvíja jadro hneď na všetky strany, zprvu síce mocnejšie do listu a dreva a len na konci vydá všelikú moc do ovocia, ale od prvopočiatku to ovocie vyvíja: tak má i učiteľ všestranne vyvíjať dieťa i v poznávaní, i v reči, i v posudzovaní, i v krasocite, i v šlachetných úmysloch: ale zprvu najväčšiu moc obráti na poznávanie, reč a krásocit, pozdejšie na posudzovanie a šlachetnú myseľ. Proti tomu činí ten, kto zanedbáva krásocit, pravý rozsudok a šlachetnú myseľ, ako i ten, ktorý miesto poznávania, a cvičenia v reči hneď samých posudzovateľov chová.

9. *Príroda sa nedá vynútiť, ale ovšem obžviť a vyvíjať: tak i učenie nemá byť násilné, ale samovoľné.* — Strom cez zimu nerostne, keď nemá vlhky, teploty a slnečného svetla, ale jaknáhle teplá jar príjde, hneď všetko sa pučí a zelená: ani dieťa sa nechce učiť, kým duchovnej vlhky, teploty a svetla nedostane. Vlaha táto sú príjemné veci, teplota sú krásne reči a svetlo je pravda, ktorá z tých rečí vysvitá. A tak pravidlo je zlaté: *nenúť dieťa ale váb.*

10. Vábenie k učeniu je dvojaké: *úcta a krása.* Jestli že ty uctive chováš sa k dieťaťu, a s ním slušne a spravodlivo nakladáš, tak ono cítiť bude v sebe chuť a radosť k učeniu, a to je ten duchovný magnét, ktorý vyvábí ducha z mládeže. Ďalej jestli krásne a príjemné veci mu prednášaš, tak vyjde z neho ten duch zvedavý a samochtiac učiť sa bude. Proti tomu hrešia tí rodičia, čo dieťky strašia školou, jako by dajakou trestnicou alebo práve mučiarňou, však škola je záhala, čili zábava, ba ešte viac: je chrám boží pre mladých ľudí. Dalby pán Boh, aby nektorá cirkev túto myšlienku do života uviedla, a školu na opravdový chrám pre mládež premenila, kdeby sa ani do oslov, trupov a hlupákov nenadávalo, ani nezauškovalo, ani telesne netrestalo, ani nefajčilo, netancovalo a žiadna nedobizeň netropila: Ale kamby ani nahnevany rodič nesmel prísť vadit sa na učiteľa, ako to po mnohých cirkvách býva, ba i predstavení, keď príjdu navštíviť učedníkov, aby sa uctive chovali k učiteľovi, a tak jeho vážnosť utvrdili a jeho ťažké povolanie osladili. — U starodávnych Athenčanov, ačkolvek boli modlári, škola tak uctená bola, že zákon vynesli, ktoby vyučovanie

svojím nenadálym tädnu vkročením prerušil, bol na smrť odsúdený; my jako kresťania len tolko žiadame, aby škola bola posvätným miestom, a aby i dospelí cirkevníci túto úctu k nej dokazovali, ako i dieťkam to za česť pokladali, že do školy chodia. — Ďalej proti tomu hrešia tí učítelia, ktorí grobiansky nakladajú so svojími učedníkmi, jich prezývajú, mena jim dávajú, opovrhujú, alebo práve rozdiel činia medzi bohatými a chudobnými, medzi pilnými a lenivými, medzi vtípnými a zpozdilými, lebo skrze to odcudzujú srdcia mládeže od seba a zabíjajú dobrého ducha u nich, tak že bohatých naplňujú pýchou, chudobných rozhorčenostou, pilných marnomyšlnostou, lenivých nedôverou a nechufou, vtípných revnivostou, zpozdilých roztržitostou. Mali by radšej nasledovať pána Boha, ktorý „slunci svému velí vzhodiť na dobré i na zlé, a dešť dáva na spravедlivé, i na nespravедlivé;“ a jako dobrí zahradníci, slabším pomáhať, mdlých posilňovať, vtípných k dôkladnosti prítahovať, aby jim všetko spolu zdarne rostlo, a všetko radovalo sa duchovnému životu. Nektóri učítelia svojich učedníkov považujú za otrokov, vraciac, počvičme jich zákonom, tak ako Hospodin cvičil Izraela zákonom, a keď dospejú, potom príjdu pod evanjelium. Toto je chybný náhľad, však dieťa je už od narodenia v cirkvi-kresťanskej, teda pod evanjeliumom, a preto ho krstia, prvej nežby ono samo rozumelo a vieru svoju vyznalo, a podľa príkazu Kristovho: „Nechte dítek jíti ke mně,“ považovať a uctiť máme i týchto malých kresťanov, ako vyvolených božích. — Konečne proti tomu hrešia i tí učítelia, ktorí nauku samú neznajú, alebo nechcú obživíť. Jestli neznajú, nech sa učia, a jestli nemôžu sa naučiť, tak sú nesúci do tohoto stavu, a mali by radšej v iných prácach spoločnosti ľudskej užitočnými byť; jestli nechcú, tak sú nájomníci nesvedomití, s ktorými nech vrchnosť sa shovára, ale nie učboveda.

11. *Každý počiatok býva ťažký!* Jadro v zemi dlhý čas potrebuje, kým tvrdú škrupinu rozpučne, a ešte dlhší kým sa korenkami upevní v zemi, potom ale už strmo roste. Tak i učedník mnoho času a práce potrebuje, kým svoje sily pohne, kým chápať počne, kým došťane dôveru v seba, že dačo môže, kým si utvorí jasné pochopy: a preto majme trpelivosť s ním, usnadnime mu, čo sa dá, a cvičme ho náležite v týchto počiatkoch, a bavme sa pri nich, však potom tým rýchlejšie pobežíme, keď sa nebudeme musieť vracäť k počiatkom. Proti tomu hrešia tí, ktorí preprúža učedníka, tak že za prvé roky školské všetku silu vydá, a potom si učenie

znechutí. To sa stáva obyčajne s tými rozmazanými, vtipnými hlavami, ktorých učiteľ ako zázrak dakajý chváli a vyznačuje, a v nich svoju svoju chválu hľadá; oni obyčajne v 15-tom roku keď majú k samočinnosti prechádzať, vytrhnú sa jako bedzgay býk z pod iha, a nechcú sa ďalej učiť, tak že na celý život stanú sa neužitočnými. Naproti tomu stredné hlavy dlho sa pasujú s počiatakami, ale keď už zmocneli v 15-tom roku, počínajú sami sa učiť, a donášajú „užitok stý v trpélivosti.“ Preto podľa zásady Komenského i my učbovedu zakladáme *na stredných hlavách*, ktoré pozdejšie dozrievajú, ale stále a sladké ovocie donášajú.

12. Mladé stromky uväzujeme k pevnému kolu, aby jich vetor nezlomil, a aby tým smerom rostly, ktorým zahradník chce: i učedníka máme priviazať k *istému poriadku školskému*.

13. Ale stromík ten má predsa voľné ratolesti, aby sa obracal za slncom, kam chce: tak i učedníkovi nechajme istú voľnosť, aby privykal svobodným byť, a to sú *oddychy a zábavy*.

Poznam. Toto sú zásady, ktoré povaha samého učedníka podáva. Vzaté sú ony z väčšej stránky z didaktiky Komenského, ktorý jako slnce svieta na poli učbovedy. Ale ponačť my zásady jeho na 4 hlavy rozdelíme, jedny pri učedníkovi, druhé pri predmete, tretie pri učiteľovi, a štvrté pri prostriedkoch vykladať budeme, preto laskavý čítateľ nebude znať, ktoré sú z Komenského vzaté. Kládeme teda v krátkosti tu v pozname všetky jeho učebné zásady, ako nasledujú:

I. Jak dělati, aby učení na jisto bylo?

- 1) Cvičení školské v jaře života začínati,
- 2) ranní hodiny k študíím užívati,
- 3) všecko učení podle pochopitelnosti věku rozměrovati,
- 4) knihy a všecko zhotovené míti dostatečne;
- 5) Věcem učiti předně a za tím řeči;
- 6) Žádnému jazyku neučiti z mluvnice, než z písem spisovatelův hodných.
- 7) Věcným naukám spíše nežli strojným učiti.
- 8) Učedníka v jednom ústave učiti, kým neprojde, co projíti má;
- 9) Žádost k učení v něm buditi;
- 10) Překážky od něho odstraňovati;
- 11) V jeden čas v jedné věci toliko ať pracuje žák;
- 12) Vždycky napřed vysvětlovati, rozum a soud cvičiti, a teprv zatím paměť, jazyk, ruku;
- 13) Vyšetřovati všechny způsoby, jak a čím se mysl žáka snadno odmyká, a taký způsob užívati;
- 14) Počátek učení všeobecný dávati, aby v nasledujícím učení nic nového nebylo, jen to prvotné se rozvířalo, jako na stromě jen ze starých konářů vyrůstají mladé;

- 15) Každému jazyku a umění vyučovati nejprv skrze jednoduché obecné počiatky, potom skrze pravidlá a príklady, potom skrze skladanie slov a výminky, a len naposledy skrze vyklady, čili komentáře.
- 16) Všech študií veřejnost na jisté třídy rozdeliti, aby jedno druhému nepřekáželo;
- 17) Rozměřiti čas co nejpilněji anejplněji, nejen na léta a měsíc, ale i na dny a hodiny;
- 18) Šetřiti rozměření takového stále, aby se ničeho nemíjelo, ale všecko po svých stupních šlo;
- 19) Kdo škole oddán, stále pri tom zůstávej, dokudžby v člověka osvíceného, mravného, pobožného uspůsoben nebyl;
- 20) Škola buď v místě pokojném, od hluku a překážek vzdáleném;
- 21) Co se podle rozměření dělati má, děláno buď od učících se i učitelův jejich jadrně, živě, stále.
- 22) Všeliké do školy nechození anebo z ní vybíhání pod jakoukoli záminkou, nikomu nebudiž dovoleno;
- 23) Knih žádných, kromě z nichž se učí, do rukou učedníkům nedávali;
- 24) Ty knihy tak spravené míti, aby víc nebyly, než troubou moudrosti, ctností, pobožností;
- 25) Tovaryšství postranních jim nedopouštěti;

II. Jak dělati, aby učení snadné bylo?

- 1) Učení časně začíti, dokud mysl jako tabulka prázdna, ke všemu spůsobena.
- 2) Nejlépe jest, aby učedník v jednom umění jednoho toliko učitele užíval v jeden čas, (t. j. školu a učitelov často nemení).
- 3) Cvičení se nejlépe od napravování mravů a povah začíná.
- 4) Chuť k učení všelijakým spůsobem roznécovati;
- 5) Spůsob předkládání takový vzítí, aby učení nepricházelo jinak, než jako hra a kratochvil.
- 6) Škola má býti místo veselé, plné pastvy očím, vnitř i zevnitř.
- 7) Rodičové mají chváliti učitele, a vrchnosti chválou a darmi podnécovati chuť k učení.
- 8) Každé umění co v nejkratší a nejveřejnější pravidlá obsáhnouti.
- 9) Každé pravidlo co nejkratšími a nejsvětějšími slovy pověditi.
- 10) Ku každému pravidlu množství příkladů, jak se ho užívati má, přidati.
- 11) Učitel a žák mají býti téhož jazyka, rozumějící sobě.
- 12) Všecko, co se k vyrozumění přednáší, ať se jazykem srozumitelným děje.
- 13) Každá mluvnice i slovník, ať se k jazyku tomu hodí, kterýž žákovi přirozený jest, aneb súc již prvé dobře známý.
- 14) Cokoli se předkládá, čte, z paměti učí neb říká, neb se vyslychá, vždycky ať známý jazyk jde napřed, a druhý za nim.

- 15) Kdo se cizímu jazyku učí, po stupních ať to jde, aby se mu totiž učil nejprv rozuměti, potom psáti a teprv mluvíti.
- 16) Věci sami tak se pořádati mají, aby napřed to, což známe, a každodenně v rukou neb v očích jest, potom to, co na blízce, a teprva, co vzdálené, předkládáno bylo.
- 17) V jeden čas jednu toliko věc hlavně dělati.
- 18) Za den *nejvíce čtyry hodiny* k učení obrátiti.
- 19) Co nejméně paměť jich obtěžovati, nic leda věci základní do paměti vštěpovati.
- 20) Ve všem se ku pochopitelnosti věku a prospěchu usměřovati. Malé věci malým, větší větším náležejí.
- 21) Nic nedělati při mládeži, čeho věk a vtip nedopouští, něbrž nežádá;
- 22) Nic ať se jim v paměť nevkládá, čemu rozuměti důkladně dobře naučení nejsou.
- 23) Nic ať se jim dělati neporoučí, čeho jim způsob dokonale ukázán není.
- 24) Bítí žádného ať není pro učení. Nebo neučili se kdo, ne on tím, než učitel vinen, že ho k učení chtěvého učiniti, a jemu rozsáfně předkládati neumí.
- 25) Čemu se koli žáci učí, všecko jim tak světle předkládati sluší, aby to jako prsty své před sebou viděli.
- 26) Aby pak to v nich vázlo, užívati všech smyslů, kterýchž jen užití možné: sluchu, zraku, jazyka a ruky vždycky spolu.
- 27) Nic neuč, čehoby, k čemu užíváno býti má, hned neukázal.
- 28) Jeden způsob ať jest na všechny jazyky a jeden na všecká umění.
- 29) V jedné a též škole ať jest všech cvičení: jeden pořádek.
- 30) Knih vydání, pokudž možné, všech jednostejné.

III. Jak dělati, aby učení možné bylo a hojný prospěch neslo?

- 1) Cokoli se dělá, ať slouží a napomáhá budoucímu životu, nebo zevnitřní cvičení malého jest užitku (I. Tim. 4, 8.) Takovým věcem učiti se třeba na světě, řekl Hieronymus, jichžto vědomost by potrvála do nebe.
- 2) Co pro tento život učíme, takové býti má, aby nepřekáželo budoucímu, a bylo z věcí opravdových, užitek celému životu v pravdě nesoucích.
- 3) K jakémukoli se učení přistupuje, to na nejvýš schváliti, aby učedník opravdové k nemu chuti nabyl.
- 4) Krátký všeobecný přehled napřed v mysl uvésti, aby částkám toho se učice, vždycky věděli a rozuměli, kde jsou a co dělají.
- 5) Nic pro něčí vypravování, všecko smyslem a rozumem vlastním.
- 6) Nic nezačínati od ratolesti, všecko od kořene.
- 7) Aby slova v původním smyslu brána byla.
- 8) Aby sa nic nezapomínalo, ale co se jednou naučil, to stále rostlo.

- 9) Protož všemu, co se předkládá, mistně vyrozuměti a plně v paměť vložit.
- 10) Všecka učení do hromady mají býti celkem.
- 11) Čemu se učí člověk, to nemá býti přílepek, aby vždycky a všudy jedno z druhého šlo.
- 12) Co se učí, toho příčiny udávati a zpytovati.
- 13) Aby všecko v soud a paměť vkládáno bylo.
- 14) Všecko (pro plnější jistotu) do knih zapisovati.
- 15) Není možné zmocniti se v žádném umění, leč skrze časté opakování, vyslýchání, ohledávání, pokoušení a cvičení. A protož opakování a cvičení ustavičně býti musejí každého dne a každé hodiny.
- 16) Žák má po umění žízňiti, a čemu nerozumí, ptáti se.
- 17) Prežívati a -zažívati dobře, totiž v kruhy a v paměť pilně skládati.
- 18) Sdělovati se hned zase s jinými, totiž učiti jiné všemu, čemu se sám naučí.
- 19) Často se vyptávej, vyptané si pamatuj, pámatovanému vyučuj; tyto tři věci žáka nad mistra činí.
- 20) Mnohému já naučil se od učitelů, avšak více od spolužáků svých, od žáků ale nejvíce.
- 21) Nikdo nemůže mnoho věděti, leč kdo sám mnoho učival. (Thriverus.)
- 22) Umělého znamení jest, že učiti umí.

Z toho cvičení pater veliký užitek půjde:

- 1) Učiní sobě učitel žáky pozorlivé.
- 2) Zví na jisto, či porozuměli, čili nic.
- 3) I ti nejhloupější do úlohy se vpraví.
- 4) Samým tím opakováním úlohu sobě všickni v paměť uvedou, jakoby ze hry se učili.
- 5) Naposledy, když tak na učitelskou stoličici žák puštěn býva, dává to nejen mysl a chuť k učení, ale i smělost a udatnosť k brání před lidmi do ust počestných věcí.

V písmě cvičení takové býti můž: aby každý svou úlohu vždycky domu přijda přepsal do zvláštní k tomu založené knihy.

IV. Jak dělati, aby učení krátké a hbyté bylo?

- 1) Jeden učitel toliko bude v jedné škole.
- 2) Jedny toliko knihy v jednom předmětu.
- 3) Jedna toliko práce v jeden čas se všechněmi.
- 4) Jedním způsobem všecky nauky a všickni jazykové.
- 5) Všecko s důkladem, krátce a mocně, aby se jen rozum jako klíčem otvíral, a věci před ním samy se rozvívaly.
- 6) Všecko, co spolu jest, má spolu jíti.
- 7) Čemu se dnes učí, to zítřejším věcem základ dávati má.
- 8) Nepotřebné věci odměšovati.

Věci a slová tak spolu vésti, jako se víno se sudem vozí, meč s pošvou nosí, dříví s kůrou, a ovoce se šupinou roste.

Čistí a psátí vždycky a v každém jazyku také spolu jíti má.

Člověka k tomu, k čemu ho přirození nevede, přes moc hnáti, jest s přirozením daremně zápasiti; *neboť učící není pánem, ale službou přírody; není přetvářcem, ale utvrditelem.*

V. O čviku v prácech a uměních praví:

Aby učedník každého díla dělati dobře a vlastně se učil, k tomu trého potřebí:

- 1) Vzorů aneb příkladů co nejdokonalejších. Ne od makovice stavati, než od gruntu. Po stupních ho povedeš.
- 1) První okolo předloženého vzoru práce a pilnost velice pozorlivá býti musí, aby ani nejmenším trhem (pokudž nejvýš možná) nechtyl. Nebo co se tu chybí, těžce se potom dále napraví.
- 3) Opětovali dotud, ažby na jisto a hbitě šla práce.

VI. O pohanských knihách praví, aby ze škol křesťanských vyloučeny byly, neboť: „Všeliké štípení, kteréhož neštípil otec můj nebeský, vykořeneho bude.“ (Mat. 15, 13).

VII. O kázni škol praví:

- 1) Učitel má dobrým příkladem předcházeti;
- 2) slovy milými žáky povzbuzovati;
- 3) kde slovo nedostačuje, metlou trestati, ale tak, aby zahanbení víc, než rány bolelo, a jiní aby se takové hanby víc, než bití báli.

Tělesný trest dovoluje jen v třech pádech:

- 1) Pro nepobožnost, oplzlost, rouhání, a cokoli proti přikázáním božím čelí;
- 2) Pro zpouru,
- 3) Pro pýchu a zomyslnou lenost a závist, když kdo od spolutovaryše požádan jsa, poučiti ho nechce.“ —

Toto je přehľad učebných zásad Komenského. Mnohé z nich nemeckí spisovatelia veľikým námahaním vysvetlovali a za svoj nálezk vytrúbili, ako na pr. názornú učbu, písavo-čítací spôsob, stupňivosť atď.; mnohé však z týchto zásad podnes sú neuskutočnené, a tak sa vidí, že školy naše vždy kulhať budú, kým i tieto zanedbané zásady do života neuvédeme.

§. 5.

Poriadok školský.

Poriadok školský je ochrana proti zkaže a navykanie k dobremu, preto ju dávnejší spisovatelia nazvali *navkou*, t. j. navykou

(disciplina), a rozoznávali ju od *nauky*, t. j. učenia (doctrina). O tom sme už v obecnej chovovede rokovali pod názvom „kázeň a cvik“, a poriadok školský je len rozšírenie domácej kázně a domáceho cviku, lebo dieťa z malého okresu domáceho vstúpi do školy do širšieho okresu, medzi seberovných a pripravuje sa do velikej spoločnosti života medzi sebe nerovných. Škola je teda prostredníčkou medzi domácim a obecným životom, a preto má v sebe spojiť i lásku a milosť domácej výchovy, i prísnosť života. Učiteľ predstavuje dve osoby: lásku a zákon, čili laskavého otca, a spravodlivého kráľa, ktorý spravuje mladú spoločnosť. Čo sú v obci zákony, to je v škole poriadok, ktorý prichádzajúceho zachvátí mravne, aby spolu so všetkými tak konal, ako je predpísané. Skrze to pripravuje sa učedník k učeniu a добрote, a podobá sa to oraniu, bráneniu, kopaniu, pletiu, okopávaniu a hájeniu role, aby myseľ, srdce a vôľa bola preoraná, vyčistená a k prijímaniu dobrého semena pripravená. Komenský hovorí, že škola bez kázně je mlyn bez vody — vtedy pravda ešte o paromlynoch nič neznali. — Odnímeš-li mlynu vodu, stané; odnímeš-li škole poriadok, oslabne. A preto jako o životnej otázke hneď napredku hovoríme o poriadku školskom.

Prvá zásada je *zákonitosť*; druhá *láska*. — Posiaľ rostlo dieťa, jako mladý stromček, v stínu lásky rodičovskej, jestli dakedy i hrmavica hnevu rodičovského nad ním zarachotila, to sa hneď utíšilo a zase mu len láska zasvietila a mnohé priestupky bez trestu odpustila: teraz vstúpilo do spoločnosti, kde panuje *zákon*, to jest obecný poriadok, obecná vôľa, a kto sa tomu protiví, musí pokorený, musí potrestaný byť. Teraz dieťa učí sa svoju osobnú vôľu podriadit' vôli obecnej, a svoju svobodu obmedzovať svobodami svojich spolužiakov. Toto lámanie tvrdého srdca, toto odvykanie od svedole spojené býva s vnútorným bôľom, a veľikú opatrnosť vynaložiť má učiteľ, aby hneď na počiatku zlomil zlé srdce a prinútil pokoriť sa zákonu, a cítiť sa údom celej spoločnosti. Opatrnosť tá požaduje tak vtipné spojenie prísnosti s láskou, aby dieťa ani do zatvrdilosti, ani do otupelosti neupadlo. Jestli totiž nadmier a nespravodlive ho tresceme, a k nemu žiadnu lásku neukážeme, ono vidí v nás svojho tyranna, telesne síce mocnejšieho, ale nemilosrdného; a preto zubami škripek, hádzaf, metať sa bude, a kde len môže, vytrhne sa zpod zákona, ták ako zle cibrený žrebec vyhadzuje kopytami a vzdoruje nerozumne ukrutnému pohoničovi; alebo prestrašené zrakom, slovom a prútom, odvrhne všeliký cit. volnosti, a bez roz-

myslu koná všetko, čo mu naložíme, a necíti toho mravnú potrebu. Preto zákonitosť tú osladzovať máme láskou, aby sme chuť k učeniu, dobrú vôľu k čineniu a jakúsi úctu vzbudili k spoločnosti t. j. aby dieťa cítilo, že to jemu k dobrému smeruje, a že čo zo svevole utratilo, to mu nahradí priateľstvo spolužiakov a privetivosť i láska učiteľova. Komenský hovorí, že jako slnce z jara nepáli, nepraží mladistvé útlé zrostliny, ale pomaličky zahrieva, tak i učiteľ privetivým a snáselivým má byť pri počiatkoch. Zvlášte potrebné je, aby zákon zachovával i sám učiteľ, lebo on je zákonodarca i vykonavateľ jeho, a jestli on ho nezachová, jako smie žiadať, aby ho deti zachovávaly.

Pri *malých deťoch* od 5—8 roku netreba písaných zákonov, ktoré by snáď na stene vyvesené a slavno zvestované boli, lebo dieťa *nepochopí od razu desať, dvadsať príkazov*. Tam je slovo učiteľovo zákonom a vôľa jeho smerodajcom, pri každom jednotlivom páde vydá rozkaz krátkymi slovami, aby si to zapamätať mohli, a jestli učiteľ je dôsledný, a sám zachováva svoj poriadok, dietky ho iste zachovávajú, lebo cítia nútnosť k tomu a príkladom zachvátené bývajú.

Pri *starších deťoch* od 8—12 roku tiež málo osožia písané obširné zákony, lebo mladších tlačia jako centové putá, vtipnejším ale sú na pokušenie, aby jich, kde možno, najprv žartom, potom z posmechu obišly a prelstily. Preto na písme vydať sa má len poriadok času, predmetov a priestoru: tresty ale a odmeny za pilnosť a mravnosť zostať majú tajomstvom v múdrosti učiteľovej, aby v ňom videly horlivého a zúrlivého mstitela všetkej nepravosti: ale i ochotného a radostného odmeňovateľa každého skutku dobrého, ktorý zlý skutok tréscie a nezapomne za dlho. Učiteľ má byť nasledovníkom božím, to jest vážnosť a úctu nie len trestom a hnevom, ale radšej láskou si vyzískať. A preto miesto zákonov mali by sa dietky nazpamäť naučiť „pravidlá mravopočestnosti“; jaké už pred polstolietím po slovenských školách pospolitých boli uvedené a to síce vo veršoch písané, aby si jich dieťa snadno zachovať mohlo, a za celý život podľa nich sa spravovalo. Lenby sa našiel vtipný básnik, ktorý by to tak dobre vypracoval, žeby zaslúžilo jich do všetkých škôl uviesť.

Kde v škole málo žiakov, tam je snadno poriadok udržať, ale pri veľkom počte učedníkov ťažko býva, všetkých dozerať, napomínať, a do predpísanej kolaje namáhať; tam postaviť sa musí učiteľ ako vojenský veliteľ medzi mladých vojakov, a na každú

maličkosť bedlivý pozor dávať, a môže byť spokojným, jestli aspoň k zákonitosti priviedol učedníkov.

Poriadok delíme na 4 odseky: priestorný, časový, rečový a skutkový, aby učenie i v priestore, i čase, i rečiach, i skutkoch poriadne bolo.

1. *Priestorný poriadok* požaduje primeranú svetlicu, aby bola dost široká, vysoká, jasná a súmerná, lebo v nesúmernej svetlici, na pr. kde sú uhle nepravé, zrak sa uráža, duch sa zle cíti a nerád sa učí; tak tiež v tesnej svetlici, kde nemajú dost miesta, nemôžu stále pozorovať, lebo susedmi tlačené bývajú. Uhorský zákon žiada pre každé dieťa 6—8 □' priestoru. Jasná má byť preto, aby učiteľ každého vidieť a prezreť mohol, čo robí rukama, nohama atď. a naopak, aby učedníci pohodlne vidieť a slyšať mohli učiteľa; vysoká má byť preto, aby výpar mal kam vystupovať. Svetlo však nemá byť oslepujúce, aby dieťkam oči nekazilo. V samých stoliciach majú byť zvláštne priečinky pre knihy, perá atď. Stolicie bývajú rozličné. Pôvodne býval dlhý na 4' široký stôl čili tábla, okolo neho lavice, tak že z jedného i druhého boku učedníci sedeli, nohy si na pomajbo opreli, knihy, klobúky na stole mali pred sebou a vrchnie rúcho na pr. šatku, plášť, gubku atď. vedľa seba na lavici: učiteľ sedel na predku a všetci na neho hľadeli, a jestli tábla nebola pri samej stene, tak z oboch strán pristúpiť mohol k učedníkom. Pri tomto prvotnom stole vidíme len dve chyby, jednu: že dieťky bokom hľadia na učiteľa; druhú: že pri písaní jednej polovici od pravej strany padá svetlo. Medzitým, kde je počet učedníkov nie väčší od 40, a na vešanie rúcha osobitné rámy sú po stenách, takáto tábla je veľmi primeraná i z toho ohľadu, že sa dá snadno preniesť, aby sa svetlica vymetla.

Druhý spôsob lavíc bol *divadelný*, kde na pevných trámoch stupňovite boli upevnené lavice tak, že každá nasledujúca bola o dakoľko palcov povýšená, aby učedník pohodlne pozerat mohol na učiteľa, tento na učedníka. Dĺžka lavíc bola rozličná: na poltretej siahu, tak že sa 8—10 žiakov do nej spratalo; alebo na siahu, že len traja alebo štyria si sadnúť mohli, alebo na 4', tak že len dvaja v nej sedia, a medzi lavicami sú uličky, aby učedníci pohodlne von a dnu chodiť mohli, a učiteľ ku každému prístup mal. Pri týchto laviciach je viac chýb. Prvá, že pre ťažké nepohnutelné trámy nedajú sa dobre vymetať; druhá, že žiak žiakovi do chrbta hľadí a príležitosť má ho znepokojovať, tak že len veľmi bstrý pozor učiteľov ho v tom dostrehnúť môže; tretia: pri tých

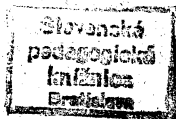
dlhých, kde 10 v rade sedia, že nevidí učiteľ, čo pod stolicou nohami, rukami robia, a keď stredného vyvolá, aby von vyšiel, celú stolicu pobúri.

Tretí spôsob lavíc je ten, že len lavice na sedenie postavené sú do radu jedna od druhej tak vzdialené, aby medzi nimi pohodlne prechádzať sa mohlo; učedníci tam sedia v čas prednášky, knižky na kolenách držia, alebo v rukách pred sebou, a keď si dačo poznačiť chcú, to len ceruzou urobiť môžu tak, že si na koleno oprú. Keď ale písať treba, na to sú osobitné stoly. Tento spôsob má mnoho dobrého, a najlepšie je to, že telesne cvičí učedníka sedieť bez operadla a knihu v rukách držať, a tak pozornosť ostrie, — len že také sedenie nesmie trvať vyše štvrt hodiny, lebo by dieťa nevládalo prosto sedieť, preto musia byť časté prestávky a premeny z telocviku: vstaň, sadni, atď. V detincoch pre 3—5 ročné deti — sú len takéto lavice, a mohly by sa i pre 6—8 ročné potrebovať, ale učiteľ musí byť bystrý a obratný.

Štvrtý spôsob lavíc by mohol byť taký, kdeby každý žiak mal svoju stoličku s pultom pred sebou, pohyblivú, ľahkú, aby ju sám prenášať mohol, a pult ten bolby pripravený na okrívenom rameni zo samej stoličky od spodku na predok vychádzajúcim, tak žeby ho okročil a na ňom si klobúk, kapsu atď. zavesil. Príhodné by to bolo pre starších gymnasiálnych žiakov.

Zbudovanie svetlice nezávisí od učiteľa, učiť musí v takej, akú mu vyznačili: ale vnútorné usporiadanie len od neho závisí. Preto odporúčame mu nasledujúce pravidlá:

a) Svetlicu tú nech dá každý deň čisto vymiešťať, čerstvým povetím naplniť, prach z lavíc a stolíc pozmetáť, a prv nežli učedníci prídu, nech sám ozdobi steny, obloky, dvere každý deň iným predmetom, tak jako kramár na každý trh nové šatky, stužky a tovary vyvesí na svoj krám. V zime môže obraz vyvesiť na stenu, v lete kvet, chrobáka, motýla atď. Učedníci by hneď pozerali, čo nového na stene, hádali by jak sa menuje, kde žije, kde sa nalezá, načo je atď. A prvá práca učiteľová by bola, jako do školy vstúpi a pomodlí sa, ten obraz vysvetlí, a preč odložíť. Keby obrazy, kvety, sochy atď. vždy na stene byly, jako na pr. zemevidy stále na stene visia, takby utratily novost, a žiaci by ani nehladeli na ne; naproti tomu, čo sa len na krátky čas ukiaže, to zvedavost budí a vždy je nové. V lete by mohli i sami žiaci donášať kvety na okrasu školy, ale len pod tou výminkou vyvesí to učiteľ, že si zachovajú meno tej zrostliny.

b) Každému učedníkovi určité miesto vyznačí, i pre neho, i pre jeho veci a školské náčinie. Voliť miesta nech nedovolí, lebo z toho povstávajú hádky. To platí pre učedníkov 6—12 ročných, starším nech práve nechá na vôľu, kde chcú sedieť, ale raz vyvolené miesto nech nedovolí premeniť. Na tom mieste nech učí jako má dieťa sedieť, aby tvár, prsa, ruky krásne držalo a na učiteľa pozorovalo. Menovite nech odúča deti od shrbeného sedenia. To docieli, keď malé dieťky telocvikom posilní, a tento telocvik ani pri starších z oka nespustí, a to užívať bude za prostriedok ku slušnosti, pozornosti a počestnosti, aby privykly deti k istej zdvorilosti, jako majú chodiť, ako sa klaňať učiteľovi a starším, jako o dovolenie pítať atď. Toto všetko majú sa v škole naučiť a tak sa pripraviť pre život. Lebo vnútorná mravnosť požaduje i zovnútnú počestnosť a zdvorilosť, a kde táto chýbí, tam pochybuje i o čistej mravnosti.

c) Nech neprivlastňuje žiadnemu miestu vyznačenosť, ani mravnú, ani učebnú, lebo také umiestenie vtipným a pilným nesoží, slabším pak býva na príkorie, tak že i spoluúčedníci, i rodičia jich menej si váža. O umiestení čili lokácii mnohé hádky boly, jedni tvrdili, že je potrebná, druhí že škodlivá. Dôvody prvších sú: že budí revnivosť a pilnosť; že je odmenou pre pilných, hanbou pre lenivých, že dáva prehľad učiteľovi, kde jakú otázku predložiť má; a najmocnejší dôvod doviedol Palmer, že ponevadž škola je príprava do života, a v živote podľa súčnosti, spôsobilosti a vtipnosti rozličné stupne a hodnosti sú počnúc od kráľa dolu až po nádenníka, že tak i v škole má byť, aby učedník privykla uznať prednosť vyššej postavených. Ale všetky tieto dôvody nestoja nič v pravej cirkvi Kristovej, do jakej my chováme, učíme a cvičíme človeka, kde prví budú poslední a poslední prví, kde mravnosť a dobrota má vyššiu cenu nad učenosť a súosť, kde pokora a láska sú prvé povinnosti: tam nič nerobíme pre odmenu a chválu, — však ona sama príjde podľa toho: „hľadajte nejprv kráľovství božieho a spravdnosti jeho, a ostatné všecko vám pridáno bude,“ — tam učiteľ nemiluje učedníka pre vtipnosť a pilnosť, ale pre mravnú čistotu; a učedníka v tom presvedčení chovať máme, aby nikoho nectil a za prednejšieho neuznával pre zovnútné veci, pre krásne rúcho, bohatstvo, vysoký rod, alebo vtipnosť a učenosť, ale jedine pre jeho mravnú čistotu a spravdnosť, aby tak vždy len v Bohu skládal nádej a rozkoš svoju, a nikdy v ľuďoch. Práve preto je svet zlý, pyšný, v seba dúfajúci, že svoje

blahoslavenstvo, hľadá v zovnútorých márných veciach — kam i učenosť bez mravnosti prináleží, — a čisté bezúhonné srdce deťom a bláznom Kristovým necháva. My sme proti všelikému umiesteniu, a v tom nás potvrdzuje i beh prírody. Slnce rovnak svieti na zlé i dobré, a dažď rovnak padá na spravodlivé, i na nespravodlivé. Zahradník nepresadzujú bujné stromky na úslnie, a slabé do tóni, ale každému dáva jeho primerané miesto, a čaká trpelive, kým každému príjde čas, aby ovocie niesol. Ani pozdnú zimošnú ovocinu nepotupuje preto, že do Jána nedozrela, ba práve ju opatruje, jako stálejšiu a sladšiu. Tak i medzi žiakmi sú včasné a pozdné hlavy, a pri umiestení obyčajne včasné hlavy bývajú vyznačené, a pozdné potupené: potom pak život opak toho ukáže. A preto nepripisuj žiadnemu miestu vyznačenosť, — kdekoľvek kto sedí, vsadial je prvý, a každý je tvoj milý syn, milá dcéra.

d) Pre seba nech má učiteľ vyznačené miesto, na ktorom síce nesedí vždycky, lebo podľa okolnosti hneď sem, hneď tam chodí po svetlici, ale to vyznačené miesto aspoň vo vážnejších veciach zaujme, menovite keď súdi učedníka.

e) Blízko seba nech neusadí najstarších a najporiadnejších, ktorí nepotrebujú každú chvíľu upomínanými byť: ale najslabších a nespolahlivých, ktorých bez prestania na pozoru mať, upomínať a pri každej úlohe pomáhať jim treba.

f) Nech žiadnemu učedníkovi nedovolí bez dovolenia opúšťať vyznačené miesto, ba počas učenia ani na potrebu nech nedovolí von vychádzať, vyjmúc veľmi slabé deti, ktoré však za každým dovolenie pítať majú. Mocnejšie nech to odbavia v prestávkach medzi hodinami. I pri vychádzaní zo školy má poriadok byť vyznačený, aby krik a stisk nepovstal, a síce vyznačiť treba stolice, ktorá prvá, ktorá za ňou vychádzať má, nech privykajú k trpelivosti.

g) Nech pozerá učedníkov v každej hodine, či sú čisto umytí, oblečení, či každý má knihy, písanky, perá, tužky atď. v poriadku, tak tiež, či je školské náradie (na pr. kalamáre, linonáre atď.) v poriadku. Túto prezoru nemá sveriť na žiadneho z učedníkov, lebo mládež je vždycky nedospelá a snadno prechádza do ľahkomyslnosti a tyranstva. Nečistého a neporiadneho nech prinúti tam hneď sa umyť, okefovať, učešať atď. bez všetkého grobianstva a zneuctenia, lebo barbarstvá starých časov, kde nečesaného tehlou brhlily, alebo hrebenkami driapali, boly znakom pohanskej kázne, kde neobživujú, ale zabíjajú ducha, a kde učiteľ učedníka považoval za svojho poddaného, s ktorým podľa dobrej vôle nakladať

mohol. My ale zásadu máme: „ucti malého“ aby i on teba uctil, — a tak prísnosť nemá nič spoločného s tyranstvom. Však ani nemocných lekári nezaušujú, ale s najväčšou šetrnosťou opatrujú: tak nemocné na duchu je i neporiadne dieťa, možno že pre chudobu, a tak mu pomáhať a nie ho týrať máme. Jestli ale veľiká chudoba nektorému nedopúšťa čisté rúcho nosiť: tam učiteľ má príležitosť pomáhať úbohému, a čo nevládze zo svojho, nech ide almužnu písať po obci pre chudobné deti vôbec, nech založí pokladnicu pre chudobných, a z toho nech pomáha. — čo mu okolnosti a vlastné srdce vysvetlia, ak je len dobrý kresťan a má chuť pomáhať.

2. *Časový poriadok* je ešte potrebnjší nežli priestorný, a záleží v tom, aby učiteľ na určitý čas prichádzal do školy, čili na určitý čas začínal a končil vyučovanie. Zretelne dokladáme, že len od učiteľa závisí tento poriadok; lebo jestli on ustanoví sa na punkt a minútu do školy, istotne i učedníci budú sa usilovať, aby na ten čas tam boli: naproti tomu jestli on od poriadku odstúpi a jeden raz pozde, druhý raz pred časom príjde, za príkladom jeho neporiadni budú i učedníci, a prichádzať budú jako roztratené ovce. I pri najlepšom poriadku výnimka sa najde, že učedník pozde príjde, menovite keď mu domáce okolnosti prekážajú. Za pozdné chodenie alebo zameškávanie trestať je nerozum, lebo jestli učedník pre domáce okolnosti nemôže na čas do školy, tak nezaslúži trest on, ale tá domácnosť; jestli pak môže, ale nechce, vtedy príčina obyčajno leží v škole, asnáď v samom učiteľovi, že neumie zajímavou urobiť nauku, alebo v spolužiakoch, ktorý mu snáď krivdu robia, a tak nie on zasluži trest, ale sriadenie školské. Avšak dopustme, že zlost učedníkova je na príčine: či ho trestom neodstrašíme od školy? či tomu niet iného spôsobu, zlostného získať pre duchovný život?

Najviac zameškávajú učedníci v pospolitých školách, proti čomu už i zákonodarstvo nútivých prostriedkov odporúčalo, ale všetko nadarmo: duch sa nedá obživiť len duchom.

Jestli je chyba, keď učiteľ pozde príjde do školy: nie menšia chyba je, keď ďalej drží učedníkov vo škole, nežli je určené, lebo skrže to odvykajú od poriadku, starší pak žiaci prichádzajú do pokušenia zopret sa učiteľovi, že jim odníma čas na zábavu.

Do časového poriadku prináleží i poriadok predmetov, ako po sebe nasledovať majú, pri čom za pravidlo klademe, aby raz vydaný poriadok bol prísne zachovaný, lebo čo sa často mení, to

je neporiadok. To isté platí i o písomných prácach, aby na určený čas oddávané byly, a radno je, nikdy nepredlžiť srok (termín), nech učedník privyká k nevyhnutelnej povinnosti. Avšak prv, nežli srok určíme, dobre vec povážme, či je možno každému to vykonať, lebo ináče ak chce učiteľ dôsledným byť, musel by i nevinného trestať, ktorému totiž nebolo možno prácu vyhotoviť.

Do času padá i trest, a ponevadž trest zahorúca býva často prenáhlený a nespravodlivý, ba na ujmu vážnosti učiteľovej, ktorý v prudkom hneve zapomne na seba: preto opatrnosť káže zahorúca trest len oznámiť, a pozdejšie pri chladnej krvi po náležitom uvážení dôsledne vykonať. Mladí učítelia bývajú prchkí, ale i starší nech sa majú na pozore, aby neprekypeli.

K časovému poriadku náležia i prestávky a prázdniny, a o týchto nektorí narádzajú, aby jich učiteľ popredku na celý rok vyznačil, a potom prísne zachoval, nič neodnímajúc, ani nedodávajúc.

Poznam. Neporiadok panuje veľký po mnohých školách, že si učiteľ neumie celoročnú úlohu rozdeliť na jednotlivé hodiny, a tak alebo privčasne dokončí, a nedostatočne vyčerpá predmet, alebo nezkončí úlohu. K tomu pristupuje druhý neporiadok, že jeden učiteľ väčšiu úlohu položí za minimum, iný menšiu, čo menovite na gymnáziách a reálkach býva, a keď potom cenia žiakov do utriedenia, každý učiteľ z iného stanoviska súdi, tak že z toho opravdivý galimatias povstáva. Proti tomu zavedli vo Francúzsku mechanické učenie, takže vydali pre každú triedu učebnú knižku, a vyznačili čo v každej hodine má učiteľ vyučovať. A tak mohol sa minister školský pochváliť pred cudzincom, hovoriac a na hodinky ukazujúc: „dnes 20. októbra o tri štvrté na deväť predpoludním po všetkých gymnáziách francúzskych v prvej triede deklinujú pater patris.“ Pri zkuške vzal zkušateľ knižku, a učedník rectoval od počiatku do konca, a podľa toho dostával utriedenie. Toto je mechanické a vojenské nastrojenie školy, učiteľ tam nemôže zo svojho dodať, ani svoj umelecký vtíp dosvedčiť, — a jediná chyba ministrova do hlúposti uvede celý národ — preto nechceme v tom Francúzov nasledovať. Ale ani tú nekonečnú rozuzlenosť po našich školách neschvalujeme, kde niet určené ani minimum, ani maximum toho, čo učedník má za rok sa naučiť, a kde ani sám učiteľ si neurobí plán popredku, čo v ktorú hodinu učíť bude, a nevyznačí si punkty, ktoré každý učedník sa musí bez chyby naučiť, a iné, ktoré len na dobrú vôľu nechá. Jakýkoľvek výtečný umelec má už popredku plán a obraz svojho diela, ktorý podľa okolností zveľičiť alebo zmenšiť musí, ale v hlavných rysoch zostane ten istý obraz. Takýto nákras má podať každý učiteľ svojim predstaveným, aby vedeli, čo očakávať, i on vedel, čo kedy má robiť. Toto nebude mechanismus, ale poriadok, lebo si ho každý sám utvorí, a tak dosť široké pole zostane pre samotvorného učiteľa.

3. *Poriadok v reči a mluvení* požaduje, aby učedníci hlasne, zrozumiteľne a do taktu hovorili. Za chybu pokladáme, keď tupo, nehlasne, alebo kriklavo hovoria, keď miesto odpovede len kusé slová odvrkujú, alebo keď práve i tam sa ohlasujú, kde sa jich učiteľ nezpýtal. Tomu všetmu je obyčajne sám učiteľ vina, že jich nenaučil do taktu a hlasne hovoriť. V tom ohľade odporúčame prostriedok, a síce nech *učiteľ sám* hlasno hovorí, a nech si *nikdy blízko* nestane k učedníkom, ale aspoň na 3—4 kroky od nich, aby tou dialkou prinútené boli hlasne hovoriť, a keďby nektoré slabé, bojzlivé dieťa ani tak hlasne nehovorilo, nech dá chórom odpovedať všetkým deťom, aby ho sebou zachytili. Naproti tomu upozorňujeme tých učiteľov, čo veľmi tuhý hlas majú, a tak viacej sa hodia za rečníkov medzi dospelých, nežli za učiteľov medzi deti, aby aspoň miernili svoj hlas, a z dialky 5—6 krokov hovorili k deťom, lebo ináče od toho tuhého hlasu deti otupejú, ba jako by ohluchnú, a nezachovávajú si jednotlivé obraty v myšlienkach. Tak tiež upozorňujeme tých, čo slabý hlas majú, aby bystrým zrakom udržiavali tichosť, aby tak i vzdialenejší jich hlas doslechnúť mohli. Každý si pomôže, keď len chce, a bude hovoriť hlasom miernym, zretelným, jasným, zachovávať bude isté prestávky, hlas hneď zníži, aby cit vyjadril, a tak ani veľmi rýchle, ani zpozdile nebude hovoriť, lebo obidvoje zunuujú žiaci.

K poriadku v reči patrí mlčanlivosť a na otázku ochotná odpoveď. Otázky však na všetkých obrátené, na pr. Kto to zná? Kto prvší uhádne? — prekážajú tejto mlčanlivosti a všetečných popudzujú na všetko odpovedať: ja znám! a keď má odpovedať, nezná. Naproti tomu pri starších žiakoch nezobudí chuť k odpovedi, lebo sa nechcú vystatovať a chváliť. Jako slnce a dážď svojimi premenami premeňujú štavu v stromoch až do samého stredku: tak i dobrý učiteľ premenami prednášky a otázky vnika až do duše učedníkovej, a tam do poriadku uvádza jeho myšlienky. A preto každého otázkami zkúma, čo v sebe má, a núti ho rozprávať, dotedy ale kým iný odpovedá, mlčanlivo pozorovať.

Konečne prísne zakazuje smiech a rehot celej školy, ktorý povstáva obyčajne pri hlúpej odpovedi: jestli sa učiteľ sám zasmieje, tak sa rehotiť bude celá škola; jestli ale učiteľ chladným pohľadom dá na známosť, že tam niet miesta smiechu, a odpoveď na rozumnú premení, hneď i žiaci udusia v sebe smiech a urobia vážne tváre, lebo pravda je to, že „jaký učiteľ, taký učedník“ čili že dla príkladu učiteľovho spravuje sa celá škola.

4. *Poriadok pri skutkoch*, i doma, i na ulici, i v škole, zakladá sa na poslušnosti a na zachovávaní vydaného poriadku. Nektoria učítelia hovoria, že oni za to sú nezodpovední, čo žiaci na ulici alebo doma robia: ovšem že sú nezodpovední, ale majú vyzvedieť sa o tom, a zlé myšlienky poučovaním na dobré premieňať, zlé skutky pak trestať, aby žiak vedel, že pod výchovou stojí, a že celý jeho život musí zákonu podriadený byť. Tym cieľom odporúčajú zbudiť medzi žiakmi *obecné smýšľanie*, to jest obecné presvedčenie, že vydaný poriadok je potrebný a že najmenší priestupok na hanbu slúži celej škole. Ale takéto smýšľanie je prirodzený výsledok dobrého poriadku a zdarilej učby: a preto radíme, sporiadaj si svoju školu tak, že mládež zapáliš za náboženstvo, mravnosť, vedu, umenie a krásu, a uvidíš že tvoji žiaci so zápalom budú chodiť do školy, budú pilne pracovať, lebo jim je všetko sväté, budú si oškliviť všetky nečisté a podlé žiadosti, ba ani učedníka takého trpeť nebudú medzi sebou, ktorý by spoločný cit urážal: Práve to isté platí i o *nútenom chodení do školy*, ktoré vidíme po európejských štátoch, takže zákonodarstvo vyslovilo; od kedy po kedy musí chodiť dieťa do školy, a síce niekde za 6 rokov od 6—12 roku, inde za 8 rokov, od 6—14 roku. Že to zákon vyslovil, je v svojom poriadku, i že za minimum naučby položil čítanie, maximum pak na okolnosti sveril, i to je v svojom poriadku: ale že na mnohých miestach deti násilne vodia do školy, ba rodičov peňazite i telesne pokutujú za neposielanie detí do školy, to ukazuje na chorobný stav obce. Podobá sa to milovaniu vlasti. Kde vlastimilov opravdových je plná celá krajina, tam v čas nebezpečenstva každý dobrovoľne spechá na obranu vlasti: naproti tomu, kde je chorobný stav spoločnosti, tam násilne vedú k vojsku. Tak i kde je zdravý ľud a presvedčený o potrebe vzdelanosti, a má z čoho opatrovať deti, a kde škola v dobrom chýre stojí: tam ochotne povedú do školy i vďačne platíť budú od nich. Jestli ale rodič je sám surový, alebo tak chudobný, že nemá z čoho chovať, šetriť dieťa, alebo kde je škola planá, tam ani nútenie nepomôže. Od časov reformácie škola bola pod ochranou cirkve, a kým cirkevnia horlivosť panovala, i deti chodily do školy. Teraz cirkevnosť ochladla, a národnosť sa prebudila, preto vsadial vidíme námahu, odňať školu cirkvi a podriadiť štátu. Ale ani štát nepomôže, ak ducha nábožného nezobudí: preto radnejšia vec by bola, cirkevnú horlivosť obnoviť a pečovať o tie vrstvy ľudu, aby mali prácu a výživu, ktoré sú bez všeho majetku.

Koruna všeho poriadku je dobrý duch nábožný, a preto náboženské cvičby majú výučbu začínať, i dokončievať, jako to po dedinských školách vidíme, kde počiatok raňajšieho i popoludňajšieho učenia rob nábožný spev a modlitba, i končí sa tým. A kým je škola kresťanská, tak má byť, však i týdeň kresťanský obmedzený je dvoma nedelama. Len by sa gymnázia nehanbily za svoj kresťanský ráz! Prečo by i tam nemohli spievať na počiatku i na konci nábožnú pieseň? — Ale čo Nemci narádzajú, celú liturgiu, antifony, kolekty a responsoria do školy uviesť, to neuznávame za dobré, po prvé že škola je nie náhradá, ale len príprava do chrámu, a tak všetko chrámové do seba vziať nemôže; po druhé Kristus povedal: „Nebudte marnomluvní.“ Ovšem ale za prospešné bych uznal, keby spevník bol s notami aby z not spievali, najprú jedno pótom viachlasne.

§. 6.

Školské pokuty.

Právo pokutovať, je veľmi dôležitá vec, lebo jako z jednej strany chráni učedníka od zlého, a učiteľovi dáva nedotknuteľnú vážnosť, tak z druhej strany prináša mu mnohé nepríjemnosti, a pri najmensej nespravodlnosti neobmäkčuje, lež zatvrdzuje učedníka, tak že tento v nenávisť bere samého učiteľa i jeho zákony, a navzdor prestupuje príkazy. Krem toho každý rodič pozorne sprevádza trest, ktorý bol jeho dieťaťu prisúdený Preto dvoje rozvážiť treba: 1. jako vyšetrovať, 2. jaké tresty dopustiť možno v škole. Aby sme na to dôkladne odpovedať mohli, treba nám pozor dať na nasledujúce pravidlá:

1. škola, jako príprava k spoločenskému životu, nesmie trpeť neporiadnika, aby od jednej prašivej ovce ostatné neboly nakazené;

2. učiteľ ako sudca nesmie odpustiť priestupok, kým spravodlnosti zadosť neučinil, aby dieťa privyklo k prísnemu poriadku;

3. cieľ trestu je prekaziť zlému, a pomáhať k dobrému, to jest napraviť učedníka, a preto len taký spôsob trestania brať máme, ktorý je veku, pohlaviu, letore a samému priestupku primeraný, lebo čo 6 ročnému chlapcovi ku zdraviu smeruje, to 14 ročnému zaškodí, a naopak čo 16 ročného mládenca k zúfaniu privede, to na 8 ročného chlapca ani vplyv mať nebude.

I. *O vyšetřování* platia pravidlá: súd vyniesť podľa pravdy nemôžeme, kým sa priestupok nedosvedčil; jestli popredku vidíme, že nemožno dosvedčiť, tak ani nevyšetrujme, ale spokojní budíme s obecným napomenutím; keď je už dosvedčené, má sa priznať sám priestupník; toto priznanie má učiteľ bez všetkých múk púhym slovom zo svedomia vylúdiť; varujme sa od častého vyšetřovania, lebo skrze to trätí škola zo svojej veleby a svätosti a podobá sa policajnému a kriminálnemu súdu. Najťažšie je tam vyšetřovať, kde sa celá škola spikla proti učiteľovi, alebo kde dvaja, traja pokazení žiaci zahrozili ostatným, aby sa neopovážili vyzradiť. Pri malých deťoch takéto pikle nikdy neprichádzajú; pri starších len vtedy, keď učiteľ sám už veľkých chýb sa dopustil v kázni školskej, a tam sotvy sa mu podarí viac synovskú dôveru zobudiť v srdciach mládeže. Nektóri narádzali, aby si učiteľ vybral a laskavým obcovaním k tomu získal lepších učedníkov, aby hrozbám zlých odporovali a vyšetřovanie usnadňovali. Ale my na to odpovedáme: dobrý učiteľ si všetkých získa, so všetkými laskave zachádza, každého uctí, a každého vyhlasuje za dobrého, kým sa protivné naň nedosvedčilo. Krem toho na pozore má všetky duševné pohyby a city svojich učedníkov a nenadáva celej triede do oplanov a darebákov, lebo práve tým uráža všetkých a príčinu dáva spiklom. Najnerozumnejšie je to, keď nemôže priestupníka vyzkúmať, palicou všetkých do radu biť, aby vraj previnilec dostihnúť bol. Kde je takýto planý poriadok v škole, tam učedníci budú zatvrdnutí, a preloženie k druhému učiteľovi alebo do druhej školy môže byť jediným prostriedkom, ačkoľvek často i tam svojou zatvrdilosťou kazia celú školu.

II. *O samom treste* poznamenávame, že sa má vždy vážne a s napomenutím k polepseniu oznámiť a tak vykonať. Samé tresty podľa zovnútorosti delíme na 6 tried: čestné, odnímateľné, nútiť, telesné, peňažité a vypovedanie zo školy, o ktorých sme už v obecnej chovovede o kázni rokovali, teraz len to dodáme: ktoré spôsoby dopúšťame v škole upotrebovať.

1. *Čestná pokuta* má účinkovať na cit a ctižiadosť, a ponevadž malé dietky ešte nemajú vyvinutý cit, preto u nich nemá miesta: ale ovšem pre starších je veľmi mocný trest, a slovenské porekadlo hovorí: „jazykom bi!“ Pavel apoštol pak nakladá: „tresci, žehři, napomínej.“ Napomínanie toto má sa diať súkromne, aby sa učedník samotným a z kola ostatných vytrhnutým byť cítil, a pritom tiež uctíme jeho ľudskú hodnosť, to jest nerozhor-

čime ho až ku škripaniu zubov, ale nech vidí žiak, že mu učiteľ vtedy dobre chce, keď ho tresce. — Revnivosť tiež účinkuje na ctižiadost, ale snadno prechádza do pýchy a marnomyslnosti, a preto nikdy ju nechceme ani za odmenu, ani za pokutu.

2. *Odnímanie svobody* čili žalár zakladá sa na tej zásade: „Kto svobodu zle užíva, nech mu bude na čas odňatá, aby pocítil, jak vzáctny je to poklad, ktorý on inému odnímal, a aby nambudúcne naučil sa ctiť svobodu iného. Sem patrí už to, keď učedníkom nedovolíme nejakú zábavu, nepustíme jich na prechádzku, nedovolíme jim pri stole s inými obedovať, alebo odbereme jim zábavné veci, a konečne domáci a verejný žalár. O všetkých týchto platí pravidlo: *„len toho ztratu cíti učedník, čo mu je skutočne vzáctné,* lebo nektorému žiakovi srdce pukať bude od žiala, keď ho učiteľ nevezme sebou na prechádzku; iný tomu rád bude, že sa sprostil zdĺhavého chodenia, a za ten čas podľa svojej vôle zabávať sa môže. Ďalej nech učiteľ popredku rozváži, či vyslovenú ztratu svobody bude môcť previesť, čo menovite platí o zákaze jedla, lebo častokráte zopru sa proti tomu rodičia, a zakázané jedlo dajú. Ani to nepomáha, že učiteľ cez obed drží zatvorené dieťa, aby jesť nemohlo, a len potom ho vypustí, lebo rodičia mu jedlo odložia, a často dieťa násilne zo zátvora odvedú. Krem toho učiteľ nemá právo, bez dovolenia lekárskeho učedníka hladom moriť, ani dieťa vyše úradných hodín zatvorené držať, lebo mu ho oddali len na isté hodiny, aby ho učil, a vyše tých hodín bez vedomia a povolenia rodičovského v škole zadržať ho nesmie. Nech bude učiteľ spokojný s tými pokutami, ktoré mu zákon a zdravý rozum dovoľujú, a nech sa usiluje radšej byť učiteľom svojich učedníkov, nežli hajdúkom.

Žalár pôvodne znamenalo miesto, kde dieťa k žialu vedeno bolo, aby uznalo svoju zlosť, a to i dnes má byť pri výchove a školskej kázní. Nemá teda byť temnicou, kde je tma, ani trestnicou, kde trst a palica panuje, ale miestom k žialu povzbudzujúcim, a len tak dlho trvať má, kým sa žiaľ dostatočne vyvinul.

Pri domácej výchove postaví rodič neposlušníka do kúta, aby rozmýšľal o svojej zlosti. Učiteľ neposedníka, ktorý pozor nedá, alebo súseďov znepokojuje, postaví na prostred školy, tak aby k žiactvu bol chrbtom obrátený a nemohol posunkami jich nepokojiť. Alebo naloží mu domáci žalár, to jest zakáže mu za isté dni krem do školy, z domu vychádzať. Toto je dobrý spôsob, lebo mu neodníme celkom svobodu, a predsa ho oddelí od sveta: ale

v tom páde musí s rodičmi úplne usrozumený byť, aby čo on súdom vyrekne, to oni v celej prísnosti vykonali. Ináče, či má verejný učiteľ právo vyše učebných hodín učedníka v škole zadržávať a do žalára zatvárať, to závisí od rodičov, či mu dovoľia, lebo zákon jich núti len k tomu, aby na vyznačené hodiny posielali dieťa na učenie. Vyše tých hodín patrí jím dieťa, oni mu môžu naložiť buďto domácu prácu, alebo snáď učenie hudby atď. Jestli by teda pre nemravnosť ho chcel v žalári zadržat, to nech oznámi hneď rodičom a vyše jednej hodiny žalár nech netríme. Za učenie či za neučenie sa nazpamät žiaka do žalára zatvárať je veľiká hlúposť, práve taká, jako keby nemocného, že nechce halušky jest, po hlave drvil a nútil k jedeniu. Tam je učiteľ na príčine, nech on naučí, učedník sa iste naučí. Alebo podobá sa taký učiteľ planému hudákovi, ktorý keď mu nechcú husle pekne húst, otrepe jich o skalú. A tak za učenie nikdy nežaláruj, ani netresci, ale uč.

Na gymnáziach, kde rodič učiteľovi oddal i právo chovateľské a tak rodičovské, povinný je učiteľ dozorstvo viesť nad učedníkom i krem učebných hodín, a tak má právo uložiť mu i žalár či domáci, či verejný. Ale vždycky len po spravodlivom uvážení, či žiak to zaslúžil, a či to vedie k cieľu. Vôbec ani na gymnáziach nemajú sa žiaci zatvárať za nepozornosť, za neučenie sa z pamäti, ani za nevyhotovenú úlohu, lebo tam netreba žiaľiť, ale pracovať, a jestli nepracoval koľko mu bolo naložené, nech pracuje v prítomnosti učiteľovej. Ovšem ale žalár má byť uložený za nemravnosť, za urážky iným učinené, za necudné a neslušné reči. Nektóri žalár chcú zostrif prácou, predkladaním niečoho, alebo odpisovaním: ale to neznamená zostrif, než obľahčiť, lebo kto pracuje, ten nemá času myslieť na žiaľ, a pracovať je vždy snadnejšie, nežli v citoch svojho svedomia sa preberať.

3. *Núťová práca* bere sa tiež za pokutu, menovite nepozornému alebo lenivému dajú istý počet slov sa nazpamät naučiť, alebo úlohu dva triraz na čisto odpísať atď. Tento spôsob pokuty vyhlasujeme za hlúposť a nerozum, lebo práca je svätá povinnosť, a pracovať najvyššia česť, a tak kto prácu znižuje za pokutu, ten nivočí svätý cit povinnosti, a lenivosť vyhlasuje za zásluhu. Obyčajne darobní a leniví učitelia to robia, ktorí nezajú ináče chut zobudiť k učeniu. Pilný učiteľ nemá kedy pokutovať, a jeho žiaci nestihnú výstupky robiť.

4. *Telesný trest*. Slovo trest pochádza od koreňa *trest*, ako bolosť od bolet, česť od ctíť, nerest od neríť, noriť, a s prehláskou

morit, od čoho i morast. (Meno rieky Mura znamená to isté, čo Morava, a v Rusku Nurja, to jest vodu, ktorá sa vylieva a sú-sedný kraj zamorí, zatopí). O telesnom treste sme už v Chovovede (§ 78) rokovali, a čo tam povedané bolo, to platí i v Učbovede. Proti nemu mnoho popísali učitelia a predsa ho len potrebujú. Nekde samo zákonodarstvo zakázalo telesne trestať žiakov, práve tak jako vojsko a väzňov palicovať nedovoľuje, Učboveda je i s tým spokojná, však ona svoju spôsobilnosť nezakladá na palici, ale na slove, a keď z kresťanského stanoviska povážime, že to telo je chrámom Ducha Svätého, a že má z mŕtvých zase vstáti k životu večnému, tak ni-jako neprichodí palicovať malého kresťana, tým menej v škole, ktorá má byť svätynou pre mládež, svedčí sa zauchá rozdávať, šviháť a šinky udeľovať, však ani v chráme božom dereš nikdy nebýval. Ale ponevadž i pán Bôh tresce, koho miluje, a švihá, koho na milosť prijíma: preto sotvy bude možno i trest telesný celkom zo školy vylúčiť. Žiadúco je však, aby barbarské zachádzanie so žiakmi a ľahkomyslné trestanie na tele už po všetkých kútoch celkom prestalo. Jestli ale, jako ostatný liek, nevyhnutedlne potrebným by sa zdal byť dakde telesný trest, vtedy nech celý súd školský zasadne a o tom rokuje, jednotlivému ale nikdy nedovoľí biť, tak bude prekažené nadužívanie jeho.

Poznam. V anglických panských školách, kde lordov vychovávajú, celá kázeň založená je na brezovom prúte, čokolvek mladý pán previní, dostane rany brezovcové na obnažený chrbát. Rozpráva sa o povestnom Pittovi ministrovi, ktorý všetky koalície európejských štátov otvoril proti Napoleonovi Veľkému a za dlhé časy nezlomný vydržal boj ten vyše 23 rokov trvavší, že keď ešte jako chlapec chodil vo Windsore do školy, otec jeho vyprosil ho na dakolko týždňov na cestu do Paríza, aby tam poznal spoločnosť francúzku. Mladý lord chodil z jednej zábavy do druhej, a tešil sa skvosu, ktorý vtedy panoval na dvore francúzskom, pred revolúciou pod Ludvikom XVI. Keď sa mladý Pitt domov navrátil a nazpät do školy šiel, vzal sebou i skvostné rúcha, aby jich ukázal spolu-žiakom, a do spoločnej hry vystúpil vo francúzskych šatoch. Tam ale pravidlá sú pre žiakov také, že každý nosí rovnošatu, a v inom rúchu ukázať sa nesmie: preto na druhý deň v škole predvolal správca Pitta pred svoju stolicu, že kto mu dovolil v inom rúchu vynsť do hry. Pitt sa vyhovárал, že chce spolužiakom ukázať kroj parížsky, ale správca to neuznal za dostatočnú výhovorku, a kázal mu kabát vyzliecť, že ho bude biť. Na to ztŕpnutý Pitt žiadal o dovolenie jedného dňa, že bude svojmu otcovi písať, ktorý vtedy ministrom bol. Ale na lamentózny list synovi odpísal otec minister: „Syn môj, vytrp zmužile trest, aký ti je usúdený, lebo od neho ta ani kráľ osvobodíť nemôže!“ A tak druhého dňa pokorný vyšiel mladý Pitt, aby trest pretrpel, a oznámil správcovi, jakú

odpoveď od otca dostal. Na to správca: „Že si sa včera zprotivil kázni školskej, dnes dvojnásobne dostaneš.“ A vysekal ho brezovcom. — Táto prisnosť až podnes panuje v tejto škole, a raz jednej francúzskej spisovateľke, keď sa zpytovala, jaké zásady nasledujú Angličania pri trestoch školských, ukiazal správca tejto školy na brezový les a povedal: „tuto röstnú naše zásady!“ — Správca tejto školy je zo stavu lordov, ktorý učiteľov najíma a prepúšťa, tak že každý dvaja traja majú osobitného učiteľa, a on každý deň zasaadne do svojej stolice so svázkom brezových prútov, a predvoláva po jednom učedníkov, a každý mu réctuje od slova do slova. — Ba čo podivné, ktokoľvek príjde, žalovať na žiaka, či gazdina, či kto iný, žiak vždy dostane prúty, ani sa mu vyhovárať nedajú podľa tej zásady: „tak sa spravuj, aby na teba ani gazdina, ani žiadon cudzí nežaloval.“ — Toto je vojensky sriadená škola, a ponevadž je dôsledná, a za správca má muža dôsledného, vážneho a z vysokého rodu, tak i mládež vychová sa v dôslednosti, vážnosti a vytrvalosti. Po iných štátoch za učiteľov len tí idú, ktorí alebo chuť k tomu úradu v sebe cífa, alebo z dešperácie sa sem vrhli, že inde šťastia nemajú — títo poslední sú teda nikde nesúci. Vyššie stavy nedávajú sa na učiteľstvo. A nevidíme prečo? lebo jestli vo vojsku so sedliackym synom môže gróf slúžiť a rovnakú šaržu nosiť: prečo by sa mal hanbiť učiteľom byť; ani do vážnosti neprijde stav tento, kým naložené nebude, aby nikto do vysokých státnych ani cirkevných úradov pripustený nebol, kto aspoň dva roky s prospechom nevyučoval v elementárnej škole.

V Anglicku je svobodný vývoj myšlienok dovolený, a preto na protivu tam hore zpomenuťých lordských škôl, teraz vznikajú *svobodné školy*, ktoré zo špekulácie jednotlivci zakladajú. Do týchto chodí žiactvo len vo večernejších hodinách, lebo cez deň pracuje, chlieb si hľadá, večer ide na prednášky. Tam teda vystane všeliká kázeň, krotizeň školská, i trest, a predsa vychovávajú sa poriadni, ctnostní a výteční mužovia v nich! A tak nech len sprobuje ľudstvo všetky spôsoby, konečne sa musí presvedčiť: že duch len duchom budený býva! a len kde duch je zlý, tam „oddéte se od sveta zlého.“

5. Peňažitá pokuta pri malých deťoch nemá rozumného dôvodu, lebo ono nemá svojho majetku, i čo z daru dostalo, necení tak ako dospelý a preto pokutu takúto necíti, ovšem ale cíti ju rodič. Či gymnaziálni žiaci majú peňažite trestaní byť, o tom hádka trvá; nektorí to odporúčajú pre chatrné neporiadky, jako je pozdné prijedenie, zameškanie, neslušné slovo, neslušný skutok atď., alebo za žalár pláču školskému sluhovi atď. Za dôvod dovádzajú, že už takýto žiak má svoje peniaze, a tak pocíti pokutu a upozornený býva na pomer medzi majetkom a poriadkom. Ale kde takéto smýšľanie vzniklo, tam už zaniknul básnický a náboženský zápal za poriadok, povinnosť a šlachetnosť. Podľa nášho zdania horlivý učiteľ vidinami dvihá učedníka na úslnie pravdy, krásy, dobroty a sva-

tosti, a nemá času súd svoj znížiť až na kramársku peňažitosť. Medzitým kto nechce vo vidinách čili jako cirkev hovorí: na pasťvách zelených duchovných — povzbudzovať žiactvo a k udržaniu poriadku na peňazoch pokutuje, nech takéto peniaze každý mesiac pred žiactvom položí na stól a vyznačí viac dobročinných cieľov, aby oni hlasovali, ktorému sa má obetovať, — aby aspoň tak učiteľ bol čistý od podozrenia, že to pre svoj zisk na peňazoch pokutuje.

6. Konečne *vyhlúčenie zo školy* pre nemravnosť dopustiť sa môže len vo vyšších triedach, aby jedna prašivá ovca nenakazila celé stádo. V nižších triedach je dieťa ešte veľmi nedospelé, a tak nemôžeme mu v tej miere vinu pričítať, ako staršiemu, a ešte vždy je nádeja, že sa slovom, poučením, trestom a vytrvalým poriadkom napraví. Medzitým zkušenosť svedčí, že ktorá škola horlivým učením zapaluje mládež, a prísny opatrným dozorstvom odníma príležitosť k nemravnosti, z tej netreba vyhadzovať žiakov: naproti tomu zkadiaľ vyhadzujú, to je znakom toho, že je chybná buďto nauka, alebo správa, alebo príkladnosť učiteľov. Túto mienku mlčanlive hlása i stáť skrze to, že pre vymrštených žiakov nevystavil nápravné čili káravé školy, ale čo domácnosť dala k vyučeniu škole, to domácnosť prijme vyhodené zo školy, a čo tam za nenapraviteľné vyhlásili, ona napraví.

Poznam. Snáď sa nektorým zásady tieto primäkkými pozdajú, ale ja nemôžem ďalej od toho náhľadu, ktorý som si dlhou zkušenosťou a porovnávaním Kristovho učenia s duševnou nadobudnul, a ten mi vraví, že ducha len duchom obžiť možno, a že kto má zobudený život duchovný v sebe, ten spechá do duchovnej ríše cez všetky prekážky. Ďalej i to mi vraví, že učedníka nesmieme považovať za púhy merný materiál, na ktorom by učiteľ svoju lubo- a svevolu prevádzal, lebo i to dieťa 6—7 ročné je osoba, je úd kráľovstva božieho, má svoje práva, ktoré ani rodič, ani učiteľ uraziť nesmie, a čím viac dorastá, tým väčší sa rozširuje okres týchto práv, a umenšuje sa samovláda učiteľova. „Pueri reverentia debetur.“ t. j. chlapca treba uctiť, keď chceme, aby nás i on uctil a poslúchal, ba i samú pokutu máme tak vážne a šetrne previesť, aby sme cit pomsty nezobudili v mladíkovi, čo sa menovite u tých učiteľov stáva, ktorí hneď sa žartujú s učedníkmi, a hneď najväčšou prísnosťou trescú. Lebo žiak jich pre žart považuje za svojich kamarátov, a keď sa vidí oklamaným byť v hodinu prísnosti, škripe zubami. Prečo že učiteľ nezostáva si dôsledným? Najhoršia pre cestovateľa je premenlivá chvíľa, a pre žiaka menlivý učiteľ.

Ztažujeme si, že kráľovstvo božie tak pozde prichádza k nám, keď toľko opilstva, krádeže, smilstva, zlobrečenia, klamu, lži atď. deň po dni poškvŕňuje spoločnosť ľudskú, a predsa nepripravujeme mu cestu skrze kresťanskú, ale *úplne kresťanskú* výchovu mládeže! Prichýtna sa len

k tomu a probujme vo všetkom kresťanmi byť, teda i v obcovaní s mládežou, i v kázni a cviku školskom, a uvidíme o 30 rokov, že premení sa celá spoločnosť okolo nás.

§. 7.

Oddychy a zábavy.

Oddych od práce menuje sa ináče *prestávkou*, latinsky: pausa. Pri telesnej práci už skúsenosť ustanovila, kedy kratší, kedy dlhší oddych, a lekárska veda dosvedčila, že ani stú čiastku telesnej sily pri obyčajnej práci nevyčerpáme, čoho dôkazom je, že v čas nebezpečenstva na pr. vo vojne, pri požari, povodni atď. také veci konáme, ktoré v pravidelnom stave za nemožné držíme. Krem toho telo naše je tak ustrojené, že keď jeden sval napnutý je, vtedy druhý odpočíva. Pri duchovnej práci, menovite pri učení, s úlohami štedrejší bývajú učiteľia, a od slabého decka požadujú tak dlhú pozornosť, ako od dospelého, a preto často sa stáva, že ho prepružia a nechutným urobia k učeniu. Ba lekárska veda ani to vyzkúmať nemohla, či pri učení celý mozog napnutý býva, a či len jednotlivé čiastky jeho, nasledovne či púhym premieňaním práce bolo by možno pozornosť na dlho udržiavať. Avšak jestli prirodíme telesnú silu dospelého s telesnou silou 6—8 ročného dieťaťa, a podľa toho merať budeme i duchovné sily: tak nalezneme, že dospelý človek nevládze *ďalej od hodiny* pozorovať na ten istý predmet, alebo tú istú prednášku; mladík 16 ročný musí sa prisiliť aby *za polhodinu* jednej veci pozor venoval; chlapec 11—12 ročný len s napnutím *za štvrt hodinu* pozoruje, a dieťa 6—7 ročné ani *za dve minuty* nevládze silne pozorovať.

Z toho nasleduje, že kto bez oddychu, teda bez prestávky učí a cvičí učedníkov, ten jich konečne otupí a ohluší, tak že oslabnú i na tele, i na duši, na tele tak, že shrbatejú a pohybu pľúc prekážajú, na duši tak, že mozog prepružia a schopnosť utratia, alebo tak, že zunujú učenie a myseľ roztratia po iných predmetoch, — ba ani sám učiteľ nevydrží dlho bez oddychu učiť. Aby teda učedník vždy bol schopný, ochotný a pripravený k učeniu, pozorovať máme na nasledujúce otázky:

- 1) Koľko menším trvať má pre ktorý vek jedna prednáška?
- 2) Koľko hodín pred, koľko popoludní má byť učedník nútený k učeniu?

- 3) Ktoré dni v týdni majú byť prázdne od učenia?
- 4) Jak veľké prázdniny cez sviatky a leto?
- 5) Jakými zábavami obživí chuť k učeniu?

1. Pre malé 6—7 ročné dietky prednáška musí byť veľmi krátka, jich schopnosti primeraná. Keby sme určili menšinami tento čas, tak by sme do podrobných vecí sa spustiť museli, lebo nektoré dieťa je tak slabé a myslí roztratenej, že ani za jednu menšinu čili kým 60 načítame, pozorovať nevládze, iné je zas mocné, a pozoruje za dlhší čas: preto mieru túto ustanoviť nechávamé rozvahe samého učiteľa. Ale predsa za pravidlo klademe: prednáška pre 6—7 ročné deti nech nebude dlhšia od 2—5 menšín pre 8—9 ročné od 5—10 menšín, pre 10—12 ročné od 10—15 menšín, čili za štvrt hodinu, pre starších od 13—20 ročných žiakov pomerne až na polhodinu vystúpiť môže miera tá, ale vyše nie. — Po každej prednáške nasleduje oddych v tom, že sa z prednášky prejde ku otázke a žiaci do radu odpovedajú, a síce čím sú mladší, tým viacej odpovedať majú, ba počiatočníci musejú všetci odpovedať, a keďby pre veľký počet času nestačilo, nech odpovedia chórom; pri starších dosť bude, keď jeden alebo dvaja odpovedia. Táto premena spôsobu je už sama v sebe oddych, lebo nič nového už nechápe, len to isté obnovuje v mysli. Tak i rectovanie včerajšej úlohy patrí medzi oddychy.

Pri malých deťoch každú polhodinu premiešať máme telocvikom, na pr. Pozor! všetci hore vstanete: vstaň! — Pozor! všetci vydýchnete z hlboka: dých! — Pozor! ramená vystrete pred seba: von! k sebe! von! k sebe! atď. — Alebo miesto telocviku vziať môžeme spevovik, a jedným veršikom spievaným dáme čas oddychu. Po každej hodine vypustíme žiakov na čerstvé povetrie aspoň za 5 menšín, medzi druhou a tretou za 10 menšín, aby sa čerstvého vzduchu nadýchať a rozličné menšie potreby odbavili mohli.

2. Kolko hodín pred, kolko popoludní má učedník nútený byť k učeniu: na túto otázku odpovedal Komenský, že cez celý deň 4 hodiny, pred poludním dve, popoludní dve, — a to je cez hlavu dosť i pre učiteľa. Novejší dávajú pred poludním tri, popoludní dve hodiny, teda cez deň 5 hodín. Na gymnáziách máva žiak viac hodín, nežli učiteľ, čo je podivné, lebo jestli učiteľ nevládze viac od 4 hodín učiť cez deň, jakže má žiak vládzať za viac hodín chápať, prijímať, do seba brať? A jestli k tomu pridáme

i domáce úlohy písomné a trúdivé: tak obdivovať musíme nie to, že tak málo s prospechom sa naučia, ale to že všetci na modzgoch neoslavnú. Dobre hovorí Komenský: „pták aby zahrievaním ve vejci život zanítil, nesází ho do ohně, než prirodzenou svou povlovnou teplostí zahrievá dotud; dokudž se nevykline. Zahradník nežádá, aby mu štěp za měsíc vyrostl, protož ho nezálíva vždycky, netopí mu, než nechá ho, aby vedle prirodzeného slunečného zahrievání rostl, jak stačiti muž. A takt rovně dětinský mdlý žaludeček často a pomalu krmen býti musí, jako i neduživým srkati raději lékaři než píti velí.“ (Didaktika str. 90.)

Za pravidlo teda klademe: pre deti 6—12 ročné nikdy viac od dvoch hodín od razu nedajme, teda pred poludním dve, odpoľudnia dve hodiny; pre 12—18 ročných mladíkov nikdy viac od troch hodín od razu, teda pred poludním tri, odpoľudnia dve hodiny. Čo je vyše toho, to zabíja i telo i ducha.

Ale rozumie sa, že v týchto hodinách sa jim *nové veci prednášajú*, vykladajú a do pamäti vstępujú: lebo jestli učiteľ len vyznačí úlohu, ktorú sa majú nazpamäť naučiť a nevstępuje jim to do srdca, do mysle, do pamäti, také učenie sa učením menovať nemôže a mrhá čas po darobníci. Avšak my pre lenivých a nesvedomitých pravidlá nepíšeme, než pre ochotných a pilných.

Poznam. Často býva pri rozvrhu hodín, že malým žiakom nadelia pred poludním tri hodiny, popoludní jednu, aby to učiteľom pohodlné bolo. Skrze tí počet hodín sa vyplní, ale žiakovi neosoží, a podobá sa to takej chove, kdeby ráno kázali sa najesť i na večeru. — Videl som príklady, že žiakom gymnasiálnym nadelili 4 hodiny od razu pred poludním, čoho následok bol, že vo štvrtej hodine už nevládali pozorovať, a smelší povyskakovali von oblokom a tašli sa hrať. Púd sebäzachovania zprotivil sa poriadku. Ale ani je nepotrebné viac od štýr, a pri starších, od päť hodín cez deň! Bože môj, jak mnoho dá sa tam predniesť, vysvetliť, rectovať, opakovať, nech len učiteľ do taktu a ochotne pracuje. A že viac hodín je neužitočné, svedčí príklad z murárstva, kde vakovka musí uschnúť na múre, aby sa dobre prichytila, tak i prednáška má utkvieť v mysli, aby tam pevná bola.

Úlohy domáce majú najviac v opakovaní záležať, teda to, čo sa vo škole prednášalo, do pamäti vbíjať, alebo príklady číslovecké atď. vypracovať, ale i to len pod mierou, lebo čo je primnoho, to škodí. Úlohy samoučné čili ktorými samouku zobudiť chceme, len zriedka prichodiť majú, najviac do týždňa raz. Ostatní čas má mládež obrátiť na telocvik, hudbu, spev, zábavu a obcovanie s dospelými, — najprirodzenejšie so samým učiteľom. Ale na posmech výchovovedy vidíme, že učitelia krem úradných hodín, neobcujú so žiakmi, — a žiak potrebujúc takého obchodu, prilne k iným na pr. k tovaryšom remeslnickým, k svojmu

hospodárovi atď. a jeho zvyky si osvojí, — a potom sa divíme, že mládeži chýbí zovnútoraná uhladenosť.

3) *Ktoré dni v týdni majú byť prázdne od učenia?* Na túto otázku odpovedal starý zvyk, že každý siedmy deň je potrebný k oddychu, a krem toho dva poldni v stredu a v sobotu odpoľudnia, alebo jako u rímskych katolíkov, jeden celý deň vo štvrtok. Proti tomuto zvyku nektori spisovatelia dovádzali: že keď od telesnej práce len siedmy deň dávame odpočinok, načo od duchovnej dva? Ale myla sa, lebo v nedelu, keď od telesných prác oddychujú, duch pracuje, a tak pre myseľ žiakovú nedela je nie oddych, lebo v chráme pána pozoruje na kázeň práve tak, jako v škole na prednášku, a preto potrebuje ešte jeden deň v týdni, aby si jeho modzgy oddýchly, a aby svalovina účinkovala pri telocvíku, výletoch atď.

Oddychy tieto nazývajú *prázdninami*, dobre: ale nechže budú celkom prázdne od učenia a napínania modzgov; a preto neschvaľujeme obyčaj tých učiteľov, ktorí tieto prázdniny zaplňujú mimoriadnymi úlohami. Nechajme to žiakovi na vôľu, čo bude robiť, nech probuje samočinnosť svoju do skutku prevádzať, a na svojej mysli svoje myšlienky stavať. Nedomnievajme sa, že zahálat bude: však duch prebudený nezahála, ale v sebe troví a zažíva prijaté názory, predstavy, city a úmysly. Nevidíme ani v tele našom, ako krev ukladá a obnovuje jednotlivé údy a predsa za potrebné držíme odpočívanie: tak budme presvedčení, že i duch pracuje a posilňuje sa v čas-oddychovania.

Ovšem ale bedlivé oko učiteľovo sprevádza i oddychy a zábavy žiakove, aby neprešly do nemravnosti, ba sám pristrája zábavy, aby dal smer žiakovi. Takéto zábavy sú: telocvík, prechádzka, spev, hra atď., ktorými zužitkujeme prázdniny.

4) *Jak dlho trvať majú prázdniny cez leto a sviatky?* Na to tiež odpovedá starý zvyk že v kanikule (psích dňoch od 21. júla do 19. augusta), ani telo ani myseľ nie je schopná k učeniu, aspoň s veľkým napnutím modzgu sa to deje, a preto na tento čas dlhší oddych dávame. V páľčivých tropických krajinách počas tejto páľčivosti nektore zvieratá spia, tak ako u nás počas najtuhšej zimy. A ponevadž my Slováci práve v najmiernejšom páse (od 43°—49° severnej šírosti) žijeme, preto i najtuhšiu zimu (od 20. decembra do 10. januára), i najväčšiu páľčivosť (od 21. júlia do 19. augusta) žiakom na prázdniny dávame. Krem toho i čistota

žiackych hospôd požaduje dlhé prázdniny v lete, aby hospodári mali dost času vybielit a náležite ponaprávať izby, v ktorých za 10 mesiacov živá a veselá mládež všeličo pokazila. — Otázka: prečo práve dva mesiace dávame na letošné prázdniny? či by snáď jeden mesiac dostatočným nebol? Jedni spisovatelia vravia, že k tomu nielo dostatočného dôvodu. Mne sa ale tak zdá, že predkovia naši, ani v tom bez rozvahy nepokračovali, a krem už zpomenutej pálčivosti i to na zreteli mali, aby žiak rodičom pri poľných prácach pomáhal aspoň pozorovaním na robotníkov, a, čo v školskom pláne nebolo, aby sa praktične priučil hospodárstvu, — a to je iste dostatočný dôvod. Krem toho aspoň pre možnejších odporúčame cez prázdniny cestovať, nie pre zábavu, lebo život náš hlavne k práci je určený, ale pre zkušenosť. I to nie vždy len na voze, na dostavníku, po železnici, — lebo tak málo uvidí a zkusí, — ale pešo, aby mal času krok za krokom všetko do podrobna poobzerať, — a v spoločnosti jedného seberovného a jedného zkuseného, aby spoločná zvedavosť sa podporovala a bol po ruke, kto neznámo vysvetlí.

Ešte jedna otázka: v ktorých mesiacoch majú byť tieto dlhé prázdniny, či v juli a auguste, jako obyčaj u evanjelikov, a či v auguste a septembri, jako to býva u rímskych katolíkov? Viac dôvodov hovorí za juli a august, totiž: horúcosť a najsúrnejšie poľnie práce.

Medzi veľiké chyby pokladáme, že po mestečkách tieto prázdniny za tri, po dedinách za celých šesť mesiacov trvajú, skrze čo dietky celkom odvyknú od učenia, i to zapomenú, čo už znaly, a zdivejú, tak že ťažko padá učiteľovi, znovu jich priviesť k poriadku a poslušnosti. Je to znak duchovnej zaostalosti nášho ľudu, že nedbá o vzdelanosť svojích detí, alebo znak socialnej nejakej nemoci, že ani možnejší si z toho svedomie nerobia. Ešte pred 40 rokmi vo Veľkej Revúcej vždy bývala letošná zkuška na Petra Pavla, a počalo sa vyučovať vždy prvého septembra, a ten poriadok panoval po celom Gemerskom senioráte. Dnes po dedinách bývajú letošné zkušky na počiatku mája, a škola sa počína len v oktobri.

Konečne o prázdninách na výročité slavnosti poznamenávame: Na vianoce pripadá najkratší deň, a za tým hneď najtvrdšia zima, — čas to na učenie nepríjemný — a tak celkom je na svojom mieste, že dávame prázdniny dvatýždňové — pre gymnaziálnych žiakov, ktorí za ten čas rodičov navštvíva, a rúcho, obuv si do poriadku privedú. Menej odôvodnené je, že na veľkú noc tiež celé dva týdne prázdne bývajú od učenia, jediný dôvod je ten, aby si

zimošné rúcho zamenili za jarné, a príležitosť mali i biele rúcho do poriadku uviesť.

O všetkých ale za pravidlo klademe: hneď na počiatku školského roku vydať má gymnaziálny správca termíny prázdnin, a od tých viac neodstúpiť.

5) *Jakými zábavami obživiť chuť k učeniu?* čili ktoré slavnosti školské dopustiť máme? Menovite: či majú byť meniny učiteľove, mäso pôstna zábava a majáles? Chuť k učeniu obživovať netreba zábavami, lebo jako jedlo mierne užívané samo robí chuť k práci a práca k novému jedlu, tak i múdro poskytované učenie popudzuje myseľ k rozmyšľaniu, a myseľ dodáva chuti k novému učeniu. Zábavy, jako svadby, bály, majálesy, — práve kazia chuť k učeniu, jako každodenná zkušenosť dosvedčuje. A tak z učebného ohľadu nepotrebné sú tieto zábavy. Ovšem ale z iného. Jestli učiteľ ako otec medzi učedníkmi úctu, lásku požíva, a oni mu na mena príjdu svoje city vďačnosti vysloviť, to má chovatelský význam, a nevyhnutne je potrebné, aspoň raz do roka slavným spôsobom zobudiť v nich tento krásny cit, jako základ mravnosti. Že pri tom donášajú dary, to je vedľajšia vec a vzáctna len pre lakomých, lebo dobrý učiteľ hľadá na jich duchovné city, a nie na dary. Meniny takéto i po dedinách i po mestách, i pri malých i pri väčších žiakoch schvalujeme dotiaľ, dokial čisto chovatelský ráz majú, lebo vďačnosť treba v každom budiť. Jahnáhle však na zárobok, jedenie, pitie atď. sa obráta, zlý smer vzaly.

Mäso pôstna zábava čili tak rečený bál na fašangy dávaný býva pre žiakov na vyšších gymnáziách, — prečo, načo, to som v žiadnej chovovede nečítal — snáď len tak vklzly sa tieto zábavy, jako mnoho iného, že jich život za dobré uznal a príčinu udati nevedel. Z mojej strany vidím v nich dvojaký chovatelský význam: zkušku zo zdvorilosti a uvádzanie žiakov do spoločenského obcovania. A z tohoto dvojného ohľadu jich schvalujem, ale spolu žiadam k nim prípravu a dozorstvo. Ku zdvorilosti počítame titule, vlúdne shováranie, hru, tanec atď., čo všetko sa najlepšie v živote naučíme; tanec treba žiakovi v známosť uviesť prv, nežli na bál a do spoločnosti ide. Na samom bále dozorstvo má byť stále, aby mládež ani v nápoji, ani v tancovaní výstupnou nebola, ale podľa krásneho príkladu svojich učiteľov sa spravovala.

Majáles je po všetkých školách i nižších i vyšších uvedený, ale bez cieľa, aspoň bez chovatelského cieľa, lebo jedenie, pitie, výskanie a skákanie žiakov, ani zábavu rodičov za cieľ chovatelský

brať nemôžeme. Ale malby iný cieľ vyznačený byť majálesom, a síce *zkúšku z telocviku, zkúšku zo spevu, hudby a ručných prác*. Gréci starodávni na svojich olympických hrách zkušovali celý národ, jak ďaleko v umeniach pokročil: my by sme mali na majálesoch alebo juniálesoch zkušovať mládež, ako je vycvičená v telesných pohyboch, vo svetskom speve a hudbe, a ručných prácach, a tak by mala zábava táto rozumný dôvod, a potom by nebola potrebná druhá zkúška z telocviku. Na majalesi rady chodievajú i panny a krem tancu nemajú iného spôsobu svoju vzdelanosť dokázať: či by na spôsob českých Sokolov nemali byť spolky utvorené na telocvik, spev, hudbu a rečenie i pre panny, a pri majálesoch i ony by zkúšku dávaly zo svojho pokroku.

§. 8.

R e v n i v o s t.

Revnivosť je protiva telesného trestu, a znamená *revenie*, to jest tečenie a namáhanie duchovné, predbehnúť iných a vyznačiť sa pred inými. (Maďarsky: versenyzés, nemecky: wetteifern, latinsky: aemulatio.) Ona patrí tiež ku príprave učedníka, lebo ktorý by nerevnil, ten by nebol ochotný k učeniu, alebo je už celkom zkažený. Učitelia ju rácu medzi pomocné prostriedky, jedni všetko umenie svoje na nej zakladajú, iní ju len v mimoriadných pádoch ako ostrý liek proti lenivosti a ľahostajnosti užívajú, ináčť sa jej obávajú, žeby učedníka do duchovných suchotín uvedla, to jest, do takého stavu, kdeby on všetko pre chválu a vyznačenie pracoval, a nič z mravného citu a z povinnosti. Ona stojí na jednej váhe s telesným trestom, lebo jako práca len od strachu pred telesným trestom nemá žiadnej mravnej zásluhy: tak ani učenie z púhej revnivosti poslé nemá krásy a svatosti duchovnej. Následok býva u obidvoch jednako: žiak palicou nútený, jaknáhle vyrastnul zpod palice, odryhne všetko učenie a ide svojou cestou; tak i žiak revnivosťou až do zbláznenia napnutý, keď vynde zo školy do života, a nemá s kým v učení revniť, utratí chuť k učeniu, a revní v telesných rozkošiach alebo v dychtení po úradoch, po moci a blesku, a cez celý život neprijde k pokojnému presvedčeniu, nie k добрôte kresťanskej, to jest nikdy nebude dospelým. Škola na revnivosti založená, kde všetko len pre jalovú česť, to jest pre takú chválu, v ktorej nielo opravdovej mravnej cti konajú, podobá

sa hustému lesu, kde každý strom len do výšky žene svoje ratolesti, aby slnečného svetla a čerstvého vzduchu požívať mohol, a tak v pomere k svojej výsosti je tenký a slabý; kým les celý stojí, stojí i on, lebo ho iné stromy chráni a udržujú, ale jaknáhle okolo neho zotnú horu, a on samotný ostane, vtedy nevládze prosto stáť, ani vetrom vzdorovať, a obyčajne sa nakloní a krivým zostane, alebo ho vetor vyvalí. Z tejto príčiny teda hovoríme, aby učiteľ revnivosť len v tých okolnostiach a dotedy užíval pri svojich učedníkoch, v ktorých a dokedy je potrebná k povzbudeniu ducha a ochoty, k posilneniu radosti a k zachráneniu pilnosti proti lenivým žiadostiam. A za príklad, dokedy to trvať má, nech mu slúži štepnic a priesada, kde zahradník jadierca husto seje a mladé zelinky spolu rosnú a jedna nad druhú sa usilujú: ale jaknáhle zmocnely, presádzame jich redšie, a zas redšie, až konečne keď majú istý počet konárov, posadíme jich na to isté miesto, kde rosnúť a ovocie donášať majú. Jestli by sme ale štepky za dlhé roky husto rosnúť nechali, zostali by slabými. Tak škodná je i zbytočná revnivosť pri starších žiakoch. Oni sice vyvinú neobyčajnú pilnosť a jak vo vedách, tak i v umeniach veľiké pokroky urobia, ale to všetko nevynahradí škodu, ktorú v mravnosti a vnútornej spokojnosti utrpeli, lebo čím lepší žiak, tým strašnejšia ctižiadost ho naplní, ktorá v ňom neuhastiteľná zostáva do smrti, a všetky blažené city v ňom zožiera, závist a nenávisť vzbudzujú; čím ale slabší je žiak, tým boľastnejšia presvedčenost ho naplní, že je on slabý, nesúci a podriadený. Z toho nasleduje služobná, otročká myseľ, — a v každom páde veľiká škoda pre mravnost. Aby sme revnivosť v príslušných hraniciach udržali, povážime ju dľa rozvrhu jako: samorostlú, vylúdenú a prehnanú revnivosť.

1) *Samorostlá revnivosť* je prirodzená snaha, ktorú každý človek má, že sa totiž pohybuje aby žil, a život svoj v celosti zadržal. Túto prirodzenú revnivosť vidíme pri každom človeku v spoločnosti ľudskej, lebo nikto nechce byť horším od iného ani v telesnom, ani v mravnom, ani vo vedeckom a znaleckom ohľade, ba každý osobuje si isté právo, a chce mať platnosť pred ľuďmi, podla toto: „každý sebe najlepši.“ Takáto prirodzená revnivosť vyvinuje sa i medzi školskými dieťkami, lebo jedno usiluje sa pred druhým, a to je jedna z hlavných príčin, prečo je lepšie verejné a spoločenské vyučovanie v škole. Prirodzenú revnivosť pri súkromnom učení zobudiť nemožno, aspoň nie v tom stupni, jako kde jich

je mnoho. Jestli ju pak umele strojíme, nedáva tej sily a toho výsledku, jako prirodzená.

Avšak i prirodzená snadno vezme zlý smer: preto učiteľ bedlivým okom ju sprevádzať musí, a aby ju v slušných hraniciach udržal, za pravidlo nech si vezme: *čisté mravy sú najvyšším sudidlom skutkov ľudských*, t. j. vtipný ale nemravný žiak nemá mať prednosť pred ťažkochápaným ale mravným. Obyčajne len vtipní a mocní žiaci skrze revnivost do pýchy prechádzajú, jako by oni dačo viac boli od tých slabších: ale nad nimi stáť má učiteľ, jako nedostižný ideál, lebo „neníť učedníka nad mistra svého“, — a opatrný učiteľ vždy vyšší ideál predstaví svojmu žiakovi a vždy v novej velebe zjavuje sa. Krem toho pak i sám cíti, i do učedníkov vstępuje to presvedčenie, že pracovať máme nie pre česť a chválu, ale z povinnosti k Bohu a pre zachovanie svojho a svojich života podľa toho: „v potu tváři své chléb svůj jísti budeš“ — a „pracuj děláje rukama svýma, abys měl z čeho uděliti nouznému.“

Prirodzená revnivost i na slabých a zpozdilých, čili na strednie hlavy dobre pôsobí, budiac v nich cit nasledovania a naplňujúc jich dôverou v svoje sily. Lebo vidiac príklad vtipnejších, probujú i oni, a ktorému sa podarí, hneď naplnený býva radostou a dôverou v seba, a potom obyčajne vytrvalú pilnosť vyvinuje. Aby sa mu ale próba podarila, tó od spôsobnosti učiteľovej závisí. Že revnivost u týchto do pýchy neprejde, príčina je vzor vtipnejších, ktorí ešte vždy nad nimi stoja. Na týchto stredních hlavách zakladal svoju učbu Komenský.

Konečne i tí najslabší získajú dačo skrze prirodzenú revnivost; pozde síce ale tým dôkladnejšie chápu, a porovnávajú seba s inými, vidia že len v rýchlosti za nimi ostávajú, v samej moci duchovnej nie, preto cíta, že i oni dačo môžu, a tak dostávajú chuť k učeniu. Pri dobrom učiteľovi títo najslabší rozmyšľajú najprirodzenejšie, a keď výtečníci vo svojich odpovediach sa prenáhla a chybu spravia, obyčajne napravení bývajú od najslabších — jestli boli v ustavičnom cviku s tamtými. Lebo každá nauka má isté pravidlá, okolo ktorých ako okolo uzlov celá nauka sa točí, a jestli tieto pravidlá sa žiak naučí, tak má cestu otvorenú ku všemu a každému jednotlivému. Vtipní obyčajne tieto uzle vypustia zo zretelu a po jednotlivých drobnostiach sa sháňajú, a keď jim krížnu otázku predložíme, snadno sa zmúta: zpozdilejší pak práve len na tie uzle pozorujú, a nedajú sa pomútiť.

Ako teda zahrada chová i včasne i pozdnie jablká a každej chvíle hospodárovi užitok podáva: tak i dobre sporiadaná škola jednak opatruje vtipných i zpozdilých. Vtipným predkladá vždy nové ideále, aby videli svoju nedostatočnosť: so zpozdilými má trpelivosť, aby mali času prijatú nauku stroviť, a pilným cvičením budí v nich silu a chuť. Preto zatracujeme všetky oslovské stolice, husle, čierne tably, nadávanie mien, a ostatné neplechty, čo ešte zo stredoveku, jako mátohy, zostaly a kazia v žiakovi hrdosť a úctu k sebe samému.

Čím väčší počet žiakov tým väčšie pole prirodzenej revnivosti, lebo tým viac seberovných vidí žiak, a tým väčšiu chuť k vyučovaniu má učiteľ: ale dlhá zkušenosť dosvedčila, že vyše 50 učedníkov v jednej triede nestačí učiteľ zkušovať a otázkami v bedlivosti udržiavať: preto kde je väčší počet, tam paralelné triedy otvárajú.

2). *Vylúdená čili vyvábena revnivost* pod istou mierou a v istom veku môže tiež byť prospešnou: ale nadmier užívaná budí nemravnú ctižiadost a vede k farizeizmu. Zdravá učebveda každému prostriedku vyznačuje čas, miesto a mieru, a tak i revnivosti. Tri spôsoby, revnivost vyvábif, zo stredoveku k nám prišly, totiž: otazovanie, predstihovanie a shadzovanie.

Otazovanie vtipne upotrebeno budí revnivost, a to je nevinný prostriedok, ale požaduje veľikú silu a bystrosť od učiteľa, aby jako hromoblesk vtipnými otázkami z učebného predmetu hneď jednoho, hneď druhého k odpovedi budil. Dá sa upotrebit od prvej triedy až po ostatnú gymnaziálnu — ale čím sú starší žiaci, tým opatrnejšia musí byť otázka. Pri cibrivých predmetoch obyčajne tak vyslovujeme otázku, aby na všetkých obrátená bola, na pr. kto bude s tou prácou prvý hotový? kto urobí tu prácu bez chyby? kto v tej práci najďalej vytrvá?

Predstihy čili pracovanie o závod má už chatrnejšiu cenu, lebo nemôže byť upotrebené pri všetkých predmetoch, ani po všetkých triedach. Malí žiaci od 6—12 roku môžu sa predstihovať, ale starším to už akosi nepristane. Vedecké a umelecké práce, jako sú na pr. učenie z pamäti, sloh, krasopis, počty atď. nemôžu byť predmetom predstihovania, lebo nie ten má prednosť, kto rýchlejšie, ale kto dôkladnejšie urobil prácu. Zo zkušenosti známe, že predstihy s prospechom pri počtovaní z hlavy potrebujeme.

Zhadzovačka čili certovanie patrí už medzi neprirodzené prostriedky, a preto mnohí učitelia ju celkom zatracujú, a nikdy ne-

potrebujú: iní však ju vychvaľujú a bez nej nemôžu byť. Neprirodzené je to v nej, že cení človeka podľa jediného skutku, teda podľa jedinej lekcie, alebo podľa jedinej moci duševnej. Škodlivé je to v nej, že očividne dráži deň po dni ťťažnosť. My patríme medzi tých, ktorí zhadzovačku zatracujú. Dopúšťame, že i v obecnom živote je zhadzovačka, ale obyčajne hriechna a s mnohými ohavnosťami spojená: škola pak pre hriechny život nepripravuje učedníka, ale pre svätý, o ktorom Spasiteľ hovorí: kto chce byť prvý, buď vaším služobníkom. Krem toho, život je priveľký, príširoký, — a zhodený najde pole inde, kde zhadzovať môže iných: škola pak je primalá, a preto každý pád bije všetkým do očí, a jednotlivého prílišne uráža, lebo česť a chválu udeľuje za to, v čom cti a chvály niet, a haní to, čo zasluhuje chválu, totiž vykonanie povinnosti, o ktorej Kristus hovorí, že kto vykonal povinnosť, má reknúť: „služebník neužitečný jsem.“

Nektorí odporúčali aspoň každý mesiac ráz zhadzovať, alebo aspoň za polroka raz; iní zase uvádzali čestné stolice, čestné triedy, a zahľadiť to mysleli neuprositelnou spravodlivosťou. Ale to všetko pred zdravým súdom neobstojí, a aby dokonale spravodlivé bolo, to je nemožno.

Ku zhadzovačkám prináleží i *umiestenie* čili lokalizácia, ktorú i krajinský plán učebný nakladá. Je to nič iného, jako polročná zhadzovačka, a aby spravodlivá bola, to neprevede ani jeden učiteľ zvlášte v početnejšej triede, lebo keď má viac rovnakých, ktorého že dá na prvé miesto? a podľa čoho má súdiť, či podľa rectovania z pamäti? však by tak veľké krievdy porobil, lebo jeden si raz prečíta, a už zná z pamäti, iný i desať ráz prečíta, a hapká! — či podľa rozvahy a rozumenia? či podľa smelosti, či podľa cibrenosti? vo všetkom snadno pochybí. A keby všetci boli dobre vycvičení, — jeden z nich musí posledný byť, a pónevádz rodičia na tento zovnútorň znak viac hľadia, nežli na vñútorň známost, preto umiestenie mnohých zarmúti, kdeby jich obveseliť malo. Jestli ale chybné súdi učiteľ: vtedy žiactvo vyhlási ho za nespravodlivého, starší pak s posmechom pozerajú na takéto, chyby z nevedomosti pošlé. — Spravodlivosť požaduje, aby učiteľ nelokalizoval, ale svedoctvo vydal o každej nauke, nakoľko v nej dla jeho náhľadu učedník pokročil, a síce osobitne z rozumenia, osobitne z rectovania.

3. *Prehnaná revnivost* bere do ohľadu obyčajne len jednu moc ducha, na pr. pamäť, nedbá ani na vtip, ani na jasné rozumenie, ani na počestné chovanie, ale jedine na mechanické plnenie

uložených prác a na papúškovské rectovanie. Dopustíme, že i na takejto ceste vyvinú sa vtipné hlavy a že v jednotlivých naukách patrné kroky urobia: ale to doprosta tajíme, žeby z nich čo len jeden dobrý človek, dobrý kresťan vyrostnul, lebo duchotrápna ctižiadost, ktorá ho pri učení poháňa, prejde mu do zvyku a natoľko otupí myseľ, že cez celý život len pre ctižiadost pracovať bude, a aby ho iní neprevýšili, stane sa potutelným, hamižným a lstivým, a nikdy neutvorí na tvári svojej ten krásny kresťanský otvorený obličaj, ako si predstavujeme Krista Pána, „kterýž hříchu neučil, aniž jest lest nalezena v ústech jeho,“ — ani obličaj Jána evanjelisty a apoštola, „kterýž řekl: Bůh láska jest, a kdož v lásce přebýva, v Bohu přebývá a Bůh v něm“ (1 Jan. 4, 16). Následok prehnanej revnivosti býva obscurantismus, t. j. jednostranné chápanie vecí, ktoré drelej pozdejšie musí do zkazy priviesť celú spoločnosť ľudskú!

Poznam. O tejto prehnanej revnivosti hovorí Palmer, že bola hlavným prostriedkom v školách jezuitských v 17. storočí: ale panovala ona i v protestantských školách, a zdala sa byť prirodzenou tam, kde učenie brali za do pamäti vbíjanie, podľa toho: toľko známe, koľko v pamäti držíme, (tantum scimus, quantum memoria tenemus). Ba na mnohých miestach i dnes panuje, a hlavnú váhu klade na predstihy, shadzovačku, lokalizáciu, a má rozličné nástroje na vyznačenie pilných a na potupenie lenivých, ako sú na pr. oslovská stolica, do ktorej posadili neznajúceho z pamäti lekcii, alebo husle, t. j. drevený nástroj, ktorý lenivému na hrdlo zavesili a ruce do neho stisli, alebo čierna tabuľka vyvesená verejne v škole, na ktorú mená lenivých napísali; alebo vymalovaná osleca hlava, ktorú nepilnému na prsá zavesili, a tak ho na prostred školy postavili, alebo i po ulici vodiť dali atď. Ja sa nemôžem prenadiť, jak si to mohli rodičia dovoliť, tak otupovať myseľ svojich detí! Chvála Bohu, že to už prestalo, či len prestáva, a že rozumnejšie nakladajú s učedníkom. Komenský bol prvý, ktorý to všetko za hlúposť vyhlásil, a rozumnú učbu odporúčal.

§. 9.

Vzájomná učba.

Vzájomná učba záleží v tom, že starší a vtipnejší učedníci pomáhajú mladším a slabším vyučovať. Komenský to ráce ku príprave učedníka. (Didaktika str. 107. Základ X.) a dovádza výpovede znamenitých mužov, na pr. jeden povedal: „Mnohému som sa naučil od učiteľov, viacej od svých spolužiakov, najviacej od svojích učedníkov.“ Thriverus pak povedal: nikto nemôže mnoho vedieť,

len kto sám mnoho učieval. Joachim Fortius ale radí, aby každý žiak hľadal učedníkov, ktorým by svoje známosti zdeloval, a čoby jim sám platil, len aby sa od neho učili. Komenský to chce do samej školy viesť, aby učiteľ za polhodinu prednášal, a potom aby sišiel sám z katedry a poslal žiakov jedného po druhom, aby to isté prednášali, čo od neho slyšali, a od toho očakáva: pozornosti zosťrenie, slabších posilnenie, chuti a hrdosti povzbudenie a presvedčenie sa o tom, ako pochopili. Krem toho i mimo školy nakladá žiakom, aby rozprávku vedli o látke, ktorú v škole slyšali, a aby každý ochotne zdeloval svoje myšlienky iným, a podivná vec, za neochotnosť iných vyučovať, radí Komenský prísny trest.

Táto nárada Komenského zakladá sa na pravdách dušeslovných a bez nej nemožno dobre učiť, ani zdarile vychovávať. Dobre učiť nie, lebo žiak len to dobre stroví, čo ho zaníma, o tom i s inými sa showára a tak zo všetch strán si vec objasní. Zdarile vychovávať nie, lebo kto nerád zdeluje svoje známosti iným, ten je pyšný, t. j. hriešny; kto ale nerád hádku vede o tom, čomu sa naučil, ten nemiluje svet ideálny, a iste ukryté má žiadosti materiálne; konečne myseľ, rozvahu a súd brúsime len skrze reč, a len skrze hádku privykáme k slušnému a krásnemu obcovaniu. Ale jako túto náradu do života viesť, to podnes nepodarilo sa vyzkúmať. Čo odporuča Komenský, aby po prednáške žiak vystúpil na katedru a to isté prednášal, to žiadna škola nezachováva, a pri malých deťoch sa to ani nedá previesť, ovšem ale pri väčších od 10—15 ročných. Pre malé deti dostatočné bude, otazovaním utvrdiť jich v známosti. Pre gymnazistov Komenského nárada. Menovite miesto nesčíselných domácich úloh bolo by aspoň z čiastky viesť, aby jeden druhému vysvetlovali úlohu, a na čom sa srozumet nemohli, to na budúcej hodine učiteľovi prednesli — to by bola prirodzená vzájomná učba, skrze ktorú by učedník vždy pripravený bol k učeniu, a rovnak by pôsobila na slabších i mocnejších, starších i mladších, ale menovite pre starších bola by prameňom duchovnej posily.

Toto vzájomné vyučovanie a vysvetľovanie premenili mnohí na *vzájomné rectovanie* a posudzovanie, o čom na inom mieste.

Nemci a Angličania pod slovom „vzájomná učba“ rozumejú pomoc učiteľovi pri veľkom počte učedníkov, tak že miesto pod učiteľa zastupoval vtipnejší učedník, a z toho vyvinuli sa v Nemecku Trotzendorferovi censori a tribúni, v Anglicku Bell-Lankasterovski Monítori, o ktorých po jednom prehovorme, s tým doložením, že dnes len pri nedostatku učiteľov vzájomnú učbu potrebujú,

na státnych gymnáziách ju celkom zanedbávajú, jako by nerozumeli slovám Komenského.

a) *Trotzendorf* (od r. 1531—1556 spravca školy v Goldberge v Sliezske) podelil každú triedu na odseky, a za dozorcov menoval samých žiakov. Jedni dozerali doma na poriadok, aby každý na určitý čas z postele vstal, rúcho, knihy atď. si v poriadku držal, a toho nazýval domácim dozorcóm (Oekonom); druhý dal pozor pri obede, a ten sa menoval potravným dozorcóm (ephorus); v samej škole každá lavica mala jedného tribúna, a nad tribunmi bol jeden konsul, ktorí zkušovali svojích podriadených, či sa dobre nazpamät naučili, a zprávu svoju na písme kládli pred učára, ktorý zprávy prezrel, na probu jedného alebo druhého zkušoval, a neznajúcim pokuty naložil. Krem toho vyvolil Trotzendorf z medzi žiakov školský súd, ktorí súdili svojích spolužiakov, a pri tej príležitosti i žalobník, i obžalovaný v latinskej reči musel svoje veci prednášať; a kto čím krásnejšiu reč povedal, tým váženejší bol.

Tento spôsob podelenia žiakov na odseky, a predstavenia jim tribúnov a konsulov panoval i v Uhorsku na mnohých školách až po r. 1848, ba niekde i dnes ho podržali. Tribúnov a konsulov volil alebo sám učár podľa svojho náhľadu, alebo mesačné utriedenie dávalo prednosť, alebo, kde to chceli mať celkom dľa vzoru rímskej republiky, každý týdeň alebo aspoň každý mesiac volil si sám odsek svojho tribúna.

O tomto celom nastrojení z vlastnej zkušnosti súd vyniesť môžeme, že pomáhalo tichosť a poriadok udržať v škole, ale k rozšíreniu známosti nič nedonášelo, ba práve pre ľahké hlavy bolo pokušením k lenivosti, pre lakomých bolo pokušením k prekupovaniu a klamstvu, pre strednie a slabé hlavy bolo opravdivým trápením. Vzájomnou učbou ho ale na žiaden pád menovať nemôžeme, jeho opravdový názov je: *rectovačka* — s mnohým klamstvom spojená, a bez protizorstva.

b) *Bell a Lankaster*, dvaja ďaleko od seba bydliači Angličania, tamten kňaz vo Východnej Indii, ten trašavec (*Quecker*) v Londýne, vidiac pred sebou veľký počet učedníkov maličkých, ktorých jeden jediný učiteľ s prospechom vyučovať nebol v stave, a pre chudobu nemohli viac učiteľov platiť, prišli na tú myšlienku, aby sa učedníci vzájomne učili, a zavedli nasledujúci poriadok. Celú školu podelili na desiatky, tak že v každej lavici desať učedníkov sedelo. Jedného z nich postavil za *Monitora* (*Napomínateľa*), a nad desať *Monitormi* postavil hlavného *Monitora*. Alebo jestli bolo v jednej

škole detí 500, tak nad každých 10 Monitorov postavil jedného Nadmonitora a Nadmonitorov sám spravoval. Predstavme si školu s 500 deťmi v pädesiat laviciach, v každej po 10 učedníkov, na kraji sedí Monitor. Lavice sú tak usporiadané, že na nich je vysypaný drobný piesok, ktorý latkou za každým prehrnú aby bol rovný. Prijde učiteľ, dá znak, aby hlavní Monitori k nemu prišli. Hlavní Monitori postavia sa okolo učiteľa, tento jich naučí vyznačenú úlohu, na pr. tento veršik: „Boha sa boj, a prikázani jeho ostříhej, nebo na tom všecko záleží.“ — Keď už hlavní Monitori úlohu dobre znajú, rozpustí jich učiteľ, a každý zavolá k sebe svojich desať Monitorov, a učí jich tomu istému veršiku, a keď ho všetci dobre znajú, pošle každého, aby svoju lavicu vyučoval. Medzi tým učiteľ, ako generál nad vojskom, dá pozor na všetkých, a každú najmenšiu výtržnosť prísne tresce. Keď už každý Monitor svoj odsek naučil, čo bolo naloženo, vráti sa k hlavnému Monitorovi, tento k učiteľovi a podá mu zprávu o výsledku. Obyčajne jednomu Monitorovi len troch alebo štyroch žiakov pridajú, aby jich učil. Pri cíbrivých predmetoch, ako je písmo, kreslenie, z pamäti učenie darí sa dosť dobre: pri iných ale predmetoch, ktoré majú myseľ zobudiť, vyvinúť a pochopy utvoriť, nestojí tento spôsob nič, ani odmeny pre pilných Monitorov a vtipných učedníkov nepomáhajú, lebo nedospelý chlapec monitor nemôže dobre vyučovať.

Ako vidíme spôsob Bell-Lankasterský nosí na sebe znaky vojenstva a mechanismu, ba dákeho fabrického sriadenia, a len to dobré má, že pozornosť bez pretrženia udržuje. Zprvu bol veľikého kriku narobil, europejské vlády sriadily podľa neho vojenské školy: ale pod krátkym časom zkušenosť jich o inom poučila, menovite:

1. Že spôsob tento je *duchamorný*.

2. Že sa nedá úpotrebiť pri všetkých predmetoch, ba že ani pri mechanických predmetoch, ako je: čítanie, písanie, počtovanie a rectovanie, nezodpovedá učebným zásadám.

3. Že mravný cit a bystrosť ducha zabíja.

4. Že sa zrodil len z nedostatku, a tak platný je len pre nedostatočné okolnosti, kde pre chudobu nemožno viac učiteľov držať; on je teda len náhrada a surrogát duchovného pokrmu pre hladných: veda ale neberé ohľad na biedu a nedostatok, lebo chce ideál dokonalej školy vystaviť. —

Pre tieto príčiny za neprimeraný vyhlásili spôsob tento, a jako zprvu bol veľikého kriku narobil, tak dnes už len ako o minulej udalosti o ňom rozprávajú. A kde je nedostatok učebných síl,

ako toho mnohé príklady máme, tam si pomáhajú jako vedia, istotne rozumnejšie, nežli Bell-Lankaster, a čo i málo naučia, ale obživlia ducha a zobudia myseľ: jaknáhle však rozšíri sa v takej spoločnosti vzdelanosť, alebo vrchnosť naloží ináče školu sriadit', (ako to zákon uhorský z r. 1868 nakladá), tam bude hneď dostatok, a učba pôjde pravidelným spôsobom. Vôbec rodičia sami majú byť o tom presvedčení, že vzdelanosť je väčší poklad nad zlato a striebro, a že len tak svoje dieťa šťastným urobia, keď ho božej i svetskej známosti vyučiť dajú.

K takým nedostatočným školám počítame i mnohé z našich dedinských škôl, kde jeden učiteľ má všetky diatky od 6—13 roku, (často 80—100 učedníkov) vyučovať; pri čom už sám počet je tak veľký, že nemožno každého preskúmať každý deň: ale ešte väčšia prekážka je, že sú 6 rozličné triedy v jednu spojené. Ale ani tam Bell-Lankasterovskí Monitori škodu nenahradia, lebo dieťa sa len od dospelého učiteľa rado učí, tak ako kvietok len na slnci krásne kvitne.

Tolko o Bell-Lankasterskom sriadení školy.

Ešte nám povážif sluší: nakolko by vzájomná učba dľa zásad dušeslovných a učbovedeckých i v najlepšej škole upotrebená byť mala.

Dušeslovie nás učí, že deti rovnaké vekom, letorou, schopnosťami a pohlavím majú rovnak rýchly obeh krve, a tak i pohyby a city takmer rovnaké, a preto jedno druhému snadno rozumejú, jedno druhé napodobňuje, a jedno od druhého najsnadnejšie pochopí. — A na tejto zásade postavil Komenský svoju náradu vzájomnej učby.

Ďalej dušeslovie nás učí, že predstava je tým silnejšia, čím sa častejšie a mnohostrannejšie opätuje. Mnohostrannosť pri vzájomnej učbe leží v rozličnosti hlasov a posunkov. Učiteľ všetkým prednáša, hlas jeho všetci poslúchajú: ale aby on to isté viac razy opakoval, zunovali by ho: keď ale to isté hneď jeden hneď druhý učedník prednese, za každým iný hlas, iná postava, iné posuňky sa zjavlia, a tak vždy dačo nového nasleduje, to nezunujú.

Konečne učboveda učí, že prirodzená revnivost je mohutné hýbadlo pre ducha, a túto prirodzenú revnivost do pohybu priviesť možno veľmi snadno skrze vzájomnú učbu.

Podľa týchto zásad odporúčame vzájomnú učbu pri nasledujúcich prácach: pri prednáške, pri ukazovaní pohybov, pri posudzovaní prác, pri opätovačke a pri kázni školskej.

1. *Prednáška* podobá sa piesni, ktorá cez sluch náš prešla a tam isté city zanechala. Aby sa učiteľ presvedčil, či všetky jeho slová utkvely v duši poslucháčov, musí hneď otázkou zskúmať, aby jednotliví odpovedali, jednotlivé slová a predstavy. To je ešte nie vzájomná učba. Ale keď už sa presvedčil, že ho dobre rozumeli, nech dľa narády Komenského vyvolá jedného z učedníkov a nech ho posadí na katedru, aby to isté bez prietrže prednášal. To zprvu ťažko pôjde z trojakej prekážky: predne, že si dieťa nezachová ani len krátku prednášku, lebo je nenavyknuté napnuť pozorovať; potom že mu jazyk nenavyknul na nové slová, čo nazývame, „že sa mu ešte jazyk nerozviazal;“ konečne že sa hanbí i od učiteľa, i od spoluúčedníkov: ale nech len má učiteľ trpelivosť a nech vytrvá v tomto spôsobe, potom sa mu to veľmi dobre daríť bude a natoľko vybrúsi pozornosť svojích učedníkov, že mu i dlhú prednášku od slova do slova reprodukujú; ba i hlas a posúňky napodobia. Však máme príklady u obecného ľudu, že dlhú kázeň zachovajú si od slova do slova! A keby tento spôsob uvedený bol i po gymnáziách, istotne by učenie zdarnejšie išlo.

Prednáška pre 6—7 ročné dieťky nesmie byť dlhšia od jednej, od dvoch viet, a tak dĺžosť prednášky ide s vekom. Pri malých netreba, aby vystupovali na katedru, dosť bude, keď z miesta odpovedia jasným čistým hlasom: pre starších to bude vyznačenie. Ale aby neztratilo z vážnosti, dieťa sa má len pri tých predmetoch, ktoré sú k prednáške spôsobilé, jako: dejepis, počtoveda atď.

2. *Ukazovanie predmetov* a zvlášte *pohybov* má zobudiť názor a predstavu v učedníkovi o tom predmete, a do pohybu priviesť tie isté čuy a svaly, ktoré sa v učiteľovi pohybujú pri tom pohybe. Že je tomu tak, presvedčíme sa veľmi snadno pri takom človeku, ktorý neumie na znione hrať, kážme mu prsty položiť na stól a na pr. tretím a štvrtým prstom posebne pohybovať, — uvidíme, že mu to zprvu ťažko pôjde, kým totiž myseľ tie isté čuy do pohybu privede, ktoré do tých prstov idú. Ukazovať musí sám učiteľ, a potom to isté robia učedníci: ale obyčajne od spoluúčedníkov si to lepšie pochytiť, nežli od učiteľa, menovite pri telocviku, pri ručných prácach, pri rečovaní, ba i pri čítaní, písaní, a obzeraní zemevidov a prírodopisných predmetov. A preto má učiteľ, keď niečo ukázal, vyzvať do radu učedníkov, aby to isté robili, a keď dvaja traja to už zdarne vykonali, nech si podelí na čaty celú školu, a každá čata o sebe tie isté pohyby koná, alebo to isté obzerá, ale vždy v prítomnosti a na velenie učiteľovo.

3. *Pri posudzovaní prác písomných a pri vzájomnom rectovaní* dá sa tiež s prospechom užiť vzájomná učba, ale len po istý stupeň, aby totiž jeden nebol predstavený druhému, a aby na slovo učedníckovo učiteľ nikdy netrestal, lebo takby snadno otvoril bránu klamným alebo zlostným súdom a krivdám. Nech z povinnosti sused susedovi prezre písomné práce v prítomnosti učiteľovej, chyby nech naznačí: ale ani chválu, ani hanu vynášať nesmie, lebo len učiteľ je sudcom svojho učedníka. I to prezeranie diať sa musí do taktu, a na daný znak, či prezrel všetko, či nie, oddať musí učiteľovi prácu, ktorý teraz i pôvodcu i posudzovateľa posúdi. Skrze hľadanie cudzích chýb naučí sa vyhýbať svojim vlastným chybám.

Vzájomné rectovanie má miesta len vo veľmi dobre spravovanej škole, kde učiteľ je istý svojho rozkazu, že čokoľvek naloží, to i vykonajú, a sám na vlas, do taktu koná svoje povinnosti. Nech teda naloží, aby sused susedovi rectoval pred príchodom učiteľa, a vzájomne nech si na jednu kartu napíšu kalkul a položia na katedru. Učiteľ to prezre a znovu dá rectovať, lebo čo na kartách poznačeno, to považuje len ako zpravu, a nikdy z toho nesúdi, ani netrese; ale sám pýtuje a dla svojho presvedčenia súdi.

☐ *Vôbec za sväté pravidlo klademe: nikdy netrestat za učenie.* Keď sa žiak nenaučil lekcii, za to ho nikdy netreścime, ani žalárom, ani bitkou, ani od jedla zákazom: jediný trest je nespokojnosť na tvári učiteľovej a napomenutie k pilnému učeniu. Príčinu toho máme tú, že jako strom nie bitkou prinútený býva k rýchlemu zrostu, ale teplotou, vlhcou, svetlom, hromovinou a potrebnými látkami, tak ani dieťa nemôže byť palicou prinútené učiť sa, ale vyvábene byť má, aby samo chuť dostalo. Však ani chorý úd na tele nebijeme palicou, aby sa zahojil, ale ho opatrujeme, obväzujeme, zohrievame a rozličnými liekmi posilňujeme. A čoby sme o takom lekárovi hovorili, ktorý by palicou naháňal nemocného? Tak sa to má i s duchovnými nemocami. Lebo kým dieťa nemá *moci* dačo pochopiť, dotedy to i nemôže urobiť — a učiteľ je na to, aby tú moc zobudil a posilnil. / Čo prorok Izaiáš 42, v. 3 o Kristu Pánu hovorí, že „trstiny nalomené nedolomí, a lenu kourieho se neuhasí; ale soud podle pravdy vynášeti bude“ — to platí i o učiteľovi. I on má učedníka považovať za slabú trstinu, a takého, ktorý sa nevládze naučiť, považuje za nalomenú trstinu, ktorej každý vetor prudký zaškodí, a každé tvrdé slovo zabije i tú chuť k učeniu, ktorú snáď ešte má. Chybné odpovede považovať bude

za kúr a dým, ktorý on rozdúchať má v plameň jasnej známosti. A jakô pri pážderi na hrbe podpálenom a dym vydávajúcom málo fúkania treba, a vyblnkne plameň z neho: tak tiež málo ustávania treba pri učedníkovi, ktorý sa počína učiť, aby sa celkom dobre učil. Nech posilňuje učiteľ, ale za učenie nech nikdy netresce, aby učedník nauku považoval za duchovnú hostinu a sám spechal z nej užívať.

Vzájomné rectovanie trvať môže len do 15-ho roku, potom už prechádza učedník do samostatnosti, a ustavičné rectovanie zabíja ducha hrdej samostatnosti.

Poznam. Boly a sú príklady, že učiteľ pre svoju lenivosť a ne-taktičnosť spoľahnuť sa celkom na súd examinátorov, a na jích slovo trestal, bil, zatváral tých, ktorí oznámení boli, že lekcii neznajú. Darmo sa vyhovárал učedník, že on zná, učiteľ pre svoju pohodlnosť či lenivosť, ani v tú stranu nehľadel, — a tak zabil chuť k učeniu a sám v očiach učedníkov utratil vážnosť. Dietky si pomáhaly tak, že nosily dary examinátorom, a neučily sa nič, a koniec veci bol, že ani examinátori, ani examinovaní nič nevedeli, a učiteľ chybu skladal na Pána Boha, že nedal dieťkam vtíp hovoriac „komu pán Boh nedal, tomu kováč neukuje“ — podobne lenivému roľníkovi, ktorý na čas neúhoril, dobre neoral, nebránil, čisté zrno nesial, a keď sa neurodí, pána Boha obviňuje.

4. *Opätovačka* podobá sa prezore vojska, kde vojvoda prvej nežli vytiahne na vojnu, prezerá celé vojsko až do najmenších vecí, či mu je všetko v poriadku, či mu nič nechýbí atď., alebo prezore počtov (obliku), kde účtovník ešte raz prezerá všetko, aby sa presvedčil, že dakde chýbú nespravil, a len potom podpíše počty a povie „dobré sú.“ Tak i učiteľ má pri každom odseku, alebo aspoň každého polroka opätovať všetko s učedníkmi, a kde zbadá chybu alebo omýl, to hneď napraviť. Pri tejto opätovačke dá sa dvojako upotrebiť vzájomná učba: predne skrze *rectovanie*, o ktorom sme už hovorili, podruhé, skrze *hádanie a podlapovanie*, t. j. jeden učedník predkladá druhému otázky a podlapúva ho či dobre rozumie. Tento spôsob zjavuje sa sám od seba medzi staršími žiakmi: učiteľ ho pak má použiť k objasneniu a utvrdeniu učby. Ale k tomu potrebná je veľká prozretnosť, ba tak rečeno lešť, aby učedníci nezbadali, že jich vedeme ku vzájomnému hádaniu, lebo tak cíta sa byť urazenými a jeden druhému škodiť nechce t. j. ako by sa spikli proti učiteľovi. Podobá sa to žartu a smiechu. Kto spoločnosti popredku sľúbi, že jim žart vykoná a smiech pripraví, tomu sa spoločnosť smiať nebude, lebo mu už jedno chýbí, totiž prekva-

penosť. A jako smiech, žarty, sú len korenie života, a zriedka, i to len za krátky čas majú sa diať: tak i vzájomné hádanie pri opätovačke má sa len zriedka diať, i to nenútene, tak že učiteľ sám počne podchyťvať otázkami, potom vyzve dvoch, aby si predkladali otázky verejne pred nim, a rýchle odpovedali, a kde pochybia, nech sám hneď napravi. Alebo nech vyznačí dvoch na budúcu lekciu, ktorí si budú otázky predkladať. To jako duchocvik je užitočné, len nech učiteľ nedáva útriedenie podľa toho, lebo by mnohému krivdu urobil, ani nech to nepremění na zhadzovačku, lebo cieľ je nie *hádk*a, ale práca a presvedčenosť. —

Ku opätovačkám prináleží i *domáca úloha* z počtovedy, merby, preklady z cudzieho jazyka, a na cudzí jazyk. Toto všetko už vo škole sa prepracovalo a doma len opätovať má, t. j. príklad len taký dáme z počtovedy, jaký už vo škole robili. A pri tom je vzájomná učba na svojom mieste, a síce alebo tak, aby po dvaja pracovali spolu, alebo staršieho žiaka dáme mladšiemu za opätovníka (korrepetitor). V prvom páde sú obidvaja rovnakí, majú rovnaké právo, a rovnak sa postavia pred súd učiteľov, ktorý *oboch* má preslyšať v rectovaní, a tak nahliadne jim do srdca, jako spoločne pracovali. Jestli by sme ale jednomo z nich dali *právo rozkazovať druhému*, to by bola strašná chyba, lebo by slepý slepého viedol, t. j. nedospelý nedospelému rozkazoval. Tam hneď vznikne vada, nepriateľstvo, nenávisť až do smrti alebo i bitka, kde mocnejší porazí slabšieho a do duševného otroctva privede. — V druhom páde je opätovník starší, teda dospelejší, a tak pomer rozumný: len pri tom učiteľ prísne dozerat má, aby ten starší active a priateľsky choval sa k mladšiemu, a za každým nech učiteľ zkúma a preslyší mladšieho, aby sa presvedčil, či starší vykonal svoju povinnosť.

Medzitým poznamenat sluší, že dobrý učiteľ zriedka dáva domáce úlohy: on všemu v škole naučí, tak ako poriadna gazdina pri stole nachová svojích domácich a na pojedzku medzi robotou nič nedáva. O takom učiteľovi, čo mnoho prác domácich dáva súdime, že alebo primného žiada od učedníka, a to je nerozum, alebo školskú hodinu nevynaložil k učeníu, a to je lenivosť.

5. Pri *školskej kázni*, a *pri školskom poriadku* dá sa vzájomná učba tak upotrebiť, že učedníkom naložíme: popísať mená chybujujích, posberať práce a oddať učiteľovi, prezerať rúcho či je čistotné, knihy či sú všetky; pri telocviku vodiť jednotlivé odseky, jednotlivé stolice, pri vychádzaní zo školy viesť svoj odsek atď.

To sú všetko práce také, ktoré z obecného smýšľania vytekajú, a tak všetci sú povinní na nich účasť brať. Dobrá, zdravá škola má takéto obecné smýšľanie, a sami učedníci netrpia medzi sebou neporiadnika a nečistotníka, tak ako zdravé telo netrpí na sebe žiaden hmyz, ani žiadnu nečistotu. — Aby ale takéto dozorstvo neslúžilo za pohnútku k pýche, nech to konajú všetci za radom, jeden dnes, druhý zajtra, — alebo komu sa dlhšie termíny páca, každý týdeň iný. Dozorca takýto poprezerá sebe vyznačených spolu-učedníkov, a čoby nektorému chybelo, upomne ho, aby si napravil alebo doplnil: ináče ani súdiť, ani trestať, ba ani žalovať nesmie, ale postaví sa jako kaprál so svojimi vojakmi pred učiteľa, a keď učiteľ sám prezerá a opýta sa ho, či sú v poriadku, vtedy oznámi, čo komu chybí, učiteľ pak sám preskúma či je to chyba, či nie, a sám chváli i haní svojich učedníkov, a pred jeho bystrým zrakom neukryje sa ani najmenší výstupok žiacky, ba usiluje sa každý aby bol „pekaý, čistý a poriadny.“

Poznam. Nektorí chovopisci nařádzali „*žiacke poroty*.“ kdeby žiak žiaka súdil, a samo žiactvo vynášalo súd nad previnilým spolužiakom. Menovite Trotzendorf volil každý mesiac jednoho konsula, 12 senátorov a 2 cenzorov. Jestli daktorý žiak dačo previnil, musel sa postaviť pred tento senát, v ktorom sám Trotzendorf ako dictátor bol prítomný. Obžalovanému dali 8 dní na prípravu. Jestli sa očistil od žaloby, menovite jestli krásnu reč držal, tak ho od pokuty osvobodili, jestli ale reč jeho planá bola, odsúdili ho pri najmenšom priestupku, a Trotzendorf sám opakoval výrok senátu, a prísne na to doliehal, aby odsúdený pokutu vytrpel. Cieľ týchto súdov bol, priučiť mládež k prácam sudcovským, lebo vraj len ten bude vedieť dobre panovať, kto sa naučil sám dobre poslúchať. — Ale takéto poroty odporujú zásadám dušeslovným, lebo sudca musí byť už dospelý človek, a učedník ešte nedospel, menovite v pospolitých školách a v nižších triedach gymnaziálnych je učedník ešte prislabý k súdeniu, a tam má byť učiteľ kráľom kraľujúcim a pánom panujúcim, ktorý súdi podľa spravodlnosti, a milosť rozdáva podľa zásluhy. Vo vyšších triedach gymnaziálnych, kde žiaci už k rozsudku prichádzajú a obyčajne do „*bédzgových liet vstupujú*“ a učiteľovi len s nevrlou sa koria, tam by bola na svojom mieste porota, nech neposlušník prijme výrok od sebe rovných, a nech privyká obranu svoju dôvodmi a dôkazmi do rečníckej formy uvedenými predkladať. Žiaci títo čím sa viac blížia k dospelosti (*mature*), tým viac majú byť vypúšťaní z pod neobmedzenej moci učiteľovej a uvádzaní byť do foriem spoločenského života. To o súdoch nad priestupníkmi v mravnosti. Čo sa však týče dozorstva nad čistotou, to len v nižších triedach majú žiaci viesť, vo vyšších už má žiak byť navyknutý, aby mu nikdy nič nechybalo, ani žiadnu škvrnu na sebe netrpel.

Ale ešte jedno. Pri utriedení polročnom často sa pomýli učiteľ, tak že žiaci ho za nespravodlivého vyhlásia. Príčina leží v tom, že žiaci lepšie a všestrannejšie poznajú svojho spolužiaka, nežli sám učiteľ; ďalej že žiaci z iného stanoviska súda, nežli učiteľ, a menovite pri umiestení žiaci medzi sebou cíta, ktorý zaslúži prvým byť, a keď učiteľ práve toho nepoloží na prvé miesto, všetci vidia v tom nespravodlivosť. Proti tomu odporúčame, predne že učiteľ má len podľa svojho vedomia a svedomia utriedovať i umiestovať — kde to predpisy požadujú — ale aby vedomie jeho bolo na istých dôkazoch založené, má načúvať na obecné smýšľanie žiakov, a jích úsudky aspoň natoľko do povahy brať, nakoľko sa na skutkoch zakladajú. K vyzvedeniu toho nepotrebuje špéhúnov, ani zradcov, nech len pozoruje na všetky pohyby, reči a zábavy, jako sa pred ním zjavujú, a pri jednotlivých príležitostiach vtípné poznamy o chvále nektorých žiakov predloží, snadno vylúdi úsudok, aký medzi žiakmi panuje.

Medzitým hlavná úloha školy je *pracovať*, a kde učiteľ pilne pracuje, tam i žiaci sa usilujú, a nestačia výstupky robiť; konečné pak vysvedčenie, ktoré učiteľ vydáva, znamená len tolko, že ho učiteľ takým byť videl, to a to o ňom zkusil, teda o jeho mravnosti a schopnosti svedectvo vydáva. Ale jaký poklad mravného presvedčenia, jak hlboké známosti sebou odnáša ten žiak, to učiteľ dokonále vedieť nemôže, lebo len pán Bôh zpytuje srdce človeka. A mnohý eminens školský stal sa pozdejší výstupným a do práce nesúcim; naproti tomu mnohý sekundista vyšvihol sa na vysoký stupeň i mravnosti, i učenosti, i praktickej súčnosti.

§. 10.

T a k - t.

Pod slovom *takt* rozumieme také konanie jednej alebo viac osôb, aby na určitý čas prácu začínala i končila, a kde jích je viac, aby jako jeden tak i druhý na ten istý čas začínali i dokonávali. Slovo to odvodzujú od latinského: *tango* = týkam, dotýkam sa, a menovite pri chorálnom speve a spoločnej hudbe spravujúci majster dotýka sa týkou stola, a tým udáva čas, kedy kto začať, kedy prestať má. Ale mohli by sme toto slovo i zo slovenského „*tak*“ odvodiť, že jako jeden, tak i druhý, jako prvý raz, tak i druhý raz, to jest: jednakosť času a pohybu menujeme *taktom*. Obecný ľud to nazýva sklad a poriadok, hovoriac: „to ide skladne“ t. j. do taktu. Poriadok má iný význam, totiž posebnosť v čase, čili jako majú veci jedna po druhej nasledovať, aby nešlo napred, čo má len potom prísť. Poriadok je možný bez taktu; ale takt nemožno myslieť bez poriadku. Príklad toho máme pri verejných školských zkuškách, kde poriadok, ako predmety jeden po druhom nasledovať

majú, predložený býva na písme: ale jestli zkušovateľ pri tom takt nedrží, a snať pri jednom predmete alebo práve pri jednom žiakovi sa príliš dlho baví, a jako mnoho pádov známe, teraz vysvetluje jednotlivé pochopy, chváli pilných, haní lenivých a tak zbytočnými rečmi čas marí, vtedy jako hovoríme, *vynde z času*, t. j. nebude mať času z iných predmetov zkušovať, a o takom zkušovateľovi hovoríme, že nemá taktu.

Ku príprave učedníkovej potrebný je takt zo strany učiteľa, t. j. aby učedník chuť dostal, pozor bystrý zadržal a prácu nezunoval, musí sa učenie premieňať na určité časy, tak že učedník už zo zkušnosti zná, jak dlho čo trvať má, a na nasledujúcu premenu pozor hotuje. A hľa toto na čas premienanie menujeme *taktom*. Potrebu jeho uznávajú všetci pri cibrivých predmetoch, ako je hudba, spev, telocvik, lebo tam bez taktu nastane zmatok; ba v novejších časiech i do písania uvedli takt, a to s veľkým prospechom: my odporúčame i do čítania, prednášania, rectovania, ba do všelikého pracovania takt, zvlášte pri malých dieťkach, lebo tieto *nevládu dlho pozorovať*, a jestli jim niečo dlho trvá, zunuujú to a pozor inam obráta. Dospeljšia mládež má privykať k samostatnosti, aby sama seba spravovala, a preto učiteľ musí jej v jednom druhom na vôľu nechať, to jest z prísnej mechaničnosti ju vypustiť. Medzi tým jestli od malička do taktu pracovať sa naučila, bude i teraz takt zachovávať, a čas si podelí tak, aby na všetko stačila. Naproti tomu mladík bez taktu nikdy nestačí, lebo jedna práca zavadzia mu druhej, a keď v jednej čas dlho trávil, na druhú mu nezbyva.

Upozorniť však musíme i na chyby, ktoré zo zlého užívania taktu vyplývajú, a síce: *mechanismus* a *nedôkladnosť*. Mechanismus povstane tam, kde učiteľ ducha považuje za hmotu a domnieva sa, že všetky mysle rovnak rýchlo chápu, a všetky srdcia rovnak rýchlo city a presvedčenie vyvinujú. Podobá sa to nezkušenému zahradníkovi, ktorý chce, aby mu všetky stromy razom kvitly a razom zreľú ovocinu dopášaly. Učiteľ musí na zreteli mať, že *nauka je duchovný pokrm*, a „rozliční jsou darové, ale tentýž duch,“ hovorí Pavel apoštol, t. j. jeden chápe to, druhý ono, jeden rýchlejšie, druhý zpozdilejšie, a učiteľ má na tento rozdiel pilne pozorovať, a preto so slabšími a zpozdilejšími trpelivosť mať, však oni dohonia tých privčasných a hlbšiu, trvácejšiu presvedčenosť vyvinú v sebe. To platí zvlášte o pochopoch číslových, mluvnických, merických, mravných atď. Učiteľ nech vysvetlí vec, a hneď otázkou zškúma, jako pochopili, a kým jesto času nech chybně odpovede

náprava: ale jaknáhle čas na prednášku vymeraný uplynul, nech opustí ten predmet, tak ako by všetci boli úplne porozumeli, a nech prejde k druhému. Však príjde čas, kde ten istý pochop opätovať sa bude, dotedy sa myšlienka tá i v hlave slabého, jako vravíme „rozleží“ a už nám lepšie porozumie. — A tak bude sa i duch vyvíňovať, i na čas všetko vykonané bude.

Nedôkladnosť panuje pri takom takte, kde prednesenú myšlienku učiteľ neprípojí k predošlej už známej myšlienke, a to platí zvlášte v počtoch, mluvnici, merbe, atď.

Takt by sme pripodobniť mohli príbývaniu a odbyvaniu dňa za štyri ročné čiastky, lebo príbýva len po menšinách, a každý deň rovnak. a zelina sama sa usiluje čas ku zrastu použiť. Tiež tak pravidelne ubýva svetla, a zelina pripravuje sa k pretrpeniu zimy. Keby sa premena odrazu stala, takby všetko zhynulo. I ducha len tak po menšinách i k chápaniu duchovných vidín budí, i k pretrpeniu nemilých citov ochladzovať máme.

A jako tie zelinky kvietok za slncom obracajú, a pri odchode zatvárajú, tak zvlášte malé dietky zvedavé sú na reči a pohyby učiteľove, a preto pozor tento má obživovať *taktom* čili premenami časovými, nech teda do taktú vstávajú, sedajú, ruku vystierajú, peró berú, čítajú, píšú, rectujú atď. Skrze to i slabé dieťa zachvátené býva, tak že smelosť dostane s inými na čas sa učiť.

Nakrajší kvet taktovej učby bude, keď učedník i domáce práce do taktu robiť bude.

Poznam. Mysieť do taktu nemožno, pohevádz každý má inú zásobu predstáv, citov, zkušeností, ktoré všetky prehrnať, ako by porovnávať má, aby pravdu na danú otázku uhádol. A tak čo komu je známo, to okamžite do pravdy obleče: čo ale je neznámo, to sa do taktu naleznúť nedá. Na pr. darmo by sme naložili vymysieť zákony hromoviny do taktu, na tom tisíc a tisíc duchov pracovalo a pracuje, a len próbami dač vysvetlili. A vôbec všetko myslenie je takáto hľadavá práca. —

Ale predsa i tá výpoveď má dačo pravdivého v sebe, lebo známe zo svojich žiackych časov, ako sme zahrúžení sedeli nad predmetom z ktorého sme obvētu alebo chriu výpracovať mali, a keď nám nĕsvitalo v hlave, pero sme žuvali a po dlhom sedení nič dobrého nenapísali. Takto sa trápili obyčajne najpilnejší žiaci, a skrze také zadumavé výsedávanie privykli k istej otupelosti, tak že i nad známym predmetom najprv hodinu dumali, a potom ako by k ťažkému porodu s boľastným namáhaním sa priberali. A táto zpozdilosť zostáva jim na celý život, tak že od razu neznajú trefne odpovedať na otázku, a „len po rade múdrymi bývajú. Podobá sa to mladíkovi, ktorý sa neučil šermovať, a pustí sa do bitky. Vidí jako ho protivník tne, ale nenavynul ruku

nadstrčiť na obranu, a kým rozmýšľa, čo tu robiť, už má ranu na hlave. Naproti tomu vycvičený šerma nápad okamžite odrázi a udreť sa nedá. Takýto duchovík je myslenie do taktu. Jestli neznáš, čo je v danom predmete, opýtaj sa múdrejšieho, alebo hľadaj knihu, ktorá o ňom rokuje, ale neseď zadumený. A učiteľ nech vysvetlí dokonále predmet, z ktorého majú žiaci prácu písomnú skladať.

O Leopoldovi I. cisárovi nemeckom a kráľovi uhorskom hovorí Fessler, že bol zdhlavomyšlný, jako navyknul za mladi, kým ho ku kňazskému stavu vyučovali, a že potom pri všetkej добрôte svojho srdca neznal sa náhle rozhodnúť, čo má rozkazať, a z toho nasledovalo, že jeho ministri prevádzali svoju vôľu. A skutočne, čím kto vyššie stojí, tým bystrejšiu myseľ potrebuje, aby zamotané okolnosti razom prezrel a cieľu primeraný prostriedok naleznuť mohol. A k tomu vede myslenie do taktu.

Praktickými nazývame tých ľudí, ktorí známosti svoje vždy dobre upotrebiť znajú. Títo do taktu myslia, t. j. ani okamženie neprepustia, podľa toho Pavlovho „vykupujte čas.“ Netrebný a zpozdilý človek dlho rozmýšľa, a kým sa rozmyslí, ujde čas, premenia sa okolnosti a zmarená je myseľ jeho. On je podobný strelcovi, ktorý dlho mieri, až mu zver uteče. Celé učenie má byť len duchovík, a tak nie veľkú kopu kníh naučiť, ale to málo dobre upotrebiť majú učedníci.

K tomu cieľu nech od málu hovoria do taktu.

Dobré boly za Štúrovských časov „rečnickej zasadnutia.“ Nahrádzaly nám to, čo nám v školách chybalo, cvičenie sa v materinskej reči, a prirodzenú revnivost zobudzovaly prevýšiť spolužiakov v učenosti. Spolu slúžili miesto vzájomnej učby, iebo čo kto vedel, to predniesol v reči svojej, a iní hneď čítali, zkušali, a známost tú si osvojili. K tomu privykali sme snášať a odnášať nápady — a to všetko bolo bez dozorstva učiteľov, ktorí by nám boli mohli ukázať krásny spôsob slušného, zdvorilého a predsa mocného hovorenia.

Teraz máme svoje školy, a čo tam rečnicke zasedania pomáhaly, to má dla nárady Komenského vzájomná učba podávať, ako sméť to v predošlom §-e vysvetlili. Pre starších pak nebude od veci, i formálne rečnicke zasedania uviesť, aspoň v tak rečených „samočinných kruhoch“ čili „spolkoch“, kde si sami zpomedzi seba volia predsedu i zapisovateľa, a učiteľ len dakedy — i to zriedka — jako hosť jich navštívi a dobrou radou ucestí do pravej kolaje.

§. 11.

Presvedčanie jako príprava učedníka.

Čo je olej v lampách tých päť opatrných panien, to je presvedčenost v srdci učedníka, a sice presvedčenost o Bohu, o mravnosti, o povinnosti, o večnom živote atď., čo sa pri malých detoch ako cit a viera, pri chlapcoch ako horlivost, pri mládencoch ako

zápal a nadšenie, pri mužoch ako čistá presvedčenosť zjavuje. Škola má byť *rájom nevinnosti*, učiteľ náместníkom božím. Žiactvo má byť v nevinnosti zachované až do toho dňa, kde ho dospelé zo školy do obecného života prepúšťame. Ako p. Bôh v ráji, tak i učiteľ v škole má ukázať strom vedenia dobrého a zlého, má vydať zákaz a príkaz, má na výstrahu oznámiť následky zlého: ale žiak nemá siahnúť do zapovedeného, len zo stromu života požívať má. Tuto nevinnosť učiteľ len ustavičným pasením čili strážením zachráni, a tak jemu platí tiež to Kristovo: „pasíš beránky mé“ t. j. opatruj a od zlého chráň školskú mládež, lebo len dotedy je ona schopná k učeniu, dokiaľ je nevinná. Jakkáňže žiak dopustil sa lži, krádeže alebo inej nepravosti, už vyšiel z rája nevinnosti, už nepatrí do školy, ale do napravného ústavu.

Ešte jasnejšie vysvetlí nám to príklad z hospodárstva vzatý. Učedník má byť roľa zühorená, preoraná, k prijatiu semena pripravená. Učiteľ semeno seje do nej, a svet seje kúkol. Učiteľ má túto kúkol hneď v klivikoch vypleť, a len samú dobrú zelinu nechať. Pán Kristus síce povedal: „nechte ať obě spolu roste až do žne,“ ale on to hovorí o dospelých: školská mládež je pak nedospelá. Zlé žiadosti, hnev, lož, pomsta — to sú tie bariny v srdci detinskom, a to má učiteľ vypleť, aby srdce čisté bolo, pripravené byť chrámom Ducha Svätého. Pletie býva pre zahradníkov najneprijemnejšia robota, lebo musí pozorovať, aby so zlým i dobré nevytrhal, tak i pre učiteľa udúšanie zlých žiadostí v učedníkovi býva najtvrdším zamestnaním, lebo musí sa k nemu skloniť s celou dušou a láskou otcovskou. Ale keď si zahradník raz vyplel dočista a okopal záhradu, potom mu krásne a k veľkej radosti len to rastne čo posadil a nasial: tak i učiteľovi, keď raz premohol srdce učedníckovo a naplnil ho olejom presvedčenia, bude radosť vykviatať z takého učedníka.

Ako túto presvedčenosť budiť? Odpovedáme: presvedčaním, to jest slovom a skutkom. Slovom tak, že mu vždy ukazujeme na tú večnú pravdu, bez ktorej niet spasenia, totiž Jezu Krista, a ne-necháme ani jeden chybný, alebo klamný pochop. Ač sa nám zprvu zdá, že daromné je slovo naše, ono konečne ho predsa na pokanie obráti. Skutkom tak, že príklad učiteľov odpovedá slovu jeho, lebo „príklady ťahajú,“ a jaký učiteľ taký učedník. —

Poznam. To je veľká práca pre učiteľa, ktorú mu žiadon plat odmeniť nemôže: ale my nehovoríme o nájomníkoch, ale o učiteľoch povolanih božím posvätených, ktorí sa pokladajú za učedníkov Kristových

a na rozkaz jeho učia. Vrchnosť má sa postarať o náležitý plat pre učiteľa, aby bez starosti o vezdajší chlebič úradu svojmu žiť mohol. Ale dobrý plat ešte neurobí dobrého učiteľa: len duch ho takým robí. Ba dobrý učiteľ i samých rodičov sa snaží presvedčiť o potrebe, vzdelávať mládež, a slovo jeho nepadne vždy podľa cesty, ani do tŕňa, ani na skalice, najde sa všadiaľ i pôda dobrá. Vieme biedy a ťažkosti učiteľov: ale kým sa Bôh nesmiluje nad tým ľudom surovým a kým ho neobrátí k lepšiemu, dotedy musíme my o hlade a smáde, i s mnohým utrpením pracovať na zachránení aspoň mládeže od tej všeobecnej zkaženosti a nevery, ktorá hrozí ľudu nášmu.

Hundeshagen (prednášky o vnútornej missii 1853 str. 255) hovorí: „treba aby človek i *chcel* úprimne pravdu, aby ju poznal; treba, aby sme svoje otázky pravde tak otvorene, doprosta a od srdca položili, žeby sme už popredku prihotovení boli, i trpkú citlivú pravdu prijímať. Komu chýbi na tejto prísnej, čistej vôli, tomu je každý zisk na poli vedeckej pravdy viac alebo menej zakalený.“

Táto otázka: „jako treba presvedčenosť utvoriť v učedníkovi?“ ešte je v učbovode nerozhodnutá, to jest nenalezli istý spôsob, ktorý by neomýlné účinkoval. Posiaľ majú len dva prostriedky: slovo a príklad, a preto slyšíme učiteľov až do zachrípnutia *svoje vidiny* hlásať, a mládež celkom iné vytvorí z nich, inde zase fanatismus a zvyk chce zachvátiť mládež, i zachvacuje, ale len plitké hlavy, čo vtipnejší a vznešenejší duch vyšvihne sa nad proletariát duchovný a razí cestu novú. A predsa musí byť istý spôsob k tomu. Mňa zkusenosť tomu naučila, že čo sme nasiali, to rastne, keď ho plejeme, okopávame, pôlievame a od záhuby chránime. A preto musí sa mládež istým pravidlám od slova do slova z náповede naučiť, a tie pravidlá nech i sám učiteľ zachováva, i všetkých zachovávať núti, a protívne náklonnosti udusuje, — tak môže mať nádej, že svoju presvedčenosť do neho vleje. Táto nová v učedníkovi presvedčenosť síce ináče vyzeráť bude, ale predsa nese obraz učiteľovej na sebe — a to je dost.

Inými slovami chceme to vyjadriť: ako to urobiť, aby učedník bol verný v svojom povolani? — Odpovedáme: vstúpme mu presvedčenosť, že práca je naše povolanie, a dlhým cvikom uvedme mu to do zvyku, tak dost učiníme učiteľskej povinnosti. Čo v živote z neho bude, nechajme to na milostivé riadenie božie — však my len pripravujeme do života — a život má iných faktorov.

Priprava predmetu, aby ho učedník rád prijímal.

§. 12.

V čom záleží príprava predmetu?

Ako v telesnej chove pripravil pán Boh narodeniatku v mlieku materinskom najzdravší a najžživnejší pokrm, tak i v duchovnej chove láska materinská je to prirodzené duchovné mlieko, ktoré nepotrebuje žiadnej prípravy. Ale jaknáhle nemluvniatko natólko zmocnelo a narostlo, že mu materinské mlieko nedostačuje, hladat musí pokrm v prírode z čiastky z úrod zrostlinných, z čiastky živočišných. A všetky tieto pokrmy potrebujú viac menej prípravy. Čím je pak život spoločenský vzdelanejší, tým umelejšie pripravujú pokrmy, tak aby človek na tom istom pokrme zdravý pracovať mohol i v lete, i v zime, i v horúcich krajinách pod rovníkom, i v studených pásoch ladových. Národy nevzdelané na pr. Malaji v Austrálii, Indiáni v Amerike žijú len na úrodách svojej zeme, ktoré tiež kolko tolko pripravujú, aspoň pečú jich na ohni, a pre túto jednoduchosť jedál sú slabí, nevytrvajú v dlhom odpore, a zo dňa na deň väčšmi hynú, ustupujúc pred európejci do pustatín. Tomu podobný zjav vidíme i v duchovnom živote. Jaknáhle dieťa dorostlo do šiesteho roku, a počne chápať, rozsudzovať a rozoznávať zlé od dobrého, už mu je nedostatočná tá zkušenosť, ktorú domáci a oboecný život podáva, už musíme pripravovať sám učebný predmet pre neho. Palmer síce hovorí (str. 387), že pravda je ovocina, ktorú za čerstva treba zo stromu trhať a jest, že je kvet, ktorý nesmie byť vysušený a do herbára složený, ale v živej páche dieťaťu má byť predložený. My naproti tomu povedáme, že pravda je výtvor samej mysle na zkušnosti a presvedčenosti založený, je jako by krev živá revúca po žilách svedomia, citov, úmyslov a nádejí, a vedúca človeka k činu. Každú zkušenosť, či v skutočnom živote viđenú, či len v rozprávke skrze učiteľa maľovanú, pretvorí myseľ sama v sebe, isté čiastky vybere a zachová, ostatnie hodí do priepasti zabudlivosti: a tak zo sto poslúchačov z tej istej reči každý si dač iného zachová a inakšiu pravdu vytvorí. Keby teda učedník mal všetko v prírode zkúmať a zkusovať, potreboval by na učenie najmenej 50 rokov: my ale chceme ho v pospolitej škole

za 6 rokov pripraviť pre život, a na školách vysokých len 18 rokov (totiž od 6—24 roku) vyznačené býva, na učenie, potom zachváti mladíka život do prúdu každodenných prác. A pre túto krátkosť veku musíme pripravovať učebný predmet pre učedníka, aby ho snadno a s užitkom stroviť, a k svojmu dobrému obrátiť mohol. Však i Pavel apoštol rozdiel čini medzi mliekom a tvrdým pokrmom (I. Kor. 3, 2, a Židom 5, 13, 14); a keď povážime že sú rozličné letory, že rozličný je vek, pohlavie, povolanie, vtedy musíme uznať, že pre každého ináče treba pripraviť učebný predmet, aby ako v hudbe ani len jediný škrék sluch neurazil, alebo jako na obraze, aby ani jediná škvrna neostala.

To sú dôvody, že predmet treba pripraviť pre učedníka; druhá otázka je: ako sa tá príprava deje? Kuchárstvo má svoje recepty, podľa ktorých i nezkusený môže jedlo hotoviť, ale predsa i k tomu treba šikovnosť a vtip, aby jedlo chutné bolo: učboveda má tiež svoje recepty, len že k nim veľký pozor a bystrý um sa vyžadáva, aby učenie bolo milé, príjemné a prospešné. Tieto recepty podáva spôsoboveda, teraz len zásady, dla ktorých sa tie recepty hotoviť majú, predložíme.

Poznam. Prípravu predmetu všetci učbopisci zpomínajú a za potrebnú uznávajú, ale každý dačo iného pod tým rozamie. Jedni rozumejú opatrné volenie formy a spôsobu, iní spojovanie rozličných predmetov, a že takáto rozličnosť náhľadov panuje, to je znakom toho, že osek tento je, ešte dokonále neprepracovaný. Čo Palmer (Ev. Paed. na str. 386) hovorí: že „musí sa zopreť tomu chybnému chápaniu prípravy, ktorú na predmet požadujeme, ktoré vraj chybné chápanie môže sa nie len v rozmýšľaní prichytiť, ale do ktorého už i rozliční chovatelia upadli: že by totiž ako zelina polnia a mäso hovädzie musí najprv znalčekom rukou rozličným premenám skrze oheň a vodu podrobené byť, aby ho človek užít mohol, že tak i duchovný pokrm zo sveta viditeľného i neviditeľného najprv do paedagogickej kuchyne mal byť prinesený, na ohnisku, varený, pražený a korenený, aby smé ho dieťaťu predložiť mohli. Že Jezuiti so starými klassikmi tak nakladali, to nebola pečlivosť paedagogická o úty pažerák a žalúdok detský, ale obávali sa oni, žeby skrze to primiesť mohli zakázaný tovar, ktorý sa jich rádu protiví. Ale že Campe do svojho Robinsona svoje, jako by vystáť nemohly, poučné rozprávky medzi Fricom a Lotkou vplieta, že Basedow v dejepise sveta i rozprávky o priemyselných nálezkoch z vlastnej fantazie pilne predáva, že biblické historie ešte i od Hebla vzdor svojej pospolitosti, obyčajom nášho veku pristrihované bývajú: čože je to iného, nežli paedagogické postriháčstvo in usum delphini? (t. j. ku potrebe kráľovskeho prvorodzeného syna).“ — to on sám podvracia (na str. 387.) hovoriac: „pravda si takú rozmanitosť foriem v duchovnom živote národov utvorila, ktoréžto

formy sú jej nie z vonku natísnuté, ale z nej samej vyrostnuté, a tak s jej obsahom v jednotu spojené, tak že chovateľ má len múdre voliť, a istotne vždycky nalezne takú formu, ktorá bude primeraná silám a povahe samého dietata, tak že ju rado prijímať bude. A tak jeho úloha je, *každý učebný predmet v celku i v čiastkach tak usporiadať, aby tomu stupňu, na ktorom duch detinský vo vývinovani sa nalezá, primeraný bol.* — A hľa toto usporiadanie znamená tú prípravu. Obráten z hrnkov, ohniska a pečenia hmotného je preto vzatý, aby znázornil samú vec, aby učiteľ vždy mal na zreteli, že duchovný pokrm má byť i záživný i chutný, i práci a veku primeraný, i pod mierou dávaný, a aby pomnel, že jako krem kuchynských pokrmov k životu potrebné je čerstvé povetrie a čerstvá studničná voda, tak i pri školskom učení potrebná je zkušenosť zo života a obcerstvujúce slovo z písma svätého. Toto sú chatrné veci, ale od nich závisí zdar učby. Plané učenie pripodobniť by sme mohli chlebu nevypečenému, polievke presolenej, mlieku prismudnutému atď. — ba mnohý učiteľ podobá sa svadobnému otcovi, a deň po dni koláčami, mädovcom, lakôtkami atď. kazí chuť svojích učedníkov, a nikdy jim nedá času a práce aby vylačneli. Jako známe hladnému i suchá kôrka z chleba dobre chutná, i učedníkovi dychtivému čili učenia žižnivému každá lekcija je vítaná. Zajiste najlepším učiteľom ten bude, ktorý umie duchovnú žižň zobudiť a udržať v učedníkovi. — Naproti tomu každý, ktorému sa dietky nerady učia, ba ani po dlhšom čase chuť nedostanú, nech bude presvedčený, že chyba je v ňom, snaď v jeho spôsobe, príprave, snaď v prílišnom hovorení, alebo v čom inom, ale zriedka v samom učedníkovi, a jestli v tomto, tak istotne žiak je mravov pokazených a srdca neveriaceho. Lebo strom zlý nemôže ovocia dobrého donášať, ani žiak nemravný a neverný nebude žižniť po duchovných pravdách. O delfinoch čili jako Francúzi prvorodeného kráľovského syna nazývali, *dauphin*-och, len tolko poznamenáme, že ponevadž od múdrosti, dobroty a pobožnosti kráľovej v mnohom ohľade závisí pokoj, spravdnosť a blaho národov, pretó i výchova, i výučba mladých kráľov mala by byť najlepšou. Preto chválime tých panovníkov, ktorí sami osobne účasť brali na výchove a výučbe svojích detí. Ani zatracovať nesmieme snahy francúzskych spisovateľov predošlého stoletia, ktorí pristrihovali klassických spisovateľov rímskych a gréckych k užitku kráľovho syna, aby mu klassického ducha snadným a príjemným spôsobom vštepiť a skrze neho celú formu vladárenia napraviť mohli. Oni mali krásny úmysel, len že sa prerátali v prostriedkoch. Domnievali sa totiž, že jako pri včelách nová zdravá matka celý klát obživí a do poriadku uvedie, tak i v spoločnosti ľudskej dobrý panovník že napravi všetky neduhy a nemravy. Ale to nejde tak rýchlo, aby sa celý národ uzdravil a obživil, k tomu je potrebné spolupôsobenie všetkých vzdelancov — a kde sú sami vzdelanci mravne pokazení, tam ani nejlepší kráľ nepreborí podlosť ľudskú, a s bolasťou pozeráť bude na svoje nepodarené snahy, jako blahej pamäti Jozef II-hý. Ale budúcnosť bláhať bude úmyslom jeho a semä zasiatá časom donese užitok. Vo Francúzsku bola už spoločnosť ľudská príliš nakvasená zlými mravy, a preto neprospeľo ani rozumné vyučovanie delfinov. A čo kráľovskí vychovávateľia z hora

dolu naprávať chceli, to Rousseau a jemu podobní od zpodku hore kazili, a pripravovali to strašné divadlo, ktorému posiaľ páru nevidela historia. Aby taká zkaženosť a jej následky nezachvátily iné národy, treba vychovávať a vyučovať mládež v prisnosti a pobožnosti, a panujúcich v múdrosti a spravедnosti, a všetkých viesť ku Kristu, lebo bez Krista niet pokoja, ani spravедnosti, ani vzdelanosti opravdovej ani dobroty.

§. 13.

Zásady z povahy samého predmetu.

Predmetom učenia je pravda, a tak učiť máme len pravde. Ale čo je pravda? Túto otázku predložil Pilát Kristu Pánu, a jako známe, Kristus Pán mu na to žiadnej odpovede nedal, lebo práve predtým mu bol povedal: „já sem se k tomu narodil, a proto sem na svět přišel, abych svědectví vydal pravdě; každý kdož jest z pravdy, slyší hlas můj“ (Jan 18, 37), a učedníkom svojim po umývaní nôh pri slávnej večeri bol reknul: „já jsem ta cesta, i pravda, i život: žádný nepřichází k Otci, než skrze mne.“ (Jan 14, 6.) I my teda odpovedáme: pravda je Kristus! t. j. že opravdovej pravde naučíme sa len od Krista, a že všeliká známosť, veda, umenie, cvik a presvedčenie len tak bude čisté, pravé, dobré a sväté, keď sa so slovom božím srovnáva. Zkušenosť ale nás poučuje, že najvýtečnejší chovatelia a učítelia boli i najlepšimi kresťanmi, ba i medzi židmi v starom zákone, i medzi pohanmi len ti vychovávali dobre, ktorí či z vnuknutia božieho, či z prirodzenej rozvahy aspoň sblížili sa k zásadám tým, ktoré potom kresťanstvo vyvinulo.

My teda za hlavnú zásadu vyhlasujeme: „*dobre vyučovať môže len ten, kto je dobrý kresťan,*“ lebo len dobrý kresťan má všetky tri vlastnosti, od ktorých prospech učenia závisí: ochotnosť, čistý vzor a svätý cieľ. Ochotnosť a horlivosť k učeniu závisí od lásky k učedníkovi, a opravdovú lásku, ktorá by bola svätá, nezištná, trpelivá, predchádzajúca, sprevádzajúca i nasledujúca, nemôže iný v sebe cítiť, len dobrý kresťan, lebo len on má pred sebou krásny a svätý vzor dobroty a milosti, totiž Krista, vzor tak jasný jako slnce na nebi, osvecujúci a zohrievajúci i myseľ, i dušu, ktorý mu nedá poblúdiť v temnostiach; len on cítiť môže radosť z toho, že skrze každú známosť, skrze každé umenie privádza mládež ku Kristu a rozširuje kráľovstvo božie na zemi, a to bude jeho konečný cieľ, pre ktorý vďačne snášať bude i hlad a chudobu, i ne-

vďak a potupu, i prenasledovanie od sveta zlého. Táto svätá láska naučí ho i tomu spôsobu, jakým vyučovať má t. j. nedostatok náhľadu nahradí dobrou vôľou. A keby i v ňom pochybil, to jest dačo nedost jasne, nedost mocne, nedost vtipne prednášal: i vtedy ho učedníci úctou sprevádzajú, lebo sa v nich samých vyvine svätý cit a súciti k dobrému učiteľovi, jako by dajaký duchovný magnetismus, ktorý spája srdce učedníckovo so srdcom učiteľovým, a nielen myšlienky, ale i žiadosti jeho preniká a vznáša k tej večnej pravde, totiž ku Kristu. Následkom tohoto súcitu dostane učiteľ istú duchovnú moc nad učedníkom, a skrze to mu snadno bude zobudiť v ňom driemajúce sily k činnosti, pozornosti a ochotnosti, a len na tejto ceste naplní sprostého múdrosťou, bojazlivého smelosťou, bezbožného pobožnosťou, a tak vychová z neho dobrého krestana.

Takto pochopený Kristus je predmetom viery a srdca: ale myseľ tiež požaduje svoje právo, aby svojim spôsobom tú jednu večnú pravdu chápala, t. j. na čiastky rozberala a opäť v jednotu skladala. Menovite musí to robiť učiteľ, aby vedel kedy, čo, jak, koľko učedníkovi zdelovať má.

Filozofi hovoria, že pravda je shoda večí so znakom, myšlienky s predmetom, činu so zákonom, a prostriedku s účelom, — a rozoznávajú pravdu formálnu a materiálnu. Podľa toho pravda len tam byť môže, kde je duch svedomý (nehovoríme sebavedomý), teda kde duch myslí, cíti a rozsudzuje, — čili pravdu si sám človek utvoriť musí, a len čo on sám poznal, premyslel a za pravé uznal, to je jeho pravda, to jeho presvedčenie, — všetky pak názory, známosti, city a žiadosti sú len ako by látkou, ktorú duch obživí, a z nej pravdu utvoriť má. Podobá sa to troveniu útrobami, kde pokrm, nápoj, povetrie, teplota, svetlo, hromovina podávajú len látku žalúdku, plúciam, srdcu atď. a životná sila tvorí z nich zdravú krv, ktorá behá po žilách a tvormuje kosti, svaly, čuuy i všetky údy. Jestli je žalúdok slabý, nepomáha tam žiaden pokrm, t. j. sám pokrm sa nepremení na krv. Tak ani žiadno učenie nepomáha tam, kde je duch nemocný, roztržitý, hnevom rozpalený, tupými žiadosťmi narušený atď. Preto ešte raz hovoríme: *jako krv sa útroby samy tvoria z pokrmov, nápojov a vzduchu, tak i duša tvorí si sama pravdu z názorov, známostí a citov.* A toto nám za pravidlo slúžiť má pri vyberaní a podávaní predmetov učebných. —

Toto pravidlo rozberať má učebveda na jednotlivé odseky učebné. A v tomto ohľade vyvinuli učebopisci od časov Komenského

velikú pilnosť. Už sám Komenský vyše 50 pravidiel podáva o tomto predmete; za ním Nemci, Angličania, Francúzi pracovali na tomto poli a nektorí samostatne, iní nápodobne vyhlasovali a hneď do života uvádzali jednotlivé zásady, od ktorých divy a zázraky v učbe očakávali, tak na pr. písavo-čítací spôsob, od blízkeho ku vzdialenému, od snadného ku ťažkému, od jednoduchého k složenému atď. Ale všetky tieto zásady sú už obsažené v Komenského didaktike. Palmer dve pravidlá vystavil: 1. pre každý vek a pre každý stupeň vývoja takú látku o pravde prednášať, aby všetky duševné činnosti mali predmet, a všetky duševné ústroje pokrm a cvik; a 2. na každom stupni z tejto látky to podávať, nie viac ani menej, len toľko, koľko osobná sila toho dieťaťa dovoľuje, koľko jeho duševné ústroje prijať a stroviť môžu. Tieto dve pravidlá kratšie i takto vyslovit možno: 1. dávaj *taký* predmet, ktorý je pre všetky moci, a 2. *v takej miere*, aby to ztroviť mohli. Že tieto dve pravidlá všetko nevyčerpaly, je každému zrejmé.

Rosenkranz delí učebné stanice podľa rozličnosti veku, a síce pre deti názornú, pre chlapcov obrazotvornú a pre mládencov myslnú stanicu, a tak i predmety mali by byť pre deti názor, pre chlapcov predstava, pre mládencov logika. Ale toto je tiež chybné, lebo názor nemôže byť bez predstavy ani bez myslenia logického, ani logika bez názoru a predstavy. V tomto rozdelení leží tá chyba, že čo v prírode ide spolu, tuto je roztŕhané, lebo i malý chlapec súdi i rozvažuje, čoby pravda bola, a mládenec ba i dospelý muž musí vždy nové názory sberať a v obrazoch si tvoriť vidiny svojích, čo má konať, skutkov, ináč takého tvrdého človeka, v ktorom niet citu, ani smilovania, v ktorom len sama suchá logika žije, nemôžeme považovať za dokonalého kresťana.

My smysel Komenského do štyr otázok zahrňujeme: čo, koľko, jakým poriadkom a čím osladené? — a z toho vyvážame nasledujúce zásady:

1. *Mladým mlieko, starším tvrdý pokrm* čili jako to Komenský povedá „Malé věci malým, větší větším náležejí“. Ale otázka čo je v učebnom ohľade mlieko, a čo tvrdý pokrm? Dľa nášho náhľadu mlieko je hotová krev, ktorú len dýchaním okysličit, t. j. očervenit treba, a tak v duchovnom ohľade taká hotová známosť bude mliekom, ktorú len prijať a osvojiť treba. K takejto hotovej známosťi počítame každý cit, každý názor čili poznávanie, každý bezprostredný náhľad, ako sú rozprávky, básničky a názorná učba. Tvrdý pokrm naproti tomu musí najprv zubami rozdrobený, slinou obmäkčený a žalúdkom premenený byť, a len potom čiastku z neho prijme krev do seba:

tak i v duchovnom ohlade všelikú známosť, rozdiel, rozlíku, súd a odvedenú myšlienku, ktorú sama myseľ často len po dlhom namáhaní z jednotlivých názorov vytvorí, považujeme za tvrdý pokrm. Všetko tedy rozumovanie, rozvažovanie a zskúmanie vedeckých pravidiel patrí medzi tvrdé pokrmy pre ducha. A najtvrdší pokrm je posudzovanie seba samého, čili *svedomie* a z neho vyplývajúce pokanie, a preto tak málo ľudí vystúpi až na tento stupeň. I medzi tvrdými pokrmami sú mnohé stupne, ale už akékoľvek samočinenie sa sem počítovať môže. Aby sme vec aspoň jedným príkladom objasnili. Učiť veci poznávať je prijímanie hotového — teda mlieko; i číslice učiť poznávať je len prijímanie hotovej známosti — i to je teda mlieko, ale už prvá dodávacia úloha na pr. mám v jednej ruke dve, v druhej tri jablká, keď ich položím do jedného klobúka, koľko bude jablák v tom klobúku? toto je už tvrdý pokrm, lebo dieťa musí, jako by zubami kúsať, žuvať, troviť a nové číslo hľadať. Tak i hľadanie podobnosti alebo rozdielnosti medzi dvoma predmetmi, a všeliké súdenie patrí medzi tvrdé pokrmy učebné.

Zásadu túto by sme ináče i takto vyjadriť mohli: „uč vekú, schopnosť a silám primerano“ alebo jako to Komenský povedá: „ve všem se ku pochopitelnosti věku a prospěchu uspůsobovati.“ Toto je len formálna zásada, to jest nemenuje predmet, ktorý kde a kedy, ale necháva vtipu a rozvahe učiteľovej, aby rozsúdil pri každom jednotlivom učedníkovi čo mu treba.

Sem patria i tie vychýrené pravidlá: „uč od snadného k těžkému, od blízkého k dalekému, od jednoduchého k složenému.“ I toto sú len formálne zásady, lebo nechávajú na vtip učiteľov uhádnúť, čo je snadné, blízke a jednoduché, a často súdi učiteľ podľa seba, totiž čo je jemu snadné, že to snadným bude i deťu, a tak chybné učí, na pr. keď pri rátaní 6 ročným deťom predkladá otázku: „sedem menej tri“, koľko je to? pre učiteľa je to snadná otázka, ale pre malé dieťa veľmi težká, preto, že je zle vyslovená, lebo v detinskej logike „sedem menej tri“ niet, ovšem ale je „keď zo sedem tri vezmeš, koľko zostane?“ — túto už snadno uhádne. Od sámého vyslovenia mnoho závisí. Tak tiež, čo sa nám zdá byť ďalekým, dieťaťu je blízkym, na pr. nauka o Bohu, o večnosti, o stvorení sveta atď. zdajú sa nám vzdialenými predmetmi, a predsa sú duchu a srdcu detinskému bližšie, nežli dejepis o kráľoch, národoch, alebo práve o ústave krajinskej. Ba i v zemepise to, čo je pochopu detinskému prístupnejšie o vrchoch, riekach, o zveroch, úrodách a obyčajoch národov, je o mnoho bližšie, nežli statistické dátky z vlastenského zemepisu. A preto veľký pozor musí mať

učiteľ na to, čo predkladá učedníkovi, a ačkoľvek i tieto v pamäti držať môže, ale hlavne nech sa tej zásady drží: mladým mlieko, starším tvrdý pokrm.

2. O miere duchovných pokrmov platí to Kollárovske: *Lépe málo a dobre, než mnoho a plano*. Miera známostí závisí od schopností učedníkových, jeden viac zvládze, iný menej: ale jako v telesnom ohlade miera pokrmu a nápoja dá sa váhou na minimum a maximum určiť, tak i v duchovnom ohlade takéto minimum a maximum ustanoviť máme. Lebo dávame-li málo práce duchu, zostane lenivým, nechutným a oborí sa za telesnými žiadosťmi; dáme-li príliš, zpredku sa bude chápať, aby všetko strovil, ale stroviť nemohúc, zabudne, čo sa náhle učil, nebude mať jasnú predstavu o ňom, a konečne upadne do istej nemoci, ktorú pri najpilnejších pozorujeme, a nazýva sa preprúženosť, a podobá sa telesnej chorobe, ktorú sme premienom (anglická choroba) nazvali, kde netroví žalúdok dobre, a dieťa mnoho je, a chudé zostáva. I takýto žiak mnoho sa učí, a duchovne slabý, chudobný zostáva. Čím tvrdšia úloha, tým menej treba dať. Lebo jako tvrdý pokrm treba dlho hrýzť, kúsať, žuvať a vodou zalievať, tak i tvrdé úlohy treba často opakovať, aby náležite strovené boli. A preto za veľmi dôležitú zásadu vyhlasujeme: „ani veľa, ani málo! len koľko učedník potrebuje, a dokonale stroviť vládze.“

3. Jakým poriadkom majú predmety nasledovať, o tom podávame nasledujúce zásady:

a) *Najprú vec, potom reč*, čili jako to Komenský povedá „věcným naukám napřed, potom formálnim,“ lebo slovo prázdne bez názoru nedáva jasného pochopu, a podobá sa písmu na vode, lebo rýchlo mizne. To platí menovite o jazykoch, a o tom chybnom spôsobe, že najprú učia skloňovať, časovať a pchajú mluvnické pravidlá, kdežto najprú mali naučiť hovoriť, a potom z toho mluvnické pravidlá vyvádzať. Preto dobre učí Komenský „jazyku neuč z mluvnice, ale z auktora.“ V náboženstve a dejepise dej samý predstavuje vec, a preto máme ho prednášať hodnoverne, a len potom súd o ňom vynesie sama myseľ učedníkova. Zle tedy robia tí učitelia náboženstva, ktorí bez biblických historíí chcú z rozumu vydišputovať vieru a mravonauku. Základom musí byť slovo božie a zjavenie. Tak tiež zle robia tí, čo prírodopis začínajú pri malých so systémom vyučovať. — Pri cibrivých predmetoch, ako sú písanie, čítanie, rätanie za vec pokladáme úkaz učiteľov, podľa toho „jako ide starý rak, za ním ide mladý tak“: a preto bez milosrdenstva

žiadame od učiteľa, aby on sám krásne písal, srozumiteľne a skladne čítal, a bystro bez chyby rátal.

b) *Len jednu vec, len jednu reč od razu*, alebo ináče: „v jeden čas v jedné věci toliko ať pracuje žák“ hovorí Komenský, aby myseľ obrátená bola len na tú jednu vec, a tak celou silou ju uchopila a strovila. To nemá sa brať v takom smýsle, jako by snáď písmu sa nemalo učiť dieťa, kým sa čítať nenaučí, alebo prírodopisu dotedy nie, kým rátať dokonále nevie, lebo toby znamenalo, aby človek vodu dotedy nepil, kým mu chlieb v žalúdku strovený nebude, — však je to práve nemožno, — a jako voda a chlieb, a dýchanie a pohybovanie nevyhnutne potrebné sú k stroveniu chleba, tak i jednotlivé nauky, cviky a rozmysly vzajomne musia účinkovať aby učenie zdarné bolo. Chybne tedy narádzali tí učbopisci, ktorí žiadali, aby úloha celoročná rozdelená bola na mesiace, na pr. aby v prvom mesiaci sa len dejepisu, v druhom len latine, v tretom len číslovede, v štvrtom len prírodopisu atď. učilo. Podobalo by sa to hospodárovi, ktorý by čeliadke dal v jaseň len samé zemiaky jesť, potom len samý bôb, potom hrach, a na konci samým chlebom čelaď choval. Ovšem pre samouku je taktó potrebné, aby človek do iného sa nechytal, kým jedno nezkončil: ale pre školu verejnú zásadu túto: „len jednu vec od razu“ obmedziť treba na malé odseky, totiž na hodiny, a kde možno na dni, menovite pri domácich úlohách na jeden deň netreba viacej dať len jednu úlohu. A jestli povážime, že každá veda má isté punkty, ktoré svetlo dávajú na celú vedu, tak tieto jednotlivé punkty treba za tú jednu vec pokladať, na pr. *dotávka* je v rátaní takáto jednotlivá vec, ktorú treba dotedy objasňovať a v nej cvičiť, kým dôstane v nej dokonalú sbehlosť. —

To isté platí zvlášte o cudzích jazykoch, a dobre hovorí Komenský: „dokud se neupeče latina, nech počká rečtina.“ A my hovoríme, dokial sa nenaučí dieťa v materinskom jazyku čisto myseľ, dotedy ho netreba učiť cudziemu, lebo by to znamenalo, kým ešte zuby nemá, dať mu mäso jesť. Preto za veľmi škodný vyhlasujeme ten zvyk u slovenských rodičov, že k svojim deťom berú i dvojaké peštúnky a prvej než dieťa hovoriť a myseľ sa naučilo, múta mu modzgy cudzími rečmi. Obyčajne z toho nasleduje zatupeľosť a blbstvo. Tak tiež za zbytočné a škodné vyhlasujeme to, že sa v elementárnych školách slovenských už 6—9 ročným deťom cudzie jazyky natískajú a materínský zanedbáva, jako i to, že ro-

dičia každý rok dávajú dietky na inú reč, hneď na maďarskú, hneď na nemeckú, a v známostiach vecných jich zanedbávajú.

c) *Vec najprú v hlavných tahoch, potom podrobne predkladaj*, tak ako maliar nakreslí napred hlavné čiary a potom tieň dodáva. I v prírode všetko sa už celé rodí, tak že i pri malom kliku rozoznať možno, čo bude peň, čo koreň: tak má byť i v učbe, hlavné a podstatné veci napred, a potom podrobne.

d) *Hádky a pochybnosti vynechaj*, lebo dobre hovorí Hugo: „Nikto k dôvodu pravdy nevníkne, kto s pochybovaním učíť sa začne.“ Ani roľník na jar keď ore a seje, nepochybuje, žeby sa mu neurodilo, ani od strachu-pred krupobitím, pred kobyľkami, pred pluštou neodstúpi od siata, ale v dobrej nádeji seje, a ináče stará sa o zabezpečenie úrody.

e) *Nesej byliny, ale semená, nesadť stromky, ale mláďniky*, t. j. predkladaj veci, jaké sú, a nie jakými by si jich ty chcel mať, nech sám učedník brúsi svoje sily na nich, aby tak od koreňa sám prepracoval pravdu, a jako by kľúčom otváral svoj rozum. Proti tomu hresia učítelia dejepisu v počiatočných školách, keď miesto jednoduchej rozprávky svoje reflexie prednášajú, od ktorých sa dieťaťu hnuší, lebo sa protiví jeho veku.

f) *Uč po stupňoch prirodzene*. Tó znamená jeden pochop z druhého vyvádzať, tak ako vyrostá konár z pňa, vetev z konára, a list i ovocie z vetvy. Dospelí ľudia obyčajne v zámlkách a zkrátených rqsudkoch (syllogismoch) hovoria, ale jim deti nerozumejú, a práve tak ani učítelovi rozumieť nebudú, jestli takým spôsobom hovoriť bude, preto nevyhnutne požadujeme od učítela, aby prirodzene hovoril tak ako sa predmet vyvinuje. Dopúšťame, že mnohý predmet je v tomto ohlade veľmi ťažký, a aby po stupňoch prirodzených o ňom hovoril, k tomu potrebuje majstra. Ale my práve takýchto majstrov chceme mať učítelov, lebo dotedy dobre nebude v spoločnosti ľudskej, kým všetky vtípné hlavy nebudú sa oberať s vyučovaním. A majstrom každý môže byť, kto chce, len nech pracuje a nech sa pripravuje na každý predmet, ktorý chce deťom prednášať. K tomu potrebné je isté sníženie sa (akkomodácia) k detinskému smýšľaniu: ale ho upozorňujeme, aby sa len snížil, a sám dieťaťom neostal, lebo on je dospelý, a len ako dospelý má nedospelé deti k dospelosti dvíhať, a nie sám do nedospelosti upadnúť.

g) *Uč názorne*. Tó možno dvojako, alebo skutočným názorom, kde učedník nazre do samého predmetu, alebo opisovaním. Pri

ukazovaní a obzeraní upozorniť ho treba na podstatné vlastnosti. Opis môže byť srozumiteľným len tomu, ktorý už samú vec v prírode videl. Ale každý všetko vidieť nemôže v holej prírode, preto pomáhame si obrazmi. A v tom ohľade Komenský vydobyl si nesmrteľné zásluhy, že skrze svoj *Svet v obrazoch* čili *Svetozor* (Orbis pictus) uviedol názornú učbu.

h) *Bav sa pri počiatkoch*, alebo jako to Komenský hovorí: „prirození jak začne, tak nepřestane, až dokoná, a povlovně jde.“ Dokiaľ teda učedník jednu vec dobre nepochopil, netreba spechať k druhej na pr. kým jednu čiaru neumie dobre napísať, neučme ho druhej. Tak tiež z počiatku roka k tomu núti zkusovaním, aby každý dobre znal z pamäti prvú lekcii, a k druhej dotedy nejde, lebo zná, že čo sa zprvu dobre naučia, to nikdy nezabudnú. Dobrý učiteľ neuteká s lekciami, ale prvý jako základ dokonále vysvetľuje, zpytuje a opätuje, až je to všetkým známo, skrze čo dôverou naplní žiakov a posilní jich, tak že mu pozdejšie i dlhšie úlohy bez chyby sa naučia. Prípodobníť by sme to mohli krmieniu telesnému. Chudý a mdlý žalúdok zprvu málo troví, práve preto že je mdlý, a vtedy mu lekári malé ale časté dávky jedľa predpisujú: čím viac tučneje človek, tým viac jie, lebo je mocnejší. Keby sme chudému a mdlému žalúdku primnoho pokrmu dali, nestrovil by to. A keby sme slabému počiatočníkovi veľké úlohy dávali, nespravil by jich. Naproti tomu mocnému žalúdku keď málo pokrmu dávame, i on zoslabne, i telo schudne: tak i v učení vycvičenému žiakovi keď chatrné úlohy dávame, zleniveje, a oškľivý pozor na seba vezme. Ale na tom niet pochyby, žeby učiteľ malé úlohy dával: ovšem ale na to sa žalujú, že počiatočníkov obťažujú úlohami a náhla sa s nimi, tak akò by vajce vták do ohňa dal, keď ho chce vyliahnúť. Preto vravíme: vták pomaly zohrieva vajco, a nepretrzene sedí na ňom, až sa vykluje, i potom mladé gangole chráni od mrazu: i ty bav sa pri počiatkoch s tvojimi učedníkmi.

i) *Hovor z celej duše k svojim učedníkom*, t. j. hovor zo svojho presvedčenia. Lebo len aký ty život máš, taký vzbudíš v tvojom učedníkovi. A jako včela y sebe prevarí mäd, a tak dáva mládi, i učiteľ má vedy, známosti a umenia v sebe prevaríť a na presvedčenie premeniť, a tak z celej duše hovoriť k učedníkovi. Presvedčenie podobá sa plameni, ktorý i svieti, i zohrieva.

k) *Veci a slova spolu!* t. j. každú vec, ktorú sme ukázali, opisali, pocítiť dali, pomenujme pravým slovom. Nektoré veci dajme

pomenovať samému učedníkovi t. j. aby on utvoril slovo, jako Adam v ráji, ale hneď pridajme i to meno, ktoré je u ľudí v užitku. Keby sme vec dali bez mena, znamenalo by dať vody bez nádoby, a naopak keby sme slovo dali bez veci, to by znamenalo dať nádobu bez vody a obsahu. Preto veci a slová spolu!

1) *Slová napred v pôvodnom smysle, a len potom v prenesenom*, — a kde možno, a kde k tomu pochop dieťa už má vyvinutý, ukážme mu i pôvod slova. Každé slovo podáva len jednu, alebo len nektoré vlastnosti jednej veci, a dobre hovoriť bude len ten, kto zná pôvodný význam slova. A ponevadž škola má k dobrému hovoru priučovať deti, preto musí dobre a čisto k nim hovoriť. Vzdelanosť reči len tam je možná, kde i pôvodný i prenesený význam obecnstvu je známy. Ináč budú všetci chybné hovoriť, ako skutočne hovoria. múťac slová: „iný a druhý“ „všetek, každý a celý.“ Pri malých deťoch má len učiteľ čisto hovoriť a slová pravidelne užívať, — odvádzať slová tam ešte nemožno, krom daktorých na pr. stôl že stojí, behúň že behá atď. ale v gymnáziách je už svrchovaný čas, aby žiadne slovo nevyreknul žiak bez toho, žeby neznal príčinu dať, prečo tó tak a nie inak hovorí.

m) *Konečne rozmerať si má predmet na celé roky, mesiace, dni a hodiny*, aby po predku vedel, čo kedy učiť bude, a už v tom rozvrhu aby bola stupňovitosť. Curtmann to nazýva *dôkladnosťou*, a toho protívu *povrchnosťou* a *plátanosťou*. V takom rozvrhu učebnom musí sa všetko spolu držať, všetko logicky premyslené byť. Ako zaiste murár plán celého budínku utvorí si najprú v mysli, potom nakreslí na papier, a udá každú maličkosť, čo mu bude treba, a len potom základy kope, vybíja, a kameň ku kamenku prikladá, väčšie kusy viaže spolu, drobnými kamienky vybíja a všetko vakovkou zalieva: tak má i učiteľ celoročný plán učenia si vyhotoviť a každú maličkosť pripraviť, a len potom po jednom ukladať, myšlienku k myšlienke pripojovať a sväzovať, aby sa všetko spolu držalo. Ešte jasnejší príklad máme na to v kráme predavčov, kde jestli tovar na hrbu nametaný leží bez skladu a riadu, kramár nebude môcť rýchlo naleznuť, čo pítajú od neho a tak predávanie veľmi zpozdíle pôjde. Naproti tomu v sklepe usporiadanom i po tme nalezne, čo kto žiada. Poriadok takýto i v učení je potrebný, a on napomáha i samú pamäť, lebo čo je prirodzene v mysli spojené, to sa snadno obnovuje. Jestli teda učedníkovi novú predstavu zdelujeme, pripojme ju k takej, ktorá je už učedníkovi známa.

Niekedy musí učiteľ zomenúť i také slovo, ktorému ešte dievky rozumeť nemôžu, a ktorého predstava v žiadnej spojitosti nestojí s predošlými: o tom poznamenáme, aby sa veľmi zriedka dialo.

Protiva dôkladnosti je povrchnosť t. j. neúplná známosť veci, ktorá neprenikla do podstaty a vnútorného spojenia. Takýto človek je obyčajne nadutý a škriepny, a netrpí žiadnu myšlienku, ktorá by z neho nepochádzala.

n) *Vec čo najviac smyslom predstaviť*, aby tak úplnú známosť tej veci nadobudnúť si mohol, a malovidlá zrakú nedržal za hmotné telesá, tak na pr. dúhu obecný ľud drží za hmotné teleso, a o pravde ho ináč nepresvedčíme, len hmatom. Mnohé veci sa nedajú makat, ani šmakat, páchať atď., menovite púhe rozprávky a myšlienky, ale i tam si pomáhame dákymsi šiestym smyslom, totiž vnútorným citom, a preto aby predstava trvácne a verne sa vrezala do pamäti, potrebujeme tri spôsoby: jasnú prednášku, zskúmajúcu otázku a častú opätovačku. Lebo čo nebolo jasne prednesené, to si ani učedník jasne zachovať nemôhol, a aby sa o tom presvedčil učiteľ, nech hneď po prednáške otázkami zskúma učedníkov, a dla nárady Komenského nech dá hneď to isté prednášať učedníkovi — a pozdejšie rectovaním utvrdzuje v nich. — Proti tomu hrešia tí učiteľia, ktorí len prednášajú a neexaminujú, alebo sami neexaminujú, to na žiakov sverujú; ďalej tí, ktorí náhla a utekajú v prednáške a v inej práci; ďalej tí, ktorí jalovými prekladmi chcú naučiť jazyku cudziemu; konečne tí, ktorí nepripravení prichádzajú do školy a tam z povetria chycú, čo majú prednášať.

o) *Učenie má byť svobodné a nezávisieť od nikoho, len od svojho cieľa*, — teda ani od starých zvykov, ani od sjevoli jednotlivých ľudí. Jestli maliarstvo, sochárstvo sú krásne umenia, tak iste najkrásnejšie je vyučovanie človeka, a preto mal by učiteľ mať svobodu, a v umení svojom nezávisieť od nikoho. Ale túto svobodu obmedzuje mu už sám učedník, lebo keď maliar nepodarený obraz roztrhať a spáliť môže, však škodoval len plátno, barvy a svoju robotu: učiteľ to urobiť nemôže, lebo učedníci jeho sú nie taký chatrný materiál, oni sú duše rozumné, sú osoby svoj vlastný cieľ majúce, a tak jich nesvobodno pokaziť, ani jim prekážať na ceste k mravnosti. Závisí teda učba od toho cieľa, ktorý má učedník dosiahnuť, — ale len od toho jediného, a od iného nie. Jestli teda učiteľ známosťou naplnil a v mravnosti utvrdil žiaka, tak je on dobrý učiteľ, i spôsob jeho je dobrý, podľa toho slova Kristovho: „po ovoci jeжих poznáte je.“ Ovocie z učenia je známosť a mrav-

nost. Jestli krem týchto iné ciele kladú učiteľovi: tam už prestala byť učba svobodnou a neodvislou, tam učenie prestalo byť umením a stalo sa remeslom. A v tomto ohlade štyri prekážky zpomene: staré zvyky, prílišné obmedzovanie zo strany vrchnosti, neopatrné miešanie sa rodičov, a presebnosť učiteľova.

Staré zvyky moc svoju prevodzujú i pri vyučovaní, zvláste v školách pospolitých, a ľud obecný obyčajne žiada, aby nový učiteľ tak učil, ako starý vyučoval, a jako oni sami terajší rodičovia vyučovaní boli. Jestli novoty uvádza, to mu za zlé majú, tak na pr. Slováci sa dlho spierali hláskovaciemu spôsobu pri čítaní. Avšak nielen ľud obecný, i sami učitelia pridržiaujú sa v mnohom ohlade starých zvykov bez toho, žeby znali udat príčinu, prečo to tak a nie inak robia, tak na pr. nekonečné čítanie po nemenovaných číslach, ako to pri malých dieťkach sa deje, alebo suchopárne trápenie s chronologickými tabulkami v gymnáziách atď. O starých zvykoch poznamenat sluší, že jestli sú dobré, tak jich zachovávať a šetriť treba, lebo vyrostly zo srdca ľudu a podobajú sa ubitej, vyrovnanej ceste, po ktorej nikto nepoblúdi; jestli sú ale zlé, alebo aspoň učiteľovi zdajú sa byť zlými, vtedy nech sa napred rozumnými dôvodmi presvedčí o jích škodlivosti a o dôbrote toho, čo chce nového uviesť, a v tom ohlade dve pravidlá mu jako kompas na mori dva póly ukazovať budú, predne aby vždy mal na zreteli ten cieľ, ku ktorému chce učedníka priviesť, prostriedky mu samy pôjdu na ruku; po druhé aby spôsob učenia vždy v samej nauke hľadal. Toto mu nedá zabľúdiť. Pri uvádzaní novoty odporúčame mu opatrnosť, aby s obecenstvom do sporu neprišiel, nech napred poučuje ustne rodičov o novom spôsobe, a nech žiada jich o mienku, potom nech vyhlási, že len na próbu nový spôsob uvedie, a keď sa mu učenie podarí a výsledok dobrý ukáže, tak samo obecenstvo schváli ten nový spôsob. Krem toho otvorená je cesta na poli spisovateľskom, aby novému spôsobu uznalosť u vzdelaných ľudí vydohyl.

Rozkazy vrchnostenské mali by sa obmedzovať len na vyznačenie toho ciela, ktorý učením dosiahnutý mať chcjú, a k tomu potrebné prostriedky poskytovať: ale spôsob samého vyučovania nemá predpisovať vrchnosť, lebo to patrí k umeňiu, a každé umenie má byť svobodné. Proti tomu hrešia tie vrchnosti, ktoré z pobočných cielov, na pr. z politických náhľadov, z panovania státu nad cirkvou, alebo naopak cirkve nad státom, alebo cieľom natisnutia nektorej reči — predpisujú spôsob vyučovania, a tak prekážajú

prirodenému vývoju duchovnému; ba často stáva sa, že i sami školdozorci zalúbení sú do nekforého spôsobu, násilne ho odporúčajú učiteľom, a tak obmedzujú učiteľskú svobodu.

Rodičia sa tiež radi miešajú do učenia, často i neslušné nároky robia. To sa dá vyhovoriť prirodzenou pečlivosťou o dieťa, však oni najväčší svoj poklad, totiž dieťa, sverili učiteľovi. Ale jestli isté hranice slušnosti prekročí, už sa stáva obidným a neprijemným učiteľovi, ba jeho vážnosť podkopáva, a odníma chuť k vyučovaniu. Proti tomu radíme učiteľovi: jestli sú nápady rodičov nespravodlivé, nech hľadá pomoc u svojej vrchnosti. Ale často nad surovým ľudom ani vrchnosť nevládze panovať, a učiteľ predsa i tam má svet pre-máhať; tým cieľom mu radíme, nech sa usiluje oblúbeným byť u rodičov, a nech si získa jích dôveru, čo snadno vykoná, keď často navštevovať bude rodičov do radu a každému slušnú úctu preukáže, a do iných záležitostí sa miešať nebude. Pri takej návšteve môže rodičom svoje náhlady oznámiť, ako on chce k dobrému viesť školskú mládež, a pri tom nech nezabudne pochváliť schopnosti samého dieťaťa, lebo každý rodič je rád, keď sa mu dieťa dobre učí, a ešte radšej keď mu za to dieťa chvála. Takým uctivým spôsobom dajú sa skrotiť i diví rodičia — pravda že k tomu vyhladáva sa kresťanská trpelivosť. Otázka, koho častejšie navštevovať, či chudobných, či bohatých rodičov? Odpoveď: všetkých do radu, aby sa každý cítil byť ucteným, a kde je dieťa slabé a zle vychované, takých častejšie. Obyčajne dieťky chudobných rodičov bývajú na duchu ztrápené, a rodič pre nedostatok nevládze tak dbať na výchovu: tam učiteľ má jako pastýr beránkov božích potešovať, posilňovať a v nádeji utvrdzovať. Pri návšteve bohatých odporúčame učiteľovi istú *zdržanlivosť*, aby neprišiel do podozrenia, že za hostinkami chodí, lebo taky svoju vážnosť podkopal.

Konečne najväčšou prekážkou býva *presebnosť* učitelova čili jako to chybným slovom sebeckosť menujú, keď len pre chlieb robí a nie pre Boha. Pri chlebaroch dostaví sa časom lenivosť, lakomosť a hlúposť.

4. *Čím osladzovať učenie?* Na túto otázku dávna učba odpovedala: „skrže hru sa učíme“ (látinsky: ludendo discimus). A tak hra mala byť mädom a korením, aby učenie príjemnejším robila. My z kresťanského stanoviska prácu klademe za základ života, a preto i pri učení prácu vyhlasujeme za nevyhnutelne potrebnú. A jako v telesnom ohlade jeme, aby sme síl nasbierali k práci, a skrže prácu vyláčneme a novú chuť k jedeniu nadobúdame; tak

i v duchovnom ohlade učíme sa, aby sme spôsobilí boli k duchovnej práci, totiž k mysleniu a panovaniu nad svojimi žiadosťami, a skrze myslenie, skrze trápenie ducha a premáhanie zlých žiadosťi dostávame novú chuť, novú silu i ďalej pravdu poznávať a učiť sa. Preto učenie osladzovať treba prácou. Latinské porekadlo hovorí, že najlepší kuchár je hlad: a my hovoríme, že najlepší podnet k učeniu je *zvedavosť* a jakási *žižeh po vedách*. Hlad ale zobudený býva najrychlejšie prácou, tak i zvedavosť a žižeh po vedách rozpalovaná býva duchovnou i telesnou prácou. Komenský na povzbudenie chuti odporúča ľahký a zábavný spôsob učenia, chválenie učiteľa zo strany rodičov, vládnuť učiteľovu krásu a odmeny zo strany vrchnosti. My k tomu odporúčame nasledujúce momenty: krásu, prácu, mieru, poriadok a pre väčších užitok, a z toho vyvádžeme nasledujúce pravidlá:

a) *Uč krásne*, lebo len krásu budí a udržuje zvedavosť a chuť k učeniu. Každé zdravé dieťa má vrodzenú zvedavosť, a tak každé je schopné k učeniu. Pri jednom je ona bystrejšia a stálejšia, pri inom chladnejšia a len na krátko trvajúca: ale každý človek ju má; ba i starší dospelí ľudia trpia na zvedavosť, menovite u ženského pohlavia stala sa ona porekadlom, ale i mužské pohlavie vtípnemu dušeslovcovi neobráni sa, aby pozornosť neobrátilo na tú vec, ktorú mu vtípane prednese. Tento veľký dar boží dietky prinášajú do školy, a učiteľova povinnosť je, upotrebiť ho k učeniu a udržovať ho zdravý a mocný. A jako v telesnom ohlade dobrú stravu po tom poznáme, že vždy dobrý šmak udržuje, tak i za dobrého učiteľa len toho považujeme, ktorému sú učedníci vždy zvedavší a majú chuť k učeniu. A túto chuť, túto zvedavosť najmocnejšie udržuje krásu, t. j. forma a spôsob ducha príjemná. Od učiteľa teda žiadame, aby učil krásne, t. j. aby i *predmet* bol krásny, ktorému vyučuje i *forma* a reč, ktorou prednáša, i *on sám* aby bol slušne oblečený, pohladu milého a tváre krásnej. Z toho nasledovať bude živosť a novotnosť celej učby. Živosť záleží v tom, že sa dlho nebaví pri jednej predstave, ale prechádza k inej a síce tak rýchlo, jako to požaduje vek, letora a chuť samých učedníkov. Jestli sa dlho baví pri jednom predmete, tak ho zunuujú učedníci a utratia pozor i chuť; jestli pristrmo spechá od predstavy ku predstave, tak ho nepochopia a zmúti sa jim myseľ: preto má na jích tváre, jako na zrkadlo hľadať a ztadiaľ vyčítať, či jích prednáška zabáva, či nie. Nektorý učiteľ má to od prírody, že živo prednáša: ale umeenie je nad prírodu, a kto chce, každý môže v tomto ohlade

majstrom byť, nech len príjde vždy pripravený do školy, aby to žilo v ňom, čo chce živo prednášať; ďalej nech živým slovom prednáša a nie z knihy, nie napovedaním a prekladáním, lebo kto chce telocviku naučiť, musí sám pohyby ukázať, tak i ducha kto chce vycvičiť musí sa v duchu rezo pohybovať, a taký učiteľ, čo z knihy číta a zksuje podobá sa beznohému, čo na štuclách chodí; ďalej nech sa ne baví s otázkou a odpoveďou príliš dlho pri jednom učedníkovi, a nech žiaci neznajú, kto kedy bude odpovedať, ale nech jich drží v očakávaní a zvedavosti, pri tom však nech nezanedbá ani jedného, lebo by to bola potupa a urážka pre neho; ďalej kde je mnoho učedníkov, nech učiteľ nesedí na jednom mieste, ale nech sa prechodí pred učedníkmi a tak udržuje pozornosť; konečne nech pozoruje i na city učedníkov, a podľa toho i svoje posúňky, i hlas a spôsob premieňať bude. Naproti tomu, ktorí stentorským hlasom hlásajú žiakom, ako by na sto krokov vzdialení boli, ohlušia sluch poslucháčom a sami kazia svoju živosť; podobne ktorí rýchlo hovoria akoby rapotali; tak tiež ktorí sa hneď nahnevajú a prílišne horlia, jakoby od razu chceli všetko vopchať do hlavy učedníkovi, tí sami svoju živosť kazia —

Novota pri učbe je to isté, čo živosť, totiž *nebaviť sa ďalej pri jednom predmete*, nežli potreba, ale má i dačo zvláštneho, že totiž vždy dačo nového na predmete objaví. Život je premena, lebo kde premena prestala, tam je smrť; novota je tiež premena, ale určitá, lebo inú vlastnosť označuje, nežli predtým bola. Aby učenie krásne bolo, musí byť nové, a to nielen pri deťoch, ale i pri dospelých. Novota neprotiví sa opätovačke, ani trpelivosti, ba práve v týchto je novota, lebo čo sa čas po čase navracuje, to je vždy nové, tak na pr. každý deň ráno svitá, a vždy je nové, tak i staré priateľstvo deň po dni sa opätuje a vždy je nové, príjemné a vábivé; však sa večer s priateľom rozlúčime, a ráno ho túžobne hľadáme, vítame a staré žarty s ním opakujeme, jako by to všetko nové novučičké bolo. Tak je to i pri deťoch, tú istú hru cez deň storazy opätujú, storazy ju odvrhnú a vždy je nová. A tak má byť novým i učenie, čo docieliš tak, keď primeranú formu a prestávku zachováš, a vždy milým učiníš predmet, o ktorom rozprávaš; ďalej keď si celú ročnú úlohu podelíš na isté odseky a pri každom odseku opakovať budeš; ďalej keď prisne požadovať budeš od žiaka, aby nezameškal svojim povinnostiam zadoš urobiť; ďalej keď pri opätovačke premeníš spôsob i formu učebnú t. j. jestli si na lekciiach prednášal, teraz katechizuj, jestli si tam dokladal pochop ku

pochopu, teraz skákaj z predmetu na predmet; jestli si tam bavil sa pri drobnostiach, teraz vyvádžaj obečné pochopy a maľuj krásne vidiny; konečne keď sa varovať budeš, aby si také pochopy nezdedoval učedníkom, ktoré snáď len pozdejšie, alebo len v živote prijať majú, lebo by sa to podobalo kváreniu a paškrteniu pred obedom, ktoré pokazí dobrú chuť. A tú chybu má mnohý učiteľ, aby sa vyznačil pred žiakmi, že on i to zná, čo len vo vyšších triedach sa učiť bude, a skrze to zahubí novosť a krásu celej učby. A preto učiť krásne znamená, aby i predmet, i forma, i učiteľ bol krásny, živý a nový. —

Naposledy dokladáme, že jestliby učiteľ mal i také čo zpo-
menúť, čo je nekrásne na pr. pokušenie do ktorého žena Putifárova
uvádzala Jozefa, — nech to vysloví na krátce v úplnej prítomnosti,
a nech prejde hneď k ďalšiemu predmetu; vôbec také veci nezpo-
mínáme, ktoré by urazily mravný cit detinský. Sám učiteľ mal by
byť krásny, lebo dľa jeho vzoru formuje sa mládež. Jestli je však
on sám telesnou chybou obťažný, nech jim odporúča iných ako
krásne vzory.

Poznam 1. Krásu pri vyučovaní umel vyvinúť Ludevít Štúr, vždy
prišiel do školy sviatočne oblečený, každým pohľadom, každým pohybom
dosvedčoval vážnosť a šetrnosť, každá myšlienka jeho, každý obraz, každé
slovo bolo krásne, vybrané a so zápalom vyslovené, krem toho veleb-
nými posúvkami na cit pôsobil, a tak nielo divu, že myšlienkami svojimi
zachvátil mládež, a slová jeho utkvely v srdciach učedníkov. A skutočne
jako jedlo tým je chutnejšie, čím je na oko krajšie, a na krásnej mise,
a medzi krásnou spoločnosťou a pri krásnej hudbe: tak i učenie tým je
príjemnejšie, čím sa v krajšej podobe prednáša.

Poznam. 2. Proti zásade novoty ustrojená je organizácia škôl
gymnaziálnych v Rakúsku a Uhorsku od časov ministerstva Thunovho
až po dnes, a síce chyba je v tom, že v nižších štyroch triedach všetky
nauky vo výťahu predkladáme, a vo vyšších len opakujeme a roztáčame,
tak že pre vtipného žiaka niet žiadnej novoty, menovite z vied prírod-
ných a matematických žiak v piatej a šiestej nemá čo nového sa učiť,
a preto málo chuti, a obyčajne v piatej a šiestej triede zlenivejú naj-
lepšie hlavy — len v siedmej jich nová robota zachváti, jestli sa ešte
dajú. Preto radíme plán ten od koreňa premeniť.

b) *Uč pilne a prácne*, aby si i ty i tvoj učedník pracoval.
Nie bez príčiny povedal Hospodín v ráji Adamovi: v potu tváři
své chléb svůj jísti budeš! I v duchovnom ohlade to platí, len to
je naše, čo si prácou nadobudneme, a ponevadž koniec a cieľ vý-
chovy je mravnosť, viera, pokanie, a to nemožno myslet bez du-

chovnej práce, preto žiadajme prácu od učedníka, — i učiteľ nech pracuje. Preto v tomto ohľade držíme s anglickými učiteľmi, ktorí zásadu vyslovili, že *netreba žiakom všetko snadným a príjemným robiť, nech privykajú k trpezlivosti a vytrvalosti i pri ťažkých veciach*. Proti tomu zdá sa Komenský hovoriť (na str. 85) v týchto slovách: „spůsob předkládání takový býti musí, aby všecko učení nepřicházelo jinak než jako hra a kratochvíl.“ Ale sám dokladá, že i cukor sa dieťatu zoškliví, i hra mu „přesednouti můž“ t. j. i hrať sa zunuje, ale pracovať nezunuje nikdy, lebo je to určenie človeka. Od šiesteho roku privykať má dieťa k práci a povinnosti. Hra je tiež práca, ale len z dobrej vôle, povinnosť je pak práca zo svätej vôle, teda z presvedčenessi. A ponevadž dieťa nemá ešte presvedčenessi, len si ju tvorí, preto nútené musí byť k povinnosti, a táto nútenosť riadne prevedená *osladzuje* učbu. Bude sa to mnohým zdať protimluvou, ale je predsa tak. Deti sa zunuujú cez prázdniny: cez školský rok kde jich dobre učia, nezunuujú sa. Komenského „cukriky a lahůdky“ sú len pre 6—8 ročné deti, ktoré ovšem vábiť musíme, aby si hneď zprvu nezošklivily učenie, — pre starsie dieťky treba tvrdsí, záživnejší pokrm, teda práca z-povinnosti. A nemáte sladšieho citu, jako je ten pri žiakoch, keď vykonal prácu, ktorú musel. Učiteľ teda musí sám pracovať, ako by do jarma zapriahnutý, a za sebou ťahá i učedníkov, a tým spolupracovaním osladzuje jim učenie. Pri tom mu odporúčame dobrú myseľ a veselého ducha, lebo kto s chuťou ide do práce, len polovic ťažkosti nalezá.

c) *Uč pod mierou a úlohy dávaj mierne*, tak osladíš žiakom učenie, lebo jako jedlo pod mierou užité chutne zjeme, dobre strovíme a na krev obrátíme: tak i úlohu silám primeranú, radšej o poznanie menšiu, dobre sa naučí dieťa a radosť cíti z toho, že ju premošlo. Naproti tomu jako na hostine medzi mnohými jedlami konečne sa nám všetko hnusí, ba ani to, čo sme zedli, dobre netroví, tak i kde veľiké i nezbytné úlohy dávajú, zhnusí sa učenie. „Lépe málo a dobre, než mnoho a plano,“ hovorí Kollár. I strom v mnohej vlahe zhnije, a v príliš masnej pôde vyschne, i učenie bez miery viac škodí nežli osoží. Mieru určiť môže len sám učiteľ podľa síl žiakových, a kde nechut badá, jestli snad z-žiadostí nepochodí, nech radšej mieru umenší, než aby snad bitkou nútil k učeniu — lebo to nijak nevedie k cieľu. Darŕmo chorého budeš biť, aby bol zdravý, vylic ho, tak bude zdravý. Ani nechutného žiaka bitkou neobživíš, k tomu vedú iné prostriedky — ducha len duchom obživiť možno.

d) *Zadrž poriadok, tak osladiš učenie žiakom.* Že a nakoľko poriadok osladzuje učenie, to svedčí nám duševeda a zkušenosť. Duševeda tým, že v poriadku určitá premena udržuje ducha pozorného a skrze to, že naplní očakávanie, dáva duchu cit akejsi harmónie duchovnej, a ten cit je sladký. Zkušenosť ale svedčí, že i nechuf premení sa na chuť, ba na obyčaj skrze dlhé poriadne konanie dačoho. O poriadku na inom mieste, túto len ako oslad ho pripomíname, a síce nielen ten poriadok, aký si sám učiteľ predpísal, ale ten, aký je v samej nauke obsažený, čo Komenský veľmi vtipne nazýva „kořeny hľuboko pouštetí“. Lebo jako strom napred musí sa dobre zakorenit, a len potom roste do hora, tak i túha po vede a známosti má hľuboko preniknúť do srdca učedníkovho, aby sa chutne učil. A to dľa nárady Komenského docielime tak, keď napred krátke všeobecný prehlad v mysel uvedeme, aby keď sa čiastkam učít bude, vždy vedel a rozumel, kde je a čo delá. To bude pravý a dobrý základ. Podobá sa to kostre v tele ľudskom, ktorá telo udržuje, a takú kostru nakreslit máme z predmetu, prv než ho podrobne predkladáme. *Teda celok napred, a tak čiastky.*

e) *Užitocnosť samej vedy* patrí tiež medzi oslady, ale len pre starších žiakov, lebo mladší kochajú sa len na samej kráse, a oni majú celkom inšiu mieru na užitocnosť, nežli my dospelí. Krem toho zásada užitocnosti dost včasne zachvátí človeka a vydusi v ňom všetky šľachetné city, a tak netreba ju pchať za včasu: miesto nej radšej krásu, ušľachtilosť, velebnosť a potrebu samej veci vykladať. Jestli ale žiak dóspeje k tomu veku, že už má užitocné od formálneho rozoznať a hotovit sa k praktickému životu, tam i túto zásadu mu zrovna odhalme, lebo tak to požaduje život, a mnohého zo sna k pilnosti prebudí. Učiteľ však, ač i nerozpráva ustavične o užitocnosti svojej nauky, má len tomu vyučovať, čo je užitocné podľa tých slov Komenského: „cokoli se delá v školách, ať slouží a napomáha životu budoucímu; a pakli co pro tento také život v mládež uvodíme, takové aspoň býti má, aby budoucímu nepřekáželo, a bylo z věcí opravdových, užitek celému životu v pravdě nesoucích.“

Poznam. Vtipný príklad uvádza Komenský na daremnosť mnohých vecí v škole. Príroda vraj vtáčkovi nedala rohy, lebo sú mu netreba, ani stromu nedala oči, uši, jazyk, lebo mu to netreba. A skutočne mnohá jalová nauka vyzerá jako vták s rohami, a bukový strom s jazykom, hrkoce, rapoce, a smyslu žiadneho nemá. „Co po fraškách a básních?“

hovori Komenský, „co po povětrném ledavěci umění? leč abychom místo jádra plevami vycpáni, a místo tuku dýmem vydati byli? Co po takovém umění, jemuž se k dalšímu věku přijde, odučovati třeba? aneb aspoň, na něž sic zapomenouti přijde? Ach život náš krátký má hojně, čímby byl vyplněn! na to myslíme. A toť již na rozměření školám samých svatých, dobrých, počestných, pravých, užitečných věcí záležeti bude; o čež další naše s pomocí boží bude práce.“

O dodávání chuti detom k učení hovori takto: „Rodičové mají před dětmi učení a učené lidi vychvalovati, diviti se, a jak to pěkné věci jsou, vypravovati; též sľibovati dětem, budouci se pilně učiti, pěkné knižky, šaty atd., obzvláště pak učitele toho, kterému dítě oddati stroji aneb oddali, vychvalovati, jak to znamenitý, učený, vlídny, otcovský muž. (Nebo láska a podivení prudké jsou city ke vštipení horlivého nasledování.) Mohou mu i po dítěti někdy něco na schvál vzkázati neb poslati; tak se stane, že se ani cvičení, ani cvičitele děsiti nebudou.“

„Učitelové pak, budouci k mládeži vlídny, ochotní, otcovští, žádným způsobem jich od sebe, slovem, ani přísným vzezřením neodhánějí, ale raději všelijakou přívětivostí k sobě vábíci, laskavě s nimi někdy promlouvající, sľibující též neb dávající někdy zemličky, ořech, jablko, knižku atd. i také, jestliže někdy pochválí, pohladí, políbí, popěstují, rodičům po nich něco vzkáží, někdy k sobě vezmou, nějaké malování, kouli zemskou, nástroj jiný atd. ukáží, a tak slovem k žákům svým, jejich věku, vtipu, povahám šikovati se budou, získají je sobě snadně; tím se zajisté mládeži srdce ukrádá, aby třeba raději u učitelův někdy, než doma seděli.“ —

Čo tu Komenský maluje obraz vlídneho učiteľa, to sme my vo V. Revúcej v skutočnosti mali na nebohom Matejovi Hudáčikovi, rodom zo Štitníka. Štitník, ten dakedajší štít a hotoviteľ štítov za oných blaženejších časov, teraz celkom chladný k slovenskej literatúre, dal nám aspoň tohoto muža, ktorý ochotnosťou svojou zobudil chuť v mládeži k učeniu, a z Revúckych synkov vychoval cirkvi a národu viac výtečníkov. Bol to učiteľ s dušou i s telom, nič iného, len učiteľ, on učil i cez prázdniny, a sám nahováral rodičov, aby poslali k nemu dietky, že jich bude v mimoriadnych hodinách učiť — nie za peniaze, ale za darmo, ba sám zo svojho platu dával dietkam chlebička, jablká, cukrik atd. V samej škole bol celkom učiteľ, vyrozprával všetko, čo znal, z uprimného srdca, a vidno bolo, žeby každého chcel naplniť svojou známosťou. Učieval i na klavíre za darmo. Ba i staršiu mládež, ktorá už školu zanechala, vlídnyim pozdravovaním, prehováraním chcel získať, aby sa učila. On učil rozličným naukám a pri vtipnejších žiakoch sám sa postaral aby do vyšších škôl boli poslaní. Blahá pamiatka jeho!

Ešte nektoré slová z Komenského: „Spůsob všeho musí býti předně přirozený. Nebo cokoli přirozeného, to rádo jde. Vody, aby dolu tekla. prositi netřeba; udělá to sama ráda, jen jí posluž a odhraď. Ptáka vypušť z klece, nebude ho pobízeti třeba aby letěl. Oku krásného něco ukáž, anebo uchu libé nějaké zpěvy a kusy hudebné podej, netřeba jich bude nutiti k hledění a poslouchání, spíše někdy zdržovati. Na čem pak přirozený způsob učení záleží, i v předcházející hlavě již navrženo,

i v nasledujících pravidlech hlavy této se oznámí. Druhé, aby způsob ten líbý byl, má někdy cukrovou opatrností oslazen býti, totiž, aby věci potřebné pod způsobem rozmlouvání, pohádek, podoběnství, až i hádání a zápasení společného přednášiny byly.“ (Str. 86.)

f) *Buď spravodlivý pri chválení, a nebuď skúpy pri udeľovaní dobrého utriedenia*, lebo tvoj súd o učedníkovi je spolu odmena a oslad jeho prác a namáhania, a iste mnoho práce musel on vynaložiť, aby dačo zo seba vyviedol; jestli ty opovržlive posudzovať budeš jeho námahy, tak odpúdiš od seba jeho srdce a odnímeš mu chuť. V tomto ohľade na dve strany sa hreší. Jedni bohatých a rozmazaných chvála až do neba, a každú chybu zakrývajú, alebo vymlúvajú. Iní zas chudobných a slabých hania, pluhavým pozorom porážajú a nevrlosť svoju naproti nim na javo dávajú. Učiteľ má byť spravodlivý. Ale tá spravodlivosť má mieru nielen v učiteľovi, než hlavne v učedníkovi, — podľa jeho síl a námahy treba ho súdiť. Nektory pracuje desaťnásobne, a neukáže tolko, ako iný pri jednoduchšej práci, ale časom tá desaťnásobná práca donese desaťnásobný užitek, tá pak jednoduchá len jednoduchý. Včasné hračky rýchlo zrejú, ale nemajú tolkej ceny, jako pozdné karmanky. I ty pozoruj, že tie strednie hlavy viac práce vynakladajú, aby sa dačo naučili, nežli včasné vtipy — a keď súdiš, nebuď skúpy s uznanosťou — však to jediný oslad žiakovi za jeho ustávanie. Nevravím, abyš lhal a klamal, ale neodnímaj chuť a radosť k učeniu.

§. 13.

Ktorým naukám má sa učiť učedník? čili rozvrh učebných predmetov.

Na túto otázku odpovedá Komenský, že sa mládež *všemu* učiť má, a to *všetko* zahrňuje do troch odsekov: príroda, povinnosť a náboženstvo. Od tých čias rozliční spisovatelia rozličným spôsobom delili učebné predmety, ale konečne len to isté uznať museli, že človek potrebuje znáť: vôľu božiu, seba samého a prírodu. Lebo na zemi postavil nás Hošpodin, aby sme jemu slúžili, nie oddelení jako divá zver, ale v spoločnosti, a aby sme si podmanili zem a panovali nad rybami morskými, nad vtáctvom nebeským a nad všelikým zemeplazom hýbajúcim sa na zemi. A tak tri veci sú každému potrebné, totiž: známosť slova božieho, známosť seba samého a známosť prírody; známosť slova božieho preto,

aby vedel ako slúžiť má Bohu, jako sa osvobodí od hriechu, a jako účastným sa stať milosti a spasenia skrze Krista nám pripraveného; známost seba samého preto, aby poznal svoje sily i slabosti, aby videl, že mu Bôh neukladá povinnosti nad možnosť a že bez pomoci božej ani spravodlivým byť, ani nad sebou, ani nad prírodou panovať nemôže; konečne známost prírody preto, aby panoval nad prírodou a podmanil si ju. Skrze slovo božie zobudí sa a roste v nás viera, pobožnosť, pokanie, spravodlnosť; skrze známost seba samého vyvinuje sa mravnosť a spoločenské povinnosti; skrze známost prírody stane sa človek umelým, vzdelaným, osvieteným. Viera, mravnosť a osveta sú tri stĺpy pred chrámom slávy božej, kam jeho vyvolení skrze mnohé práce, utrpenia a modlitbu spechajú

Podľa týchto troch stĺpov známosti delíme všetky nauky, ktorým sa v školách vyučovať má, a síce

1. *Náboženstvo*, má zobudiť vieru živú, a k tomu vedie:

- a) modlitba,
- b) nábožný spev,
- c) biblické historie,
- d) cirkevný dejepis,
- e) viero a mravoveda, čo v počiatočných školách jedným slovom katechismusom nazýva sa.

2. Známost seba samého čili *človekoveda* má naučiť, nie jaký som ja, ale jaký mám byť, čili má predstaviť obraz dokonalého človeka, a k tomu vedie:

- a) reč ako prostriedok obcovania ľudského, a síce materinská reč a cudzie reči,
- b) čítať,
- c) písať,
- d) dejepis,
- e) zemepis,
- f) zdravoveda,
- g) duševeda,
- h) mysloveda,
- i) ustavoveda.

3. *Známost prírody* čili *prírodoveda* učí nás poznávať sily a zákony hmotné, formu, číslo a krásu, pre úžitok i pôžitok, a panovať nad prírodou, a k tomu vedie:

- a) prírodopis,
- b) siloveda,
- c) lučba,
- d) hospodárstvo,
- e) remeselníctvo (technológia),
- f) čísloveda a merba,
- g) umelectvo, telocvik, kreslenie, hudba, malba, ručné práce, atď.

Toto sú tie nauky, ktoré človek potrebuje znáť, aby bol dokonalým človekom, menovite každý evanjelik aspoň hlavné ťahy týchto známostí má si osvojiť, aby mohol byť v úplnom smysle evanjelickým kresťanom. Nežiadame síce aby každý bol meráčom, ale to žiadame, aby každý umel rozoznať trojuholník od štvoruholníka a rovnoramenný trojuholník od rovnoobčného atď. Taktiež nežiadame, aby každý bol umelcom, -maliarom, ako Bohúň, Klemens, ale ovšem žiadame, aby každý rozoznal krásny obraz od špatného, krásnu hudbu od škripaniny, a aby každý aspoň nábožnú pesničku spolu s cirkvou spievať umel. Tí ale, ktorí sa vedám oddali, alebo vysoké úrady zastávať žiadajú, majú vo všetkých týchto naukách sbehlými byť, lebo jedna bez druhej podoba sa svetlu bez teploty, alebo teploty bez svetla, a obidve teplému slniečku na mŕtvého človeka svietiacemu. — A preto ešte raz s Komenským tvrdíme: „človek se všemu učit má: Bohu, sebe a světu“.

Poznam. Komenský jako v inom, tak i v tomto uhádnul, čo pred ním i po ňom za hádku držali, že čomu sa má človek učiť. On odpovedal: *všemu!* A toho samého času (r. 1635) veľký cirkevný básnik Slováč Jíri Tranovský v Liptovskom Sv. Mikuláši udal i príčinu, prečo sa má človek všemu učiť, a síce v krásnej pesničke „po jídle“: Příkladom Pána Ježiše, kde vo verši 6. takto spieva:

O by člověk to rozjímal,
A dobře všeho užíval!
Neboť všecko jest pro něho:
On pro Boha, ke cti jeho!

Áno všetko je pro něho! i slunce, i nebe, i zem, i voda, i chlieb, i víno, i pokrmý a nápoje všetky, ale je pre něho i krása, i umenie, i múdrosť, i sláva, i všetko telesné i duchovné. Podivná vec, že títo dvaja veľkí mužovia Komenský a Tranovský ďaleko od seba bydlíaci, jednak smýšľali. Komenský od r. 1627 vystehovaný do Poľska v Lešne spravoval bratrskú školu a tam napísal nedostižiteľné dielo svoje „Didaktika“ v českej reči, ktoré vtedy svetla božieho neuzrelo, ale myšlienky tam složené uvěřejnil Komenský v latinských spisoch svojich,

a nimi zapálil novú dennicu školstva po Europe — len rodáci jeho z krve slovanskej zostali bez blahodarného vplyvu jeho dobrých myšlienok. Toho istého času (až do r. 1637) v Lipt. Sv. Mikuláši spieval neprekonateľný Jiri Tranovský svoje nábožné pesne, v ktorých tak jasne, tak krásne, tak čisto a velebne vyjadril učenie Kristovo, že ono až po dnes zapaluje srdcia a v jednote udržuje cirkev luteránsku na Slovensku. Týchto dvoch spisovateľov za vzor si má brať mládež slovenská.

Tajemstvá veľiké na poli duchovnom odkryl Komenský, a v dobrote srdca svojho štedre jich rozdával všetkým národom. A národy to i prijali, aspoň zčiasťky prijali, ale Komenskému dokonále nerozumeli, vlastne rozumeť nechceli, lebo jim prekázali protikresťanské obyčaje a zásady. Oni nechceli, aby každý človek bol človekom, menovite aby i sedliak, remeselník, delník poznal a kochal sa vo všetkých troch stĺpoch slavochrámu božieho, totiž známosti o Bohu, ó sebe a o prírode. Zo slova božieho podávali mu len to, čo ho upomínalo na povinnú poslušnosť a čo ho strašilo; z duchovedy nechali mu len prirodzený jazyk, sošty ho čítať naučili, a aby mu cítiť dali, že je menej od svojich pánov, títo hovorievali medzi sebou jazykom cudzím; a tak sami sa od-cudzili svojmu ľudu. Konečne z prírodovedy mu pchali všetko to, v čom ho mohli upotrebiť k svojmu užitku. Tento stav s malými výminkami panuje i dnes po Europe, však ešte nedávno (r. 1855) Dr. W. J. G. Curtmann vo svojom spise „Lehrbuch des Unterrichts. Leipzig und Heidelberg“ na str. 10 hovorí sa nebál Boha, že pre delnícky stav netreba všetkých známostí, t. j. že delníkov netreba všemu vyučovať, ale len tomu, čo je primerané *detínskému pochopu obecného ľudu*, čo jeho mravy vzdeláva, a čo ku každodennému obchodu patrí. Lebo vraj keby sme rozšírili hranice toho, čo je dovolené obecnému ľudu sa učiť, takby z toho mravná škoda nasledovala, totiž ľud by porovnal svoju prácu so svojimi známostmi a nebol by spokojný — alebo inými slovami: ľud by nechcel pracovať. Možná vec, vraví ďalej Curtmann, že časom hranice toho čo sa ľudu dovoľí učiť, sa rozšíria, ale nateraz povaha samej veci žiada, aby sme to obmedzili.“ —

Tieto nekresťanské slová povstať mohli len tam, kde človeka nepovažujú za dieťa božie, nie za kresťana — to jest kde jedni chcú panovať nad druhými bez potreby. Ten chorobný stav sám donáša bolasti tým národom, kde také smýšľanie trpia, a chorobná látka sossbiera sa do vredov, a vtedy sa prepučia a rany veľiké otvoria. Lebo darmo je, „čím kdo hřeší, tím i trestán bývá.“ A spoločnosť ľudská dotedy neprijde do normálneho stavu, dokiaľ sa nesriadi dľa zásad čistokresťanských a dľa rady Komenského: ľud nebude vyučovaťi všemu. Však ten človek, ktorý od svitu do mraku pracuje za ten chlieb vzdajší, len tak bude spokojný, keď sa zo svojej práce smelým okom rozhladne po celej zemi, že i on panuje nad ňou, po človečenstve, že i on je človek svojho práva, a zrak zodvihne k nebu, že tam odplatí Bôh každému podľa skutku jeho. Ináče bez tohoto osvieteného, nábožného, sebavedomého smýšľania podobá sa otrokovi, ktorý dotedy jed v sebe varí, až ho vyliat môže na tom, koho za šťastnejšieho pokladá. Krem toho povedali sme už našu zásadu i z ohľadu triedy tých ľudí, ktorí nepracujú a tak nejedia

chlieb svoj v potu svojej tváři vyrobený — že sa protivia prvému príkazu božiemu, ktorý bol Adamovi v ráji vydaný: „v potu tváři své chlieb svůj jísti budeš.“

Mnoho, mnoho je neľudského, nekresťanského na svete, čo, tak sa zdá, len slovanský svet napravi, a vtedy Bôh dá i Komenského slová platné budú.

Poznam. 2. V novejších časiach vyšli z módy polyhistorici, t. j. vševedomci, a do zvyku prišli odborní vedomci, čo Nemci Fachmann nazývajú. Kým to slovo odborný vedomec (Fachmann, szakértő) v tom smysle brali, že vyše obecnej známosti zvlášte v jednom odbore vied vyniká, dotedy to bolo dobre. Ale jako všetko, tak i toto prevrátenosť ľudská prevrátila, a povedali, načo je bohoslovcovi číslveda (mathesis), hudba, prírodoveda? načo je lekárovi filozofia? a technici povedali, načo je technikovi bohoveda? Tak dnes máme bohoslovcov bez známosti prírody a filozofie, filozofov bez známosti slova božieho, a prírodných zku-mateľov, technikov, priemyselníkov atď. bez dôkladnej známosti nábožen-skej, ba i bez poznania sebä a všeobecne uznaných filozofických zásad. Je to miešanina rozličných prvkov, jeden zatracuje druhého, a neroz-umejú sa. Zlý smer vzalo i pripravovanie učiteľov na seminároch nemeckých a iných, že jim okres vied a známostí obmedzili, a hneď z nižšieho gymnásia odlúčili od budúcich bohoslovcov, právnikov atď., takže ani tú všeobecnú vzdelanosť mať nebudú, ktorú maturanti gymnasiálni. Z toho nasledovať musí, že učiteľ nebude mať jasný prehľad po celom poli vied, čili že podľa rady Komenského *nebude rozumieť všemu*. Druhý zlý následok bude ten, že učiteľstvo bude samo v sebe opovržené, to jest sám učiteľ bude sa pokladať, za dačo menej nežli právotára, lekára atď., a skrze to utráti chuť k práci. Darmo dvihá zákonodarstvo, aby stav učiteľský bol vo vážnosti, k tomu je treba i všeobecná známost, akú z gymnasií vynášajú maturanti. Dobre to cítili učitelja kráľovstva uhorského, keď r. 1870 v Pešti shromaždení vyslovili žiadost, aby len tí za učiteľov prijímaní boli, ktorí osem tried gymnasiálnych vychodili.

§. 14.

Miera známosti.

Na otázku, koľko z každej nauky sa má učedník učiť, jedni odpovedajú: *tak mnoho sa má dieťa učiť, koľko len zvládze!* Z toho však nasledovala chyba tá, že dieťa obťažovali naukami, učinili mu príkrou prvú jeho mladosť a konečne oslabili mu ducha, tak že všeliké učenie zostalo bez užitku. Iní povedali: *zo všeho učme len počiatkom!* Ale to je nejistá odpoveď, lebo kdeže sa končí počiatok, a kde sa počína vyššia veda? Obidve tieto výpovede obsahujú v sebe formálne pravidlo, dobré pre toho, ktorý mu vie dať obsah — pre takého však, čo si mieru sám určiť neumie, neuži-

točné. Lebo jako pri miere nápojov a pokrmov sama chuť rozhoduje, a kto primnoho je, tomu sa hnuší: tak i pri učení jakási prirodzená chuť a žížeň panuje pri učedníkoch, tak že všetko zvedave poslúchajú, naň sa dívajú a obdivujú, ale jaknáhle jich obťažíme či rozprávkou, či ukazovaním, či vysvetlovaním, zhnusí sa jim učenie a nechutne sa odvráta od učiteľa. Z toho nasleduje, že sám učiteľ má opatrne rozhodnúť, jak veľké lekcie má dávať, a jak ďaleko viesť učedníka v jednotlivých odboroch. Avšak ako v telesnom ohlade zdravoveda určila dľa záživnosti a veku až na lóty každý pokrm a nápoj, aby celé zástupy ľudu popredku zásobit a pred nedostatkom zabezpečiť mohla: tak i učboveda ustanovila istú mieru známostí pre jednotlivú hodinu, pre celý deň, celý rok, aby dľa jedného predpisu celá škola cvičená byť mohla, a aby to každý i zvládať mohol, i dost na ňom mal pracovať; — ba i z jednotlivých odborov dľa dušeslovných zásad vyznačili, čo je všetkým potrebné, a čo len pre odborníkov sa necháva. Tak menovite: .

1. *Z náboženstva* pre každého je potrebná úplná známost hlavných nauk kresťanských čili dogmov, ako tiež známost hlavných biblických dejov a výpovedí, a nábožných pesničiek, v ktorých cirkev svoje vyznanie a svoju mravovedu vyslovuje. To sa dá za mladi naučiť a jestli i každému nie do srdca, ale istotne aspoň do pamäti vstépiť, aby mu slúžilo za prameň a koreň náboženského presvedčenia, aby tak pozdejší život nemal čo nového pridať, ale len to isté rozvíňovať, posilňovať a zvelebovať. Uznávame, že dieta všetko hneď úplne pochopiť nemôže, ale jako zelina hneď zprvu korene zapúšťa na všetky strany, tak i pri učení všetky nauky majú spoluúčinkovať, a koreň všeho má a musí byť náboženstvo. Čo mládež nechápe, to pochopí v dospelejšom veku, a zvlášte v čas pukušenia, utrpenia a v čas neresti tešiť sa bude na pravdách náboženských, ba len v nich nalezne posilu, aby v pokušení nepadnul. A preto za nevyhnutné klademe, aby všetky hlavné nauky cirkevné, výpovede a deje biblické a pesničky nábožné mládeži vštepené byly.

2. *Známost seba a svojich mocí* počína sa v detinstve čistou výrečnosťou, čítaním, písaním, rátaním, pozdejšie zjavuje sa rozpomínaním, súdením, svedomím, a premáhaním svojich žiadostí, končí sa pak v známostiach dušeslovných, pokaní, polepšení, znovuzrozdzení. Sem počítujeme i telesné cvičenie, prácu, umenie atď. Ne-ktoré z týchto schopností už v detinstve rozvinú sa dokonále, tak že dospely život k nim málo, alebo nič nepridá. Čisto hovoriť,

čítať, písať, rátať má sa učedník v škole dokonale naučiť. Súdeniu, rozvahe a svedomitosti musia aspoň korene zasadené byť už v školskom vyučovaní, a dieťa má privykať s bolastou svojej žiadosti premáhať — k úplnej zralosti to príjde len v dospelom veku. V krásnom umení aspoň v jednom má za mladi cvičené byť, kým je duša schopná — lebo pozdejšie zatvrdne a neschopnou sa stane k útlejším citom. A tak i v tomto ohľade máme ustálenú mieru známostí a cvikov.

3. *Známost sveta* čiľ tak rečené reálne nauky rozširujú sa každým dňom ďalej, tak že jich jednomu nemožno všetky stroviť, na dôkaz toho, že žiaden človek nemôže sám jediný podmaniť si celú zem a panovať nad prírodou, ale že k tomu spoločnými silami všetci pôsobiť máme, lebo nereknuť Hospodin len Adamovi: panuj! ale obidvom prvým ľuďom Adamovi i Eve povedal: panujte! Každý teda má len jednu čiastku prírody podmaniť, t. j. v jednom odbore dokonale sbehlým byť. Ale tomu jednomu len tak bude dokonale rozumieť, keď prezkúma jeho spojitost s celou prírodou: a preto hlavné známky zo všetkých odborov má sa naučiť, aby jako vedomý a vidomý pán panoval nad tou zemou a tými silami, ktoré sa mu za podiel dostaly, aby každý nový názor v novú pravdu premenil a aby mohol s prospechom pracovať a svoj chlieb jesť i mal z čoho udeliť núdznemu; a konečne aby v tom všetkom videl moc a slávu božiu, a presvedčil sa, že „nemáme zde miesta zůstávajícího, ale onoho budúcího hledáme.“ (Žid. 13, 14). A preto mieru známostí určujeme takto: z náboženstva hlavné všetko; zo známosti seba čo je veku primerané; zo známosti sveta prehľad celého a dokonalost v jednom povolání.

Poznam 1. Minimum a maximum tejto miery menilo sa vždycky a mení sa bude i zatým podľa toho, jaká vzdelanost, jaká horlivost a jaký smer vo vyučovaní panuje: Čo kto robí, sebe robí, — hovorí slovenské porekadlo, a tak i pri určovaní tohoto minimum každá chyba skorej pozdejšie sama sa tresce: ale darmo, zlost a zaslepenost u ľudí spolu chodia, tým pomoci niet. len v 'záhube. Rozumná učboveda predkladá to, čo na zkušenosti pravého nalezla. Napomínáme teda všetkých rodičov, aby podľa tej miery, ktorú sme práve vyznačili, dietky svoje všemožným spôsobom vyučovať dali, a pritom nech nelutujú ani práce a namáhania, ani nákladu a výdavkov, lebo „Co prospěje člověku, by všecken svět získal, své pak duši by uškodil?“ Na zkazu privádzajú dietky svoje tí, čo bez dostatočnej známosti náboženskej nechajú riasť mládež, ako i tí, čo miesto čistej viery výmyslami ľudskými a pochybami otravujú mládež, a prameň vody živej, ktorá sa k večnému životu prúdi, zatvárajú pred svojimi

dietkami. Mnohé rodiny som videl na zkadu vynst, mnohých bohatých, učných, krásnych ľudí do pokušenia upadať, z ktorého jich múdrosť ľudská nemohla ratovať, a v tom pokušení trápä sa a svíjajú, a nemá jich kto potešiť, — prečo? lebo nemajú náboženského presvedčenia. Celé zástupy vidím, ako utekajú za mamonou, za slávou, za rozkošmi, a dávajú sa za otrokov hnusnejším od seba, a sami v sebe mordujú čistú dušu, aby sa len válať mohli v telesnosti — prečo? preto že nemajú čistej náboženskej presvedčenosti! Ale „svet zahyne, i žádosti jeho!“ — i títo zahynú a nikto jich neratuje, len náboženstvo. Oni sa podobajú zvieraťu vycibrenému, ktoré nemá pohľadu do neba.

Jiných zas vidím horliť za sväté, božie veci, ale chybí jim známosť seba a sveta, — oni sú podľa slov Kristových, „sprostí jako holubice“ — ale jim chybí „opatrnosť hadová.“ Svet jich učí, lebo hmota sa vždy korila i korit bude duchu, ale v besnote svojej jich i zabridí, zafíka slinou jedu svojho, alebo jich klame a za pokryvku svojej zlosti potrebuje. Oni premáhajú svet, ale nepanujú nad nim, lebo k tomu mali by mať i známosť sveta, i známosť ľudí. A týmto posvätencom odporúčame prehliaďnúť i tento smer, a zmocniť sa hmoty dľa tých zákonov, ktoré v nej panujú.

Konečne vidím od 30 liet mužov na poli cirkve i národa pasovať sa s biedou a hriešnosťou ľudu, aby mu pomohli z biedy, aby ho zdvihli z kaluže hlúposti, surovosti, nemravnosti, a vychovali z neho ľud Bohu milý! A ľud ten neslyší slová svojich blahozvestov, ba jako Kollár povedal, „križuje sám i své spasitele.“ Ale doložiť musíme slová Syna Božieho: „Otče, odpusť jim, neboť nevědí, co činí!“ — Áno, nevie ľud náš, čo činí, a preto ho učme a nalejme mu plnú mieru všech známostí, aby poznal Boha, seba i svet, a tak slúžiť Bohu, seba rozkazovať a nad svetom panovať.

Naši dedičania sú spokojní, keď sa jim dieťa v škole modliť naučí, — t. j. nektoré modlitby si do pamäti vštepi, mechanicky jich odrieka a pri tom nemyslí na Boha, ani na pokanie, ani na polepšenie. To je málo z náboženstva. A Bohužiaľ, mnohé deti z bohatých domov ani toto málo nevynesú do života. I jedno, i druhé je nedostatočné. Obecný ľud náš potrebuje i dôkladnejšej známosti náboženskej, aby bol horlivejší, a potrebuje i známostí svetských a cviku seba samého, aby mohol podmaňovať zem svoju a obracať ju k svojmu užitku bez požiadania cudzieho. Vyšším vrstvám chybí obyčajne úprimná známosť slova božieho a navyknutie tešiť sa v Bohu, — a bez tejto posvätenosti všetka jich svetská vzdelanosť je jalová, nespokojná, zlými žádostmi sprevaždaná a hriešna.

Dľa môjho zdania ľud náš vzdelat možno len tak, keď mu plnú mieru všech známostí podáme a tak nové pokolenie vychováme. Lebo jestli dovolíte porovnať ducha s telom, známosť sveta je chlieb, známosť seba samého, je voda, a známosť Boha je vzduch, ako všetky tieto tri potrebné sú k telesnému životu, tak i tamtie tri potrebné sú k duchovnému životu. Chováte ho len slovom božím, ujde nám za chlebom, za mäsitými hrnký egyptskými, ba čo horšieho, za pálenkou: ale naučme ho rozumnou prácou tolko si zahľadať, žeby sám poctive, neodvisle vyžil,

dačo na budúce časy odložiť, ano i núdznemu udeliť mohol: potom sám zobudí sa v ňom duch lepší, duch po vyšších myšlienkach túžiaci. Avšak dodávame, že i telesná práca, i telesný pôžitok musí byť riadený slovom božím, lebo ono nám dáva dýchanie, bez neho sa hneď dusíme. *Teda nikdy nič nerobme pre samý chlieb, vo všetkom nech bude vyšší cieľ, vyššia myšlienka.*

Poznam 2. Veľká čiastka ľudí zostane na tom stupni vzdelanosti, na ktorom ho škola prepustila. Viac nečíta, neučí sa, nevzdeláva sa. Podobá sa stromu, ktorý prestane nové konáre púšťať. Ale keď aspoň to, čo mu škola do srdca vstúpila, cez celý život zachová, a k dobrému skutku užíva, tak môže byť už dobrým človekom. Úloha školy je však iná, totiž tá, aby ho *samoukom* spravila, ktorý by sa ďalej sám učil. Takýchto samoukov ešte pred 20 rokmi bolo dosť na Slovensku; sami čítali písma sväté, sami vzdelavateľné knižky, a chápali, čoby jim k dobrému bolo. Dnesnieho dňa málo máme takých, čoby čítavali knižky, keď zo školy vyndú. Rozumiem obecný ľud. Príčina toho je zlá učba, že sa v škole nenaučia dobre čítať t. j. že jim to do zvyku neprejde, a že nezobudí sa v nich srdce čisté, úprimné, ktoré by túžilo po známostiach. Aby tomu pomohly, už samé vlády uvádzajú nedelne školy, opätovacie školy, voľné prednášky pre dospelých atď. To sú všetko blahodarné poriadky, len pracovať treba, ale Bohužiaľ zvoliť musíme: „Žeň zajisté mnohá jest, než dělníků málo.“ Úbohi, a obyčajne plano platení učiteľa nevládu všetko vykonať, a ostatnie stavy, jako sú: kňazský, pravotársky, lekársky, technický atď. nechcú vyučovať ľud. Ešte kde tu šlachetný príklad vidíme v kňazskom stave, že i malé dietky, i dospeljšiu mládež vyučujú! Čoby to nebolo krásne, keby pán vicíspán zasadnul si na dedine do školy, a prednášal bý pre dospelých, čoby za potrebné uznával? Tak tiež páni slúžnovci, prisazní, a všetci úradníci státni prečo by nemohli vyučovať aspoň jednu hodinu do týždňa? Keby prišlo do zvyku, v tom hľadať úctu a vážnosť mladších vyučovať, takby zkvitla vzdelanosť. A je to dačo prirodzeného, že jeden druhého vyučovať chceme, starí ľudia pak ustavičné naučenie dávajú mladým a vychvaľujú staré časy. Stát by mal túto prirodzenú naklonnosť organizovať a naložiť tým, čo sú dospelí a najsúcejší — teda úradníkom všetkým v plnom veku mužskom postaveným, aby i na vyučovaní ľudu účasť brali. — Zpomínajú o grófovi Štefanovi Széchényi, že chodil po Maďaroch z dediny na dedinu, ľud sháňal na ulicu k sebe, a vyučoval ho, jako by si mal hospodáriť, ako knihy čítať a vzdelávať sa, aby bol bohatý, mocný a tak pomáhal panovať svojej aristokracii nad inými národami. Keby bol mal kresťanský úmysel, ľud vzdelat pre kráľovstvo božie, iste by sa mu bolo lepšie darilo, ale že pohnútky jeho byly príuzke, preto ho nechcel chápať ľud. Raz v jednej dosť početnej maďarskej dedine už vystupoval na koč, a ešte vykladal o Nemcoch, ako včas ráno vstávajú, do noci pracujú, za pluhom noviny čítajú, a v deň nočné na prechádzku idú, a pri žajdlíku piva celý večer trávia, ba čo viac pastýri za ovcami idúc, štrikujú — na to sa rozchýchotali jeho Maďari a pokrúfac hlavou povedali: szegény Németek, t. j. neboráci Nemci! —

Grof si zahryznuł do gám b a tašiel preč a potom sa menej púštal do rozprávky s ľudom.

Poznam 3. Nová výchovoveda nemecká vystavila protivu formálnej a materiálnej vzdelanosti, kde pod formálnou rozumejú cvik ducha, pod materiálnou samú známosť o svete, a učili, že známosť samy v sebe nemajú užitku, len ten, nakoľko ducha pocvičia. Následkom toho nektorí zavedli takú učbu, jako keby učil človek dieťa *prázdnyma ústama žuvať*, i oni učili formy reči prvej, nežli reč samú, a podnes tak učia rečiam klassickým. Nie div, že žiactvo bez chuti sa učí, a po osmoročnom trápnom učení sotva jednotlivé vety prekladá. Na ten spôsob učia i živé reči. Komenský už dávno pravdu povedal: „vči i slová tak spolu vésti máme, jak se víno se sudem vozí, meč s pošvou nosí, dřevo s kůrou a ovoce s šupinou roste. Kterému tedy koli jazyku učiti se bude mládež, i mateřskému, sloužiti se jim musí, aby cokoli jmenovati slyší a čtou, hned také rozuměti věci tím významenané mohli, což podle položených již pravidel nesnadné nebude. A zase, cokoli vidí, slyší, cítí, jakýmkoli způsobem, aby to vypovidati se učili, pridržeti je, aby se vždycky rozum a jazyk spolu brousil.“ (Didaktika str. 121). A ďalej: „Čisti a psáti vždycky a v každém jazyku také spolu jíti má.“ (Str. 121). Toto je ten povestný písavo-čítací spôsob, s ktorým Nemci jako by s nóvotou toľko krikú narobili, a on už pred dvesto rokmi bol skrze Komenského odporúčaný.

H l a v a III.

Priprava samého učiteľa, aby umel dobre učiť.

§. 15.

Zásady z povahy samého učiteľa.

Fridrich II., Velkým nazvaný, prusský kráľ, posielal za učiteľov vyslúžilých vojakov, aby jim dal výživu, a naložil jim dľa predpísaného poriadku na vlas vyučovať. Takýmto spôsobom zaviedol mechanismus do škôl počiatocných, a síce *mechanismus vojenský*, na slepej poslušnosti založený. Inakší mechanismus, totiž rozumný a na *jednomyslnosti učiteľskej* založený chcel uviesť Pestalozzi, aby jednakým spôsobom všetci a všetky predmety vyučovali. On sám všetkú silu vynakladal, alebo jako sa hovorí, „svoju dušu na dlaň vyložil,“ aby učedníkov vzdelal, i nektorí z jeho spoluučiteľov v tom duchu pracovali, a dotiaľ sa jim učba darila, ale

jaknáhle povstaly svehlavosti, musel celý ústav zaniknúť. Tak tedy prvý mechanizmus je slepý a odberá učiteľovi samostatnosť, druhý závisí priveľmi od dobrej vôle učiteľovej. Naproti tomu iní chválili *originálnosť pri učiteľovi*, čili náležčivosť, aby sám od seba nalezol nový spôsob učenia a tak prevyšil iných. Takito náležčiví, originálni učelia bývali za starodávna, i sám Komenský takým bol. Ale keď už všetko naleznú, jako že budú môcť dačo nového nalezť? Žiadna studňa nenie tak hlboká, žeby sa konečne nevypáčila, ani žiadna veda nemôže byť tak bohatá, žeby jej konečne všetky základy, konáre a ratolesti nepoznali: a tak i učboveda konečne k takej istote privedená byť musí, jako je čísloveda, a vtedy riedkejšie budú prichádzať originálne hlavy. To síce uznať musí každý, že každá veda nekonečne zdokonalovaná byť musí, a tak že vtipné hlavy budú vždy mať pole, na ktorom by sa vyznačily: ale i to uznať musíme, že nemôže každý byť obnovovateľom čili reformátorom v svojom povolání, lebo isté pravdy sú tak večné, že jich žiaden vek nepodvráti, a za takéto vyhlasujeme nasledujúce zásady:

1. *Kto čo vie, to naučí*, a tak kto chceš byť učiteľom dakto-
rého predmetu, a nevieš ho dokonále, uč sa, a budeš vedieť. Túto zásadu vyslovujú rozličným spôsobom: Palmer ju nazýva „*spôsobnosťou*“ (Tüchtigkeit), a odvoláva sa na slová Bauer-a, že vraj od spôsobnej osoby učiteľovej najistejšie očakávať môžeme zdar dobrej výchovy. Curtmann to nazýva *presvedčenosťou* a hovorí, že o čom je človek presvedčený, tomu snadno naučí. A to je pravda. My zas hovoríme, o čom je človek nepresvedčený, to nevie, lebo presvedčenosť je živá, jasná a zretedlná známosť, i vedomosť veci samej, teda jej podstaty, jej povahy, jej ciela, i prostriedkov k tomu vedúcich i zdarného výsledku. Presvedčený učiteľ zná odôvodniť každý svoj krok, zná prostriedok istý na každý prípad, zná predpovedať deň i hodinu, kedy čo vykoná, a neztratí trpelivosť pri žiadnom žiakovi, lebo tá presvedčenosť ho posilňuje a naplňuje láskou k učedníkovi, o ktorom vie, že mu je tá nauka veľmi potrebná. Jako hovoria: „Čo má človek v srdci, to i na jazyku,“ to platí zvlášte pri učiteľoch, a preto nech si to dajú do srdca, čomu chcú vyučovať, čili nech si takú známosť nasbierajú, aby o nej boli presvedčení, tak budú dobrí učelia.

Z toho nasledovať bude: a) radosť z učenia, a síce radovať sa bude učiteľ, že jeho presvedčenie ujíma sa v mládeži, a tak že on sa v duchu stáva otcom tejto mládeže. Ale radovať sa bude

i mládež, lebo čo zo srdca ide, to do srdca vniká, t. j. učiteľ prednáša živo, horlive, zápaliste, a to vzbudzuje úctu i radosť v mládeži. b) Z toho nasledovať bude *originálnosť* čili samorostlosť učiteľová, lebo ačkoľvek on tie známosti od rozličných učiteľov a z rozličných kníh nasberal, ony sú u neho predsa originálne čili samorostlé, lebo jich on sám pretvoril, prežoval a premenil na svoje presvedčenie, tak jako telo svoje za svoje považujeme, ačkoľvek jedlá a nápoje k nemu z rozličných krámov a prameňov sme posahali, rozličným kuchárom pieť a variť dali, ale konečne sami sme jich zedli, ztrovili, na krev a špik obrátili, a tak je to naše vlastné telo. Naproti tomu, kto nestrovil známosť, ten je o nej nepresvedčený, a tak nepracuje pre vec, ale buďto pre nájom, alebo pre chválu. On nebude ani originálnym, ani napodobňujúcim, ale vôbec bude zlýmučiteľom. c) Z originálnosti musí nasledovať *prirôdzenosť*, to jest, že nikdy nič neprirôdzeného nežiada od svojho učedníka na pr. ovocie pred kvetom, alebo kvet pred ratoľstou. A takých neprirôdzeností mnoho býva, na pr. dajú sa dieťaťu nazpamäť učiť prvej, nežli ho k tomu spôsobilým učinili, alebo dajú do cudzej reči prekladať prvej, nežli tú reč rozumie atď. Ďalej prirôdzenosť žiada, aby nič násilne nebolo pchané do učedníka, k čomu on chuti nemá, a nič násilne od neho vynucované, čo on vykonať nevláďze, tak tiež aby prostriedky boli cieľu primerané, nie jako predtým, kde všeobecný prostriedok bola palica, a kto neumel počtovať, toho bili, kto mal slabú pamäť a nezachoval si slovo do slova, i toho bili atď. Práve tak, ako by zahradník strom palicoval, že nerodí. d) Z prirôdzenosti nasleduje *snadnosť*, lebo čo je prirôdzené, to je snadné, t. j. roštné samo od seba, dáva chuť a rozmnožuje sily. Dobrý učiteľ nikdy nepreprúži svojich žiakov, „však čo sa nedá razom, to sa podá časom!“ ale komu silu zlomíme, ten nikdy sa dobre učiť nebude. — e) Konečne zo snadu nasleduje *trpelivosť*, to jest očakávanie, že z terajšej slabosti a nedokonalosti učedníkovej vyvinie sa schopnosť, bystrosť a dokonalosť. Vysmiali by sme zahradníka, ktorý by štep, že pomaly roštné, vylomil, alebo bosmanku, že pozde zreje, za planú ovocinu vyhlásil. O trpelivosti vravia, že je *dačo neprirôdzeného*, my naproti tomu hovoríme, že je veľmi prirôdzená, však každá vec potrebuje svoj čas a tak i učenie, a síce u nektorého žiaka drahý čas, kým sa mu v hlave rozleží. Práve netrpelivý učiteľ nalezá sa v neprirôdzenom stave — on by si mal iné povolanie vyvoliť, v ktorom by mal trpelivosť, lebo jako

vravia, ani sa nenaješ bez času, tak ani jedno povolanie byť nemôže, v ktorom by nebola trpelivosť potrebná.

2. Druhá zásada je: *kto chceš učiť, uč sa sám*. Starí hovorili, že učiteľ má mať *dar učenia*, čili istú náklonnosť a schopnosť iných vyučovať, (latinsky: *dōs docendi*), i dnes hovoria, že *sa dobrý učiteľ musí zrodiť*, tak ako dobrý básnik: my naproti tomu hovoríme, že sa každý narodil za učiteľa, a že len svoju lenivosť vyhovára, kto nechce učiť z tej príčiny, že je k tomu nezrodený. Ako v potu tvári pracovať, tak i svoje diatky vyučovať každý je povinný, a keď len chce, i spôsobilý. My teda učbovedeckú zásadu vyslovujeme: *každý kto chce, môže byť dobrým učiteľom*, lebo sa každý môže naučiť tým známostiam, ktoré mládeži prednášame, a kto vie, ten naučí. Ponevadž teda možnosť dopúšťame, že každé zdravé dieťa dá sa naučiť tým známostiam, ktoré sú pre pospolitú školu predpísané: dopustiť musíme i to, že kto sa jím dobre naučil, môže jich i dobre zdelovať iným. Podľa tejto zásady prestanú všetky výhovorky zo strany učiteľov, že nemohli dobrý výsledok s mládežou ukázať, lebo jako pri zahradníkovi neobviňujeme štepy, že sa neprijaly, ale štepára, že zle zaštepil, tak to musí byť i pri vyučovaní. —

Jacotot odporúčal svoju universálnu metódu „všetko vo všetkom“, a tvrdil, že dľa tejto metódy môže učiteľ i takým predmetom vyučovať, ktorým sám nerozumie, na pr. neumie hrať na huslách, a virtuosnych huslistov vyučil, alebo on neznal turecky, a sľuboval i tomuto jazyku za dva mesiace naučiť. Ale spôsob jeho obsahoval ukrytú našu zásadu: „kto chceš učiť, uč sa sám“, lebo hovoril: „keď chceš na huslách učiť, vezmi husle, a školu pre husle, *daj si husle naladiť* (naštimovať) a podľa tej školy *ukáž* učedníkovi, jako má ulapiť husle, jako sláčik, ako jednotlivé zvuky vylúdiť, — t. j. nauč sa najprú ty, a potom nauč žiaka. Však kto už zná husle dobre držať, sláčikom ťahať a jednotlivé zvuky vyludzovať, ten už dačo vie. Že potom spolu s učedníkom sa učil Jacotot, a keď ho upravil na cestu, sám prestal sa učiť, a učedník trápnyh hľadaním sa ďalej cvičil, to nebereme za dobrú metódu, lepšie by bolo bývalo, keby sám učiteľ dobre znal, a tak žiakovi ukazoval. Ale zkušenosť učí, že takíto spoluhladajúci učiteľ s lepším prospechom učí, nežli výteční majstri, — v tom je ale iné tajomstvo, a síce ten spoluhladajúci *skutočne učí* a vytrvá pri učení, naproti tomu ten majster *neučí*, len ukáže, a potom namrzený za-

nedbáva učedníka, t. j. lenivý je. Keby ale pilne, vytrvale učil, takby stonásobný výsledok dokázal.

Dobry učitel *zniži sa k učedníkovi*, t. j. urobí sa, jako by nevedel, a spoločne hľadá známosť s učedníkom, aby mu dobrú chuť narobil; ale toto je ten figel učiteľský, a žiak to cíti, a predsa je rád tomu, že sa učitel znížil k nemu. Ale vždy je presvedčený o tom, že jeho učitel má plno známosťi vedeckej.

3. Tretia zásada je: *učba je umenie*, ktoré sa úplne a do všetkých podrobností predpísať nedá, a tak pri všetkých plánoch a predpisoch učebných vždycky zostane dost veľké pole pre učiteľa, na ktorom by svoj vtíp, svoju umelosť, svoju originálnosť oslávil. Slovo *umenie* znamená spájanie a skladanie jednotlivých síl, vecí, úkazov, zjavov, faktorov atď. do formy krásnej, príjemnej, užitočnej, aby myšlienku tak predstavovala, jako sme si ju namyšleli. Tie najdrobnejšie pomery, pohyby a premeny patria do umelectva, z nich vyplýva krása, a za ňou sleduje zdar. Naproti tomu *hlúposť* je chybné spájanie a vkladanie tých istých faktorov, z čoho nasleduje nezdar, špata, smiech. — Preto vyhlasujeme zásadu pre učiteľa: keď si sa všetko naučil, čomu vyučovať máš, keď si to v sebe ztrovil a z neho si presvedčenie utvoril, pozdvihni sa teraz na svoj vlastný *um* a sám rozjímaj, ako by si to snadne, prirodzene, krásne a radostne učedníkom zdeliť a vštípiť mohol. Tvoj *um* ti najistejšiu radu dá. Často jediné pozdvihnutie hlasu; často jediný pohľad oka posilní učedníkov a dá jim chuť k učeniu. Alebo inými slovami: ty sám buď majstrom zo svojho vlastného umu.

4. Štvrtá zásada je: *Škola má byť duchovné telo, t. j. ako živé telo tak ustrojená, aby jeden úd napomáhal druhému*, jedna nauka aby doplňovala druhú, a zo všetkých aby sa vyvinula múdrosť, milosť u Boha i u ľudí a dobrota. Jako v hodinkách keď len jedno koliesko sa pokazí, celé hodinky zastanú, alebo jako v tele ľudskom keď len jeden úd onemocneje, celé telo schne, chradne a na zkažu ide, tak i vo vyučovaní školskom jedna jediná chyba pokazí všetko. A ponevadž učitel spravuje všetko, preto od neho požadujeme, aby na každú maličkosť pozoroval, žiadnu nauku nezanedbal, ale ani vyše miery nerozšíril, lebo každý úd v tele len dotedy je užitočný, dokial v hraniciach svojej úlohy zostane, jaknáhle mocneje na ujmu iných, už je škodlivý. A práve toto organické spravovanie školy požaduje hlbokú rozvahu, bystrú pozorlivosť a v ňom sa zjavuje umelectvo.

Poznám. 1. Toto sú zásady z povahy samého učiteľa vyrostlé. Keby dakto pochyboval o možnosti, naučiť sa všemu tomu, čo má učiť v škole, tomu pripomneme rozprávku o dačolómskom parobkovi, ktorí v horách vyrostnul a len ako osemnásťročný do dediny prišiel, a keď ho matka do chrámu božieho výstrojila, vzal sebou i valašku. Príjdúc do chrámu, vidí svojích vrstovníkov na triamé (chóre), a neznajúc, že schodami hore sa chodí, zastal a myslel ako hore má ísť, potom ale osmelil sa a zvolajúc: „koť ste vy parobci, i ja parobok“ a zatnúc valaškou do triamu, po tej valaške vydriapal sa na triam. Tak je to i s učením, čo mohol pochopiť jeden, druhý učený muž, prečo bych to ja, ty, pochopiť nemohol? Treba k tomu len chuti! Za dávnych pohanských časov, kým černokňazníci skrývali tajomstvá písania a čítania, bezpochyby tak hovorievali: na to sa musí zrodiť, aby sa naučil čítať a písať! — A dnes každému za povinnosť klademe, aby bol sbehlý v čítaní a písaní. — Podobne by hovoríť mohli: človek sa musí k tomu zrodiť, aby pracoval! a skutočne mnohí nechcú pracovať, že sú vraj k tomu nezrodení, ale Hospodin na každého bez rozdielu vyreknul: „v potu tváři své chléb svůj jísti budeš.“ — Tak tiež hovorievajú o panských deťoch: jak sa pekne trímé, však je už k tomu srodené! O blázni, povedzte radšej *vycvičené*, vycibrené, však i z vaších dietok môžete vycibriť pekne držanie, a či neznáte, že všetky panské rody pred dávnymi časmi z rodu obecného pochádzaly? Výchova a vyučba to robí, a nie rod.

Poznám. 2. Ako mnohí proti prirodzenosti učia, vidíme na tých dieťkách, ktoré potratily chuť k učeniu, čo len zlému zachádzaniu učiteľovmu pripisovať musíme. Z mnohých predmetov pripomeniem len jeden, ktorý najčastejšie prichodí a neodškriepne bije do očí, totiž hudbu na znione. Každé dieťa s veľikou chuťou prichádza k znionu a radoby sa naučilo hrať, ale jaknáhle učiteľ buďto obťaží vyučovanie, alebo preprúží učedníkovu pozornosť, alebo v jalových cvičeniach čas márne, učedník hneď vôľu tratí a zo stých sotvy piati zostanú hudbe vernými, ostatní odhodí všetky znaky (noty) a viac na hudbu nepomyslia. — To isté platí pri číslovede, a keby predpísaná vytrvalosť neprinútila žiaka chceš nechceš naučiť sa úlohe, nikdy by sa neučili ani o zlomkoch, ani o pomeroch, rovníciach, koreňoch atď. Kde je zpev, hudba tiež tak nutejným predmetom, ako čísloveďa, tam všetci zdarne pokračujú, na znak toho, že človek všetko môže, čo chce, a čo musí chcieť. My ale hovoríme tu o prirodzenosti, aby učiteľ tú prirodzenú chuť udržal, posilnil a na nej učbu zakladal, aby tak žiak sám rostnul a prospíval v múdrosti, čo mu veľmi prospešným bude.

Jestli teda dieťa nemá chuti k nektorému predmetu, nech ho učiteľ preto nebije, netrápi, ale nech radšej zškúma, čo je toho príčina, snaď slabý vek dieťaťa, a vtedy nech čaká, kým zmocneje; snaď nedostatok predbežných známostí, tam nech ho o tých poučí; alebo snaď utrpelo krivdu pre ten predmet, vtedy nech z inej strany hľadí mu to príjemným a užitočným urobiť.

Pri priechode z detinstva do chlapčerstva majú deti veľikú náklonnosť k mechanickým prácam, k stružlikaniu, pleteniu, šitiu, budovaniu atď., v tom jim neprekážajme ale radšej k názornej učbe obráťme,

a v tom veku by bolo proti prírode odťažnými prednáškami jich moriť. Tak tiež v istom veku mení dieťa svoj hlas a nespôsobné je ani k sópránu, ani k altu, tam by bolo proti prírode nútiť ho k zpevu. A naopak dospelému žiakovi natískať počiatky nejakej nauky a jako s deckom s ním nakladať, udrzovaním ho dlho pri počiatkoch, urazilo by jeho cit hrdošti, a toby bolo proti prírode.

Učedník má byť *samorostlý* t. j. nie my pecháme do neho, ale on bere a prijíma od nás a z toho svoju známosť, svoju presvedčenosť utvorí, a preto tak s ním zachádzať máme, jako to jeho letora, pohlavie, stav duše atď. požaduje. Ináčé teda zachodiť máme s flegmatikom, nežli s melancholikom, tento „si všetko na nos bere,“ jako hovorme, apprehenduje a v sebe dusí, a tak jeho vnútorné city spravovať máme; tantomu je zovnútoraná účinnivosť miššia a tak zovnútorne naň účinkovať treba: Ináčé spravovať treba chlapcov, ináčé dievčatá. A predsa vo všetkých týchto rozlikách jeden zákon panuje, tak ako jedno slnce svieti na rozličné zrôstliny.

Samorostu detinskému veľmi prekáža prevádzanie detí po cudzích školách, do roka na maďarskú reč, na druhý rok na nemeckú reč atď. lebo nemôže za tak krátky čas ani v jednej hlboké korene pustiť, a zostane plitkým.

Prírodnosť požaduje, aby škola pre malé deti bola obrazom rodiny a domácnosti. Tomu zdajú sa odporovať novomódne veľké budovy školské, jaké už i po dedinách stavajú, zvlášte keď je tam akási žalárna pustota, alebo i nečistota, a pri tom rodina učiteľova uzavreno bydlí, tak že dietky tam ani prístupu nemajú, a obyčajne učiteľ je chladný k učedníkom a od nich ako od cudzích sa jeho rodina uťahuje. Lepšie by bolo, keby dieťa tam videlo vzor krásnej a bohumilej domácnosti: ale darmo je, to už sebou donáša móda. Nezaškodí však pripomenúť a vymalovať obraz starodávnych učiteľov a jích familie, jako to ešte za mojej mladosti bývalo. Splnilo sa, čo za časov Konstantina Veľkého o kňazoch hovorili, že pred Konstantinom mali prenasledovaní krestania drevené kalichy a zlatých kňazov, po Konstantinovi ale zlaté kalichy a pyšných kňazov. Na dedinách slovenských bývaly drevené školy, a zlatá výchova, a teraz sú cifrované, murované školy, ale planá výchova, lebo deti neporiadne chodia do škôl, rodičia nevďačne platia, a od učiteľa sa mnoho žiada. Za oných čias obyčajne v škole bolo ohnisko, tam pani učiteľka varievala, a slúžka priadla, a keď z hrnka kypelo, všetky deti kričali: „kypí, kypí!“ Ale pri tom všetkom pán učiteľ naučil, pomáhala i pani učiteľka, ba malým písmy poznávať i slúžka, a keď spievali nábožnú peseň, alebo sa modlili, účasť brala celá familia. Čo pri tom najlepšie bolo, že p. učiteľ nemohol do tak veľkého hnevu prísť, žeby dieťaťu ublížil, lebo sa hneď pomiešala i pani učiteľka. Pozdejšie počali bojovať proti ohniskám a proti vareniu v škole školozorci, nahovárali predstavených obce, rozkazy vydávali proti nevinným ohniskám, a všetku vinu nezdarného učenia skladali na ne, lebo vraj to odníme pozornosť učedníkov. Konečne sa pošastilo vyhnaf ohniská i sporiská zo školy, a z toho prvý následok bol, nedostatok dreva, plané kúrenie, zdusené povetrie v škole a nedostatok domácnosti.

OVŠEM že hrnok už nekypel, ani zápražka neodnímala pozor učedníkom: ale p. učiteľ, keď mu manželka, čeliadka odišli na pole, musel pozor dať i na kuchyňu, a tu i tu vybehnúť musel do kuchyne, — a čo najhoršie, nemal hromosvod hnevu svojho svoju domácnosť okolo seba a len teraz cítil, že školské úradné hodiny sú mu vyrvané z jeho domácnosti. — Ako teraz nahradia tento nedostatok, ešte neznáme, ale že o krátky čas i na to myslieť budú, s istotou predpovedáme. O výsledkoch v tých drevených školách donesem len jeden príklad. Na Rejdovej učiteľ *Sandor* mal 140 učedníkov a predsa jich tak vyučil, že navykli čítať bibliu, a niektorých i v slohu tak pocvičil, že keď tamोšní obce predstavení zpravu napísali pred slúžnovský úrad, sám slúžny obdivoval ten sloh od jedného sedliaka.

Konečne prirodzenosť žiada, aby učiteľ v materinskej reči vyučoval dieťa, a sice nie hneď v prvej triede v spisovnej, ale v miestnej reči, a túto má učiteľ okrašľovať, zošľachťovať a tak z nej privádzať k tej, ktorou je čítanka písaná, totiž k spisovnej. Jestli ale hneď od prvej triedy počne ho cudzou rečou vyučovať, to znamená toľko, jako keby štepík silicou kropil a nie vodou. Obyčajne ohľúpeje a zbujneje také dieťa, také príklady na Slovensku už na státisíce vidíme.

Pozn. 3. Čoby znamenalo *snad, snadný, snadne* ešte neznám, má podobnosť so slovom *vňada, vňadiť* t. j. väbiť, lákať. Berú ho za synonymon so slovom *ľahký* ale toto znamená chatrnú váhu tamto jakúsi chuť, radosť a zdarilosť. Vôbec hovoríme: *snadné* je to, čo sa darí, *nesnadné* pak to, čo sa nedarí! *Snadné* je všetko, čo istotne vieme, známe, umieme: čo pak len hádame, probúvamé, to je všetko *nesnadné*. Menovite pri počítačníkoch v akomkoľvek umení zprvu všetko *nesnadné* ide, lebo musia myslou pohýnať ten čuv, ktorý práve úkon ten konať má, a to je ťažké. Na pr. nohou nektory pohyb urobiť, kto umie, tomu je *snadné*, kto neumie, tomu je *ťažké*, — nie preto žeby ten čuv a sval nemal, ale že ho neumie natrafiť a že ho nevyvcvičil. Podobá sa to harbalovaniu po znione takého ktorý by chcel hrať a neumie. Iný príklad máme na klatke čili zámku umeleckom s tajnými spruhami, — kto pozná tie spruhy, pomyky a pohyby, tomu je *snadné* otvoriť, kto jich pak nezná, ten ani klúcom neotvori. Takejto klatke s tajnými spruhami, pomykami a pohybami podobá sa i hlava detinská a učiteľ má byť zámočníkom, ktorý všetky klatky otvorí. Nemúdre teda robí ten učiteľ, ktorý tresce žiaka, že učenie nepochopil, práve tak ako hlúpy zámočník by to bol, čoby klatku metľoval, preto že ju neumie otvoriť. Však často i zkušnému učiteľovi, zvlášte pri zkuškách silozpytných nepodari sa zkuška, koho že vtedy má trešťať? učedníka či pristroje či seba sámého? Odpovedáme: nikoho, ale novú zkušku urobiť! Tak i pri počtoch, kde obyčajne ťažko chápu učedníci, nepomáha ani plieskanie, ani kvákanie, ale jedine trpeliivé od predku vyučovanie.

Keď sme prvé slovenské gymnázium boli založili a už na druhý rok štyri triedy otvorili: vtedy bolo nám dokázať, že učiť známe. Lebo neprajníci boli o nás rozchýrili, že nebudeme mať žiakov, ktoby si vraj poslal syna na slovenské gymnázium, kde popredku bilagovaný bude, aby úrad nedostal; ďalej, o nás učbároch súdili tak, že sme my len

„zaparenci,“ „nedouci,“ že my nebudeme v stave naučiť tak, ako maďarskí učbári; o slovenskej pak reči hovorili že je nevzdelaná a nesúca pre matematiku a vyššie vedy. Nám teda náležalo svetu dokázať, že sme učbári doučení, spôsobilí, i že slovenská reč je spôsobná k zdelovaniu nauk. Do tretej triedy bolo prišlo len 5 žiakov, medzi nimi len jeden snadno chápujúci, ostatní ťažkochápavé hlavy. Najviac práce dala algebra. Zprvu jeden chápal, ostatní nič. Čo teda počať? Prišlo mi na um pravidlo zo skúsenosti; že *dlhým pracovaním každá vec stane sa zrozumiteľnou*, preto dal som jim zprvu na table pracovať, tak že jeden po druhom pracovali tú istú alebo tej podobnú úlohu a pritom z každého ťahu výpod dať museli, a takýmto mechanickým spôsobom naučili sa odávať, odnímať, násobiť a deliť, až sa jim vyjasnilo v hlave a pochopili pravidlá i jednotlivé i v súvisle. Z tejto zkušky som sa presvedčil, že každý je schopný k vedám podľa svojho spôsobu, jeden rýchlo, iný pozde chápe, ale chápu všetci, a tak len každému dľa jeho povahy vstępujme známosti a čakajme v trpelivosti, jaké ovocie donese. Keby sme ale povedali zahrade: zahrado! pokrop sa, pobraň sa, vyplej sa! — a sami by sme nič nerobili, tak nebude zahrada ani pokopaná, ani pobraňená, ani vypletá. — Podobne keď povieme žiakovi: uč sa! a sami ho neučíme, tak sa nenaučí. Dopúšťame príklady už natoľko počvienených žiakov, že cestou samouky na rozkaz učiteľov sa mnohému naučia: ale to nie zásluha učiteľova, ani my to nežiadame od neho, ale žiadame, aby „všickni k známosti pravdy prišli“ jako písmo hovorí, aby teda *všetkých všemu naučil*, a preto ešte jednu zásadu dokladáme: **kto chceš naučiť, uč!** Ale to platí len pre lenivých, ktorí rozličným spôsobom svoju lenivosť zakrývajú, alebo pre hlúpych, ktorí nechcú vidieť organismus v celom vyučovaní. Svedomitý muž koná verne svoje povolanie, keď je učiteľ, teda učí, a tak len musí dačomu naučiť. Pre neho sú teda tie napred uvedené zásady, že len tomu dobre naučí, čo sám vie; že čo chce vedieť, musí sa učiť; že učba je umenie, a škola organismus. Dľa týchto zásad musí natrafiť na dobrý spôsob.

Pozn. 4. *Čo je prirodzené, to je snadné*, hovoria nektorí, ale to neplatí vždýcky, lebo „žiaden bez práce nejie koláče,“ a každá práca je spojená s namáhaním, namáhanie pak prv nežli do zvyku prejde, spojené je s boľastou. Zvlášte duchovná práca prináša veľkú boľast na počiatku, tak že mnohí zutekajú. Ale to dopúšťame, že *čo je prirodzené to je zdarilé a radosť prináša*, lebo jako matka teší sa svojmu dieťaťu, ktoré v boľastiach porodila, tak žiak raduje sa tej známosti, ktorú sám v sebe pretvoril a svojou učinil, a takáto samoroštlá známosť premení sa na vedu, a tá býva zdarilá a radosťná. V nektorých školách učia len povrchné, žiakom dávajú sa na zpmäť naučiť isté výpovede a kvetnaté vety, a s tým myslia, že ho dostatočne vzdelali, kdežto on v srdci svojom nemá *presvedčenia*, a tak je zvonec bez srdca. Podobá sa takéto učenie vianočnému stromku, na ktorý deťom navešajú neprirodzenú ovcinu, marcipány, pozlátané orechy, bábky, hračky atď. Pre deti to ovšem je príjemné, krásne, lebo o tom nemyslia, či to tam narostnúť mohlo: ale keď takýto vyšperkovaný stromček v podobe mladého pána príjde do spoločnosti dospelých a kadeakými frázami a po svete nacy-

tanými zásadami chce rozkazovať starším, usadlejším a múdrejším, vtedy len vidíme jeho neprirodzenú myseľ, a vyhýbame mu jako nejakej potvore. Čože ale on sám v sebe? či je šťastný? či mravný? či dobrý? či verný? Za čas je šťastný, jestli šťastie bereme za *vymyslený stav duše*, lebo domnieva sa, že je múdry, učený, krásny, — ale jak náhle padne do rúk vtípného, tak ho tento premení na svojho otroka. O mravnosti takýchto navesaných marcipánov nemôže byť ani reči, však nemajú žiadneho presvedčenia, a kadenáhle zobudí sa v nich starý Adam s jeho zlými žiadostiami, stanú sa „mezkami bujnými.“

„Co rozsívá člověk, tof bude i žiti,“ hovorí Pavel Apoštol; i my hovoríme, čomu naučíme žiaka v škole, to bude v ňom kvitnúť a úrodu donášať; jestli ho ničomu dôkladne nenaučíme, nebude nič v ňom riasť, svet ale neopominie do neho kúkole nasiať, a tá zrostne v ňom bujne. A preto veľkú váhu klademe na školské vyučovanie, — škola rodí svet! Preto i štáty silou mocou odnámajú cirkvi vplyv na školy a dľa svojích námerov naplňujú srdcia mládeže. Ale darmo sa zpečujú, „co rozsívá člověk, tof bude i žiti,“ — len jedna pravda byť môže pre všetch ľudí, a to je Kristus! Všetko iné samo v sebe nosí zárod sebezmaru.

Poznam. 5. *Kto chceš učiť, uč sa sám.* Táto zásada vytvára všetkých naturalistov, (vidz § 10). lebo bez učenia sebä samého nemožno všetky spôsoby poznať. Ovšem ale takýto naturalista rýchlejšie sa naučí všetkým tajnostiam učby, nežli *púhy theoretik*, ktorý mnoho rozpráva, a konať nič nechce. Starší spisovatelia theoretikov za ľudí preučených držali, ja jich vyhlasujem za *nedoučených a lenivých*, lebo nemožno vidomému, keď slnko svieti a on oči otvorí, aby nevidel, čo sa pred ním deje: tak ani theoretikovi, jestli zná pravidlo učebné, a vidí učedníka pred sebou, aby primeraný spôsob nenalezol. Ale ovšem tam treba rozmýšľať, svoju pýchu premáhať a pilne pracovať, a to sa takým theoretikom nechce. Nektóri pak sú nedospeli až do smrti, — a o tých reči nemám.

§ 16.

Jaký má byť učiteľ, alebo čo sa vyhľadáva k spôsobilosti učiteľskej.

K spôsobilosti učiteľovej potrebné sú len dve veci, totiž aby chcel a vedel dobre učiť, čili *dobrá vôľa* a *veda*.

1. K *dobrej vôli* náleží presvedčenosť o tom, že je výučba *potrebná* i pre nás samých i pre štát i pre cirkev i pre samú mládež, ďalej presvedčenosť o tom, že je každý kresťan *povinný* vyučovať iných, podľa toho príkazu Kristovho: „učte všetky národy zachovávaťi, což sem koli prikázal vám.“ Túto presvedčenosť nazýva Palmer *„vnútorným božským povoláním;“* a hovorí (na str. 493) že nektóri za mladi ukazujú chuť k vyučovaniu, a potom ju ztratia, čo je vraj dôkazom toho, že nemali v sebe božského povo-

lania; iní vraj nechcú byť učiteľmi, ale okolnosťami prinútení oddajú sa svedomite do práce a len pozdejšie cítia v sebe radosť k tomu a tak zobudí sa v nich „božské povolanie.“ — Podľa toho cirkev viditeľná nemá neomylného sudidla k poznaniu tých, čo majú, a tých, čo nemajú v sebe božského povolania. My tvrdíme, že Pán Bôh povolal každého ku spaseniu, a tak že každý môže, má a povinný je rozširovať kráľovstvo božie na zemi, teda i iných vyučovať. Kto sa tomu zpiera, ten sa zpiera povolaniu božiemu. Každý teda môže byť dobrým učiteľom, keď len chce, a keby s učiteľským stavom tak veľké hodnosti a dôchodky spojené boli jako s inými, istotne by mnohý dostal chuť za učiteľa, ktorý ju teraz nemá. Podivná vec, prečo od sto a sto rokov žiaden z kráľovských, kniežatských a veľkopanských synkov nedostal chuť, byť učiteľom, či p. Bôh týchto vyznačencov svetských snáď vytvoril zo svojho povolania? Istotne že nie, ale pôvodne stav kňazský prejal úlohu vyučovať starých i mladých, a v tom stave nalezáme i kráľov i kniežatá: stav učiteľsky len od časov reformácie k väčšej platnosti prichodí a podnes jeho pomery k štátu sú dokonále ešte nesriadené, a len potreba toho sa cíti, aby počnúc hneď od mládeže po všetkých vrstvách ľudu osveta rozšírená bola, a tí, ktorí na tom pracujú, aby slušne odmenení boli. — Ani cirkev, ani štát nemôžu sa spoliehať na to, kto cíti v sebe povolanie vnútornie k stavu učiteľskému, lebo takby mnohým klamom vystavené boli: ale bere každého, kto sa hlási a dostatočnú vedu dosvedčí, potom pak „po ovoci jejich“ posudzuje ich, a ktorí dobre učí, to je dobrý učiteľ, kto pak zle učí, to je zlý učiteľ, lebo nemôže „strom dobrý ovoce zlého donášeti, ani strom zlý ovoce dobrého.“

2. *Veda a známosť* k vyučovaniu potrebná je dačo predmetného a dá sa zkuškou dosvedčiť, a síce zkuškou ústnou kde na predloženej otázke odpovedá dľa svojich náhľadov, a zkuškou praktickou, kde vyučovaním za jeden alebo viac rokov dokáže svoju spôsobilnosť. A v tomto ohľade trojakú známosť požadujeme: materiálnu, formálnu a disciplinárnu, prvú preto, aby on sám to dokonále vedel, čo má učedníkom prednášať; druhú preto, aby vedel ten spôsob, ako pod najkratším časom a najsnadnejšie môže tie známosti tak vštepiť učedníkovi do mysle a srdca, aby v ňom pravidelné myslenie, mluvenie a spravodlivé činenie zobudil; tretiu preto aby umel krásne a šlachetné city v mládeži zobúdzat, a prívýkaním k poriadku a mravnosti chránil ich od všelikej náказы. Aby túto

trojakú známosť mal, musí sa sám učiť. Krem týchto dvoch hlavných vlastností, odporúčame mu ešte nasledujúce:

a) *Pozornosť na svoju vážnosť* čili auktoritu, t. j. on si má tak počínať a tak sa chovať slovom i skutkom, aby si ho učedníci vážili a ctili, v neho dôverovali, a už jeho púhemu slovu i bez dôkazu verili. On ako dospelý medzi nedospelými má vynikať telesnou silou, pevnou vôľou, učenosťou, duchovnou mocou a dôsledným poriadkom. Táto prevaha i telesná i duchovná získa mu vážnosť a bázeň, lebo žiaden z učedníkov sa neopováži tej moci zopreť. Jestli učiteľovi chybí telesná sila, alebo práve jestli nektorá chyba na tele ho špatí: tým väčšiu moc duchovnú nech vyvinie, a iste podrobia sa mu učedníci a budú ho poslúchať, ako to mnohé príklady dosvedčujú. Vážnosť je dačo prirodzeného, zvlášte pri školskej mládeži, ktorá už s tým vedomím prichodí do školy, že povinná je poslúchať učiteľa. A tak jestli učiteľ verne koná svoje povolanie, a žiadnu slabosť na sebe znať nedá: istotne bude stáť vo vážnosti u svojích učedníkov. Naproti tomu jestli učiteľ sám nesuslušne si počína, alebo bez vnútornej presvedčenosti sa len pretvaruje: to rýchle zbádajú učedníci a potratia úctu k nemu.

V tomto ohlade často hrešia i samí rodičovia, keď pred dieťkami posudzujú učiteľa a jeho chyby opisujú. Skrze to škodia samému dieťatu utláčajúc v ňom chuť a radosť k učeniu. Jestli sú natolko nespokojní s učiteľom, že sa ztrímať nemôžu svoju domnienku vypovedať, nech to radšej samému učiteľovi povedia, len nie pred dieťkami, lebo ináče. lepšie bude, keď si dieťky takému učiteľovi pošlú, v ktorom dôveru majú.

Často prinútený je rodič i takého vziať za učiteľa, ktorý svojim životom nezaslúži úcty ani vážnosti, na pr. pre tanec, hudbu atď., v tom páde nech bude sám rodič s dieťatom za celú hodinu tam, aby sa všetko poriadne dialo: ale potupne hovoriť ani o takomto nemá, aby sa ohyzdný cit v dieťatu nezobudil.

b) *Láska k učedníkom*, a síce svätá, kresťanská láska je to sudidlo, po ktorom dobrého učiteľa poznáme. Ona je už obsažená v tej dobrej vôli, v tom vnútorňom povolaní, o ktorom sme práve hovorili na počiatku tohoto odseku, ale zasluhuje zvláštneho uváženia lebo len ona dáva opravdový duchovný život a posvätenie. Podobá sa ona svetlu slunečnému, ktoré i hreje i obživuje, a radosťou naplňuje i žiaka i učiteľa. Kde učiteľ láskou predchádza svojích učedníkov, tam i učedníci láskou sa vinúť budú k učiteľovi, a medzi ním a nimi vyvinie sa istý súcit, takže on púhym

pohľadom spravovať bude jích city, a oni už i preto konať budú svoje povinnosti, aby nezarmútili milého učiteľa, čo zvlášte u dievčat platí, — ale i chlapi mnohú vec k vôli učiteľovi spravia, a vystríhajú sa zlého pre česť svoju a svojho učiteľa. Naproti tomu kde od učiteľa nevidia znak lásky: tam vzniká v mládeži nepríjemný cit cudzoty, ba jakejsi urážky, že jich za nič nedrží, teda nimi opovrhuje. Jestli ale zbadá učedník, že ho učiteľ nenávidí: tam vzniká odpor, zlomyslnosť, nenávisť, a všeliké učenie prichádza už otvoreno týmto zlým citom do srdca mladíkovho, koniec toho býva, že učiteľovi všetko na protiveň robí a na posmech ho obracia. — Ešte pri malých deťoch dá sa poslušnosť udržať i bez lásky: ale pri starších, ktorí už majú rozoznať dobré od zlého, a klam od skutočnosti, ba ktorí už po samostatnosti túžia, nedá sa úcta, chuť k učeniu a úprimnosť udržať jedine skrze lásku otcovskú, a často jediné slovo či karhavé, či potešujúce z úst láskyplného učiteľa mocnejšie pôsobí, nežli žalár, a jakýkoľvek trest, lebo dorastajúci žiak každé slovo, každý skutok učiteľov posudzuje.

Otázka: či možno lásku napodobniť posnkami, obratnou rečou a zovnútorňou vlúdnosťou? Nektóri to probôvali: ale to znamená klince v mechu ukrývať, ony sú ukryté dotedy, kým mech ticho stojí, pri malom pohybe vykluje sa kliniec z mecha. Tak i napodobnená láska zmizne pri malom pohnutí mysle t. j. pri hneve alebo keď sa učiteľ zabudne, a slovom skutkom odhalí svoje smýšľanie; za tým nasleduje nedôvera a zatvrdilosť mládeže, lebo vidiac že jích učiteľ je pokrytec a klamár, zatvrdia si srdce proti nemu, a čokoľvek on robí, hovorí, o všetkom pochybujú, — a tak on dobre učiť nemôže. Jestli je táto patvorená láska s prísnosťou spojená, tak aspoň strach a poslušnosť udrží, jestli je ale s mäkkosťou a slabosťou spojená, tak obyčajne vychodí na posmech a nivočí všelikú vážnosť. Dobrý učiteľ žije pre krásne vidiny, jim obetuje pohodlie, rozkoše, život, jich vstępuje mládeži do srdca, aby tam kvitly a sladké ovocie pravdy, mravnosti a pobožnosti donášaly, a preto ako miluje svoje vidiny, tak miluje i svojich učedníkov, budúcich to zvestoňov a nosičov týchto vidín. Z čoho nasleduje, že vidinám posvätený učiteľ musí milovať svojich učedníkov: kto pak žiadnym vidinám neposvätil život svoj, je chlebar, telo bez ducha, nesúci za učiteľa.

c) *Trpelivosť* je jedna z najťažších, ale i najkrásnejších vlastností učiteľových. Nerozumieme pod týmto slovom také *zaprenie seba samého*, čili *resignáciu*, aby v núdzi a nedostatku nežiadal

slušnej odmeny za prácu svoju, lebo „hoden jest dělník mzdy své“ hovorí písmo sv., a keď cirkev, štát atď. žiada od učiteľa dokonalú prácu, nech mu dá i slušnú plácu a česť v spoločnosti ľudskej, — ináče jaká pláca taká bude i práca, a dokiaľ len tí pôjdu za učiteľov, ktorí sa už iného stavu nemajú kde chytiť, dotedy bude biedne vyzerat so stavom učiteľským. — Ale pod slovom trpelivosť rozumieme čakanie, kým sa vštepená myšlienka v učedníkovi ujme jako by korene pustí a rozrostne. Netrpelivý učiteľ, — obyčajne mladí mužovia, — chcelby jedným razom celé svety pretvoriť, a preto celou silou mocou staré chyby napráva, novoty uvádza a na zlom-grgy obnovuje, a keď sa mu rýchle všetko nedarí, najprú sa v hneve pohne, potom tresce, bije, až i zúfa nad možnosťou. Všetcho je príčina len tá, že zabúda dušeslovný zákon: „i moc duchovná len v čase pôsobí, a potrebuje rozličný čas podľa rozličnej letory, aby dieťa odvyklo od zlého a privyklo k dobrému“ — a síce čím je dieťa mocnejšie, tým dlhší čas potrebuje, aby sa utvrdilo v dobrom. Mladý učiteľ podobá sa mladému lekárovi, ktorý z prvu pri strašnej nemoci sám onemocneje, pozdejšie ale privykne ľahostajne sa dívať na jakékoľvek bolasti. I zkusený učiteľ drží sa toho porekadla: „čo sa nedá razom, to sa poddá časom,“ a presvedčený je, že jako z tvrdého dreva býva stálejšie náradie, tak i z tvrdého učedníka ktorý ťažko chápe, obyčajne stálejší a vytrvalejší muž narostne.

d) *Neurazitelnosť* je tá vlastnosť učiteľova, že ho učedníci uraziť nemôžu, vlastne že on žiadnu urážku neprijme za urážku a tak ani do hnevu neprijde. On považuje učedníkov svojich, že sú jemu nerovní, a tak čokoľvek vykonajú, to je predmetom jeho súdu a nie jeho hnevu. Urážka možná je len medzi rovnými, učedník pak, kým je učedníkom, nikdy nemôže byť rovný svojmu učiteľovi. Dopúšťame, že učedník môže byť tak zlostný, že zúmyslne chce uraziť učiteľa, i učiteľ vidí i ten skutok i tú pohnútku, ale neprijme to za urážku myslíac si: ty si mne nerovný, ty mňa uraziť nemôžeš. Skrze takéto presvedčenie oblečený stojí učiteľ ako by v pancier trpelivosti, a všetky urážky necíti, lebo nechce cítiť, aspoň znať nedá na sebe a skrze to najcitlivejšiu ranu zadá neposlúšníkovi, a spolu i chladnú myseľ zadrží, aby previnilcovi spravodlivý trest prisúdiť mohol.

e) *Zníženie sa k dieťkam* záleží v tom, aby sostúpil z vysokých ideálov svojich a stal sa podobným učedníkovi, nie aby sám zostal nízkym, ale aby učedníka z nízkosti k tým vysokým ideálom povzniesol. Mnohí to za príkorné držia, keď vysokoučený

muž deň po dni len skloňovať a časovať učí; ale i orol časom zletne do doliny, a zas vyletí nad oblaky: i učiteľ môže v slobodných hodinách lietať jak vysoko kolvek chce, ale kým je medzi deťmi, nech tak hovorí, jako ho ony chápať môžu. —

Za najpríkornejšie považujú byť učiteľom v *detinci* medzi 3—5 ročnými dieťkami, a príklady boli, že horlivý takýto učiteľ celkom detinsky smýšľal, tak že sa delil od spoločnosti na vidomochi: ale to sú len výnimky neprirodzené, lebo i my rodičia učíme svoje 3—5 ročné dieťky, s nimi sa ihráme, bavíme, a predsa nepremenné smýšľanie. Jestli to ale z prílišnej horlivosti pochádza, vtedy nepadne mu to ťažko, lebo neprijal úrad ten len pre chlieb ale i z lásky k samému povolaniu.

f) *Prípravenosť do každej sebe vyznačenej práce* patrí k cnostiam učiteľovým, lebo jestli príjde na každú prednášku pripravený a každé slovo, každý príklad, každá zkuška zdarile mu vypadne: tak musí ísť všetko do taktu, všetko sa na čas končí, učedníci ho obdivujú a on sám má radosť zo sebä. Naproti tomu, kto prichádza nepripravený do školy, a len tam hľadá a rozmýšľa, čo treba povedať: ten čoby jak učený bol, nemôže vždycky utrafiť, ani úplne dokončiť, ale mu čas nadarmo prejde, učedníci potratia chuť, a vidiac nepripravenosť učiteľovu, držia ho, buďto za lenivca, alebo za neporiadnika, alebo za sebe rovného nedouka. —

Prípravenosť táto vzťahuje sa i na zovnútorňi oblek, na čistotu tela a všeliké držanie sa učiteľovo, na čo zvlášte v školách dievčenských pozor treba dať, aby ani na rúchu, ani na tele, ani v držaní nejakú chybu nezbadaly, lebo hneď klebetia a z maličkých vecí mnohých neprijemností natropia.

g) *Nečakanie vďačnosti* patrí tiež medzi vlastnosti dobrého učiteľa t. j. dobrý učiteľ koná svoju povinnosť nie pre nádej, že sa mu učedníci úctou, darmi atď. odmenia, ale z *čistej povinnosti*. Je to síce prirodzená vec, aby učedník bol vďačným svojmu učiteľovi; a dobrí učedníci odnášajú ten cit so sebou, ale ho hneď nedajú na javo, ale tam, kde sa k tomu príležitosť zavedá, tam ho chvála, s úctou zpomínajú a rozličným spôsobom sa vďačia. Menovite keď sa lúča od učiteľa, vtedy všetky predstavy dobrého čo od neho prijali, tisnú sa jim do mysle a budia cit vďačnosti. Ale pozdejšie i to jako plachý vták odletne. Kde ale učiteľ násilne žiada vďačnosť, ten uráža cit v učedníkoch a dáva svedoctvo, že nepracoval z povinnosti ale pre užitok, a skrze to svoje zásluhy

v nič obracia. Na potešenie učiteľom doložiť musíme, že vďačnosť je len taká cnosť, ako ktorákoľvek iná, a jako si svedomie z toho nerobíme, že učedník náš v tej alebo onej cnosti nevyniká, prečo by nás boľeť malo, že je nevďačným? My sme za prácu dostali plácu, a svedomie nás uspokojuje, že sme všetko urobili, čo sme mohli, — sám život nezávisí od nás. Preto nečakajme vďaky.

h) Zkušenosť svedčí, že citlivý a mäkkého srdca muž súcejší je za dievčenského, silný a tvrdého srdca za chlapčenského učiteľa. Príčiny toho sú, že dievčatá rýchlejšie dorastajú, bystro chápu a všetko len presebne považujú, preto sú citlivejšie, napomínania a trestania menej potrebujú a snadným spôsobom, sa dajú v poriadku udržať; ony teda i slabšieho učiteľa poslúchajú, ba práve preto že on sám útle cíti, a väčšiu váhu klade na city nežli úvahy myslné, je súcejší pre dievčatá, i ony ho rady poslúchajú a učia sa nietak z lásky k samému predmetu, jako radšej z lásky k učiteľovi, aby ho nepohnevaly. Naproti tomu chlapci, zvlášte budúci flegmatici, pozde dorastajú, tvrdo ale dôkladne chápu, a všetko predmetne považujú; oni sú nie tak citliví, jako dievčatá; potrebujú viac popudu a trestu, aby v poriadku udržaní boli, slabého a citlivého učiteľa sa nebojá, z chladnej mysle ho vyženú, a preto potrebujú silného a tvrdého učiteľa, ktorý zostane si dôsledným i v chválení i v trestaní. A ponevadž učba je len organizovaná výchova, a dla príkladu učiteľovho formujú v sebe učedníci city, myšlienky a úmysly, ba i samé posuňky, preto pre chlapcov odporúčame hrdinského muža, pre dievčatá citlivého. —

Avšak upozorniť musíme na výstrednosti, aby ani tá citlivosť neprešla do maznavosti lebo i dievčatá len po istú hranicu smú byť citlivými; ani tá hrdinskosť do ukrutnosti, kde učiteľ len s palicou shovára sa s učedníkom, a skrze palicu prepúšťa svoje dôvody. Od takého učiteľa utekajú najlepší chlapci a zhnusia si i samú školu. Vo všetkom žiadame slušné hranice a v škole máme rozumným učením budiť chuť a silu duchovnú, a tak život, radosť vo vedách a známostiach zobúdzat.

i) Konečne musí byť učiteľ pripravený na mnohé prekážky i zo strany rodičov, že ho i pred samým učedníkom haníť budú, že jim všetko po vôli nerobí. Jeden chce mať, aby jeho dieťa vyznačené bolo preto, že je z bohatého domu; iný to, aby ho chválili, že má krásne šaty, a len málo ktorý dbá na súd mravný. Opatrný učiteľ pozor dá i na tieto žiadosti rodičovské a bez ujmy jedných vyznačuje druhých: ale kdeby mal byť nespravodlivým, tam

nedbá na žiadne hnevy a ide svojou cestou, však výsledok dobrý získa chválu i u samých protivníkov.

Poznám. Palmer dodáva k vlastnostiam dobrého učiteľa *samokázeň*, čili pozorovanie na seba samého, aby do hriechu neupadnul a na ceste vzdelávania a posvecovania nezostal, a hovorí: „V kázni a básni udržiavať iných môže len ten, kto sám v kázni žije. Lebo rozdiel medzi opravdove dospelým a nedospelým nezáleží v tom, žeby onen prvší už žiadnej kázni nebol podrobený, ale v tom že sám seba v kázni vychováva, kdežto ten druhý od iných chovaný býva. Učiteľovi táto samokázeň nesmie chybeť; pravda, ktorú zvestuje, nemôže na vôľu chovancov pôsobiť, jestli jeho vlastnia vôľa nebýva dotýkaná a posvecovaná skrze moc pravdy. „Len jedno je, čím na vôľu učedníkovu pôsobiť môžeme, a síce to, keď my sami nie v svedolí, ale v poslušnosti žijeme; lebo poslušný má najviac, svedolný najmenej sily k odporu.“ (Roth, Gymnas. Pädag. S. 81) Zvlášte čo je v ňom z náruživosti buďto z hnevu, alebo z lásky, to je od zlého; potrebná prísnosť, ktorá rozmazanú t. j. neriadnú lásku trpeť nemôže, práve tak potrebuje vedomie povinnosti a vnútorného nútenia: „musíš,“ ako tá často mdlá za včasu vyčerpaná, netrpelivá a pre stranníctvo nespravodlivá láska.“ —

My o tejto samokázni len to poznamenáme, že je každému dospelému nevyhnutne potrebná, lebo bez nej zostane do smrti nedospelým. A tak čo je všetkým dospelým nevyhnutne potrebným, to zvlášte len učiteľovi nakladať znamenalo by toľko, jako povedať, aby sme za učiteľa len dospelého brali, čo sa už samo sebou rozumie. Jestli si kto šialenca, nedouka alebo nedospelca dietkam za učiteľa postaví, tam nadarmo budeme volať: učiteľ drž seba v kázni! lebo každý sa drží za dospelého, keď už úrad dostal, a ponevadž samokázeň je znakom znovuzrodeného z Ducha a z vody kresťana, my pak pre kresťanov píšeme učbovedu, preto predpokladáme o každom učiteľovi tento znak pravého kresťanstva.

§ 17.

Či môže i žena úrad učiteľský verejný zastávať?

Za starodávnych časov panovala domnienka, že len muž môže byť učiteľom vo verejnej škole, žena pak len pestúňkou, opatrovkyňou, a najviac učiteľkou dievčat. Príčinu hľadali v tom, že žena súdi len podľa svojej osoby a nie podľa dôvodov, čo nazývajú *subjektívnosťou*, naproti tomu, že muž súdi podľa dôvodov, a tak k čistej pravde vedie, a to nazvali *objektívnosťou*. My dopúšťame istý rozdiel v chápaní, a radšej by sme ho nazvali *citlivosťou*, ale ho za tak veľký neuznávame, žeby žena vyučovať nemohla, ba práve tá má smerovať výchova ženská, aby z nich vychovala „dokonalé ženy,“ lebo v Kristu všetci jedno sme. Ten istý dušeslovný rozdiel na-

lezáme i medzi chlapmi, menovite medzi flegmatikom a melancholikom, tamten je objektívny, tento subjektívny, ale preto nikto netvrdil, žeby melancholik nemohol byť dobrým učiteľom, ba mnoho výtečných učiteľov bolo letory melancholickej. (na pr. Lud. Štúr.) Druhú príčinu hľadali v tom, že žena je slabá, a nevládze tolko známostí si nasbierať, koľko treba učiteľovi: ale námítku túto podvrátili mnohé učené a všetranne vzdelané ženy, ktoré i na poli spisovateľskom dokázaly, že v kráľovstve božom niet ani muž, ani žena, lebo všetci jedno sme. — Tretiu príčinu hľadali v tom, že žena učiteľka nebude v stave dôsledne konať a vážnosť si udržať. Ale ani to nestojí, lebo dôslednosť je prirodzený následok zdravého, vzdelaného rozumu a čistej kresťanskej mravnosti, a preto i žena povinná je dôsledne konať, ináčé patrí alebo k nevzdelaným, alebo k nemravným; vážnosť pak nenadobývame len strachom ale i dobrotou; nepokutujeme len krikom a treskom, ale i tichostou, a v tomto poslednom majú väčšiu moc ženy. Zkušenosť síce svedčí, že učiteľka nahnevaná stráti krásu a vážnosť, jej hlas povýšený stane sa škreklavým a smiešnym, lebo hnev nepomáha, kde síly nieta: ale to nepodvracia naše tvrdenie, že totiž i žena môže zastávať úrad verejného vyučovania, lebo hnev len od istých hraníc počne špať ženu, ale ten istý hnev špať i muža, a tak vôbec všetkých hnev a všetká náruživosť i vášň má odstránená byť zo školy.

Štvrtú príčinu hľadali v tom, že žena má domácnosť spravovať, malé deti opatrovať, a že je poddaná mnohým nemociam. Ale práve túto príčinu obrátili naopak a povedali: i muž býva nemociam poddaný, a v taký čas jeho manželka môže vyučovať, alebo keď učiteľ umre a vdova so sirotami ostane, aby štát mnohými penziami obťažný nebol, nech učiteľka zastáva úrad učiteľský! Peňažité a spoločenské pomery privedly západniu Europu k tomu, že i ženám dáva prístup do verejných úradov učiteľských. Ale jestli vec považíme zo stanoviska dušeslovného a učbovedeckého, tak dostaneme pre praktický život nasledujúce pravidlo: *ani čistomužská, ani čistoženská učba je nedostatočná; obe sú potrebné*: a síce do 6-ho roku prevažne ženská, od 6—12-ho rovnomerne mužská a ženská, od 12—18-ho prevažne mužská. Tvrdenie toto podpieraeme nasledujúcimi dôvodmi: 1) žena viac pôsobí na cit, muž na rozum, a ponevadž i cit i rozum vzdelávať máme, preto i učba má byť i mužská i ženská; 2) žena predstavuje matku, muž otca, a ponevadž škola je len rozšírená domácnosť, v ktorej učedník ma cvičený byť, aby citil otca i matku svoju, preto má mať i mužskú, i ženskú vý-

učbu; 3) viera je počiatok i koniec výchovy a má posvecovať všetko učenie, aby pak púhym rozumovaním cit zadusený a na pochybu premenený nebol, preto i ženská výučba má sprevádzať už dorastajúcu mládež. To sú naše dôvody. Ako si to cirkev kresťanská časom do života uvedie, to len budúcnosť ukáže, my ale radíme, aby aspoň počiatkové školy pre dievky od 6—12 rokov mali i učiteľa, i učiteľku, menovite po dedinách, kde len jedna škola je a jeden učiteľ, nech si podeliť prácu učiteľ s učiteľkou, a iste s väčším prospechom účinkovať budú, nežli samostatný učiteľ; a miesto penzií vdovám učiteľským radnejšie by bolo, aby vyučovali mládež a tak hladaly si výživu.

Poznám. Náhľad a nárada naša protiví sa celkom starodávne mu užitku, kde ženu považovali za neschopnú k samostatnej práci. Ale už predošlé storočia miesto zrušených kláštorov dovolily vdovám: prevádzať remeslo nebohého muža, viesť obchod, kupectvo atď. Naše storočie pokročilo ďalej, núteno biedou spoločenskou, lebo následkom udržiavania veľkého stáleho vojska zostáva asi 20% panen nevydaných a následkom krvavých bojov tisíce a tisíce vdov a sirot opustených od štátu čaká pomoc. Rozširovanie nemravnosti, nechť istých vrstiev k stavu manželskému a vždy zmáhajúci sa materialismus prinútily štát k tomu, aby i ženy do štátnych úradov prijímali, menovite k telegrafom, poštám, lekárstvám a učiteľstvám. V Rusku už sriadili zvláštne gymnázia pre dievčatá, a na univerzitách majú prístup i ženy. U nás tiež zakladajú seminár pre učiteľky. Menovite chudobný učiteľ, farár akože opatrí svoje dcéry, keď kapitálov nabsierať mu nemožno a beh sveta je taký, že do vydaja kapitále hladajú. I cirkev by mala svoj spoločenský život tak sporiadať, aby pokušenie k zlému prestalo, a čím je kto pilnejší a mravnejší, aby i vzácnejší a opatrenejší bol. Medzi zlé veci patrí materialismus terajší, ktorý slúži na veľiké pokušenie i mužom i ženám, lebo každý chce byť keď i nie bohatým, aspoň každodenným chlebkom opatrený. Ešte muž ako tak prebije sa cez svet: ale čo si počne panna — krásnym ideálom cirkevným a národným posvätená, keď ju rovný posvätenec za manželku nevezme? Ak je bohatá, ovšem má chleba vzdajšieho; ale nemá poľa na účinkovanie, lebo spoločnosť ľudská len mužom dáva vplyv na obecnosť. Ak je ale chudobná, ani toho božieho chlebká nemá. A to je príčina tej vrtkavosti i samých rodičov, že sa vždy ohliadajú jako svoje dcéry opatria, a tak skutkom dokazujú, že neveria tým slovám Kristovým: „hľadajte najprv kráľovstvie božieho a spravodnosti jeho, a ostatní všetko vám pridané bude“ (Mat. 6, 33), ani napomenutiu Pavlovmu: „o svrchní věci pečujte ne o zemské.“ (Kol. 3. 2.) Ovšem pán Bôh jich za každým zahanbí, lebo hladajúc bohatstvo nalezajú chudobu, túžac po rozkošiach dostávajú nespokojenosť, súženie a zahynutie, kráľovstvo božie pak i bez nich trvá, kvitne a v trpelivosti donáša úžitok storaký. Ale aby toto falošné smýšľanie a toto všeobecné pokúšanie v cirkvi prestalo, mala by cirkev postarať sa o spôsob poctivej výživy takých panen, ktoré

sa nevydaly a takých vdovíc, ktoré výživy nemajú. Mnohé spôsoby sú k tomu; — už v prvotnej cirkvi boli diakonissy, stredovek proboval to kláštormi nahradiť, ale chyba bola v tom, že mníška nebola samostatnou a nemala voľný návrat do spoločnosti, ba i výminky, pod ktorými do kláštora vstupovala, neboly také, žeby celá spoločnosť ľudská ta vstúpiť mohla. Některé rády, na pr. milosrdných sestier sú len pre také, čo sa dobrovoľne obetujú takej práci. Sám život ukazuje, kde si samostatná žena poctivú výživu hľadať má, a síce: skrze vyučovanie mládeže, a to nielen v ručných prácach, ale i v naukách a vedach. Ďalej lekárstvo je tiež primerané pole ženskému pohlaviu, zvlášte odkedy homoeo a hydrofathia odňaly divokú tvár sekania tela i samej allopathii. Některi vravia, žeby i právnicko študovať a pravoty viesť mohla žena, ale to nech sám život rozhodne. My len to odporúčame, aby dcéram slovenským také vzdelanosť prístupnou učinena bola, žeby aspoň počiatocné školy dedinské spravovať mohli. Jestli si učiteľ vezme za manželku takúto vyvíčenú učiteľku, tým zdarilejšie môžu vyučovať, a po jeho smrti môže i samá vdovica školu aspoň za čas spravovať. Niekto snáď rekne, že kto bude na organe hrať a na pohraboch spievať? Ale to je nie tak ťažká vec, žeby ju žena odbaviť nemohla, — snáď len neobyczajnosť by zprvu do očí bila, ale zvyk i to každodenným urobí. Podivnejším snáď sa bude zdať, že radím i pre žiakov 12—18 ročných ženskú učbu. Ale čo je nie v obyčaji, to je všetko podivné, ač i prirodzené. Obyčaj panuje, učiteľ aby bol muž: ale opatrní rodičia, keď svojich synov do hospody, do kostu dávajú, jakýmsi prirodzeným pudom hnaní zpytujú sa na také domy, kde je vzdelaná domáca pani, aby sa od nej skromnosti, slušnosti, pokore a poriadku priučali. Tento prirodzený púd ukazuje, že má byť i ženská učba na gymnásiach. Už ako to má byť sriadené, ktoré nauky má žena prednášať, to neznám, ani som o tom nerozmýšľal, ale že dačo má byť, to uznávam. Snáď aspoň na poriadok, čistotu a slušnosť pri spoločných obedoch by žena dozerat mala. A keď som častokráte rozmýšľal, čo je toho za príčina, že na gymnásiach vôbec vzdor všetkému namáhaniu patričných učbárov, tolko neokrúchanosti, surovosti a vo veciach viery bezcitnosti, ba doprosta rečené bezbožnosti mládež tá na javo dáva, ktorá z domov nábožných a vzdelaných prišla, vždy mi na um prišol nedostatok materinského zraku čili inými slovami, že len samí mužovia učia a spravujú gymnaziálnu mládež, a nevedú ju pod prísny zrak matrón, ktoré by materinský dohľad nahrádzovaly. —

§. 18.

Vek, letora, hodnosť a plat učiteľov.

1. *V ktorom veku je učiteľ najspôsobnejší k vyučovaniu?* Na túto otázku rozliční spisovatelia rozlične odpovedali, a síce jedni, že *mladý učiteľ* má i chuť i silu vyznačiť sa a obecenstvo venuje mu väčšiu pozornosť, a tak že mladý mužský vek od 20—30-ho roku

je najsúcejší pre učiteľstvo, a podľa toho aspoň zčiasťky mali kalvíni svoje počiatkové školy sriadené, že togát (t. j. čakateľ kňazského úradu) za istý čas musel vyučovať v počiatkovej škole, a len potom pripustený bol ku kňazskému úradu. Iní zas hovorili, že *starší muž* od 30—50-ho roku je k tomu najsúcejší preto, že má viacej zkušenosti, zbytočný oheň z neho už vyhorel, a nepracuje viac pre chválu a vyznačenie, ale s presvedčenosti. — Tretí tvrdili, že najlepšie sa darí učba, keď pod správou staršieho mladí učiteľa pracujú.

My na všetky tieto náhlady klademe obecné pravidlo: „dobrým učiteľom môže byť len dospelý,“ a tak každý dospelý vek je súci pre učiteľstvo. Nektory človek cez celý svoj život nedospeje t. j. vždy zostane chlapcom roztržitým, alebo výtržným mládencom, taký je teda nikdy nesúci za učiteľa. Iný dozraje v tridsiatom, iný len v štyridsiatom roku: praktický život už 18 ročných vyhlasuje za dospelých, a vtedy pripúšťa žiakov ku zkúške dospelosti (matúra): zákon obecný 20 ročnému dáva už právo hlasovania; a z tútorstva prepúšťajú 24 ročného. Ale to všetko ukazuje len na tú dušeslovnú pravdu, že človek má rozličné moci a dary ducha, z ktorých jedna skorej, druhá pozdejšie dospeje. Majetok spravovať, právo a slobodu zastávať, o zemské veci pečovať, to potrebuje menší stupeň dospelosti, nežli iných vyučovať. Sám božský učiteľ Ježiš Kristus len v 30 roku počal vyučovať, a od neho mali by sa mladí učiteľa skromnosti učiť a zdržovať sa od posudzovania a reformovania, až kým 30 rok' dosiahnu, lebo k čistej svedomitej rozvahe treba čas! Ponevadž ale práce pri vyučovaní je tak mnoho, že ani mnoho nevyberajú, ba radi sú, keď kolkotolko horlivého učiteľa dostanú, preto už od 18-ho roku vek za súci dopúšťame, len tú skromnosť Kristovú až do 30-ho roku odporúčame.

2. *Jaká letora je najprimeranejšia pre učiteľa.* Táto otázka podobá sa tej, ktorá barva je najkrajšia? alebo ktorá stupnica: moll či dur je krásnejšia? Odpovedáme: všetky sú krásne, každá komu sa jak páči. Tak i každá letora je primeraná pre učiteľa, nech len má základ mravný kresťanský, obživený vierou v Krista Ježiša a láskou k mládeži. Nektory radili, aby sangvinik a melancholik učil dievčatá, flegmatik a choleric chlapcov: ale zkušenost dosvedčila, že i melancholik (Lud. Štúr) zachvátil mládenčov k ideálom; i na flegmatika a cholerika by sme mohli udat príklady, že výtečne vyučovali dievčatá. S nemocou mení sa letora pri tom istom učiteľovi, a tak malby učiteľ vždy zdravým byť: ale i chorlavý učiteľ

s prospechom môže účinkovať, keď umie rozoznať podstatné od nepodstatného, a má pomoci aspoň v najobťažnejších prácach.

3. O hodnosti učiteľskej len to pripomíname, žeby mala primeraná byť zásluhám a dôležitosti samého povolania, lebo dokiaľ je stav učiteľský v akejsi potupe a opovrženosti, dotedy neposkytuje takého blesku a slávy, aby i majetní a vysokourodzení do neho vstupovali. Opovrženosť tá nepochádza jedine z chatrného platu, však i dôstojenstvá pri vojsku sú chatrne platené, a predsa každé knieža, každý velmož ide za vojaka — preto, že vojakom byť, donáša česť a slávu. I kňazský stav má mnoho pôvabného v sebe, lebo i pri chatrnom dôchodku prináša úctu a vážnosť. Slušná vec by bola, aby spoločnosť ľudská svoje pomery tak sriadila, žeby stavu učiteľskému vyznačila hodnosť hneď po kňazoch teda pred vojenským stavom, podľa toho: „kteří jiné vyučují, stkví se budou jako slunce,“ aby tak kňazi, jako učitelia dospelých, boli v prvej hodnosti, učitelia, jako učitelia mládeže, boli v druhej hodnosti, a vojaci, jako obrancovia všetkých, boli v tretej hodnosti. Keby sme sa chceli odvolávať na príklady, povedali by sme, že sám pán Bôh bol učiteľom Adamovi v ráji, a sám Syn boží Ježiš Kristus nehanbil sa vyučovať i starých, i malé dietky, a svojim učedníkom naložil: „jdouce, učte!“ Tedy prvá hodnosť je učiť! I kňazi sú teda učitelia, a pastýri duší dospelých, a preto jim učiteľ mládeže vďačne prednosť postúpi; ale i on má byť vo vážnosti, aby úrad svoj s radosťou konať mohol.

4. Čo sa platu dotýče, má platiť pravidlo: „jaká práca, taká pláca.“ — „Hoden jest dělník mzdy své.“ Jako teda štát platí vojakov, tak má opätrovať i učiteľov, a jestli hodnosť pridaná bude platu, tak istotne i pri chatrnom plate radostne budú pracovať. Mnohé štáty v tomto ohľade veľmi mnoho obetujú na vyučovanie mládeže, ba i nektoré obce celý svoj majetok venujú tomuto svätému cieľu, a predsa zjavuje sa nedostatok. Naša nárada je tá, učiteľstvo urobiť povinným každému, tak ako vojenstvo. Vojakovi vravia: teba iní bránili, kým si bol malý, bráň i ty za istý čas iných. A to je úplná pravda. To isté majú povedať každému dospelému: „teba iní učili, i ty vyučuj iných.“ A vysloviť by mali zákonom, že žiaden nemôže byť ani štátnym, ani cirkevným úradníkom, ani pri vojsku dôstojníkom, ani lekárstvom, pravotárstvom atď. provodzovať, kým istý počet rokov (na pr. dva roky) s prospechom nevyučoval školskú mládež. Na tento spôsob stala by sa povinnosť vyučovať všeobecne, a mali by sme aspoň v počiatočných školách

dost lacných a čerstvých učiteľov, vyše toho ale, čoby ešte väčší užitok bol, pravidlá učebné staly by sa každodennými, lebo by jich každý znal, o nich hovoril, o nich sa hádal, a tak by i výchova i výučba s lepším prospechom išla. Ktoby zvláštnu chuť cítil k učiteľstvu, nechby zostal do smrti učiteľom, a na takýchto vyzkúsených mužov sveril by štát správu celého školstva a jich zásluhy odmenil primeraným platom.

Poznam. 1. Kde manželka učiteľova ochotne pomáha i pri spravovaní mládeže, tam všetko podarené býva. Naproti tomu neriadnosť, lenivosť, lakomosť a zvodlivosť v príbytku učiteľovom špatný stien hádžu až do samej školy. Preto by zvláštny zreteľ mal byť obrátený na výchovu budúcich učiteľiek. A jestli povážime príčiny našej národnej zanedbanosti, biedy a upadlosti, z mojej strany poviem, čo za pravé uznávam, iní nech tiež povedia svoju mienku, a tak poznáme pravdu, a pravda nás vysvobodí. Príčina nešťastia slovenského sú z mnohého ohľadu zle vychované manželky mnohých našich národovcov, počnúc od remeselníkov, hore až po najvyšších hodnostárov. Ony samy za to nemôžu, že jich tak vychovali, jako ani iných národov ženské pohlavie za to nemôže, že ho tak vychovali, a takými prácami obmedzili, že i na svoju, i na svojich biedu v nádhere, pýche, nepracovitosti a v romantických predstavách hľadá svoju blaženosť, a tak skutkami vzdialujú sa od Krista nalezá nespokojnosť, biedu, zradu od nižších i vyšších, a nešťastie v čelej hrôze. Jako iná móda, tak prišla k nám i táto, a trvá až podnes; panenky učia sa cudzím jazykom, ručným prácam, ale náboženstvo sotvy v počiatkoch poznajú, náboženské knihy, ani bibliu nečítajú, a preto nespokojné sú, ba ani v reálnych vedách dostatočnej známosti si nenadobudnú. Len ako výnimky stikvejú sa nábožné matróny po Slovensku, a vychovávajú sebe rovné nábožné panenky. Ale čo na plat. Mládenci sú tou istou chorobnou módou zachvátení, že sa ženia len s kapitálmi, alebo s krásou zovnútorňou, a nehľadia na krásu duševnú, ani na vzdelanosť náboženskú, ba tak ďaleko idú v zaslepenosti, že si radšej za manželky berú cudzojazyčnice, a Slovenky opustené vydať sa musia za cudzincou a ta odnášajú svoju pracovitosť, vzdelanosť a nábožnosť.

Abý tomu všemu odpomohly, založily šlachetné matróny slovenské spolok *Živenu*, ktorej úlohou je zakladať ústavy dievčenskú, a druhou úlohou by malo byť, dobrú radu dávať mladým ľuďom slovenským pri vstupovaní do stavu manželského. Asnaď by prekazyli mnohé nešťastné manželstvá. Počtujeme máličko. Dopúšťme, že na Slovensku 1000 nábožných rodín na tento spôsob by povstalo, jak veľká pomoc by to bola pre národ! Reknete mi, že je to úlohou cirkve! Ale jakože bude cirkve pôsobiť, keď nemá, ktoby ju poslúchal a jej radu nasledoval? práve takáto pomoc cirkvi pripravila by možnosť, nábožnosť a osvetu vždy viac a viac rozširovať. Z tisíc rodín pod 30 rokmi povstane desať tisíc rodín, a tejto sile musí sa poddať celý národ.

Naproti tomu nech máme tisíc vzdelancov so ženami podľa módy západnej, už na jich nádheru nepostačí platiť celý národ. A ktoby rád

platil na darebnosť! Ba náš slovenský ľud je tak odhodlaný, že pre chatrnú chybu opustí muža s celým svetom sa pasujúceho, a čo mu zostane, keď ani doňa pokoja a potechy nemá.

Príklady nábožných a opatrných matrón slovenských mali by sme práve tak sberať k poučeniu budúceho pokoleniu, jako sberame životopisy slávnych národovcov. A v tom ohľade mohol by nám dakto z pánov národovcov opísať už v Pánu zosnulé matrony: Koleničku na Myjave, Štúrovcov matku v Zay-Uhrovci, Kellnerku na Velkej Polome atď.

Nech sa nikto nezastavuje, žeby to dačo nového, neslýchaného bolo: naša národnia nemoc je tiež nová a neslýchaná, a preto i liek musí byť nový a neslýchaný. A my máme svetu otvoriť oči a za príklad slúžiť v praktickom živote podľa Kollárovho:

My, čo jini dokázali, známe
Než to skryto prede jinými,
Co my v kniže lidstva býti máme.

A tak to skryté máme hľadať, a do života uvádzať, a nebrať ohľad na žiadne módy západnie, ale v duchu kresťanskom usporiadať pomery, jako sa nám najlepšie zdá. Verte mi, že potom obráta sa na pokanie i tí odrodilci naši, ktorí sklánajú nohy pred novomódnym Belialom, ale sami cíta jeho ničemnosť.

°Poznam. 2. K hodnosti učiteľskej potrebná je i vzdelanosť. Posiaľ polôčnosť ľudská najväčšiu pečlivosť vynakladala na vzdelávanie kňazov, — títo povinní sú všetky vedy prezkúmať, i práva i lekárstvo, i prírodu, — ba mnohí z kúmajú i válečníctvo. A tak podniká kňazstvo stojí na najvyššom stupni vzdelanosti, a preto má najvyššiu hodnosť. — Podobne veľkú pečlivosť vynakladá spoločnosť na vzdelaníu dôstojníkov vojenských, aspoň vonkajšiu vzdelanosť jim dáva, ale mnohé z nich je vo všetkých vedách zbehlý, — a preto majú hodnosť a úctu — Učítelia na universitách a gymnáziách požívajú tiež hodnosť a úctu. rovnakú kňazom, jedine pre svoju vzdelanosť. I politické, baňské atď. úradníctvo vyniká všestrannou vzdelanosťou, a preto požíva úctu a hodnosť pred obecnstvom. Len učítelia elementárnych škôl zaostávajú vo vedách, ba už samé semeniská pre učitelov sú tak skúpo pristrojené, že nepodávajú všestrannú vzdelanosť. A preto učiteľstvo, že menšiu vzdelané, i menšiu úctu požíva. A z tejto ponížnosti nemohli ho posiaľ ani tí vytrhnúť, ktorí z kňazského, lekárskeho, právnického atď. okresu dali sa medzi učitelov. To cíti samé učiteľstvo, a tomu cítu dalo výraz na shromaždení r. 1870 v Pešti skrze petíciu, aby každý učiteľ vybavil celé gymnázium.

Škoda, že zákon uhorský o seminároch v tomto ohľade nepovýšil sa nad zakrpatelosť nemeckých seminárov, a že nenaložil, aby každý seminarista všetky vedy krem jazyka gréckeho a latinského v tej rozsiahlosti sa učil, jako gymnaziasta, a vyše toho výchovovedu. Takby učítelia na rovnovej výške stáli s ostatnými stavmi, a hodnosť by samovolne prišla. Poviete, načo sú mu dôkazy mathematické pri silovede? A ja sa vás

zpytujem, načo sú ony budúceму kňazovi, právnikovi atď.? I tento všetko to zabudne, ale bystrosť mysle mu zostane, a k tomu tá hrdosť, že i to študoval. A túto bystrosť, tú hrdosť treba dať i učiteľovi.

§ 19.

Seminarista a pomocný učiteľ.

Podľa príkladu Krista Pána, ktorý prvej, nežli poslal po svete vyučovať, sám za celé tri roky vyučoval svojich učedníkov, i cirkev kresťanská založila školy pre budúcich učiteľov, ktoré pod menom „semenisko alebo seminár“ známe sú. Do takého semeniska prijímaní bývajú mladíci 14—15 roční, ktorí štyri triedy nižšieho gymnázia alebo reálky s prospechom odbavili, alebo aspoň z predmetov vyznačených zkúšku zložili. (Vidz uhorsko-krajinský zákon 38: 1868). Beh učebný trvá za tri roky a spojený je s praktickým cvičením v pospolitej škole. Nauky sa tam všetky tie prednášajú, ktoré má učiteľ potom v škole prednášať, a na vyše toho výchova a učboveda, a hudba nástrojová. Na nektorých cudzozemských semeniskách rozšírený je okrés týchto nauk tak, že sa to univerzitám podobá. Mnohí to za zbytočné, ba práve za škodlivé vyhlasujú, že vraj pýchu a chvastavosť napomáha: my žiadnu známosť, čoby jak obšírna bola, za škodlivú vyhlásiť nemôžeme, len nech je pravdivá; ani obzor učiteľských vedomostí nechceme *ničím obmedziť*, lebo „všetcko jest pro něho,“ ako hovorí Tranovský, a všemu se učiti máme, hovorí Komenský (str. 39); ba doprosta tvrdíme, že len tak bude stav učiteľský vo vážnosti pred svetom, keď bude učenosťou vynikať nad všetkých, — a mnohému tá hrdosť, že na výške modernej vedy stojí, dodávať bude i chuti, i smelosti samého seba uctiť, a ochotne pracovať pri skrovnom plate. Avšak za jadro seminárskych nauk klademe poprvé náboženstvo, podruhé známosť písma svätého, potretie ako Curtmann hovorí „*pedagogickú revisiu už hotových známostí*“ a konečne samú výchovu a učbovedu, na dušeslovných zákonoch založenú, aby pri každej príležitosti jasne vedel učiteľ, čo a prečo tak má robiť. Toto troje robí základ vedomostí dobrého učiteľa, na tom stavať môže široko ďaleko a všetko sa mu dariť bude; bez toho však nič nevykoná dobrého, ani mládež k pravej Boha známosti neprivede.

Biblické historie, — nie len ustným, často netrebným slohom prednášané, ale od slova do slova, aspoň nakoľko to schopnosť uče-

dníkov dovoľuje, zo samej biblie učiť sa majú, aby tými istými slovami mohli sdelovať, ako to v biblii stojí. K tomu nábožné piesne a modlitby pripravujú pre cit tú známosť biblickú, ktorú z rozprávok nadobudli; konečne ale sústavná vieronauka a mravoveda je preto učiteľovi potrebná, aby sám svoje náboženské známosti dobre usporiadať, a proti možným pochybám obránený byť mohol.

Prezora už nasberaných známostí znamená dôkladné opätovanie, aby budúci učiteľ jasne a zreteľne vedel, čo bude prednášať, a na tom vedeckom poli, kde sa pohybovať bude, dokonale sbehlým bol. Prezora tá musí byť *vedecká*, ponevadž ale učiteľ musí byť *populárnym*, preto práve medzi týmato dvoma protivama leží ťažkosť seminárskej učby; seminarista totiž má sa naučiť populárne prednášať, a sám predsa dôkladne vedecky vedieť. Aby oba tieto ciele dosiahnuté byť mohli, odporúča Palmer také prednášky pre seminaristov, aké učení ľudia pre miešané obecnstvo držiavať zvykli. My rozdiel činíme medzi *učením sa* a *prípravou* k vyučovaniu. Aby si seminarista osvojil vedu, musí sa učiť a často prísne zkušovaný byť; aby ale sám vedel čo a jako prednášať, musíme ho k tomu osobytne cvičiť, a od neho vývod žiadať, prečo tak učí a nie inak, — lebo len to dobre činíme, čoho príčinu uďať známe. Otázka: či sa majú seminaristi učiť hospodárstvu a remeselníctvu? sama sebou donáša odpoveď, že áno, lebo „v potu tváři své chléb svůj jísti budeš,“ t. j. každý človek, a tak i učiteľ má pracovať i telesne a dobyvať zo zeme chléb svůj, čo len obrábaním zahradôčky a chovaním aspoň nektorých užitočných zvierat. A ponevadž väčšia čiastka ľudstva po dedinách a malých mestečkách žije, a tak väčšia čiastka učiteľov bude pracovať medzi ľudom roľníckym, hospodárskym a remeselníckym, preto treba učiteľovi znať aspoň hlavné pravidlá a spôsoby z roľníctva, hospodárstva a remeselníctva. Tým cieľom predkladá sa seminaristom nauka o hospodárstve, o štepárstve, včelárstve, a krem toho i názorne cvičení bývajú v zahrade pri semenisku stromky štepiť, včely opatrovať atď.

Konečne medzi predmety pre seminaristov mala by i zdravoveda položená byť, predne preto, aby on sám naučil sa na svoje zdravie pozorovať a od nemoci sa varovať; po druhé preto, aby rozoznať mohol nemocného učedníka od zdravého, a podľa toho s ním nakladal; konečne i preto, aby pomáhať mohol nemocným na dedine, kde nieto na blízku ani lekára, ani lekárne. Pri seminiskách zriadené bývajú vzorné školy, aby seminaristi díaním sa

učili sa spôsobu vyučovania a čas po čase sami probovali vyučovať, — čo to dobré má do seba, že sa naučia šetrné otázky klásť, a navyknú taktu učebnému. Avšak bez náležitej známosti a bez duchovnej bystrosti ani takýto cvik neurobí dobrého učiteľa, lebo povrchnosť nikdy nenahradí chyby vnútornú. Preto za nevyhnutne potrebné vyhlasujeme, aby seminarista *sám v sebe prepracoval nasberané známosti*, a tak proboval iných vyučovať, čo hlavne jako *pomocník* konat má.

Po zkončenom semenisku nakladá zákon uhorský jednoročnú praks, podobnú praksi pravotárskej, a len po tejto praksi pripustený má byť mladý muž k diplomatickej zkúške, po ktorej diploma t. j. listinu dostane, ktorá ho oprávňuje úrad učiteľský zastávať. Poriadok tento už bol dávno známy a v cirkvi uvedený, lebo tak rečení *pomocní učitelia* boli to isté, čo títo novomódni učiteľskí praktikanti. Ba poriadok tento uviedol už sám Spasiteľ Ježiš Kristus, lebo i on počas svojho vyučovania posielal svojich učedníkov zvestovať evanjelium a nemocných uzdravovať, ako by jich bol na próbu posielal, aby privykli k domácemu apoštolovaniu. Avšak malby poriadok ten obecne zavedený a prísne zachovaný byť, aby pomocník skutočne len *pomáhal*, a nevyučoval samostatne, t. j. aby pod dozorstvom zkušeneho učiteľa učil, ktorý jeho spôsob posúdiť má a súd svoj pravidlami učebnými podopre. Skrze to nútený by bol pomocník sám premýšľať o zákonoch učebných, a tak pretvoril by v sebe učbovedu, a prv nežli samostatný úrad nastúpi, naučil by sa poslúchať.

Poznam. Posilní pomocníci učiteľskí nestáli v tomto pomere k svojim pohlavárom, lebo učiteľ bral si pomocníka na pomoc, t. j. aby čiastku svojho úradu naň zvalil, a *nie* aby ho vyučoval; a tak praks táto nerovnala sa praksi pravotárskej, kde každý koncept praktikantov prezerá sám pohlavár, a čo chybného v ňom, náhle napraviť káže. Ale i sotvy kedy takú dôležitosť prikladať budú tomuto pomocníctvu, jako by bolo treba, lebo až podnes platí to slovo Kristovo „žeň zajisté mnohá jest, ale dělníků málo.“ Pri všetkých semeniskách i krajinských i súkromných nieto učiteľov na dostač. A mnohý mladý muž príjde zo semeniska prasto do úradu, neumie si počínať tak, ako to pravidlá naučené žiadajú, a síce preto, že nemal času poznať vsakových ľudí, ani obyčaje a okolnosti spoločenské. Odporúčame teda samému mladíkovi, aby si sám vybral výtečného učiteľa za vzor, a u neho pomocný úrad vedúc praktickej známosti si nadobýval. Ba vyvolil si môže i viac výtečníkov, a za čas u jedného, potom u druhého pomáhajúc pochyť dobrú stránku i jedného, i druhého. Vôbec nakoľko je učba umením, natoľko má sám čakateľ úradu učiteľského príležitosť hľadať, kdeby sa zdokonáll.

Učiteľ v úrade.

Jeden vtipný nemecký učebopisec povedal tie krásne slová : „Kto chce deň po dni mnoho vydávať, musí i mnoho prijímať,“ (Zeller Lehren d. Erf. 2 vyd. str. 165.) čo pre učiteľa tolko znamená, aby sa do smrti učil, a s behom sveta pokračoval. K tomu vedú nasledujúce prostriedky: domáce čítanie, obcovanie s ľuďmi a porady učiteľské.

O prvom poznamenať sluší, že jestli kto, tak učiteľ má byť knihomil, knihosed, knihopíš, a takých rád vidí ľud slovenský. Jestli teda od kníh uteká, na javo dáva, že je nesúci za učiteľa. Vážnejšia otázka je, čo má čítať? či všetko, čo sa nadhodí, či vyberané veci, a ktoré? Na túto otázku odpovedáme, prvá kniha, ktorú má často čítať a z nej múdrosti sa učiť, je kniha kníh čili sväté písmo. Ono je ten chlieb vzdajší, ktorý nezunujeme nikdy, a keď sme na hostine viacdňovej žalúdok si prebrali, pokazili, domáci chlieb nám ho vylieči, posilní: tak i kto zo svet-ských známostí nabral do seba pýchy, panovitosti, nespokojenosti, a zlých žiadostí, nech sa vráti do čítania písem svätých, a opäť uzdraven bude. Menovite ale učiteľ nikdy je neistý vo svojej práci, keď si neobnovuje pravidlá zo slova božieho, podľa ktorých má učiť. Lebo hneď ho zachváti panovitosť, že ako vlk trhá sebe od-dané beránky, kdežto by jich mal *pásť*, chrániť, obživovať! — alebo zunuje to večité vyučovanie a srdcom beží za rozkošmi sveta; — alebo preceňuje seba, a svojho učedníka trýzni a tupí, jako by otroka, t. j. nemá lásky k nemu. A veru bez lásky nemožno byť dobrým učiteľom. A tak teda písmo sväté nech bude každodenným pokrmom jeho duchovným. Ale ponevadž na svete žije, a nielen sám panovať má nad zemou, ale i mládež príučať má tomu, jako by si mohla podmaniť prírodu a z nej pokrm a odev vyvádzať: preto má čítať i iné knihy, menovite prírodné vedy, dejepis, zemepis, zdravovedu atd. Áno i v spoločnosti ľudskej nesmie byť nemým poslucháčom, lebo i on je údom spoločnosti: avšak nikdy nemá zapomínať na svoju úlohu: „*učte*,“ teda poznať mu treba beh vecí politických, na ne priložiť mieru slova božieho, i svoju mienku o nich si utvorí, ale preto neopustiť svoju vinicu, — mládež vedochtivú. Aby ale učiteľ mal čo čítať, a svoju známosť v čerstvosti udržiavať, nech si kupuje sám knihy, nakoľko mu dochádza, ináčé obecné a cirkevné knižnice k tomu cieľu zakladať sa majú.

O *obcovaní s ľuďmi* predpisy dávať je veľmi ťažká vec, lebo neznáme do jakých okolností, medzi jakých ľudí kto príjde. Ale dve pravidlá všadiaľ môže zachovať, a jestli sa jích nespustí, tak iste zadosť urobí svojmu povolaniu. Prvé pravidlo je, aby nikoho nedržal za tak hlúpeho, žeby sa od neho ničomu nemohol naučiť, ani za tak múdreho, žeby mu slepo dôveroval. Podľa tohoto pravidla bude prívetivý a vlúdny k ľuďom od seba menej vzdelaným, a slová nad sebou postavených vďačne poslúchne, ale vždy porovnávať bude s hlavnými zásadami chovatelskými, menovite s učením Kristovým. — Druhé pravidlo je, *pozorovať na seba*, aby pri všetkej vlúdnosti, ochotnosti a výslužnosti nestal sa vtieravým alebo bezočivým, ani hašterom a pajacom, ani predmetom posmechu, lebo vážnosť, prisnosť a dôslednosť požadujeme od neho v obcovaní. Pozornosť táto na seba samého učí ho pilným v učení a vzdelávaní seba, i naučí ho zachovať hranice slušnosti a krásy.

Porady učiteľské sú len čiastkou tohoto obcovania s ľuďmi, a síce s ľuďmi seberovnými, aspoň podľa stavu a práva rovnými, lebo vzdelanosť sa nedá podľa stavu merať. Cieľ týchto porád má byť ten, aby sa k jednakej vzdelanosti vzájomne napomáhali, t. j. aby shováraním, hádaním, sdelovaním svojích známostí a zkušeností jednake smýšľanie, jednaky smer u všetkých sa vyvinul. A to sa dá len skrze takéto porady uskutočniť. Predmety, o ktorých rokovať majú, môžu byť rozličné, ba niekde zabehnú i do politiky, aby dali výraz svojim žiadostiam, ako totiž stav učiteľský má byť považovaný v države: ale hlavným predmetom porád takýchto má byť škola, výchova, učba, dušoveda, a zhotovenie až na hodiny podrobného plánu pre tie školy, ktorých učitelia sa spolu radia.

Učiteľské porady z Nemecka prišli k nám, ale posiaľ dákeho stkvého výsledku nemaly. V inej podobe bývaly ony vo zvyku v luteránskej cirkvi už od dávnych čias, a síce tak, že na zkušku do každej cirkvi prišli susední učitelia, tam bol prítomný dekan a domáci farár; a po zkuške každý povedal svoje poznamy alebo aspoň videl a slyšal úsudok dekanov. Na tento spôsob udržovaná bývala jednakosť po všetkých školách, a jeden učiteľ učil sa od druhého, alebo aspoň dostával podnet k revnivosti. Keby túto podobu učiteľských porád sriadili úradne, aby totiž dvaja susední učitelia boli úradne za censorov ku boku dekanovmu menovaní, a museli zápisnicu zhotoviť a podpísať o zkuške, takby snaď praktičnejšie sa dosvedčilo toto obcovanie učiteľov, nežli terajšie porady.

Poznam. 1. Schôdzky pri zkuškach na mnohých dedinách a menovite po mestách vystali preto, že cirkve šomraly na zbytočných hostí pri obede. Ale šomraly len preto, že nevidely cieľ a užitok takýchto porád a schôdzok. Keby ale učitelia susední boli od úradu poslaní, a museli zápisnicu vyhotoviť obsírnú o všetkých otázkach a odpovediach, ba o všetkých chybách pri zkuške zbadaných, a takú zápisnicu prečítali pred shromaždenou cirkvou, tak by cirkev videla, že pracujú, a za prácu vďačne sa odmení každý, tým viacej cirkev. Na tento spôsob nasberalo by sa takýchto zápisníc za 100 rokov celá kopa, a z nich by mnohé učebné pravidlo vyrostlo; — ba i sama cirkev by dostala chuť svoju školu v dobrom stave udržiavať.

O knižkách, aké má učiteľ čítať, hovoríme, nie mnoho, ale dobre. Do svojho odboru potrebné knihy malby si každý sám opatriť, však krajčír si kúpi ihlu, cvernu, nožnice a iné potrebné stroje; i kováč pripravuje si kliešte, nákovu, kladivo, mlátok atď.; i tesár čili ako ho v Šaryši menujú „jalčík“ z čoho maďarské „ács“ pochodí, nosí sebou pílu, tešlu, sekeru, dláto, nehozies atď.; prečo žeby sám učiteľ nemal mať žiadneho stroja pre učenie? a jeho jediný nástroj sú knihy a čo ku knihám náleží. Už starodávni učitelia slovenskí, tí tak rečení čiernokňazníci, mávali svoje knihy, z ktorých čerpali svoje známosti, a z nich začítavali sprostých ľudí: vtedy boly knihy drahé, len mnohou prácou odpísané: teraz sú knihy lacné, takmer jich darmo dávajú, a preto hanba pre učiteľa, jestli žiadnu knihu nemá. Odpoviete mi: z čoho? však má chatrný plat! A z čoho kúpi čizmy, kabát, klobúk atď.? Či snád čizmy sú potrebnější nežli knihy? — Na to odpoviete: áno, lebo bez kníh ta budem, ale bez čížiem nie. Ja na to odvetím: áno bez kníh budeš, čo chceš, len nie dobrým učiteľom, a na tie čizmy dokladám, že tí ani viksovane čizmy nenahradia to, čo ti na duševnej vzdelanosti chýbi. Svätú pravdu hovorí Kristus Pán: „hľadajtež najprv kráľovství božieho a spravdnosti jeho a ostatní všecko vám bude pridáno,“ t. j. jestli učiteľ bude horlivo pracovať v povolání svojom a z dobrých kníh vždy doplňovať mieru svojích známostí, tak mu Pán Bôh požeňná i viksovane čizmy, i kabát a poctivé rúcho, i živnosť a čo k telu potrebné, a nad to dá mu vážnosť, úctu a radosť zo svojho pracovania, alebo jako o tom krásne Tranovský spieva: „To mu vše pridáno bude, dobrých věcí nebude.“ — Lenže pri tom nemyslím na žranice, pijatiky alebo na zbytočnú nádheru, lebo toto odporuje každému stavu a zákonu božiemu, a dotedy nebude dobre v spoločnosti ľudskej, kým ľudia neumenšia svoju dychtivosť po nádhere, pohodlnosti a telesných rozkošiach.

Na otázku: Či jesto tak chatrná stanica učiteľská, žeby na nej poriadny učiteľ vyžiť nemohol? odpovedám: sotvy! ako ani takej krajiny neznám, kdeby rozumný človek dajako po biede vyžiť nemohol. Pracovať všade musíme, lebo práca je naše určenie. A práca, zvlášte rozumná, dobre premyslená a vytrvalá práca ešte vždycky odmenila, ba často i obohatila svojho pracovníka. Znal som viac učiteľov na chudobných filiách, ktorí poctive vyžili z tej chatrnej pláce, ba i pre svojích domácich shromaždili nejaký kapitálik, jedni z chovania oviec, iní rôžného, iní veprového dobytká, iní zo šteparstva, iní z roľníctva, z hľad-

bavníctva, včelárstva atď. Príklady a mená by snáď menej zaujali, ale jeden príklad predsa pripomeniem. Na Bankách pri Štiavnicí je škola evanjelická pre tých dakoľko baníkov. Plat učiteľovi, v ten čas, o ktorom ja hovorím, dávala kráľovská komora, a síce 100 zl. v striebre na celý rok, a dve kubičné siahly dreva, krem toho mal hospodu natúrnu a od každého dieťaťa školského sobotný groš. Zeme, lúky nemal žiadne, len malú zahradčöku pri dome. Tého času bol tam učiteľ mladý, neženatý, a na odív všetkých poriadne sa šatil, dobre sa choval a každý rok tých 100 zlatých zvýšil a do sporitelne štiavnickej odložil. Zpýtate sa, ako to možno. Takto. Baníci cez deň pracujú v bani, a síce o tretej hodine ráno vychádzajú do bane, a vychádzajú o 11 predpoludní, a nektorí idú včejšie, a vychádzajú len o tretej popoludni, a obyčajne miesto obedu len večerajú večer o šiestej, a to je hlavný čas pokrmu u nich, raňajky, obed odbavia čím koľvek, ale večera musí dobrá byť, obyčajne mäso a knéde. Cez deň nenajdeš mužov doma. Zpomenutý učiteľ navštevoval svojich cirkevníkov do radu pred večerom, a ponevadž jich asi 30 domov bolo, tak mu do každého domu bolo treba za mesiac len raz ísť, ba volali ho, aby jich navštívil, a v taký čas banička pripravila hojnejšiu večeru, i pohár vína. Na tento spôsob chodil ten učiteľ po návšteväch každý večer, a každý večer ho i do viac domov volali. Pri takejto návšteve zkümal dieťa pred rodičmi, jako spieva, číta, ráta, píše, čo sa nazpamäť naučilo, tak že jeho návšteva podobala sa súkromnému vyučovaniu, a tak zaslúžil tú večeru, ba rodičia radi boli, že jim dieťa také pokroky v známostiach robí. Pri tom doložiť musíme, že i v škole pilne učil, aby sa *mu každé dieťa všemu naučilo*, aby každý bol spokojný s jeho vyučovaním. Krem toho nezabudnul ani na maličké dievky, tým donášal ostrižky z rozličných tovarov, akých obyčajne u krajčirov v Štiavnicí nasberal, starším ale párobkom a panienkám donášal knihy na čítanie, a potom pri večeri sám rozprával o prírode, i dejepise a čo ľuďi zaujímalo. — A na ten spôsob mal dobrú večeru. — Na raňajky dal si napiect chleba, a zapil to vodou; na obed ale varil si dvaraz do týdňa, a síce v Nedeľu navaril z hrniec kapusty, ktorú prihrieval až do Stredy. Ve Štvrtok navaril za hñnok žltej hustej kaše, a tú prihrieval až do Nedele. Krem toho dostával tie sobotné groše a dárky, tak že mu to dosť bolo na chlieb, i strovy, i rúcho, a tých 100 zl. odniesol za každým do sporitelne, až keď už mal kapitál, oženil sa s dobrou gazdinou, a prešiel do bohatej cirkve.

Toto jeden príklad. A podľa neho dalo by sa iných sto a sto predložiť. Ani ja to za hanbu nepokladám, taiš medzi ľud, a obcová s nim. Dobre hovorí naše porekadlo: keď prídeš medzi vrany, musíš kvákať ako ony, aby ťa rozumely. A skutočne kto obcuje s ľudom, ten zná ľud, ale on je známy ľudu, a konečne nie on zhlúpeje, ale ľud prijíma jeho náhľady. A Pán Kristus neposlal svojich učedníkov k zákoníkum a frizeom, ale k ľudu, a Pavel Apoštol dobre hovorí: „hoden jest dělník mzdy své“ — a tak i učiteľ. U boháčov a pánov by ho skorej zunovali, ale obecný ľud ho nezunuje, kým len má sa od neho čomu učiť, a pri takýchto návšteväch poučí ľuď o dobrej výchove detí.

Poznam 2. Čo Zlatnica opisuje, jakoby mal učiteľ so svojou manželkou napraviť, osvietiť a do kvetu priviesť obec, to je obraz na papiery, v skutočnosti, tak ako tam, nedá sa v každej obci previesť preto, že nebudú všetky faktory také, jako v Zlatnici. Ale podľa možnosti deje sa i dnes na mnohých miestach, tak že sme povedať môžeme, že sme i pred tým mali i teraz máme mnoho Zlatnic na našom Slovensku. Obyčajne ale účinok nebyva tak rýchly, jako Zlatnica opisuje, ani tak všeobecný. I v tomto ohľade naplňuje sa slovo Kristovo o štvorakom semeni, že tri zrná pošliapané a udusené boly, a zo štvrtého vyrastlo v pôde dobrej mnoho stebiel, z nichž daktoré doneslo užitek tridsaťnásobný, daktoré sesťdesiatnásobný, a len daktoré stonásobný, — a to **všetko v trpelivosti**.

V prírode niečo skoku, ani sa veci duchovné nedajú na kolene zlomiť, ani náš národ nemožno jedným ťmahom, ako by čarovným prútom obziviť, k tomu treba dlhého času, dlhej výchovy. Lebo jako Mojžiš netrúfal si s tým bruchopasným národom, ktorý banoval za masnými hrnkami egyptskými, zem zaslúbenú vybojovať, ale vodil jich po púšti, dokým tí starí pomreli a mládež bujará narostla: tak i ja vravím, vychovajme mládež v duchu Kristovom, a zem zaslúbená sama sa otvorí, a hradby jerichánske samy sa svalia.

Táto však výchova nebude sa daríť, jestli i ďalej tak robíť budeme, jako sme dosiaľ robili, totiž, že sme sa oddeľovali od nášho ľudu, jakoby sme sa zaň hanbili; a bežali sme za módami cudzinstva, a tak obetovali sme modlám cudzím. To platí menovite o manželkách učiteľských a o samých učiteľoch! Obcujú síce s ľudom, ale mu vždy dajú cítiť, že jeho zvyky, jeho kroj, jeho jedlá atď. sú sprosté, a že len to je vzáctne, čo páchne za cudzinou. Pani učiteľka nalepí na hlavu robených kvetov, ako by celú zahradu tam shrmaždiť chcela, a prehodí pár nemeckých alebo maďarských slov, aby cirkevnícky cítily, že sú otrokyne, — jako že tam môže čisty ráz národní sa vyvinúť? Učítelia tiež kulhajú za panskou módou a pritom už zďaleka poznáť chudobu mnohého z nich na ošúchanom kabáte. Prečo neberú kroj svojho ľudu na seba? Však Ján Krstiteľ nenosil mäkké rúcho, ani učedníci Kristovi nenosili široké podolky: a tak majú i učítelia prvými byť v ľudu, a nie ostatnými medzi panstvom. I to panstvo vráti sa tu i tu ku kroju svojho ľudu, keď za príhodné uzná, a opäť bere kroj europejský, aby sa amalgamisovalo do svetových skupenin. To ešte má aký taký smysel. Ale že chudobné učiteľstvo (— a bohatým veru nebude nikdy, a jestli by ho kde bohatým určili, tam iste oddiali sa od povolania svojho, a nebude chcel učiť, než panovať —), pokulháva za módou europejskou, to je znak chybného smýšľania a ponímania vecí. že totiž vzdelanosť domnievajú sa nosiť na šatách. Predsudok tento zehvátí i vyššie, i nižšie vrstvy a ťažko padne jednotlivému učiteľovi proti nemu bojovať: ale tam majú učiteľské porady, nech si spoločne uzávrú rovnošatu, iste dostanú pochvalu od obecenstva.

Kroj národní na Slovensku, ako to začal Bohúň na svojích obrazoch predstavovať (— len škoda, že ďalej nepokračoval —), nosí na sebe znaky vzdelaného vkusu, čo si ja len tak predstavujem, že za dáv-

nych časov páni to isté rúcho nosili, a tak mu dodali vkusu. Ľud zostal tomu vkusu verným, a čaká podnes, že sa aristokracia k nemu vráti, aby boli jeden národ živý, spravodlivý, vzdelaný, ktorý bude svietiť svetlom dobroty medzi národami, ako ten náš Kriváň nad tými Tatrami. A zemianstvo by sa i dnes vďačne priznalo k svojmu ľudu, keby ten ľud bol vzdelaný, a dával nádej na skvelé postavenie v politike. K tomuto dávno túžobne žiadanému dňu pripravovať má učiteľstvo ľud, a tak nosiť kroj svojho ľudu, a dávať mu vkus a ozdobu. Teda učiteľ zdokonalí na sebe kroj mužský, učiteľka pak kroj ženský.

Toto sú zovňútorné veci, ku ktorým treba pripojiť aj vňútorný obsah, totiž vzdelané a slušné obcovanie s cirkevníčkami, aby tak pani učiteľka bola dobrou radou v pomoci každému, a čo vyššie stavy čítaním si nadobudnú, to ona rozprávaním v zime či na priadkoch, či na schôdzkách k šitiu atď. vstúpila zvlášte pannenkám a mladým ženám.

Hlava IV.

Príprava prostriedkov, aby vždy odpovedaly zámeru.

§ 100.

Ktoré sú prostriedky učebné?

Učebné prostriedky, t. j. tie, skrze ktoré učiteľ sdeluje učedníkovi svoje city a myšlienky, sú nasledujúce: 1. zo strany učiteľa *slovo*, čomu zo strany učedníka odpovedá *poslúchanie*; 2. zo strany učiteľa *ukazovanie*, zo strany učedníka *pozerať, čítanie a chápanie*; 3. zo strany učiteľa *rozumovanie*, zo strany učedníka *rozumenie*; 4. zo strany učiteľa *zkúmanie a zkušanie*, či učedník dobre pochopil, zo strany učedníka: *odpovedanie*; 5. zo strany učiteľa *rozkazovanie, ukladanie a dobrá rada*, zo strany učedníka *samouka*, ktorá je štvoraká totiž: čítanie kníh, spisovanie, domáca príprava a samostatné zúčnanie; 6. zo strany učiteľa *doplňovanie a doučanie*, zo strany učedníka *opätovanie*; 7. zo strany učiteľa *presvedčovanie*, zo strany učedníka *presvedčenosť a viera*, čo nektorí nazývajú *koncentráciou* čili *sústrednením*. *Sriadanie škôl tried ako prostriedok.*

Všetky tieto prostriedky majú svoje podobenstvo v telesnom živote, lebo ako tam pokrm a nápoj chovateľ pripravuje a podáva,

chovanec pak sám prijíma, žuje a v žalúdku troví: tak aj v duchovnom živote učiteľ podávať, učedník pak sám prijímať a troviť musí. Ďalej toto podobenstvo nalezáme i v tom, že kolkoráz dýchneme, tolkoráz vydýchneme, tak aj v duchovnom ohlade všetko čo sme prijali, máme zase strovené vydávať v rečiach, myšlienkach a skutkoch, a konečne ako krev sama v ukrytosti ukladá všetky častky telesné, tak aj duch sám v tajnosti troví prijaté známosti, čo sa menuje samoukou.

Poznam 1. Týchto 7 párov prostriedkov je tak rečeno celá zbrojnica učiteľova, lebo ako koľvek zkúmať budeš ducha, nenajdeš viac prostriedkov, ktorými by duchu sdeľoval seba. A ktorý učiteľ dobre užívajúc zná tieto prostriedky, a utrafiť vždycky na dobrý spôsob (t. j. ktoréby prostriedky mali spolu pôsobiť, o čom v spôsobovede reč bude.) ten šťastne a zdarile vyučovať bude. Nepovedám, žeby pracovať nemusel, však učenie zostane vždy tvrdou prácou, ale práca jeho zdarilá bude. Vezmime si na pr. zahradníka, ten pracovať musí, aby jeho stromky zdarné rostly. Jestli pri svojej práci zachováva všetky pravidlá zahradnícke, nuž tak bude práca jeho rozumná, a výsledok istý. Jestli ale pri známosti svojej bude nedbalým, a *načas* a v potrebnej miere nevykoná čo treba, tak výsledok bude neistý, ba práve neprajný. Pracovať teda musíme vždycky, a čo povedal Pán učedníkom: „bďte a modlite se, abyste nevešli v pokušení,“ to platí zvlášte o učiteľovi, lebo nikto sa tak často neklame, ako učiteľ domnievajúc sa, že žiak pozoruje, a on Pán Boh zná, o čom myslí, — alebo domnievajúc sa, že žiak si nič nezachoval, že nerozumie, že je neschopný, — a on práve premýšľa a pretvoruje prijaté známosti. Aby sa teda neklamal, musí veľiký pozor dať. — Naproti tomu ľahkomyslný učiteľ nezdar učenia uvaluje na iného, obyčajne na hlúposť, lenivosť a tvrdosť učedníkov; ale v pravde len on zostane chybným, tak ako spevák, ktorý neumie istú umeleckú nótu zaspievať, len sám bude na chybe a nie nóta. Pri spevákovi možnosť dobrého spevu robí dobré hrdlo, čo kto nemá, nadobudnúť si ho nemôže; ale učiteľ potrebuje len myseľ a v udaných prostriedkoch hľadať, ktorý by bol cieľu najprimeranejší, a keď ten uhádne, tak sa mu učba daríť musí. — Mohli by sme všetkých sedem párov vo dvoch vyjadriť, totiž v *slove* a *názoru*, ale jich kombinácie sú tiež samostatné prostriedky a preto hneď celú sedmorku vezmeme do povahy.

Poznam 2. Pod slovom *prostriedok* rozumieme to, čo medzi úmyslom a skutkom leží a skrze čo *úmysel* prechádza do skutku. Latinsky menuje sa *medium*, nemecky *Mittel*, a dla toho utvorili slovenský názor: *prostriedok*. Ale samému pochopu nezodpovedá ani jedno. Maďari menujú to „*eszköz*,“ čo sa zdá prehláseno byť „*ez köz*,“ a novší utvorili meno „*közeg*,“ čoby vlastne znamená malo medzeru t. j. priestor medzi dvoma predmetmi, ale ho berú i za tú hmotu, ktorá tú medzeru naplňuje. Ale keď povahu samej veci zskúmame, tak všetky tie názory nie sú dostatočné, a nahradzované bývajú slovami: „*stroj*, *nástroj*, *pomôcka*.“

Najtrefnejšie dalby sa ten pochop označiť slovom *skrz*, alebo ako v Lip-tove hovoria *kroz*, z čoho bezpochyby povstalo staré slovo: „krosna“ kde *s* je len prehláska z *krz*, tak tiež slovo „grzno“ zdá sa byť to isté, čo „krosno“ t. j. tá vec, kröz ktorú dačo konáme, teda prostriedok, nástroj atd. Ale nateraz zostaňme len pri užitku slova „prostriedok,“ snáď budúcnosť dačo určitejšieho do zvyku privede. Poliaci to menajú *środek*, Rusi *средство*.

§ 101.

Slovo ako prostriedok učebný.

Slovo obsahuje v sebe hlas a myšlienku, ono je prvý hlavný prostriedok. Myšlienka môže byť ľudská alebo božská, a preto aj slovo bude *ľudské* alebo *božie*. Hlas je vždycky len ľudský, ale pretkaný takými citmi, aké práve srdce previevajú. Čím teda nábožnejší, spravdivejší a od hriechu zachovalejší je učiteľ, tým posvätenejší bude i hlas jeho. Preto by nemal učiteľ nikdy zachripnutý, rozzlobený, a náruživosťmi prejatý do školy chodiť; alebo aspon, keď vstúpi medzi učedníkov, i hlas, i cit svoj tak premáhať, aby bol krásnym, príjemným a svätými myšlienkami naplneným.

Kto má jasný cvendziaci hlas od prírody, to je veľký dar boží a zvláste pre učiteľa neprečiniteľný, lebo toho i učedníci radi poslúchajú, i tie pravdy, ktoré jim prednáša, hlbšie do srdca prijímať budú, a tak on s lepším prospechom vyučovať bude, nežli chriplavý učiteľ.

Ale sám hlas, čo je hneď akým krásnym, keď nielo v ňom obsahu, taktu a istej miery; nezobudí myseľ, ani nenaplní srdce. A preto čo sme o taktu a miere hovorili (str. 52 a 65), to platí aj tu; teraz ešte dodáme, aký má byť *obsah, miera a forma* slova.

Obsahom slova má byť *pravda* a síce pravda božia, ktorú máme zjavenú i v prírode, i v myslí a svedomí našom, ale zvláste v písme svätom. Krivdám a zlobám svetským nemáme učiť, však škola je ešte v ráji, aspon dobre urobíme, keď ju v stave nevinosti udržíme. Môžeme síce z ďaleka ukazovať na chmáry a búrky obecného života, na jich hriješné príčiny a bolastné následky, ale za každým privedme nazpät učedníka ku pramenu večnej pravdy božej.

Nektorí rozoznávajú pravdu svetskú a pravdu zjavenú, ale to je chybný rozdiel; lebo každá pravda je od Boha, este len i tá

počtárska pravda, že rovnaké k rovnakým pridáno, dajú rovnaké súčty, je pôvodne od Boha vstepená do mysle našej, a len vtedy rád má učedník počty, keď už túto božiu pravdu v nich poznal.

Iní zas delia pravdu na formálnu a materialnú, ale i tá formálna vždy sebou nesie materiu, a tak akúkoľvek pravdu povieme učedníkovi, každá mu k dobrému prospeje.

Odporúčame však hlavne pravdy zo slova božieho vstepovať mu za mladi, lebo len vtedy *dost hlboko* preniknú srdce a udržujú cit i rozum v hraniciach slušnosti a spravodlnosti: ostatné svetské pravdy ani za mladi neprenikajú dost hlboko a nezadržujú v čas pokušenia tak mocne, jako slovo božie — a krem toho v mnohých okolnostiach nevie dať rady žiadna múdrosť ľudská, — len jediné slovo božie. Preto malo by učenie náboženstvu za našich časov viac hodín venovano byť.

Ďalej poznamenať sluší, že i krásny hlas, i svaté slovo len v istej miere a za istý čas trvať má. — lebo jestli učedníkovi príliš mnoho a príliš dlho hovoríme, zunuje nás a nebude chápať. Preto má si učiteľ dobre hospodáriť so slovom, a kde netreba, tam nehovoriť.

Konečne forma toho slova môže byť *prednáška* alebo *náповeď* (diktando), o čom v spôsobovede.

Poznam 1. Mnohorečný učiteľ je jako nepozorná kuchárka, keď veľa soli dáva, presolí, alebo ako planý vtipkár, keď vtip do zbytočných slov zaobaluje, zkaží ho. Ale zase nech nebude skúpy na slová — lebo učedník chce mať rozvodnený pokrm a nie tvrdý.

Sám hlas nemá byť príliš silným, ohromujúcim, lebo zahlší a zatupí sluch učedníkom, práve tak ako príliš veľká teplota oslabí človeka a telo mlendravým učiní. Kto má takýto hromovitý hlas, nech si dobre s ním hospodári t. j. nech v istej dialke stojí a ztadiál hovorí k učedníkom, aby sa moc samého hlasu trochu umenšila, krem toho nech len za krátky čas prednáša, dokial ho nezunujú poslúchať, potom nech otázky predkladá a tak upevňuje pochopy.

Znali sme mnohých učiteľov, ktorí tichým hlasom, ale zánimavou prednáškou udržali pozornosť učedníkov, a zdarile vyučovali.

Konečne akýkoľvek hlas máš, užívaj ho rozumne a premýšľaj, ako sa príjemným a vážnym učiní a pri dostatočnej pilnosti a prisnosti bude sa ti uča dobre dariť.

Poznam 2. Zastavia sa nektorí na tom, že žiadame viac hodín pre náboženstvo, kdežto dnes všetci nekonnessionálni učitelia za chatrnú vec považujú, nútené vstepovanie biblických výpovedí do učedníka 6—10 ročného. Dva smery vzalo smýšľanie učiteľov, jedni všetko na reálne, iní na náboženské nauky zakladajú: *my každému jeho mieru vyznačajeme,*

teda reálnym naukám toľko, koľko treba, a náboženským tiež toľko, koľko treba. A tak my sme vzdialení od stranníckosti nemeckých spisovateľov, za ktorými obyčajne celá Európa na stránky sa delí, a jedni to, druhí ono vychvalujú. Pravda ale v prostriedku leží.

§ 102.

Slyšanie a poslušnosť ako prostriedok učebný.

Učedník má poslúchať a prijímať to, čo mu učiteľ povedal, a síce bez pochybovania; veriť má slovu učiteľovmu. Poslušnosť táto a dôvera v učiteľa pri malých deťoch a menších žiakoch býva prirodzenou; jestli kde chybuje, tam si ju sám učiteľ prekazil neopatrným obcovaním. Iní mu v tom síce tiež prekážať môžu, menovite rodičia, keďby pred učedníkom zle hovorili na učiteľa, alebo práve z neho posmech robili: ale dôveru tú celkom vykoreniť nemôžu, lebo každá nová pravda, ktorú mu učiteľ prednesie, obživí ju. A takéto rodičia len učedníkovi škodia udusovaním ducha v ňom, učiteľovi pak len mrzutosť pripravujú. Pri starších žiakoch až do 18. roku zostáva tiež táto dôvera tým mocnejšou, čím väčšiu vážnosť a pilnosť zachováva i požaduje učiteľ. Naproti tomu ľahkomyslný a lenivý učiteľ potratí vážnosť i dôveru, tak ako zahradník, ktorý pilne nepleje, neobrezuje a nekopáva zeliny, bude mať plno buriny a divých výrostkov. Pri dorastajúcej mládeži počne dôvera táto ustupovať, lebo vyvíňuje sa už *samostatná rozvaha*, ale i táto zachovávať má úctu k mienkam učiteľovým, lebo ako krásna ovocina musí na strome uzreť, tak aj veda a rozvaha učedníkom má doberať sily, krásy a veľby z myšlienok učiteľových.

Dôveru a slušnosť túto udržíme predne *vážnym a slušným zachádzaním* s učedníkom, podruhé *pilným a horlivým vyučovaním*, potreťie *prísnyim poriadkom*, tak že od neho neodstúpime, dokiaľ len možno; poštvrte *nútením učedníka k pozornosti a slušnému sa chovaniu*; popiatio *častým zkúmaním a rectovaním*.

Ťažkosť býva pri odbornej sústave, kde viac učiteľov v tej istej triede učí, a chybu jedného naprávať musia ostatní, v tom páde lepšie bude triednu sústavu uviesť, lebo tak snadnejšie dokázano bude, do ktorej triedy je ten, alebo onen učiteľ súci, a je-don rok slabého učenia menej škodí, nežli keď všetky roky oslabené byvajú.

Pozna. Otázka, či starší vyše 20 rokov mládenci a mužovia môžu so 14—18 ročnými spoločne do školy chodiť, riešená býva podľa tejto

dôvery v učiteľa, že áno, dotedy, dokedy učiteľ umie prísnu pilnosť a poslušnosť udržať, a tí starší opravdovú žižň po vedách v sebe cífa : ale ak náhle žižň táto prestane a žiadosti dospelé prevahu vzaly nad poslušnosťou, tam starších treba oddeliť od nezralých mladíkov, aby títo pred časom neboli do pukušenia uvedení.

Dobry krestan je vždycky poslušným slovu božímu a žižni po vedách, i pravdách, a v takejto poslušnosti a žižnivosti udržiať máme mládež cez celý beh školský. Jestli ale sám učiteľ tejto poslušnosti a žižne nemá, tak ju ani v učedníkoch zobudiť nemôže. Mládež pak vyžkúma už púhym zrakom všetky úmysly a tajné presvedčeni učiteľa a podľa tých ho posudzuje. A preto od učiteľa závisí škola. Do gymnásií prichádzajú žiaci z rozličných škôl, a skrze to roznašajú rozrozičné náhlady, menovite o náboženstve, ale to neškodí, keď len učiteľia svoje povinnosti prísne konajú, lebo pravda zostane pravdou i pred úpekcom pochyby, a skrze hádky medzi mládežou práve tí, čo uverili, utvrdení bývajú vo svojej viere, — neveriaci ale nebudú presvedčení, dokial jim Hospodin nepoše dar Ducha Svatého.

§ 103.

Ukazovanie a pozor, ako učebné prostriedky.

Druhý prostriedok učebný je *ukazovanie* predmetu učebného, aby na to učedník pozoroval. Učebné predmety sú buďto *názorné*, na pr. prírodopis, alebo *nápodobňovacie*, na pr. písma, alebo *čisto-myslné*, na pr. čisloveda, alebo *dejepisné*, alebo *citotvorné*, na pr. mravoveda. Prvé dva musia ukázané byť, aby jim učedník rozumel, a sám ich nápodobňoval, na pr. *ružu* musí dieťa samo vidieť v prírode, aby o nej jasny pochop malo, ale aj telocvičné pohyby musí na vlastné oči vidieť, ako sa dejú, a len potom samo ich nápodobňuje. Ostatné tri zdajú sa, akoby nepotrebovali ukazovania, ale aj pri nich potrebná je istá miera názornej známosti, lebo ináč chybí látka samému myšlieniu a číteniu, čo vidíme pri počtovede, kde často k pomenovavým číslam navrátiť sa musíme.

Ukazovanie je jedon z mohutnejších prostriedkov. Nektóri nahradzujú ho kreslením, maľovaním alebo opisovaním, čo je dobré k obnoveniu predstav, ale samú ukazovačku nikdy dokonale nahradit nemôže.

Toto je ten prirodzený prostriedok, ktorý od časov Komenškého vždy viac a viac sa rozširuje a nosí meno *názorného vyučovania* (Anschauungs-Unterricht, szemlélt tanítás).

Jemu odpovedá zo strany učedníka *pozor*, *cit* a *chápanie* a síce vyvinujú sa tak prirodzene, že učedník chtej nechtej, musí

pozorovať, cítiť a chápať. Duševeda nás učí, že každý človek je *zvedavý*, a síce čím mladší, tým zvedavejší. Jestli túto prirodzenú moc umie spravovať učiteľ, tak mu istotne budú učedníci pozorovať, — a za pozorovaním sám od seba vyvinie sa cíť a pochop. Tókaz toho máme: rozličné hry, žarty, divadlá, ktoré len na zvedovstí rozkvet nalezajú, za ktorými mladí, starí radi idú, len aby dač krásneho alebo nového videli. Pravda, že komedianti a pinpriaci obyčajne neužitočnými zovňútornými pletkami zabávajú obecnosť, a len na krátky čas vyvábia pozor jeho: učiteľ pak má veci svaté, pravdy duchovné, city vnútorné budiť, a pozor za dlhé roky na tých istých predmetoch udržiavať: ale predsa má si aspoň to naučenie vziať od komedianta, aby sa usiloval vec zánimavou urobiť, a čo môže, to aj v skutočnosti názorne predstavil učedníčkovi.

Dopúšťame, že pozornosť na čas zobudená, rychle hasne a žiadnou zovňútornosťou znovu vyvábif sa nedá. Ale k udržaniu pozornosti máme isté neklamné pravidlá, totiž opätovačku, rectovanie, a prísnu vytrvalú pracovitost. A preto len učiteľ je na príčine, keď mu žiaci nepozorujú.

K obnoveniu názoru výborne sa hodí: opisovanie, kreslenie, maľovanie a zvlášte opätovanie a rectovanie.

Pravidlá o ukazovaní podáme v spôsobovede, tu len pripomeneme, ktoré sú prístroje k ukazovaniu. Sem patrí:

1. Ukazovanie v samej prírode živých a nepremenných predmetov.
2. Sbiery kameňov, zelín, živočíchov.
3. Zemevidy, gule atď.
4. Zkúšky silovedné a lučebné.
5. Ukazovanie dejov na pr. písania, čítania, zpevu, telocviku atď.
6. Obrazy.
7. Predstavovanie dejov historických čili divadlo.
8. Školská zahrada.

Poznam. Starí hovorievali: ludendo discimus t. j. skrze hru sa učíme, — nie síce všetkým predmetom, ale aspoň nektorým. My hru odkazujeme do detinstva, od 6. roku pak odporúčame *prácu*. Ale príchod z detinstva do mládenectva je chlapčenský vek, a tam prácu treba príjemnou urobiť. Za pravidlo ale klademe, že pres celý život *zostáva zvedavým*, a tak vždy prijíma do ducha, a vždy je schopný k novým pochopom — až po tú dobu, kde sa navráti do detinstva podruhýraz. Ako teda kuchárka rozličným korením osladzuje a smačným robí jedlá, tak aj učenie máme ukazovaním osladzovať. Menovite v prírodných vedách, v písme, speve, telocviku — bez ukazovania nikdy nevštepíme jasný pochop učedníčkovi.

Ale ani bez *pozornosti nie*, a v tom záleží všeliké umenie učiteľské, keď umie pozornosť za dlhší čas udržať. Telesný trest tam málo — alebo práve nič nepomôže: ovšem ale učenie do taktu, samorostlá reynivosť, bystré oko učiteľovo, a príjemné ukazovanie, a za ním hneď napodobňovanie, a síce všetkých do radu.

Známost a umenie ukazovaním a napodobňovaním do srdca vstepené samo tvorí nové city a nové pochopy, tak ako krev sama v ukrytosti ukladá rozličné svaly, kosti, špičky a žily. Čím vážnejšie, krajšie a šlechtnejšie bolo ukazovanie, tým krajšie a šlechtnejšie budú aj city a pochopy, ktoré sa z toho tvoria. A preto krásny má byť učiteľ v každom pohybu, v každom posuňku svojom. —

§ 104.

Rozumovanie zo strany učiteľa a rozumenie zo strany učedníka.

Tretí prostriedok učebný je *rozumovanie* zo strany učiteľa, t. j. rozjímanie o predmete, aký by bol, čo na ňom krásneho, užitočného, aký jeho pôvod, vývoj, trvanie, koniec, aký cieľ atď. Podobá sa to slnečnému svetlu, ktoré i zohrieva, i osvecuje a skrze to pretvoruje štavy v zelene, tak že dodáva jim farby, krásy, sladkosti a zralosti. Rozumovanie neprináša nové predmety, ale z daných a známych predmetov vyvádza nové pravdy — a tu je *sokratický spôsob na svojom mieste*.

Zo strany učedníka odpovedá *rozumenie a duchovné videnie* t. j. vedenie. Učedník totiž povzbudený slovami učiteľovými, rozjíma tiež, a tvorí v sebe nové pravdy, nové pochopy, a skrze to usporaduje svoje známosti, a vidí jich spojitost, vidí ciele a prostriedky, vidí, že to tak *musí* byť a vie, čo kedy má nasledovať, — a toto je ten vysoký stupeň duchovnej vedomosti, na ktorý chceme povzniesť učedníka. — Rozumieme teda len to, čoho nutnosť vidíme, a z toho vyplíva *veda*. Naproti tomu, čoho nutnosť nevidíme, a že to tak musí byť, nenahliadame, to ešte neprešlo do našej vedy, a tak to je len prázdno slovo pre nás. Nutnosť tá založená je na dôvodoch, a dôkazoch, a tak mohli by sme povedať, kto dôvody a dôkazy svojej pravdy nezná, ten nezná ani samú pravdu, t. j. ten nerozumie. Ale pri malých detach o dôvodoch a dôkazoch ešte hovoriť nemôžeme, lebo ony zväčša len *na slovo učiteľovo veria*, a teprv pozdejšie hľadajú dôvody a dôkazy, ale rozum sa jim od prvopočiatku vyvinuje, a čoho dôkazy dať nevedia, *to cítia*, že tak musí byť. Kde tento cit, túto vieru od koreňa vyhubíme, tak že chlapec ničomu

neverí, na čo dôkazy nemá, tam počína sa *ničomnosť* (nihilizmus), z čoho obyčajne nasleduje *podlosť* a *nemravnosť*. A preto nežiadajme dôkazy pred časom.

My síce často nazdáme sa, že naším slovám učedník nerozumel, ale to nás nech nemýli v práci: však príjde čas, kde jeho rozum dozraje a vedomie sa vyjasní. Nektory učedník na každú vec hovorí, že rozumie, a keď mu ju kážeme predniesť, táre dve na tri, a to je znak, že nám nerozumel. Nektory zas všetko rýchle chápe, a rýchle zapomína, a o takého sa obávať musíme, že buďto zpyšneje, a tak zostane vo svojom vývoju; alebo sa prepruží a oslabne.

Preto ako slnce z jara, keď sa zeliny zo semena klujú, menej hreje, nežli v lete, keď ovocie vyvinujú, a v jaseň zas menej, keď už doziera ovocina: tak aj s rozumovaním pri malých žiakoch len na krátko sa bavíť, pri dorastajúcej mládeži, ale na to hlavniu váhu klásť máme, na konci ale výučby, zas umenšiť musíme rozumovanie naše, aby oni sami tým samostatnejšie rozumovať mohli.

Tolko o tomto prostriedku: o spôsobe sokratickom na svojom mieste.

Poznam. Tento prostriedok ja držím za najdôležitejší. Dôležité a nevyhnutné sú síce aj ostatné, ale bez tohoto nemá učba žiadaného výsledku. Lebo ako k zrastu zeliny potrebná je i zem, i vlaha, rozličná prst, teplota, i hromovina atď., ale bez slnečného svetla nedozreje ovocina: tak aj pri duchovnom zrastu potrebné sú aj iné prostriedky, ale bez rozumovania rozumieť nebude učedník. — O samotn spôsobe, ako tento prostriedok užívať, musí sám učiteľ rozjímať, a sám sa pravej miery dovtípiť.

Palmer ho porovnáva s vnútorným trovením pokrmov a premieňaním na krv, a v tom má úplnú pravdu.

§ 105.

Zkúmanie, zkušanie a odpoveď ako prostriedok.

Aby sme sa presvedčili, či nám učedník rozumel, musíme ho *zkúmať* a *zkusovať*. Zkúame tak, že pozorujeme, ako si učedník počína, čo hovorí, ako smýšľa, k čomu náklonnosť má, a tak celý jeho život nám slúži za dôkaz toho, ako sa nauka naša v ňom ujala a jaké ovocie slubuje. Zkusujeme tak, že predložíme otázku, na ktorú má učedník *odpovedať*. Odpoveď môže byť dvojaká, alebo ústna, alebo písobná. Ústna je zase dvojaká, alebo *rectovanie* čili za nami hovorenie, alebo *samotvorná* odpoveď.

Už malé dietky obyčaj majú, nektoré slovo alebo vetu mnoho razy hovoriť; ony *teda na hlas myslia*, t. j. čo myslia, to na hlas povedajú, a to je celkom prirodzený zvyk. Ba aj dospelí ľudia, menovite tí, ktorí sa neumejú pretvarovať, *na hlas myslievajú*. Toto hlasité myslenie užívame pri učení za prostriedok, tak že my jim napred hovoríme, a oni za nami hovoria. Týmto prostriedkom učíme malé dietky vinšu na Nový rok, alebo mravným výpovediam; áno celé pesničky a biblické histórie týmto spôsobom do pamäti vstěpovali dietkam už dávno pred Pestalozim. Ale slávny muž tento uviedol *záhovor* (Nachsprechen) ako zvláštny učebný prostriedok, a od tých časov venovali mu učítelia väčšiu pozornosť. V detincoch je on jediným prostriedkom, dačo nazpamäť naučiť; tak tiež pri speve. Pri 6—10 ročných dietkach slúži k zachovaniu mien, letoctu, a pravidiel; menovite ale pri ráfaní je nevyhnutne potrebným, aby dieťa nahlas ráfalo, a to, čo na table píše, aj ústama hovorilo, — ináče nikdy z neho istý ráfač nebude. —

Rectovanie toho, čo sa z knihy naučilo, patrí medzi úlohy.

Samotvorná odpoveď podáva jeho vnútorné rozumenie, a otvára nám bránu do jeho srdca, aby sme videli, čo je tam. Obyčajne aká otázka, taká odpoveď, t. j. na akú strunu udreme, taká nám zahučí. Preto medzi najťažšie prostriedky prináleží *otázka*, a veľmi málo dobrých tázateľov nalezáme. Sokrates bol vtipný tázateľ (katecheta), a preto jemu ku cti nazvali tento prostriedok Sokratickým. Sokrates však mal 17—18 ročných mladíkov pred sebou, ktorí mnoho zkušenosti donesli; a tak mali z čoho odpovedať: my obyčajne máme 6—12 ročné dietky, ktoré ešte málo zkušenosti majú, a preto nemôžeme od nich to žiadať, čo Sokrates vyvábil od svojich. Ale tie predmety, ktoré dieťa buďto z názoru, alebo z rozprávky pozná, môžeme otázkami veľmi dobre užiť k rozšíreniu jeho známostí. Otázka má byť: jednoduchá, krátka, zreteľná, určitá, aby na ňu len jedna odpoveď nasledovať mohla, ale zas nie tak preplnená, žeby dieťa len áno, alebo nie odpovedať malo. —

Keď je odpoveď chybná, upozorníme učedníka inou otázkou na chybu, a privedieme ho, že sám svoju chybu napraví.

Nektorý učedník vyhovára sa, že on rozumie, ale že slovo nemôže hneď najst. Ale to je lož, ktorá ukrýva lenivosť a nepozornosť, lebo čo rozumieme, na to hneď aj slovo máme.

Nektorí učedníci obyčaj majú, *čím skorej odpovedať*, — čo aj hlúpu odpoveď, — ale i to je chyba. Dobrý žiak najprú si dobre pomyslí, a potom dobrú odpoveď dá.

Ešte poznamenať služí, že k dobrému zkušaniu tri veci sú nevyhnutne potrebné: 1) aby učiteľ sám dobre rozumel tomu predmetu, z ktorého zkušovať chce; 2) aby odúševnený bol za ten predmet, a tak svojho ducha dýchal do učedníka; 3) aby si zvolil dobrý spôsob.

§ 106.

Rozkaz a samouka, ako prostriedky.

Už Aristoteles povedal, že *učedník má veriť svojmu učiteľovi*. A vskutku prirodzená *zvedavosť* detinská obráti sa na *očakávanie*, s ktorým sa učedník bliži k svojmu učiteľovi, aby nevidané, neslýchané pravdy od neho slyšel. Toto *očakávanie* premení sa na *dôveru*, ktorou i také veci za pravé prijíma, ktorým úplne nerozumie.

Túto *dôveru*, to *očakávanie*, tú *zvedavosť* má učiteľ obrátiť k samému učeníu, a síce *zvedavosť* tak, že vždy dačo nového, krásneho a príjemného prednese, *očakávanie* tak, že vždy prihotovený prijde a každá zkuška sa mu podarí; *dôveru* tak, že vždy len tak vyučuje, aby to samému učedníkovi k dobrému smerovalo.

Podobá sa to dobrému kuchárovi, ktorý vždy hotové, zdravé a smačné jedlá svojim hosťom predkladá.

Túto hotovosť označujeme slovom *kázať, rozkázat, a rozkaz* je veľmi dôležitý, ale aj veľmi háklivý prostriedok učebný, tak ako soľ v jedle. Nedosoliš, je nechutné; presoliš, nedá sa jest.

Aby sme v ňom mieru zachovať mohli, vezmeme si na pomoc *úctu a lásku* k učedníkovi. Z jednej strany *úcta* zmierni našu panovitosť, takže nikdy takým hlasom a takú vec nerozkážeme, čoby cit učedníkov urazilo; z druhej strany *láska* dodá nám trpezlivosti tam, kdeby učedník dost rýchle nechápal.

Sám *rozkaz* vzťahuje sa pri 6—12 ročných učedníkoch na také predmety, ktoré oni posúdiť nemôžu, na pr: čo je slušné, čo je mravné, čo je dovoľeno, čo zakázano, — a pri takýchto predmetoch nestojí nič *heuristika*, tam je zreteľný rozkaz na svojom mieste. Naproti tomu, či je snah biely, ľad tvrdý a tým podobné veci, — to nech zkuša sám; tam rozkaz je nepotrebný.

Pri 12—16 ročných učedníkoch premení sa rozkaz na *úlohu* t. j. uložíme, naložíme učedníkovi, aby sam pracoval a presvedčil sa o pravdivosti samej veci, čomu odpovedá *samouka*.

Konečne pri 16—20 ročných rozkaz premení sa na *dobrá radu*, ktorou ich na *cestě samouky* bez toho spravujeme, žeby oni našu správu cítili. —

Kde je *rozkaz chybný*, tam je výsledok učenia tiež chybný, a síce jestli je *rozkaz slabý*, slabne i pilnosť učedníkova a z toho nasleduje lenivosť, zaoberanie sa s pobočnými vecmi, alebo konečná darobnosť a ničomnosť. Jestli je *rozkaz priostrý* tam dôvera scvrkne na bázeň, často na otrockú myseľ, alebo pri silných a vtipných šuhajcoch, na neposlušnosť, vzdorovitost a zlomyslnosť. Odporúčame teda *strednú cestu*. Ale zo zkušnosti známe, že rezký a strmý učiteľ pri chlapcoch zdarilejšie pôsobí, nežli zpozdíly a chúlostívy.

Poznam. Rozkaz ako učebný prostriedok v žiadnom spisovateľovi nenaležám, a predca je on tak významný, že bez neho ničomu naučiť nemožno. Však pri každom učení kážeme učedníkovi dačo robiť, aspoň pozreť na predmet ukázaný, alebo probovať to, čo sme my hovorili, zas hovoriť: pri školských dietskach práve len rozkazom udržujeme pozornosť, pilnosť, spravujeme pohyby ruky pri písaní, pohyby hrdla pri zpievaní, pohyby oka pri čítaní, rečnení atď.

Prísne rozkazovanie v škole preto neškodí tak veľmi, že za krátko trvá, lebo po škole má učedník svobodu, kde mu nikto nerozkazuje. Ale keď nepochádza z otcovskej lásky, veru nenaplní žiaka synovskou dôverou. A tak chvála síce *kaprálskych učiteľov*, ale my chválime len kresťanských, a to s telom i s dušou kresťanských učiteľov.

Samouka jako učebný prostriedok rozpadá sa na štyri oddiely: na čítanie, spisovanie, domácu prípravu a samostatné zkúmanie.

a) *Čítanie* užitočných a veku primeraných knih je dobrý prostriedok, ktorým sa učedník sám vzdeláva. Kniha a písmo je len skrehnutá reč, ale je predca reč, ktorá v tichosti vnika do duše čitateľovej. Malé deti a obecný pracovitý ľud radšej *slyší*, nežli *číta*: ale užitočná je vec, keď aj sám umie čítať z knihy, preto hneď od 10. roku máme priučať dieťa, aby samo pre seba čítalo z knihy. Na otázku, aké knihy mu dať čítať, odpovedáme, obrázkové historie biblické, cirkevný dejepis, vlastenský dejepis a dobré knižky pre mládež, ako je *Zörnická*, *Robinson Krusoe* atď. Pozdejšie dajme mu písmo sväté v celosti čítať.

b) Aby čítanie nebolo púhou zábavou, ale prácou, kážme mu prečítané kusy z hlavy na papier napísať, alebo jeho vlastné zkušnosti a myšlienky napísať, skrze to odvykne od ľahkomyslnosti a privykne k poriadnej prísnosti. Sem patria rozličné úlohy, preklady, prepisy, odpisy atď.

c) *Domáca príprava* na budúcu lekcii je nič iného, jako čítanie vyznačeného spisu, — a dá sa s prospechom upotrebiť len pri starších žiakoch, i to len z rečí, zvlášte cudzých, — lebo z dejepisu domáca príprava odníme všetku novost samému predmetu, pri takých ale predmetoch, ktoré bez učiteľovej prednášky rozumeť nemôžno, znamenala by darobnú prácu. Aj na vek pozorovať treba, lebo pre malé dietky domáca príprava nemá smyslu, ovšem ale počnúc od 12. roku je dobrým

prostriedkom k samouke priúčať, a v 16—18. roku má už v plnej miere kvitnúť. V pospolitých školách teda nemá miesta: ovšem ale na gymnasiách, reálkach a hospodárskych ústavoch; na akademiách pak má byť jeden z hlavných prostriedkov.

d) *Samostatné zkusanie* padá už do samostatnosti, a tak sem nepatrí. Keby sme ale chceli ho pri 14—18. ročných upotrebiť, tedy musíme jim taký predmet vyznačiť, ktorý názorne zkusieť môžu, na pr. poslať ich k istému remeselníkovi, aby spôsob jeho práce videli a opisali.

§ 107.

Doučanie a opätovanie ako učebné prostriedky.

Ako na tvrdom mramori nevreže sa jedným rypom písmena, ale častejšie rýpať musíme, aby dost hlboko vniklo: dlátko: tak aj tvrdá a silná myseľ detinská nezachová si hneď na prvý raz dokonále a podrobne každú predstavu, a preto častejšie to isté vysvetlovať, a pripomínať musíme. Máme síce i ľahkochápavé hlavy, ktoré na prvý pohľad všetko pochopia: ale aj rýchlo zabudnú, tak že sa podobajú písmu na piesku pisanému, ktoré od prvého vetra zaviato a zmazano býva. Preto nevyhnutne potrebná je opätovačka pre každého učedníka.

Táto opätovačka je dvojaká podľa toho, či učiteľ a či učedník viac pôsobí. Keď učiteľ viac pôsobí, to nazývame *doučka*, že totiž douča, doplňuje a dokrašľuje to, čo už učedník pochopil, a v tom ohľade podobá sa murárovi, ktorý už pevný múr vakuje, rajbe, hladí, bieli a okrašľuje. Jestli učedník väčšiu činnosť vyvinie, to menujeme *opätovačkou*, proti ktorej tak mnozí horlia a za škodnú ju vyhlasujú.

O *doučke* poznamenávame, že podľa dušeslovných zákonov predstáva tým je mocnejšia a živšia, čím ju viac razy a z viacej strán poznáme, a preto doučka je nevyhnutne potrebnou, a dobrý učiteľ ju vždy na zreteli má, a pri každej príležitosti, kdeby zbadal dajakú chybu, hneď ju napraviť, a dotedy neprestane naprávať, kým učedník dostatočnú sbehlosť a krásu v tej veci si nadobudne. Pri cibrivých predmetoch, ako je písanie, kreslenie, čítanie, zníonenie (klavírovanie), spievanie, telocvik, a ráťanie, doučku každý za potrebnú držíme: ale práve tak potrebná je i v prírodopise, zeme-pise, dejepise, zvlášte pak rečiach a mravovede, kde len pozdejšie vyvinujú sa pochopy, a tak trpelivosti treba učiteľovi.

O *opätovačke* dokladáme, že sa podobá prežúvaniu a že je pre samého učedníka nevyhnutne potrebnou, lebo čím sa častejšie ktorá predstava opätuje, tým je mocnejšou a príjemnejšou, však aj cestu lepšie známe, po ktorej často chodíme. Preto múdre povedali starí: opätovačka je matkou učenia (*repetitio est mater studiorum*), dvakrát opätované sa páči, desaťkrát opätované sa páčiť bude i budúce (*bis repetita placent, decies repetita placebunt*). Ale potrebná je opätovačka i *pre ustálenie mravného rázu*, lebo kto lieta z predstavy na predstavu, a nevracia sa k predošlým, aby ich do prísneho poriadku uviedol, ten bude ľahkomyslným i v mravnosti, behajúcim od žiadosti do žiadosti, a na pokánie neoddá sa nikdy. — Konečne mnohé predmety sú také, že si ich nemožno ináče osvojiť, len *mechanickým z pamäti učením*, ako na pr. krát, letočet, mená, výpovede písma svätého atď.

Chybná opätovačka býva tam, kde sa iné prostriedky zanedbávajú, a len proti takejto ozývajú sa hlasy múdrych, — vlastne žiadajú harmoniu v učení a harmonické spolupôsobenie všetkých prostriedkov. Taká opätovačka, čili mechanické z pamäti učenie sa zanedbávaním rozumu, rozvahy a rozsudku podobá sa nemoci „premien“ (anglická nemoc), kde kosti slabnú, mozog mizne a celé telo chradne, ačkoľvek dieťa mnoho žere. Tam nežiadame, aby nič nejedlo, ale aby tolko jedlo, kolko na krev a štavu premeniť vládze, aby z toho celé telo potravu a posilu malo.

§ 108.

Presvedčovanie a viera ako prostriedok učebný.

Ako v človeku srdce a mozog spájajú všetky životné sily: tak aj v učení má byť istý *stredok*, okolo ktorého všetky nauky a známosti sa krystalizujú, aby jedon krásny, duchovný celok tvorily. Za takýto stredok sme my vyhlásili *kresťanskú dobrotu*. K tejto добрote konečný prostriedok je *viera* t. j. dobrovoľné vírenie, spechanie k dobrému, čili dobrovoľné konanie dobrého, a k takejto viere potrebné je *čisté srdce* a *mravné presvedčenie*, a tak *presvedčovanie* čili k mravnosti a добрote vedenie patrí medzi učebné prostriedky.

Nemci to nazývajú *Concentration* čili sústredenie učebných predmetov. A hádka medzi nimi trvá, čo má byť strediskom toho vyučovania, alebo ináče, na čo majú najväčšiu váhu klásť? Za

starých čias najväčšiu váhu kladli na krásny sloh latinský. Veľký Napoleon na známosť vojanských predmetov, dnes jedni kladú na známosť náboženstva, alebo mravovedy, iní na známosť prírody alebo remesiel atd., a podľa toho usporiadané sú rozličné školy.

Ale nad všetkými stojí *dobrota kresťanská*, lebo všetci máme byť dobrými, a preto vo všetkých ona má byť strediskom.

Krem tohoto všeobecného spojidla má každý človek svoje *zvláštne povolanie*, a ohľadom na toto musia byť pre každý stav osobitné strediská, čo nazývame *prípravou pre život*; podľa toho Senekovho: „nie pre školu, ale pre život učiť sa máme.“ *) Avšak pod slovom „život“ nemáme rozumieť len jedenie a pitie, a sberanie majetku časného, lebo takby sme sa práve od dobroty kresťanskej oddialili. Preto máme učedníka tak pripravovať pre život, aby v každom úmyslu a skutku svojom konal podľa tej pravdy, ktorú poznal, t. j. aby bol šlechetný a spravodlivý človek.

O tomto presvedčení hovorili sme už na str. 55. Učbovedy o príprave učedníka, teraz ešte doložíme to, že túto šlechetnomyslnosť netreba násilne pchať do učedníka a pri každom predmete o nej hovoriť, lebo takby sme ju práve zhnusili mladej myslí, ako to obyčaj majú ti, čo pri každom predmete na mravnosť reflektujú. Za pravidlo nech slúži: čím mladší je učedník, tým menej moralizovať, t. j. z každého predmetu mravné následky odťahovať. Nahajme tak číslovedu byť číslovedou, prírodopis prírodopisom, mluvnicu mluvnicom, náboženstvo náboženstvom, prísnu pak mravnosť udržíme prísny rozkazom a dobrým príkladom, tak sa každé samo v sebe sústrední, a zo všetkých jeden stred sa utvorí, totiž šlechetná dobrota kresťanská.

§ 109.

Zobudenie chuti k učeniu pri malých deťoch, ako zvláštny prostriedok.

Ťažká vec je, malé 7—8 ročné deti priviesť k tomu, aby *sami* učili sa nazpamäť. Nektóre dieťa je tak tvrdé a zanovité, že všetkých 7 prostriedkov nezobudia v ňom chuť k učeniu na z pamäť. Ono bude pekne písať, bude rozumieť, čo sa prednášalo, bude vtípne súdiť, ale reprodukovat, odpovedať nechce preto, že

*) Non scholae, sed vitae discendum est.

něnavyklo slová tak opätovať, ako mu povedané boli. Z neho môže vyrastnúť užitočný človek v jednom alebo druhom odbore: ale môže aj zlomyslným a dobrému odporným sa stáť, práve preto, že mu jedna moc duševná: pamäť a výrečnosť chybujú. Pre učiteľa ale je takýto učedník vždy trápením, lebo hatí chuť a pilnosť iným, prerušuje harmoniu poslušnosti v každej hodine, keď hovorí, že nevie, a krem toho rodičia mrzia sa na učiteľa, že jim decku nedodal chuti k učeniu. Proti takému žiakovi odporúčame nasledujúci liek, ako učebný prostriedok, a síce predne obecný, potom zvláštny.

1. Dietky 8-ročné, keď sa počínajú prvý raz nazpamäť učiť, majú k tomu náležite pripravené byť takto: vezmi úlohu jich silám primeranú, na pr. biblickú historiú o stvorení sveta, asi toto: „Na počiatku stvoril Bôh nebo a zem, zem ale bola nesličná a Duch Boží vznášal sa nad vodami. I reknul Bôh: buď svetlo! a bolo svetlo, den prvý.“ Pri tom každé dieťa musí mať v rukách pred sebou tlačené biblické histórie, všetci jednaké, aby všetci v chóre čítať mohli. Učiteľ rozkáže, aby všetci hore vstali, lebo po stojačky lepšie pozorujú, a každý aby hľadel do knižky. Najprú učiteľ prečíta vyznačenú úlohu primeraným hlasom, potom dá povolne chórom čítať, tak aby syllabu od syllaby dobre bolo rozoznať. Potom vyvolá jedného vtipného aby sám čítal, potom zas chórom všetci čítajú, a potom po jednom vyvoláva hneď toho, hneď onoho, — nie rad radom, ale koho za dobré uzná učiteľ, nektorého i dva, triraz, zvlášte nepozorníkov, — az jeden každý čítal. Potom káže zavreť knihy, a stojmo poslúchať. Aj učiteľ zavre svoju knižku, a nazpamäť krásnym hlasom hovorí prečítanú úlohu, a síce i tri, i štyri razy, potom vyvolá nektorého vtipného, aby hovoril nazpamäť, po ňom ešte raz sám učiteľ z pamäti hovorí, a s tým dokončená je príprava. Káže knižky odložiť, a rozkáže, aby sa to na budúcu príležitosť všetci na z pamäť naučili. Oni to už všetci vedia na z pamäť, ale sa predsa budú preučať, a tak k samočinosti krok urobia. Na príjducu príležitosť nech počne od najlepšieho zkušovať, a všetci rad radom nech z pamäti odpovedajú. To ujme síce mnoho času, ale utvrdí každého v tom presvedčení, že i on zádosť učinil svojej povinnosti, a že i on to môže vykonať, čo iní. A táto dôvera v svoje síly prejde pozdejšie do chuti k učeniu. Jestliby daktory nebol pripravený, skrze pozorovanie na odpovede tých, čo pred ním hovorili, dokonále sa doučiť. — Takto nech pokračuje celý rok, pozdejšie môžu byť úlohy dlhšie, preči-

ovanie chórom a po jednotlivých kratšie, — ale *aby všetci všetko pri každej príležitosti* odpovedali, to je nevyhnutne potrebné a síce cez celý čas učebný. — Tento prostriedok má ešte nikdy a pri žiadnom učedníkovi nezklamal.

2. Pri starších učedníkoch 10—12 ročných, jestli dostane učiteľ takého zanovitého nechutníka, nech dá aspoň jemu prečítať verejne každú úlohu, a každý deň nech ho zkušuje. Toto je vlastne liečenie duchovnej nechuti, a opiera sa len na nektoré z uvedených prostriedkov — ale ako *zvláštna opatrnosť* odporúčať sa musí učiteľovi. On pritom *obmaní* a prelští učedníka, t. j. zlost jeho neláme násilím, ale pekným spôsobom vyvábi z neho chuť k učeniu. A to je i pekná, i dobrá vec.

§. 110.

Verejná škola ako prostriedok učebný.

Či verejné spoločné, a či súkromné vyučovanie odporúčať, o tom trvala dlho hádka medzi učbopisci, až konečne rozhodnuto za *verejné spoločné vyučovanie*. Dôvody za to sú: samorostlá revnivnosť (vide str. 38), privykanie k poriadku a poslušnosti (vide str. 13) a lacnota výučby ohľadom na jednotlivého rodiča. Ale zas nová hádka vznikla o tom, *kto má právo nad verejnými školami, či obec, či cirkev?* A táto hádka podnes trvá. My právo toto pririekame cirkvi z nasledujúcich dôvodov:

1. Najväčšie právo k nedospelému dieťaťu má rodič, väčšie nežli obec, a ktorá kolvek spoločnosť, — a síce nie len k jeho telesnej, ale i duchovnej výchove, lebo jemu ho pán Bôh požehnal, od neho bude za výchovu počet brat, — rodičovo meno nosí dieťa a rodičovú pamiatku má prenášať do budúcnosti. Rodič teda má právo určiť smer výučby a smýšľania svojmu dieťaťu, a tento smer dáva on *skrze tú cirkev*, ku ktorej náleží. Jestli sa mu učenie cirkve nepáči, nech vystúpi z nej a nech ide do takej cirkve, ktorá jeho presvedčeniu zodpovedá, aby tak mal úplnú voľnosť a svobodu svedomia. Dokiaľ ale zotráva v jednej cirkvi, ktorá má svoje určité vyslovené vyznanie, dotedy uznáva toto vyznanie za svoje, a povinný je to isté i svojmu dieťaťu do srdca vštepovať.

2. Po rodičovi *najväčšie právo k sebe samému má učedník*, lebo on je osoba. Toto osobné právo uznáva i obec, keď dovoľuje

dospelému človeku v obecných záležitostiach hlasovať, spolky zakládať, spôsob výživy si vyberať, vierovyznania meniť a podľa svojho presvedčenia v medziach obecných zákonov volne sa pohybovať. Na otázku, kedy sa počína dospelosť? odpovedáme: v nektorých veciach už v 10, v iných len v 15, v iných len v 24 roku, práve tak akoby sme sa pýtali „kedy je vyvinutý strom?“ odpovieme: kvet sa vyvinie hneď na jar, list na konci jara, ovocie len v jaseň, a drevo len v zime. Tak aj pri deťoch *zvedavosť* vyvinie sa do 6 roku v najväčšej miere, *nápodobnosť* do 10, *chápacosť* a *rozmysel* do 14, *um*, *pamäť*, *fantázia*, *cit práva osobného* a *cit slušnosti* do 18, *rozsúdok* do 24, *rozhada* do 30 roku. Z týchto rozličných dôb vychytila obec rok 24 a určila ho za *vek dospelosti pre majetok*, že totiž vtedy už má mať rozsúdok vyvinutý a s majetkom umieť zachádzať, a preto mu dáva právo nakladať so svojim majetkom ako chce. Jestli by ale obec chcela i na *zvedavosť*, *chápacosť*, *um*, *pamäť* a iné moci duševné osobitné veki dospelostného zákona vysloviť, prišla by do takého zmatku, že by z toho i pre jednotlivých i pre obec len škoda nasledovala. A preto radíme obci, nemiešať sa do svedomia mladého človeka, nech sa on vyvinuje podľa svojich mocí, a nie podľa obecného rozkazu. Všetci sú i také city, ktoré ani najvtipnejší učiteľia zobudiť neznajú, a považujeme ich za zvláštny dar boží, na pr. pokanie, horlenie za krásu, pravdu a spravodnosť atď. Akýže na tieto vynese pozitívny zákon? Obecný zákon môže napomáhať rozvoj duševných mocí, môže im aj prekážky klást, ale nikdy nebude vstave zničiť *osobné právo* a snahu už v malom dieťati, toto právo do skutočnosti uviesť.

Jestli toto osobné právo uznáme, tak právo nad obecným vyučovaním pripadne cirkvi, lebo cirkev už rodiča opatrovala duchovne a skrze rodiča vstiepovala svoje nauky a zvyky už do malého dieťaťa, a teraz *samo dieťa dobrovolne* sa oddá cirkvi, lebo prijme jej vyznanie a podľa neho život spravuje. Jestli sa mu ale iné vyznanie páči, nech odíde inam a tam nech s tými obcuje, ktorí rovnak s ním veria, číta, smýšľajú, — t. j. nech oddá sa takej cirkvi, ktorú si sám vyvolí.

3. *Cirkev prijala povolanie učiť a krstiť*, ona má slova a svätosti: obec pak má *meč a nútivú moc*. Vyučovanie nemá s mečom ani s nútím nič spoločného, tam len vábime slovom a obživujeme duchom, aby duch v dieťati samovolne rosnul k dobrému. Jestli kde cirkev zamenila úlohu svoju a miesto slova božieho vzala meč do ruky, vtedy tak chybila, ako tá obec, ktorá meč odložila a ide

vyučovať do škôl, lebo dokiaľ ona dochová novú lepšiu mládež, dotedy jej dospelí obyvatelia do koreňa vyvráta a zničia samú obec. Organismus společenstva ľudského žiada, aby každý úd poznal svoje povinnosti a tak tvoril zdravý, silný celok t. j. spoločnosť. Obec je jedon úd, cirkev je druhý úd.

A ponevadž cirkev je len podriadeným údom obci, preto nemôže svoju úlohu preniesť na obec, lebo toby tolko znamenalo, ako keby sme oči zaviazali človeku a rekli nech celé telo hladí. Ovšem i takáto slepá baba bude hapkať a makat, ale so svojou škodou a často s úrazom.

Ale obec ani nemôže prejať jej úlohu, lebo tak by sa musela na cirkev premeniť, to jest musela by *obecné náboženstvo* vysloviť, a tak by prestala byť obcou.

Ako v stredoveku namáhala sa cirkev rímská do seba vliat moc svetskú: tak v najnovšom čase namáha sa moc svetská odňať cirkvi *právo učenia*. Ale to je marné namáhanie. Lebo vyučovanie je *tvrdá robota*, tvrdšia nad roľníctvo, nad baníctvo, nad remeslá, nad samo bojovanie, — tú tvrdú robotu *nájomníci* dobre nevykonajú, a bez náboženstva vykonať nemôžu, a tak konečne predca len cirkev bude musieť vyučovať.

Ovšem má obec právo dozerat na obecné školy a na výchovu a vyučbu svojho ľudu, a síce *právo dozorstva*, aby sa tam nič takého nevyučovalo, čo by bolo obci nebezpečné; ďalej *právo ochrany*, aby chránila vyučujúcich a vyučovaných pred akýmikoľvek urážkami; ďalej *právo opatery*, aby poskytovala prostriedky k vyučovaniu, odmeňovala zásluhy, nahradzovala nedostatky a ustanovovala minimum a maximum známosti obecných, každému občanovi potrebných.

Ale nemá právo, ako Spartáni, rodičom dietky odnímať a dať iného z nich tvoriť, nežli rodič chce; ani zo škôl kasárne robiť, ako Napoleon Veľký, ktorý len to natískal do škôl, čo myslel, že mu súcich vojakov nachová; — ani vôbec nemá právo miesať sa do rodičovských práv, ani do osobného svedomia samého dieťaťa, lebo ak to urobí, vezme učba chybný smer, ktorý musí do záhuby priviesť celú obec.

Z terajšej hádky o právo nad školami len to vysvitá, že výchova a školské vyučovanie veľmi hlboko siaha do organizmu obecného, a preto radno by bolo právo to a povinnosť tú orga-

nicky rozložiť a síce za základ položiť *rodinu*, aby každý otec, každá matka pečovala o výchovu a výučbu svojich dietok až po 6. rok. Od 6. roku nech prejme cirkev starosť o náboženské a vzdelavacie vyučovanie, obec ale o telocvik. Nad vyučovaním týmto negatívne dozorstvo nech má obec, a síce z dvojoho ohľadu, predne, aby nič obci škodného mladým občanom do srdca vstepovano nebolo, a po druhé, aby cirkev svojej povinnosti zadost učinila. Z tej príčiny plán vyučovania, učebné knihy a výsledok zkúšok krajinskej vrchnosti majú v známosť uvádzané byť. Čo sa ale methodiky dotýče, tam nech má učiteľ úplnú svobodu. — O školy hospodárske, remeselnícke, kupecké, vojenské, nech pečuje obec, ona nech ich stavia, spravuje a plán vyučovania predpisuje, lebo to do jej oboru prináleží; tak tiež university čili ústavy filozofické, právnické, lekárske, technické, banické atď. staváť a opatrovať má krajina s úplnou svobodou učenia: ale stredné školy čili gymnasia, a vyššie dievčenské ústavy, ponačváž vyučujú mládež v tom veku, kde sa svedomie k pokániu prebudzuje, a tak pre nábožnosť, čistotu srdca, dobrotu a pevný spravodlivý mravný ráz najlepšiu príležitosť podáva; tak tiež prípravne (praeparandie) pre učiteľov a kňazov jedine cirkev má vydržiať, ponačváž kto má právo k vierovyznaniu a vyučovaniu, má aj povinnosť pripravovať delníkov k tomu.

Konečne školy nedelné, opätovacie, školy pre dospelých, a volné prednášky pre obecnosť, ako tiež cestujúci učitelia majú byť celkom volné každému, teda i obec, i cirkev, i každý jednotliviec nech má právo k tomu, aby svoje známosťi a presvedčenie svetu sdelovať mohol. To by bola *svoboda učenia*. Cirkev dobre sriadená stará sa o všetkých svojich údov katechizovaním, kázaním a domácim apoštolovaním; obec nech sa o to stará svojim spôsobom; a jednotlivci najdú tiež spôsob, ako svoje náhľady rozširovať.

Ku svobode učebnej patrí i to, aby každý jednotliviec mal právo i elementárne a stredné školy, kde za dobré uzná, otvárať a vydržiať, s tým jediným obmedzením, aby stál pod dozorstvom vrchnosti i svetskej i cirkevnej; svetskej na to, aby dozerať mohla, či neučí nebezpečné nauky; cirkevnej preto, aby sa znalo k akému vyznaniu prináleží. Jestli takej cirkve nieto, ako by tá svobodná škola učila, nuž tak svetská vrchnosť má sama dozorstvo viesť.

Úloha jednotlivých škôl.

Cirkev kresťanská, aby došla k svojmu cieľu, totiž aby spoločenstvo ľudské premenila na *obcovanie svätých*, rozšírila vyučovanie na všetky vrstvy ľudu, a len jej pôsobeniu pripísať musíme, že dnes i ti, čo odopierajú cirkvi právo nad výchovou a výučbou mladých cirkevníkov, moc a budúcnosť obce hlavne od výučby ľudu očakávajú. Všetko to nám svedčí o tom, že slovo božie premáha svet a že kráľovstvo božie prichádza k nám. Keby obec nemala iných zámerov, krem blaha ľudu, tak ako cirkev nesmie mať iný zámer, krem spasenia duše: tak by i obec i cirkev pekne krásne, ač i rozličnými cestami, ten samý cieľ nepomáhali.

Ako je dnes rozkvitnutá výučba, tak že zahrňuje celé obyvateľstvo: podľa toho rozoznávame nasledujúce cviky: detinec, cvik*) elementárny, reálka, gymnasium a universita, z ktorých každý má zvláštnu úlohu.

I. *Detinec* čili záhala, zábava, opatrovňa pre malé dietky je vlastne len náhradou rodičovskej opatery, a len tam potrebnou, kde ani otec, ani mať, ani sestry a bratia alebo nechcú, alebo neumejú, alebo nevládu cez deň dozerat na dieťa. Menovite potrebný je taký detinec pre robotnícke dietky po fabrikách a pre meských obyvateľov, ktorí za výživou celý deň z domu odchádzat musia alebo v hospodách bez priestranného dvora a zahrady byvajú, aby dieťa zdravého povetria sa nadýchať a po dvore, po zahradu po

*) Za 20 rokov som rozmýšľal, akoby sme slovo „škola“ čisto slovensky vysloviť mohli. Podľa réckeho významu *schole* znamená záhala t. j. miesto kde po telesnom namáhaní odpočívajú. Ale v terajších školách nezahľajú, ba niekde až príliš mnoho pracujú. Na prvý pohľad vidíme, že to meno od koreňa *uk*, — z čoho aj *učil* pochádza, odvodiť máme. Slávny Kollár nazval to *učilište*, tak od ohňa *oknište*, od utekat *útočište*, — ale sa to obecenstvu nezдалo zo dvoch príčin, že je slovo prídlhé a pre tak mnohý užitok neohobné, po druhé preto, že už uchu slovenskému sa tá koncovka *lište* nepríhodnou zdá byť. — Po 20-ročnom rozmýšľaní prišiel som na tú myšlienku, že ponevadž už v šerej dávnovekosti černoškňazníci vyučovali, a tak vzdelaný národ, ako naši otcovia boli už za časov Cyrilla a Methoda, musel mať i svoje učebné ústavy, a tak musel mať aj domorodé meno na označenie takého ústavu. A v skutku hovorí náš ľud „vzal chlapca do cviku“ t. j. do učenia. Podľa toho *cvik* je len faktitív od *uk*, a zdá sa mi, že to isté označuje, čo récke slovo škola. Už poručena Bohu, ja ho v tejto knihe budem užívať, ctenému obecenstvu na dobrú vôľu naháňajúc, či ho prijme a či zavrhné. Aby pri tom dakto nemyslel na *dressúru*, pripomínam, že to reč naša nazýva *cibrením*, *cvik* pak znamená ústav, kde sa učí, nemecky „Lernanstalt a Lehr-Anstalt“, maďarsky „tanoda“.

vôli zabávať sa mohlo. Na dedinách a v malých mestečkách, a vôbec kde jesto priestoru dost na hry detinské — nepotrebné sú takéto ústavy a rozumný kresťan, nakoľko len môže, sám opatruje svoje dieťa až do 6. roku. Ale aby rozumel, musí sa tomu učiť, a čítať knihy o výchove, aspon o opatrovaní malých dietok. Lebo jestli mu známosť táto chybí, tak bude chybné opatrovať, a v tom páde nech dá svoje dieťa radšej do dobre sriadeného detinca.

Úlohou detinca je *skrze hru zobudiť v dieťati všetky smysly a chuť k pozorovaniu*, a vyzkúmať pri hre, *k čomu dieťa zvláštnu náchylnosť a schopnosť má*. Túto úlohu vyslovil Fr. Fröbel, a sporiadal rozličné hry detinské, o ktorých už dnes celé knihy sú napísané, tak že opatrný rodič má na dostač, z čoho sa poučiť o hrách detinských. Hračky Fröblove zakladajú sa na troch prvotných telesách: guli, valci a kocke, a z týchto mu složili aj pomník na hrobe v Middendorfe, kde pochovaný leží. V Gothe pak jesto jeho prípravna pre učiteľky, kde pannenky hotojú sa k stavu učiteľskému. Všetky tieto pannenky nosia na hrple malú kocku zo slonovej kosti, na ktorej na každej strane sú nasledujúce písmeny po jednej vyrezané: K, L, U, U, K, L., čo sa číta: kommet, lasst uns unsern Kindern leben, to je po slovensky: poďme, žime našim dietkam.

My Slováci nemáme ešte takejto prípravne pre učiteľky, a veru, jestli kde, u nás by bola potrebná, aby nábožné pannenky mali príležitosť naučiť sa, ako dietky vychovávať, ako vyučovať, a potom abo mohli úrad učiteľský zastávať.

2. *Elementárny cvik* pre dietky od 6—10 roku učí tým naukám a známosťami, ktoré sú pre všetkých potrebné. On nepripravuje len pre jedon stav, pre jedno povolanie, ale pre všetky stavy, pre všetky vrstvy spoločnosti. Ako základ múru drží celý múr i strop na sebe, tak aj známosť v elementárnom cviku nadobudnuté slúža každej budúcej vzdelanosti za podklad. Preto by sme ho nazvať mohli *základným cvikom*, ináče ho menujú *počiatočným*, že len počiatkom z každej známosťi vyučuje, alebo *obecným cvikom*, že je pre všetkých bez rozdielu stavu a povolania, a že bez neho ani jedon človek k *dobrote a mravnosti kresťanskej* prísť nemôže.

Základný cvik tento je veľmi dôležitý i pre obec, i pre cirkev, lebo v tomto veku možno ešte odučiť od zlého, a priučiť všemu dobrému, ale čo v tomto veku zakorení sa do srdca, to

nikdy nikto viac nevykorení, ani filozofia, ani starosť o výživu, ani žalár, ani vysoká hodnosť, — lebo koreň zlý vždy bude zlé ovocie donášať a dušu do pokušenia uvádzať. Jediné pokánie udusi ten zlý koreň, ale vykoreniť ho nemôže, a v pokušení zostaneme až do smrti. Ani sám tento základný cvik nevykorení docela zlé žiadosti, náklonnosti, pýchu, panovitosť a neposlušnosť k Bohu, ale jím odníme moc a proti ním vstúpi do srdca vieru, pokoru, seba zaprenie, skromnosť, pracovitosť a pokánie, takže o mnoho snadnejšie tomu dobrým byť, kto bol za mladi, menovito od 6—10 roku dobre cvičený, nežli tomu, ktorý v tomže veku bol alebo zanedbaný alebo zkazený.

Z toho nasleduje, že prvá a hlavná úloha základného cviku je *nábožnosť a poslušnosť*, a okolo tohoto strediska ako pomôcky stáť majú ostatné nauky a umenia. V detinci bola *hra*, tu je *práca* a privykanie k práci; tam bola myseľ obrátená na svet, tu ju počneme obracať na Boha; tam sme srdcu nahali po vôli, túto ho nútíme, aby sa poddálo vôli božej; tam bola svevola, túto je zákon a vôľa obecná. A ponevadž obec, ako svetská vrchnosť, nemôže náboženstvo predpisovať, z toho nasleduje, že základný cvik spravovaný byť má od cirkve, alebo aby sme hovorili podľa bežných výrazov: „ludocvik (Volksschule, népiskola) je podstatný ústav pre mravno-nábožné vzdelanie“ ako hovorí Palmer (str. 448), „všeliký mravno-náboženský život nektorého ľudu má svoj pravidelný a národný výraz v cirkvi, a tak ludocvik je s cirkvou nevyhnutne užším sväzkom spojený, nežli ktorékoľvek iné, k významnému povolaniu pripravujúce učebné ústavy.“

To dosvedčuje i dejepis, lebo prvá všeobecná túžba a potreba, celý ľud a všetku mládež vyučovať, vznikla len v cirkvi kresťanskej. Už bolo síce i v starom zákone prikázano celému ľudu čítať zákon Hospodinov, aj prvotní kresťania pilne vyučovali mládež, r. 800 po Kr. Karol Veľký naložil kňazstvu všetku mládež v materinskom jazyku vyučovať, ale sám ľud k tej presvedčenosti prišiel len skrze cirkevné pohyby menovite skrze husitismus, kde u prostred krutých bojov celý národ premenil sa na učiteľov, lebo každý rodič sám učil svoje deti čítať, písať a bibliu čítať. Z toho vyvinula sa po utíšení válok husitských domáca nábožnosť, ktorá najďalej udržala sa u Slovákov, a síce až do r. 1840, a tu i tam trvá až po dnes. Rodičia ráno i večer modlia sa s čeliadkou a spievajú nábožné piesne, v nedeľu pak prečíta otec evanjelium a z postilly kázeň, na hlas pred všetkými. Skrze takéto naslu-

chanie naučí sa dieťa mnoho, premnoho. Ale krem domácej nábožnosti vyučoval otec deti svoje i v čítaní a písaní, a keď jedno dieťa sa naučilo, ono potom vyučovalo mladších; otec ale dal jim do radu čítať bibliu, cirkevný dejepis a iné poučné knihy, a síce nahlas pred celou čeliadkou, aby všetci poslúchať mohli. Písmu síce sa len nektorí vyučili, ale predsa takmer v každom dome umel dakto písať. Z toho si vysvetlíme ten podivný zjav, že vzdor hrozných prenasledovaní, predsa sa utránilo asi polmiliona Slovákov pri cirkvi luteránskej, a že mravnosť a dobrotá naša prešla do porekadla na svete.

Od časov revolúcie francúzskej počala zkazenosť a nevera dorážať i ná ľud slovenský, a keď politickými náhľadmi zvedená intelligencia zanedbávať počala domácu nábožnosť, vtedy prestalo i domáce vyučovanie, a pomali vlúdila sa nevera do srdcí tých, ktorí sa pokladali za múdrych a vzdelaných, tak že následkom toho klesla mravná sila ľudu nášho, klesla vzdelanosť, klesla majetnosť a národná hrdosť, miesto nej pak rozšírila sa otrocká myseľ, predávanie svojho presvedčenia, opilstvo, hlúposť a chudoba.

Tí múdráci, čo svojou neverou nakázili ľud, sľubovali a sľubujú, že vychovávajú nových učiteľov, ktorí ľud vo svetských známostiach vycvičia, a tak pomôžu mu z hlúposti, opilstva a chudoby. Ale darmo čaká ľud už od 30 rokov, a darmo čakať bude, jestli sa sám neschytí zo svojej biedy a starostlivým vychovávaním a domácim vyučovaním svojich detí nepripraví lepší svet svojim potomkom. Pri tom dobrú službu konať budú aj verejní učitelia v základných cvikoch mládež vyučujúc, ale bez domácej svedomitej doučby pod tak krátkym časom, ako by bolo treba, nebudú môcť napraviť celý národ. Hovorím *celý národ*, lebo jednotlivých mužov, jednotlivé ženy, jednotlivé domy, — ba i celé obce vzdelané, mravno-nábožné a od nevery i všelikej zkazy svetskej zachované máme i dnes, — ale väčšina ľudu je zanedbaná, nevedomená, a tak stav náš podobá sa povodni, keď dolnú zem zaleje voda a len kde tu jedon kopec, jedna osada, alebo aspon jedon stoh slamy z vody trčí a na ňom zajac sedí, aby sa pred utop. ním ochránil. Aby sme celý národ vzdelali, musíme všetci vyučovať, a síce každý aspon svoju domácnosť, aspon svoje deti. Lebo takto pripravené a deň po dni pripravované deti väčšie pokroky urobia i vo verejnom cviku, a viac pochýtia i od verejného učiteľa. Jestli by ale verejný učiteľ chcel takými naukami nakvasiť naše dietky, akými my nechceme, vtedy naším učením prekazíme, aby jeho

učenie korene nevpustilo. Dobrý učiteľ bude sa len tešiť, keď v domácnosti podporu nalezne, a jeho zásluhy známe budú aspon rodičom, ktorým dieťky vyučoval, lebo budú pozorovať na jeho svedomitú prácu, a budú umieť oceniť jeho pôsobenie. — Toto je ten jediný spôsob, ktorým vzdelanosť, mravnosť, nábožnosť a dobrobyt svojich potomkov zabezpečiť môžeme, a spolu zobudíme i cirkevnú horlivosť.

Čo husitismus dobrého na poli učeb. zobudil, to s prospechom do života uviedla reformácia, a síce po celej Evrope. Jej zásada, aby každý člen cirkve v materinskej reči písmo sväté čítal, nevyhnutne za sebou ťahala i tú povinnosť, aby sa *každý učil čítať*, a tak vyučovanie rozšírilo sa na všetky vrstvy obecného ľudu. Jedna síce chybná myšlienka vyše 200 liet trápila i tieto cviky, že totiž každý žiak musel sa učiť latinsky, ako by latinská reč jeho materinskou bola; ale novejší vek vylúčil latinku zo základného cviku, a založil ho na prirodzený základ, totiž na materinskú reč. —

Konečne prevzaly vlády záležitosť ľudocviku do svojich rúk a spravujú ho ku svojmu užitku: cirkev ale bráni svoj vpliv, a z toho vznikly nasledujúce otázky: 1. Kto má právo k ľudocviku, vláda, či cirkev? 2. Kto má dozorstvo viest nad ľudocvikom? kňaz, či učiteľ? a jestli je cvik bez vierovyznania, či školdozorcom smie byť iný, nežli učiteľ? 3. Hranice toho dozorstva kde sú?

Na prvú otázku sme už odpovedali, že pre dieťky 6—10 ročné právo vyučovania patrí cirkvi.

Na druhú otázku, či kňaz má dozerat nad pôsobením učiteľov, a či jedon z učiteľov, odpovedáme toto: v cirkvi pravej, kde je „obcovanie svätých“, dozerá celá cirkev na pokrok v nauke i mravnosti svojich dieťok, duchovný pastýr cirkve je kňaz, ktorému Pán veľí „pašiž beránky mé,“ a tak on je povinný dozerat na svoje beránky, a to právo mu nikto neodopre, ale ani učiteľ nikdy si nebude pokladať za urážku, keď by ho i počas vyučovania navštívil či kňaz, či dozorca cirkevný, ba tešiť sa bude z toho, že má svedkov svojej vernej práce. Kňaz pak a dozorca nikdy nevpadnú do školy nenadále a bez oznámenia učiteľovi, lebo by tak pomútili i city i myšlienky i mládeže i učiteľa; ale keď zbadajú neporiadok, že učiteľ pozde chodí do školy, že nevydrží hodiny atď., napomenú ho v duchu tichosti, a len keďby ani to neprospeľo, prinúcení budú i nenadále vkročiť do svetlice učebnej, a nebudú trpeť nedbalca, lenivca a kaziteľa mládeže. Cirkev ale taká, kde panuje hriech, zvada, závist, sekatúra — nemôže si oso-

bovať meno „obcovania svätých,“ — a tam nech si spravia, ako chcú, a spravia si bez pochyby podľa *práva mocnejšieho*. Ale stav hriechy nemá stálosti, lebo sám seba zožiera, aj výchovu mládeže nakvasí hriechnymi osobkárskymi alebo straníckymi zámermi a keď mu už nebude potrebná, počne ju zanedbávať, a tak zas len cirkev zaujať sa bude musieť za opustenú mládež.

Ale i v samej cirkvi, i v tom obcovaní svätých, kde jesto viac učiteľov, alebo v senioráte, v superintendencii, kto má byť splnomocneným od cirkve dozerat na methodickú stránku škôl, to je celkom slušná žiadosť, aby to len taký bol, čo sa dokonále rozumie do methodiky. Posial nad školami po seniorátôch dozerali *dekáni* z toho predpokladania, že každý kňaz na theologickej fakulte učil sa výchovovede, a sám tiež povinnen je vyučovať katechuménov. (K nim niekde pridávaní bývajú *svetskí dekáni*, čo je vlastne *čestný úrad*, tým cieľom nastrojený, aby ponúkal svetských mužov študovať výchovovedu.) O každom dekánovi sa teda predpokladalo, že je methodicky dokonále vzdelaný. Ale ponevadž dnes učboveda veľiké pokroky učinila a činí deň po dni, tak že sama pre seba zvláštny svet tvorí a požaduje celého muža, t. j. všetken jeho čas, všetky jeho sily; ďalej ponevadž prospech cirkve to požaduje, aby stav učiteľský ako zvláštny úd v organismu cirkevnom uznaný a jemu zvláštny okres pôsobenia vyznačený bol, preto za slušné a potrebné držíme, aby miesto kňazských a svetských dekánov boli *učiteľskí, z radu samých učiteľov vyvolení dekáni*. Na to síce Palmer poznamenáva (str. 468), to by musel učiteľ byť, ktorý by sám nemal čo učiť; alebo okresný učiteľ, ktorýby do pol roka školu držal, a v druhom polroku školy prezeral — čistý nesmysel. Ďalej hovorí Palmer: „Krem toho známe z dobrého pramena, žeby učitelia v obecných školách od muža seberovného neboli tak spravovaní, ako si to oni sami žiadajú. Lebo taký muž, ktorý v každej maličkosti na svojej methode jazdí, akby mohol sebe podriadených učiteľov skrze to trápiť, žeby vo všetkom jednakú formu požadoval.“ — Z tohoto poznamenania Palmerovho vysvitá, že on myslel *okresy veľké*, a dekána od vlády menovaného, plateného a k trápeniu učiteľov moc majúceho: my ale rozumieme *okresy malé*, 6 najviac 10 cirkví, a dekána skrze samých učiteľov z pomedzi seba voleného na jedon alebo viac rokov, ktorý by sám svoju školu riadne vyučoval a len v čas zimošných a letných zkúšok školy navštevoval, v učiteľskej porade predsedal a z tejto porady správu na seniorát podával, a zas od seniorátu prijímal rozkazy, návrhy a narády,

a buďto hneď obežníkom oznamoval, alebo porade učiteľskej predkladal. Takby učiteľstvo tvorilo samosprávny člen cirkve, a takby aj učiteľské porady mali praktický cieľ a smer. Toto náš skromný náhľad, a máme nádej, že keď bude o tomto predmete po všetkých úradných i neúradných spolkoch rokováno, konečne praktický život najde spôsob, že stav učiteľský, ako zasluhuje, vyvinie sa v organického faktora cirkve i obce.

Na tretiu otázku, kde sú hranice tohoto dozorstva? Odpovedáme: tam, kde sa končia obecné predpisy. Lebo podľa pravidiel: „de gustibus non est disputandum,“ t. j. čo sa komu páči alebo nepáči, o tom netreba hádku viesť; podľa toho žiaden dozorca nemá právo posudzovať alebo učiteľovi natískať svoje osobné chůtky či maníre. Nech len tomu naučí, čo je predpísano, už on dosť učinil a predstavenstvo musí byť spokojné: ako si on pri tom počínal, to leží v jeho osobe, on to preinačiť nemôže, jedným sa bude páčiť, iným nie, a tak je už za hranicou dozorstva.

Chůtky takéto nemožno všetky vyrátať, lebo každá osoba má dačo vlastného, ale nektoré sú tak obecné, že ich i zpomenúť možno, na pr. či opätovať po každom odseku, či len na konci polroka, či každý mesiac atď., alebo pri trestaní jedon málo hovorí, iný mnoho, jedon mlčaním budí city, iný horlením, každý podľa svojej osobnosti.

Ešte na jednu otázku odpovedať máme, totiž *aké nauky patria do elementárnej školy?*

Uhorský zákon (38. čl. 1868) nakladá:

1. Nauku o náboženstve a mravnosti.
2. Materinskú reč, a síce a) cvičenie v hovorení a myslení, b) čítanie, c) písanie, d) mluvnicu.
3. Číslovedu a merbu.
4. Dejepisné predmety, a síce a) zemepis, b) dejepis, a c) nauku o právach a povinnostiach občanských.
5. Prírodovecké predmety, a síce a) prírodopis, b) silovedu, c) cvičenie v hospodárstve a v zahradníctve.
6. Telocvik.
7. Umenie a síce a) spev, b) kreslenie.

K čomu pre meštanské školy od 10—12. roku dodáva: slohové cvičenie, obznámenie s literatúrou, maďarskú reč, vedenie kníh, statistiku, lučbu, priemyselníctvo, základy obecného, súkromého a zmenkového práva, a krasopis pre dievčatá: to isté, len miesto priemyselníctva, kuchyňské zahradníctvo a gazdinstvo, a ručné práce ženské.

Ako vidno, v tomto rozvrhu obsažené sú všetky tie predmety, ktoré sme na str. 80 odporúčali, že sú človeku potrebné. Čo z nich pre každú triedu vyznačiť, o tom osobitne rokovať budeme; teraz len to pripomíname, že elementárna škola *dáva základnú vzdelanosť*, teda pre všetkých jednakú, a že hlavnú váhu klásť má na *poslušnosť a budenie nábožných citov*, lebo rozum, dômysel a rozvaha vyvinie sa pozdejšie sama od seba, ale kde sa cit nábožnosti a mravnosti nezobudil do 12. roku, tam sa viac nikdy v tej miere nezobudí, aby trvajúcu mravnosť a dobrotu splodil. O poslušnosti ale známe, že kto neprivyknul city svojej za málička krotiť a vôľu osobnú podkladať vôľi obecnej čili zákonu, ten cez celý život bude rušiteľom zákona a trápiteľom svojich bližných.

3. *Stredné školy* stoja medzi universitou a elementárnou školou, čili medzi cvikom a samorostlou vedou. Od 6—10. roku sme dieťa *cvičili, nútili*, čo má robiť, čo prijímať, ako myslieť, hovoriť, atď.; tu je teda hlavnia vec *cvik*; v stredných školách *presvedčame*, aby to za pravdu uznalo, čo my za pravdu držíme, skrze to cvik *prechádza* do zvyku a podporovaný býva *presvedčením*; na universite ide každý po svojej hlave, po svojich myšlienkach, a to leží už von z kruhu výchovy.

Keby sme vyučovanie mládeže pripodobnili stromu, takby elementárna škola predstavovala koreň a peň ešte nerozdelený, stredné školy predstavovali by konáre a vetve, uňiversita pak kvet a ovocie. V elementárnej škole nebrali sme do povahy rozdiel pohlavný, ani rozdiel budúcich stavov: ale pre všetkých jednaký cvik, jednakú nauku, jednaké prostriedky. V strednej škole už sa rozídu podľa budúceho povolania, a preto rozoznávame: pannelské ústavy, hospodársku, remeselnícku, kupeckú, technickú, vojenskú, učiteľskú, kňazskú a vedeckú prípravňu, čili tak rečené gymnásium.

Praktický život rozdelil to na tri konáre a síce na pannelský ústav, reálku a gymnásium, a dal im také sriadenie, aby ku všetkým stavom pripravovali, a tak možným urobili mládenčovi a pannel taký stav si vyvoliť, aký sám a sama chce, a síce aký začne vtedy, keď už do samostatnosti dospel, dospela. Menovite to platí o dnešných gymnásiách podľa L. Thunovho organizačného plánu sriadených. Ale nedostatočnosť tejto organizácie cítili mnozí, medzi inými aj uhorský minister barón Eötvös, a narádzal vo vyššom gymnásiume trifurkáciu, t. j. rozkonárenie na budúcich bohoslovcov, pravotárov a filologov. Avšak návrh tento u ctiteľov Thunovho systému naleznuť tuhý odpor, a bez najmensej próby padnúť

v zapomenutie. Cífta to i samí zvelebovatelia tohože Thunovho systému, a každý rok prevracajú tenže plán, a predca vždy zostávajú v ňom. Cífta to i nemeckí učbári, a vlní na veľkom sjazde učiteľov v Hamburgu prijali návrh, aby sa terajšie gymnásia a reálky premenili na *národné ústavy*, z ktorýchby latinská a récka reč celkom vylúčená bola, a v nich by mládenci od 10—16. roku pripravovali sa pre všetky budúce stavy jednako, a len potom by prechádzali do odborných ústavov. O návrhu tomto majú rokovať jednotlivé krajinské snemy, — a bezpochyby z úcty k starému systému, návrh ten zavrhnú.

Ešte jeden zjav registrovať musíme, totiž *reálne gymnásia*, čili miešanú strednú školu, ktorú i život za dobrú uznal. Ale sriadenie takýchto reálnych gymnásií je obyčajne čistogymnasiálne, reálne vedy len ako prílepok figurujú, a preto nemajú žiadaného výsledku.

§ 112.

Návrh o sriadení stredných škôl.

Pre mládež 10—18-ročnú podľa rozličnosti povolania v obyčaji sú dnes: gymnasia, reálky, hospodárske ústavy, učiteľské semeniská, a vojenské cviky (Stift).

Všetky tieto ústavy majú isté *neomylné spoločné predmety*, ktoré obecnú vzdelanosť tvoria, a tak rečeno sú spojidlom celej spoločnosti ľudskej: druhé predmety sú *len čiastočne spoločné*, to jest, každý vzdelaný má trochu z nich vedieť, nektorý stav ale potrebuje ich vo väčšej miere, iný v menšej; tretie predmety sú *výlučne odborné*, tak že čo jeden stav nevyhnutne potrebuje znáť a v tom dokonalejšie sa nadobudnúť, to druhému stavu sotvy po mene znáť treba. Z toho nasleduje:

a) Že *neomylné spoločným* predmetom môžu spoločne vyučovaní byť,

b) Že *čiastočne spoločným* predmetom môžu tiež spoločne vyučovaní byť,

c) Že *výlučne odborným* predmetom každý stav má osobitne vyučovaný byť.

d) Že váhu treba klásť na *celkom spoločné* a na *výlučne odborné predmety*, lebo mnohému sa žiak naučí z divania sa, na život, mnohému od svojich spolužiakov, mnohému sám od seba, z čítania kníh a zkusenosti.

e) Že ako život všetky stavy v jednu obec spojuje, tak má aj stredná škola vyučovať spolu všetky stavy, t. j. *miešanou* byť. A návrh takejto miešanej strednej školy nakresliť chceme, a síce predložiť predne, ktoré predmety sú všetkým stavom spoločne potrebné, potom ktoré sú len jednotlivým odborom potrebné, a konečne, akoby sa tieto predmety rozložiť dali na jednotlivé triedy.

I. Spoločné učebné predmety.

Porovnávajúc zprávy rozličných gymnasií, reállok, hospodárskych ústavov, učiteľských semenísk, kupeckých a vojenských škôl, nalezneme, že vo všetkých vyučujú: náboženstvu, materinskej reči, jednej lebo dvom krajinským živým rečiam, zeme- a dejepisu, číslove, merbe, prírodopisu, kresleniu, krasopisu, spevu a telocviku.

a) *Náboženstvo čili nauka o náboženstve.*

Predmet tento pôsobí mocne na *cit*, a na ňom založená je hlavne mravnosť a dobrota kresťanská. Spôsob budenia nábožných citov môže byť dvojaký: nemý a výrečný, čili zvyk a presvedčovanie. Prvým zachvacováno býva množstvo obecné; príklad rodičov, učiteľov, známych i neznámych vábi i mládež ku službám božím podívať sa, čo sa to tam deje, a čím sú mysterioznejšie obrady, tým mocnejší predsudok zobudia v duši neosvetlenej. Časté navštevovanie týchže obradov stane sa zvykom, ktorý ako svatú tajnosť ctí si tie obrady, ktorým nerozumie. Na tento nemý spôsob i pohania svoje blúzniny náboženské rozširujú, a nielo príčiny, prečo by i cirkev kresťanská útlu mládež nevedla k svojim rozumným a vznešeným službám božím, lebo „čím hrniec navre, tým do smrti páchne,“ — t. j. aké city náboženské mladé srdce poprenikaly, takými sa bude kochať do smrti. Z toho si vysvetlíť môžeme podivný výsledok vyučovania povestného Pázmána; kým ešte bol spravcom školy v Trnave, a s učedníkmi svojimi obedoval, večerieval, s nimi ráno i večer služby božie konal, na processie chodil, pri obedoch hudobnú bandu vydržoval a zápalistými prípitkami mládež za rímskú cirkev rozplameňoval, a tak púhym budením citov tú neočakávanú horlivosť zobudil, aká sa už za jeho časov v jeho učedníkoch zjavila a cirkvi rímskej medzi Slovákami toľko duší získala. — Evanjelická cirkev tento nemý spôsob málo si všímala — ku vlastnej škode, a kým ho zanedbávať bude, dotedy pochybám, rozumkárstvu a cirkevnej lahostajnosti do srd. mládeže dvere budú otvorené.

Druhý spôsob, totiž *presvedčovanie* je pre dospeljších, a on vlastne tvorí obsah viery, lebo kto aké má presvedčenie o Bohu, o jeho zjavení, a vôli, o živote večnom atď., tak bude aj konať, — a dlhá skúsenosť učí, že nikto proti svojmu presvedčeniu nekoná, t. j. stále a dlho nekoná, lebo jednotlivé zámlky a záseky od strachu židovského za stále konanie brať nemôžeme. Kde presvedčenie chybí, tam je viera prázdny bez obsahu cit, a prechádza do fanatismu a netrpelivosti, kde už nemožná je mravnosť, ani dobrota kresťanská. Preto za veľmi dôležitú vec držíme *vyučovanie náboženstvu v stredných školách*. Ale jestli tomuto vyučovaniu chybí tamten nemý spôsob čili zvyk v nábožnosti, tam presvedčovanie nepustí korene, — lebo ten cit a ten zvyk je pôda, do ktorej presvedčenosť má korene pustiť. A preto všetky nauky náboženské bez toho zvyku a citu odkvitnú na jalovo, nahajú srdce pusté, nezkrúsené, a nezplodia čistú mravnosť kresťanskú. Ešte tretí pád môže byť, že je cit a zvyk dostatočný, ale *obsahu málo*, ako to na terajších stredných školách vidíme, kde pre jednu triedu tak veľkú úlohu z náboženstva a tak málo hodín predpísali, že ani tretinu tej úlohy pod tak krátkym časom prekonať nemožno, na pr. v prvej triede biblické historie starého zákona a výklad Desatera, — čo nemožno vo 2 hodinách týdenne náležite prekonať. Z jednej strany toto je príčina toho, že mládež stredných škôl necíti v sebe tú radosť k písmu svätému, akú by sme po tolkom vyučovaní očakávali, lebo sme jej len ukázali tú studnicu vody živej, ale nenaučili čerpať z nej. Podľa môjho skromného náhľadu treba viac času venovať nauke o náboženstve. Ešte jednu chybu v samom rozvrhu na triedy badám v doterajšom pláne, a síce tú, že sa vo vyššom gymnasiuume len opakuje, čo v nižšom už prednášané bolo. Toto *prežívanie* škodí vôbec všetkým učebným predmetom, lebo odníma *krásu novosti*, a mládež privčias k zralosti ženie, ba pokúša k pýche a lenivosti, akú často vo vyšších triedach badáme: v náboženstve ale podtína korene samej viere a nábožnosti, a preto pomýšľať treba na primeranejší rozvrh tohoto predmetu na jednotlivé triedy. Ja odporúčam nasledujúci:

[1. Do prvej triedy prichádzajú 9—10-roční chlapci, ktorí už obyčajne v počiatočnom cviku naučili sa nektoré biblické historie aspon svojimi slovami rozprávať, a k tomu nábožnými piesňami a modlitbami majú srdce pripravené k prijatiu známosti slova božieho. Pre týchto potrebné je, aby prísny učeníu náležite poznali slovo božie a z pamäti učením vstúpili si do srdca tie výpo-

vede písma svätého, ktoré obsahujú zjaviaia božie a prebúdžajú srdce k pokániu. Tým cieľom odporúčam týdenne 4 hodiny, aby v prvej triede 52 historie Starého Zákona na pr. podľa Hübnera v prekladu od Karafiata od slova do slova nazpamät sa naučili, a pri tom vyznačené nábožné piesne i nazpamät, i zpievať, tak tiež vyznačené modlitby sa naučili. A ponevadž u nás evanjelikov cirkevná literatura je československá, preto potrebné sú tieto 4 hodiny, a toto nazpamät učenie, aby si učedník prakticky reč kráľickej biblie osvojil. Ale i na ten päd, jestli by sa biblické historie v slovenčine napísaly, potrebné sú 4 hodiny, aby i stredné hlavy vládaly úlohu tú stoviti. Nábožné pesničky sú básnická strana náboženstva, a obsahujú v sebe i viero- i mravonauku, tak že, kto si za mladi dostatočnú známosť nábožných pesní z Tranovského nadobudnul, ten má toľko náboženskej známosti pre celý život, že sa vždy drží Krista, čo by ho načas i svet ku zlému zachvátil. Mažari, menovite Kalvíni nás prezývajú, „*Tranoscius hivesi*“ t. j. prívrženci *Tranosciusovi*, a pravdu majú, lebo z jeho pesní tak hlboko učíme základným naukam evanjelickým, že sa odvrátiť nedáme, ani v zármutku nezúfame. Preto i v stredných školách mal by na to zretel obrátený byť, a ponevadž v strednej škole všetko organicky a systematicky spojené byť má, preto i učenie nábožných pesní tak sporiadať máme, aby behom 4 tried všetky znamenitejšie pesne i nazpamät i zpievať sa naučili, a síce podľa nôt, v prvej len jednohlasne, v druhej, tretej a štvrtej dvoj-, troj- a štvorhlasne, — vo vyšších triedach ôsmohlasne na spôsob réckeho *ὁκτιον*. Nábožných modlitieb nemá byť mnoho, lebo nemáme byť marnomluvnými, ale prežsa aspon každý polrok jednu by sa mohli nazpamät naučiť, na pr. Kollárovú na vzkriesenie, z Jakobeyho o pokáni atď., aby ako mysel dorastá, tak i srdce záživnej potavy pre svoj cit dostávalo.

2. V druhej triede odporúčam tiež týdenne 4 hodiny, a síce biblické historie Nového Zákona od slova do slova na pr. podľa Hübnera, aby tak reči a skutky Krista Pána, a epistoly nazpamät sa naučili a skrze to material si nasberali, na ktorom pozdejšie viero- a mravonauku cirkevnú formovať majú. O nábožných pesniach a modlitbách i tu to isté platí, čo sme v prvej triede povedali.

3. Keď už v prvých dvoch triedach bezprostrednú známosť slova božieho si učedník nadobudnul, v tretej má začať to v sebe pretvarovať a systematisovať, a síce dľa symbolickej knihy Malého Katechismu Lutherova, v ktorom je i viero- i mravonauka obsažená.

A tak pre tretiu triedu odporúčam Výklad Lutherovho Katechismu, všetkých 5 častok, k čomu tiež týdenne 4 hodiny odporúčam.

4. Pre štvrtú triedu nasleduje Cirkevný dejepis a príprava ku zpovedi, k čomu tiež 4 hodiny týdenne potrebné sú. Toto je ten zlatý čas pre mládež nevinnú, uviesť ju do obcovania svätých a urobiť jej život svätým, aby vedome konala to dobré, čo poslal z prinucenosti konať musela. Výkon tento je veľmi dôležitý, a niet príčiny, prečo by kresťanské stredné školy nemali túto prípravu k zpovedi konať, ale odkazovať ju, ako dačo pobočné na kňaza, ktorý to za tri týždne vykonať má, k čomu potrebné sú 4 roky. Však keď na latinskú reč 6 hodín týdenne nakladáme, či je *pokanie srdca mladého* nie dôležitejším od známosti klasikov latinských? Prečo teda stredné školy úlohu „priprávať konfirmandov“ nezahrnuli do oboru svojej činnosti? Šuhaj 12—13-ročný má už dost i sily, i rozvahy, aby pochopil nauku kresťanskú, jeho viera je ešte nereflektívna, on je teraz náchylný k hrdinstvu, — dajme mu teda premáhať vlastné zlé žiadosti, ten hriech dedičný a vedme ho k pokore pred Bohom, a k hľadaniu milosti v zásluhách Kristových. Cirkevný dejepis poskytuje nám k tomu látku výbornú, a príprava ku zpovedi je jadrom celého učenia, v ktorom sa už tak rečeno dokonáva výchova a výučba náboženská. Veľká čiastka učedníkov odíde z tejto triedy do obecného života a viac sa učiť nebude, a preto za dobré uznávam tak veľkú silu vynaložiť na učenie toto.

Aké nábožné pesničky a modlitby v tejto triede sdelovať a vstěpovať máme, to snadno uhádne každý učiteľ. Jestli komu primného času zdalo by sa byť 4 hodiny, tomu odpovedám, čo z presvedčenia a s chuťou prednášame, to nezunujeme ani my, ani mládež: jestli ale proti presvedčeniu chce dakto učiť, i 2 hodiny mu budú priveľa, lebo nevzdelá, len pohubí.

5. Keď už nauku kresťanskú v prvých 4 triedach prijal učedník, čo mu máme vo vyšších predvášať z náboženstva? Odpovedáme, jesto mnoho, čo mu bude milé znať, menovite

pre piatu triedu *symbolické knihy čítať*, a nič nazpamäť. On je už úplný kresťan, nenutme ho k učeniu tomu, ale prečítujme s ním symbolické knihy a rozjímajme s ním o tom, — týdenne 2 hodiny,

v šiestej triede vezmime za predmet rozjímania „sporné články medzi kresťanskými význaniai,“ — týdenne 1 hodinu, a v siedmej triede podajme „výklad cirkevných obradov, a predkladajme cirkevné právo a poriadok,“ týdenne 1 hodinu,

pre ôsmu triedu zostane nám prehľad kresťanskej misie, týdenne 1 hodinu.

Poznam. 1. Posiaľ bolo náboženstvu v celom gymnasiu venované 16 hodín týdenne, totiž v každej triede po 2 hodiny, teda v 8 triedach 16 hodín.

Podľa mojho návrhu prišlo by pre prvé 4 triedy 16 hodín, to jest pre každú triedu po 4 hodiny, — vo vyšších triedach radím len 5 hod., — ktoré môžu aj mimoriadne večer pri svetle držané byť, spojené s misijnými službami a obetami, pri čom by i širšie obecnosť účast brala.

Poznam. 2. Jestli ktorý už teraz cíti v sebe túžbu, bohoslovcom byť, tomu v piatej triede dáme čítať starý zákon a výťahy z neho robiť, v šiestej prorokov, v siedmej evanjelia a v osmej epištoly, a síce na ten spôsob, ako misijným učedníkom dávajú v Nemecku, v podobe samouky, že číta vyznačený kus, a vyberá z neho, čo sa mu zdá, vysvetľuje a mravné naučenia pridáva. Skrze to sberá si známosť slova božieho, a troví to v sebe a tak stáva sa spôsobilým k vyučovaniu iných.

Pre seminaristov tiež tento spôsob odporúčam.

b) *Materinská reč.* Čo je telocvik pre telo, to je mluvnica pre myseľ. Mysieť prave a dobre možno len v materinskej reči. Melancton mluvnicu takto určil: „gramatica est recta loquendi et scribendi ratio,“ t. j. mluvnica je spôsob dobre hovoriť a písať. Vlastne len hovoriť, lebo písmo je len naznačená mluva. Aby človek dobre hovoril, musí dobre myseľ a čisto cítiť. Všetko teda vyučovanie mluvnice je cvičenie v myslení, alebo toto je filozofia v reči. Za starých čias dotedy cvičili žiaka v latinskej reči, kým si ju tak rečeno na materinskú nepretvoril, a v nej myslel. Ale ponevadž sa to protivilo prírode, tak akoby komediant obliekol medveďa do lvecej koži a nútil ho lvecie skoky robiť. Koža síce bude lvecia, ale skoky len medvedacie. Tak to bolo i s týmito vysilenými latinákmi na pr. Belom Očovským, Valaským atď. Na prvý pohľad pozná čitateľ v nich Slováka. Terajšie stololetie pozdvihlo materinskú reč za *hlavný prostriedok* k dokonalosti, v nej cvičíme mládež myseľ, hovoriť, písať, v nej básniť, rečniť a žiť. A ktorý žiak je na tolko sbehlý v svojej materčine, že logický v nej myslí, hovorí, píše, toho vyhlasujú za dospelého (maturus.) U Nemcov, Angličanov, Francúzov, Talianov je zralosť v materčine dostatočná, aby bol pripustený na universitu; u nás v Uhorsku žiada zákon zralosť vo dvoch, alebo práve v troch živých rečiach, to jest, od žiaka Madara žiadajú, aby dobre myslel a hovoril maďarsky a ne-

mecky, od Slováka ale, aby vo troch jazykoch bol dokonále sbehlý, totiž v slovenčine, maďarčine a nemčine.

Pred tým domnievali sa, že sa človek materinskej reči doma od materi a na ulici od obecného ľudu naučí. To je na tolko pravda, na koľko aj bez škôl človek istú vzdelanosť si nasberá púhym pozorovaním, poslúchaním a s ľuďmi obcovaním: ale v tom nemá pravdu, žeby všetky k mravnej dokonalosti potrebné pochopy mohol nasberať na ulici, kde ich niet, a žeby sa čisto a pravidelne mohol naučiť myslieť, súdiť a hovoriť na ulici, kde všetky dobré i zlé stránky ľudu obecného sa striedajú. Za starých čias posielali veľkí páni svojich synov na kráľovský dvor za panošov, zbrojnošov, pisárov atď., kde púhym pozorovaním a obcovaním osvojili si vzdelanosť takú, aká práve na tom dvore panovala. Miesto toho dnes mladí páni cestujú, a na cestách sberajú poklady praktickej vzdelanosti, ktorá je obyčajne živejšia a odhodlanejšia od tej, ktorú dlhým sedením nad knihami nadobývame. Ale jadro obyvateľstva, totiž roľníci, remeselníci, kupci a rozliční uradníci potrebujú práve tej z kníh nasberanej pokojnej a dôkladnej vzdelanosti, a ponevadž hneď od mláde musia do tvrdej práce, aby si výživu zahľadali, preto musia zvláštne skrže mluvnicu priučení byť jasne, zreteľne a dobre myslieť, hovoriť a písať, ako tiež rozumeť spisovnej reči, aby iným rozumeť mohli.

Preto za veľký pokrok v učbovede pokladáme, že *materinský jazyk* položili za základ vyučovania.

Otázka teraz, čo ktorej triede za úlohu vyznačiť máme? Terajší rozvrh materinskej rečonauky uznávam za veľmi podarený, a síce do prvej dáva hláskoslovie, a z tvaroslovia: meno i všetky čiastky, krem časoslova a spojky, ktoré už do druhej triedy prenáša. V tretej podáva nauku o vetách, vo štvrtej prosodiu a metriku, v piatej nauku o výmluvnosti, menovite i z básnictva i z prosy: opis a vypravovanie; v šiestej sloh náučný, listovný, rozhovor a básnictvo lyrické a didaktické; v siedmej: pravidelnú reč a básnictvo dramatické, v osmej: dejepis literatury. Keď k tomu primeraná čítanka z každého druhu najvýtečnejšie plody k čítaniu poskytne učedníkovi, tak má dost príležitosti toľkú sbehosť v reči a literature si nadobudnúť, aká mu je práve potrebná. Po všetkých triedach týdenne 2 hodiny dostatočné budú, s primeranými písobnými prácami.

Toto je rozvrh pre maďarskú a nemeckú materinskú reč veľmi dobrý, ale pre Slováka ešte, dačo chybuje, a síce známosť nárečí

slovanských, lebo to by už len každý vzdelaný Slovák mal na tolko priviesť po čas gymnasiálneho učenia, aby vo všetkých slovanských nárečiach plynne knihy čítal, už čoby písaniu len vo svojom nárečí sa hlavne cvičil. K tomu už od tretej triedy mal by príležitosť dostávať, a síce postupne, najprú česky v tretej triede, potom poľsky v štvartej triede, potom srbsky v piatej triede, a konečne rusky v šiestej triede: Ponevadž všetky tieto nárečia mnoho spoločného majú, preto by aj učenie ich nebolo tak ťažké, ako sa na prvý pohľad zdá, len žeby patriční učbári mali vo všetkých týchto nárečiach úplne sbehlými byť. V siedmej triede by už mal bez ťažkosti čítať dramatické spisy z každého nárečia.

c) *Maďarskú a nemeckú reč* mohli by sa naši slovenskí žiaci učiť spolu v jednej hodine, od jedného učiteľa, ako to už Komenškého Orbis pictus ukazuje, kde každá vec v troch, štyroch rozličných jazykoch pomenovaná je. A ponevadž v týchto cudzích rečiach nepotrebuje myslieť, lebo myslí v materinskom jazyku, ale má len tolko sbehlosti si nadobudnúť, aby zhovoru cudzému, a knihám rozumel, a v páde potreby svoje myšlienky v týchže rečiach vysloviť mohol: preto má sa hlavne slová naučiť, a mluvnicu viac len pre praktický život si osvojiť. Ďalej ponevadž dieťa k týmto jazykom zprvu veľikú chuť v sebe cíti, a zvedave prijíma všetko, čo mu podávame, pozdejšie ale, keď sa to na piaty, šiesty rok vlečie, zunuje samú reč, a potratí chuť i zvedavosť: preto podľa pravidla: „dokud železo horké, kuj“ máme v prvých 4 triedach tolko času a tolko pilnosti na tieto reči vynaložiť, aby v štvrtej triede už plynne hovorili a tlačéné knihy čítali. Čo sa týždennými 6 hodinami pre obe reči a pri náležitej vytrvalosti snadno docieľiť dá, zvlášte keď sám učiteľ v tejže hodine všetko bude maďarsky a nemecky hovoriť, slovensky len tolko, kolko treba k srozumieniu, a keď viac dá *na známosť podľa ucha* a na čisté vyslovovanie, nežli na formy mluvnické.

Pre jednotlivé triedy by z oboch nasledujúce úlohy mohli vyznačené byť:

I. trieda. Aby si nasberal materiál, z ktorého reč skladať bude a síce: v prvej triede nech su naučí 500 vyznačených predmetov od razu i maďarsky, i nemecky menovať, a aby si to snadnejšie zapamätať mohol, neučme ho, ako posial, mechanicky slovo za slovom bez súvisu, ale do tých 500 slov zaobalme rozprávky, porekadlá, dvojhovory, rečňovanky, aby tak slovo priviazané bolo

na vec, a snadnejšie sa dalo y pamäti zadržať. Pri tom velikú váhu klásť musíme na čisté a *zreteľné vyslovovanie*. Čítanku, ktoráby týchto 500 slov, a nič viac, v rozprávkach atď. i maďarsky, i nemecky obsahovala, ešte nemáme napísanú, ale jestli sa spôsob prijme, najde sa i spisovateľ, ktorý ju methodicky napíše. Z nej sa naučí poprvé čítať, potom vyslovovať, a všetkým 500 slovám rozumieť. A keď už rozumieť budú, budeme ich učiť tie isté slová ohýbať, do viet skladáť, rozkladať, z nich nové vety a rozprávky tvoriť, z maďarského do nemeckého, a naopak prekladať. Miesto písobných prác, aby privykli pravopisu, dáme im tie isté rozprávky, rozhovory atď. z hlavy čili z pamäti písať, a dotedy nepustíme žiaka z jednej triedy do druhej, kým úlohu túto si celkom neosvojí. K tomu i pre slabších dostačí týdenne 6 hodín.

II. trieda. Materiál podá nových 500 slov vyznačených, miešano zo všetkých častok reči vybraných, takže tieto s tými, čo sa v prvej triede naučil, podajú ohromnú zásobu 1000 rozličných slov, čo istotne dostačovať bude, aby učedník rozumel tej reči, a city i myšlienky svoje vyjadriť v nej mohol. Jestli povážime, že obecný človek na dedine ani len 1000 rozličných slov neužíva, lebo okres jeho známostí je primálny, a predsa dobre grammaticky hovorí práve tak, ako jeho spoluobyvatelia: tak uznáme, že 1000 rozličných slov pre prvé dve triedy musia byť dostatočné, a že na nich dá sa pohodlne stavať ďalšia známost reči. Jestli pri vyberaní týchž slov zreteľ obrátíme i na korene, a ktoré sa už pre tento vek hodia, tie všetky vložíme do tejto zásoby, tak nasledovať bude, že všetky základy týchto cudzých reči vstúpíme do pamäti učedníkovej, a na týchto základoch snadno tvoriť budeme odvodené slová.

Spôsob vyučovania i tu ten istý: všetko do rozprávok, dvojhovorov, bájok a krásnych básničiek zaviniť, nazpamäť dať učiť, hlavný pozor na čistú výmluvnosť obrátiť, všetky nové slová ohýbať, do viet skladáť, vetu v jednej reči složenú hneď do inej prekladať, a všetko z pamäti učené v samej hodine pod dozorstvom učiteľovým z hlavy na papier písať a pravopis porovnávať — k čomu dostačí pre obe reči týdenne 6 hodín.

III. trieda. Sústavná mluvnica maďarského i nemeckého jazyka a síce osobitne po tri hodiny, s naukosdelnou rečou v maďarčine maďarskou, v nemčine nemeckou, aby sa plynne hovorili učili. Materinskú reč v týchto hodinách len výminečne upotrebí učiteľ, keďby sa ináč srozumiteľným urobiť nemohol, menovite jednotlivé

slová a vety prekladať musí do materčiny. Pravidlá mluvnické so všetkými výminkami teraz treba vstúpiť dôkladne a bez pretrženia, aby celá sústava reči v krásnom celku predstavená bola učedníkovi. Spolu nemožno miešať nemeckú a maďarskú mluvnicu, lebo majú rozličné organismy, ale ovšem prekladať z maďarského do nemeckého a na opak, možno s prospechom. — Otázka, akú čítanku potrebovať pri tejto mluvnici? Cvičebné preklady podľa Ahna podobajú sa mláteniu prázdnej slamy, kde ani pre cit, ani pre pamäť, ani pre užitok zdravé zrno nevyfrkne, — a práve táto nesúvisná jalovosť viet nechutným robí celé učenie. Podľa pravidla „miscere utile dulci“ (t. j. miešať užitočné s príjemným) pre túto triedu narádzam do čítanky prijať také články, ktoré by dopĺňovali známosti v tejto triede prednášané, na pr. z prírodopisu o lučbe, z dejepisu, životopisy pamätných mužov, zo zemepisu obyčaje národov atd., — a krem tejto poučnej čiastky pre krásocit vyberané básničky dať sa nazpamäť učiť. Na prekladné cvičby z materčiny do cudzej reči dopúšťam príklady podľa Ahnovho spôsobu, len s tým upozornením, že na nich samých celú známost reči zakladať nemožno. —

Vyššie toho do tejto čítanky položiť máme snadné a zaujímavé články, ktoréby sám učedník čítal a tak privykla k samouke už v tejto triede.

Krem prekladov odporúčame: *písanie z nápovedi*, pre utvrdenie v pravopisu.

Či aj práce samotvorné už v tejto triede nemecky a maďarsky pracovať má, to nahávame na rozvahu učiteľovi. Jestli totiž učedníci sú bystrí a ochotní, vtedy sami sa budú domáhať k samotvorným prácam, a učiteľ jim v tom brániť nebude: jestli ale by jim to ťažko padlo, nech jich k tomu nenúti, lebo úlohou tejto triedy je *rozumieť čítanému*, a vysloviť sa v cudzej reči dľa potreby, ale nie samotvorný sloh, týdenne 6 hodín.

IV. trieda. Pre túto triedu odporúčame skladnu maďarského a nemeckého jazyka, s opakovaním hlavných pravidiel mluvnice. Spôsob učenia ten istý, čo v tretej triede. Priučenie *shovárať sa* v hodinách určitých maďarsky a nemecky, týdenne 6 hodín.

V. trieda. Jestli sa v prvých štyroch triedach všetko dialo dľa predpisu tohoto, vtedy každý bude na toľko sbehlým i v maďarčine, i v nemčine, že s prospechom bude môcť čítať knihy v týchto jazykoch, áno i shovárať sa v obcovaní s ľuďmi, ba jestliby prešiel

do maďarskej alebo nemeckej školy, i tam s prospechom poslúchať bude prednášky. Cieľ tohoto návrhu je, aby na slovenskom gymnásiume na tolko si osvojil maďarčinu a nemčinu žiak, na kolko to obecný život potrebuje. Mnohé príklady dosvedčujú, že na čisto-slovenskom gymnásiume takú známosť si nadobudnul žiak v maďarčine, že mu rodení Maďari veriť nechceli, žeby medzi Maďarmi nebol býval. A rodičia len tolko žiadajú. — Reč cudzú možno sa naučiť i bez učiteľa súkromnou pilnosťou, ale výmluvnosť býva chybná. Učbár je na to v škole, aby aj v čistej výmluvnosti vy-cvičil žiaka, a to sa úplne podarí, keď hneď od prvej triedy podľa tohoto predpisu učí budeme.

Predstavme si teda žiaka, ktorý prvé štyri triedy dľa tohoto predpisu s prospechom zkončil, a uveďme ho do piatej triedy. čože mu predložíme k učeniu? Dľa mojho zdania: mal by, predne *metriku* i maďarskú, i nemeckú poznať, potom čítať výtečných spisovateľov, doma i verejne, menovite v piatej triede opisné a vypravovacie básnictvo i prózu, obsah toho, čo doma čítali, ústne podať verejne v tej reči, v ktorej čítali, cvičiť sa v shováraní, a donášať preklady z materinského do patričného cudzieho jazyka. Toto prekladanie nech bude výlučným predmetom slohových cvičení. A ponevadž dokonale vniknúť do krásy a rozumu výtečnej básne len tak možno, keď sa ju nazepamäť naučíme: preto narádzam pre nemčinu 2, pre maďarčinu osobitne 2, spolu týdenne 4 hodiny.

VI. trieda. Obznámi žiaka s rečníckymi pokladmi maďarskej a nemeckej reči, a pri tom číta s ním a čítať mu dá dejepisné výtečnosti, a cvičí ho v slohu prozaickom. Pre túto triedu za vhodné uznávam *cvičiť žiaka v samotvornom slohu*, a síce tak úporne, že všetky iné úlohy čítania len bočnými a pomocnými ostanú, sám samotvorný sloh budiž cieľom tejto triedy i doma, i v škole. Mladý človek rád probuje sily svoje, ale sústredniť treba činnosť jeho na krátky čas, lebo keď to isté cvičenie roztočíme na tri, štyri roky, zunuje to mladý duch, čoho následok býva nechúť a nezdar. Naproti tomu, keď silu priložil behom jedného roka na jednu reč, a nasberal istú znamosť a osvojil si istú zručnosť a sbehosť v nej, tak dostane chuť i pozdejšie cvičiť sa v nej. Konečne nemožno žiadať od človeka, aby vo všetkých rečiach bol dokonalým, ani od žiaka, aby i slovensky, i maďarsky, i nemecky, i latinsky i récky rovnak dobre hovoril a písal, — dost keď v materinskom jazyku je dobrý stylista, a z cudzých rečí jednu si vyvolil, v ktorej by dopisovať mohol, ostatným len nech na tolko rozumie, aby klasické

spisy čítať mohol. No a k tomu práve smeruje rozvrh tento. A ponevadž každá nauka musí mať *dobu vrcholovania* t. j. kde najväčšiu pilnosť na ňu klademe, preto ja narádzam pre mluvnickú známosť maďarčiny a nemčiny tretiu triedu, pre stylistickú ale šiestu triedu, pre každú reč týdenne 2 hod., spolu týdenne 4 hod.

VII. trieda — doplňuje a okrašľuje to, čo v šiestej triede nasberano bolo. I tu pokračujeme v samotvornom slohu, ale už len polovičnou silou, lebo druhú polovicu obraciame na čítanie dramatických spisov, kde krásne výpovede excerpovať dáme. Zčať máme s drámom najvýtečnejším na pr. Faustom od Goethe-ho, rozložiť jeho dej i sklad, čítať ho verejne celý bez prestania a bez meškania prekladáním alebo zпамати učením, a po dokončení jeho preísť hneď k druhému, aby tak hlavné diela vysvetlené byť mohli. Nektore kúsy dať doma čítať, a obsah v písobných prácach doňašať, ako aj kritiku o nich. Po dráme a tragoedii preísť k operám a len na konci k veselohrám a fraškám, a síce preto, že akby sme začali s veselohrou, duch mladý by celou silou vrhnul sa na tento požitok a nesnažil by sa vyzdvihnúť sa na výšinu dramatickej krásy.

Keď ale začneme od nejkrajšej drámy, zostane mu nátlak velebnosti v duši, a veselohru bude považovať len ako zjav slabých duší. Kto chce rozumieť, čo vravíme, ten bude umieť vybrať primeraný materiál a žiactvo bude predbehuvať v čítaní krásnych spisov ku svojmu prospechu. A v tom páde dosť bude pre každú reč týdenne 2 hodiny, spolu týdenne 4 hodiny.

VIII. trieda. V predošlých triedach nasberal si žiak mnoho známosť; teraz nasleduje mu ukázať, ak ťažko bolo tomu ktorému národu vyšvihnuť sa na ten stupeň vzdelanosti, na ktorom literatúru svoju k dokonalosti priviedol. Toto namáhanie, tento boj duchovný má predstaviť literatúra toho ktorého národa. A ponevadž politický dejepis všetkých národov už i v predošlých triedach si žiak osvojil: preto v osmej má duchovný postup ích posudzovať, k čomu slúži vývoj literatúry čili ako chybné nazývajú *dejepis literatúry*. V tomto ohľade odporúčame *prednášky volné* zo strany učbára, nakresľujúce duchovné námahy a boje toto ktorého národa, a životopisy jednotlivých *výtečných* spisovateľov, zo strany pak učedníka zápisky a samotvorné odpovede — v tej istej reči, v ktorej prednášky sa držia, a prednášky držať v tej reči, ktorej literatúru za predmet sme vzali. To menovite pre nás Slovákov za potrebné držíme, ktorí aspoň v terajších obstojaťelstvách aspoň v troch re-

čiach musíme i hovoriť, i dopisovať. Maďarské školy tak ďaleko nenúfa žiaka v cudzej reči sa cvičiť, u nich je dosť to, čo sme my v siedmej triede dokončili, totiž čítať a čítanému rozumieť v cudzej reči, ďalšie cvičenie nahávajúc akademickému životu.

Otázka, čo máme žiadať od žiaka na zkúške dospelostnej z maďarskej a nemeckej literatúry? Praks je po krajine rozličná. Vezmite predne nemčinu. My Slováci žiadame od dospelého, aby nemecky hovoril a samotvornú prácu robil, tak ako rodzený Nemec. Maďari miesto samotvornej práce dajú maturantovi prekladať z maďarčiny do nemčiny, teda u nich požaduje sa len toľko, koľko sme my pre piatu triedu predpísali. — Pri ústnej zkúške my žiadame, aby nemecky hovoril, a síce na otázku z dejov literárnych, pri čom často veľmi *podrobné otázky klademe*, na pr. kedy sa narodil básnik Heine atď. Maďari dajú maturantovi prekladať nemeckého spisovateľa, tak ako z rečtiny. Vidno, že nerovnaké požiadavky sú pri dospelostných zkúškach. Minimum a maximum i tu má byť smerodajným, čo rozličnými kalkulami od eminencie až po dostatočné vyjadrujeme. Škola má predložiť *maximum*, čo tak myslím, v tomto návrhu je vysloveno, a jestli kto zodpovie tým otázkam, dostane *výtečné* utriedenie. Jestli ale len toľko si osvojí z tej ktorej reči že spisom klassickým rozumie, a z materčiny do tej ktorej reči cudzej srozumiteľne prekladá, dostať má utriedenie *dostatočné*. Tak je u Nemcov s latinčinou, — lebo u nich niet obligátnej živej reči, — vyjmúc kde tu francúzkej. Tak je u Francúzov, Angličanov tiež len s latinčinou, lebo ani oni nenúfa svoje potomstvo v stredných školách učením sa cudzých živých rečí, nahávajúc to každému na vôli, ktorú reč si vybere, aby si v nej sbehosť nadobudnul. Ani u nás nemá byť tak veľká sila vynakladaná na učenie sa všetkých cudzých rečí, lebo konečne len reči zná žiak, vecnaté známosti mu chýbia: kdežto k vecnatým známostiam by si pozdejšie snadno osvojil tú reč, ktorá mu bude potrebnou. Menovite primného žiadajú slovenskí rodičia od svojich synov, aby rovnak dokonali boli v maďarčine, i v nemčine, a pri tom i v materinskom jazyku vynikali, to je nemožno každému, — snad zo stotisíc jednomu! Nech budú spokojní, keď pri materinskej reči naučí sa ešte jednej, na pr. maďarskej, a na tú vynaloží sily v triedach od piatej počnúc, nemčinu ale už len na toľko pilnovať bude, aby rozumel čítanému. Tak robia i Nemci v Uhorsku, ktorí pri všetkom vystatovaní sa za Maďarčinu, obyčajne len v nemeckej reči sa dôkladne cvičia, — jednotlivých výtečníkov

pak nemôžeme brať za cynozúru pre celý ľud. Aby ale každý mohol byť spôsobilým pre obecný vzdelaný život v krajine Uhorskej a vo všetkých vrstvách s prospechom obracať sa, k tomu myslím dostatočné bude maximum reči maďarskej a nemeckej predpísané pre 8 tried dla tohoto návrhu.

d) *Zeme- a dejepis*. Cieľ tejto nauky je rozmanitý: obznámenie učedníka s tou zemou, na ktorej bydlíme, s tými silami, ktoré podmaniť, s tými predmetmi, ktoré k užitku obrátiť máme; formálne cvičenie mysle v rozličných pomeroch a pohyboch zemskej gule, k telesám nebeským, a z toho vyplývajúce premeny svetla, tepla i života na zemi: tiež v rozličných formách obecného života medzi ľuďmi a národami; potom vecnatá známosť celej prírody, všelikého remesla, kupectva atď., a konečne budenie citu ľudského a mravného skrze maľovanie minulosti v dejoch národov. I krása, i užitočnosť tejto nauky robia ju príjemnou; len primerané rozdelenie medzi jednotlivé triedy môže dopomôcť k samému cieľu. Jestli ale plano podelíme, to bude nasledovať nezdar, ako n. pr. v terajšom podelení dejepis opakuje sa dva- i štyrkrát až do zunovania (v druhej a tretej, ako obecný, vo štvrtej, ako vlastenský, v piatej, šiestej a siedmej zas ako obecný, a v osmej zas ako vlastenský), kdežto zemepis a koruna všeho statistika nebýva dost' obširne predkladaná, (v prvej triede zemepisné pochopy prevyšujú sily učedníkov, v druhej občanský zemepis a vo štvrtej vlastenský zemepis zastínený býva súčasným dejepisom). Okremité predkladanie vlastenského dejepisu držím za zbytočné, lebo on vlastne má byť základom celého dejepisu, aby z neho ako z domu díval sa učedník na deje ostatných národov. Jestli ale osobitne predkladáme obecný, osobitne vlastenský dejepis, tak na dvoch základoch stavíme nauku tú, čo istotne poslúži k zmatku, a čas darobne marí. Menovite u nás Slovákov to zle pôsobí, lebo predstavuje nás, ako by sme von z dejepisu stáli t. j. ako by sme neboli živí; kdežto i my sme žili, hneď ako svedkovia, hneď ako účastníci a spolupôsobníci dejov pamätných, ba i sami sme dávali smer svetu, a keď príjde čas uložený od večnosti, aby sme povinnosť svoju v rade národov konali, vtedy pracovať budeme na smierení národov a uskutočnení kráľovstva božieho na zemi. Jestli si predkladať budeme dejepis na základe našom, tak v každom veku najprv stav domáci, čo ak chudý, vymaľujeme, a potom sa podívame, čo iné národy v ten istý čas robili. Ale aj pre slávne národy takáto prednáška bude prospešnou;

lebo spojí ich so svetodejom, naučí miernosti a opatrnosti, že ako čakať museli, až na nich rad prišiel vystúpiť na dejišťe, tak zas odstúpiť musia, keď jim čas príjde. — Týmto spôsobom vypracovaný dejepis ešte nepoznám, — ale snadno sa dá napísať. Podľa toho netreba opakovať vo štvrtej a ôsmej to, čo už v tretej a siedmej predneseno bolo. A tak rozvrh predmetu by mohol nasledujúci byť:

1. V prvej triede nech bude zemepis, a síce zemepisné pochopy, na kolko ich takíto učedníci pochopiť môžu, potom miestopisná známosť celej zemegule, s hotovením zemevidov, pod dozorstvom učbárovým, pri čom hlavný zretel na horo- a vodopis obrátiť radím. Týdenne 3 hodiny.

2. V druhej triede nech bude *občanský zemepis* celej zeme, a síce počať s vlastenským, a keď tento podrobne sa preučili za prvý polrok, nech v druhom polroku v hlavných ťahoch celý ostatný svet sa preučia, pri čom obleky, spôsob života a obyčaje národov pre osladienie učenia odporúčame. Hotovenie zemevidov pod dozorstvom učbárovým. Týdenne 4 hodiny.

3. Od tretej triedy má sa počať vyučovanie dejepisu. A ponevadž opakovanie toho istého predmetu unovanosť a lenivosť zapríčiňuje pre nedostatok novoty, preto narádzam celý dejepis podeliť na 4 triedy od tretej do šiestej, pre siedmu a ôsmu statistiku, a doplnky dejepisné: penezovedu, nálezkovedu atď. podržujúc. Úloha tretej triedy má byť starý vek: Čína, India, Egypt, Persia, Recko a Rím — do narodenia Krista Pána so strediskom domáceho života a hotovením dejepisných vidov. Týdenne 4 hodiny.

4. Pre štvrtú triedu stredný vek od narodenia Krista Pána po husitské války s hotovením zemevidov a kreslením oblekov, zbrojov a stavieb. Týdenne 4 hodiny.

5. Pre piatu triedu od husitských válok až po koniec 30-ročnej války, čili vestfalský mier, čo je vlastná doba reformácie a príprava nového veku, s hotovením vidov, kreslením oblekov, zbrojov, stavieb. Týdenne 3 hodiny.

6. Pre šiestu triedu od vestfalského mieru až po dnes s hotovením vidov, atď. Týdenne 3 hodiny.

7. Pre siedmu triedu statistika, a síce v prvom polroku obšírne statistika Uhorska, v druhom na krátko statistika ostatných deržav. Týdenne 4 hodiny.

8. Pre ôsmu triedu navrhujem: na krátce penezovedu (numismatiku), a prehľad literárnej činnosti všetkých národov počnúc od

starodávnych, a konečne zahrnúť stav dnešnej vzdelanosti, v tomto prehľade bude aj veda o nálezkoch, o stavbách, malbách atď. ob-
sahovaná. Týdenne 3 hodiny.

e) *Číslo- a mieroveda.* Ako cvik mysle a príprava ku mno-
hým odborom vedeckým a praktickým táto veda na reálkach v šiesti,
na gymnásiách v siedmi triedach odbavená býva. Ponevadž ale
presilenie v mladom veku slabosť mužskosti za sebou ťahá, za
lepšie uznávame sedemročné učenie tejto vedy. Mnohé próby pri
rozdeľovaní nevedly k logickému rozdeleniu preto, že už v tretej,
štvrtej triede všetko pochopiť nemožno, a predsa i tam už nektoré
kusy prednášať chcú. Opakovanie i tu síce novosť odberá, ale
neškodí, preto ponáhávame terajšie rozdelenie, s tým doložením,
aby prvý polrok vždy len čísloveda prednášaná i odbavená bola,
druhý polrok merba. Žiada to zásada koncentrácie.

1. Pre prvú triedu: štvorodruh číselný s celými i lomenými
číslami, z hlavy i na písme; — priamy, uhly, trojuhelníky, a ich
vlastnosti, mnohouhelníky. Týdenne 3 hodiny.

2. Pre druhú triedu: opätovanie zlomkov, jednoduché po-
mery a rozmery, rátanie na sto, vlašská praktika, váhy, miery,
peniaze; plocha priamočiarnych figúr, ich premena, delenie a po-
dobnosť. Týdenne 3 hodiny.

3. Pre tretiu triedu: algebra: štyri výkony s jednoduchými,
složenými a lomenými výrazmi, mocností a korene: kruh, do neho
vpísané a okolo neho opísané figúry, obvod, plocha kruhu a roz-
ličné krivice. Týdenne 3 hodiny.

4. Pre štvrtú triedu: prestavy, systavy, složený pomer, slo-
žený trojčlen, miešací a reťazný ratúnok; prvostupňová rovnica
s jednou neznámou veličinou; opisná celinomerba: priamy a roviny
v priestore, hranol, ihlanec, mnohosten, valec, homola, gula: po-
vrch a celina telies. Týdenne 3 hodiny.

Poznám. Všetky úlohy v prvých 4 triedach byly len opisné a
praktické, — na mathematický dôkaz neból braný ohľad.

5. Pre piatu triedu: algebra s dôkazmi, základné pravidlá
a výkony, zlomky, retiazce, pomery, rozmery; plochomerba s dô-
kazmi. Týdenne 3 hodiny.

6. Pre šiestu triedu: algebra s dôkazmi: mocnosti, korene,
logarithmy, rovnice určité s jednou i viac neznámymi; merba:
celinomerba. Týdenne 3 hodiny.

7. Pre siedmu: algebra: shoda, rovnice neurčité, štvorcové a mocnostné, rady, postupnosti, složité úrokovanie, dvojčlenné pravidlo, skladná; merba: trigonometria ploská, analytika.

Týdenne 3 hodiny.

f) *Prírodopis*. Táto príjemná nauka má za cieľ, poznať prírodu, jej zjavy, tvory, umieť ich pomenovať a rozoznať užitočné od škodlivých. V nižších triedach má byť púhy *opis*, teda zábava, a keby len v tejto miere pohybovalo sa učenie, a netrápilo hneď 10-ročných chlapcov suchopárnymi sústavami, tak by i radostnejšie, i s väčším prospechom učili sa tejto nauke. Vo vyšších ale triedach už musí byť sústavnosť, čo duchu už mohutnej mládeže veľkú radosť spôsobí. Predmet tento je celkom názorný, takže v púhych prednáškach a ukazovačkách bez veľikého súkromného trúdnenia vstúpiť sa má učedníkovi. Sbíerky a určovania dejú sa síce súkromne, ale len na základe známostí v škole nasbíeranych. Istá miera v prednáške medzi formálnou známostou a užitočnosťou osladí prednášku. Rozvrh na jednotlivé triedy môže byť rozličný, na pr.:

1. Živočíehopis týdenne 3 hodiny.
2. Nerasto- a rastlinopis týdenne 3 hodiny.
3. Fyzikálny zemepis a lučba týdenne 3 hodiny.
4. Siloveda experimentálna týdenne 3 hodiny.
5. Sústavný nerastopis a lučba týdenne 2 hodiny.
6. Sústava živočíchov a rastlín týdenne 3 hodiny.
7. Fyzikálny zemepis týdenne 2 hodiny.
8. Siloveda s mathematickým dôkazom týdenne 6 hodín.

g) *Kreslenie* je len v nižších triedach spoločným, lebo v ňom realiste väčšieho cviku a v obširnejšom smyslu potrebujú, nežli gymnasiaste. Ale ponačádz ono patrí ku krásnym umeniam, a pri 10-ročnom chlapcovi ešte nevyvinuly sa všetky náklonnosti, preto i takým príležitosť môžeme dať ku kresleniu, ktorých sme snád pre gymnasium určili, lebo možná vec, že zobudí sa v nektorom chuť k inému, a oddá sa do toho celou silou. Obyčajne pre 4 gymnasiálne triedy len tolko kreslenia predpisuje sa, koľko pre dve prvé reálne. Jestli teda spojená reálka s gymnasiumom má odpovedať svojmu cieľu, nech kreslenie usporiada dľa potrieb reálnych, a do prvých dvoch takýchto tried vmiesti všetkých gymnasiastov podľa pokroku svojho v kreslení. Realiste budú mať na pr. 6 hodín týd. kreslenia, gymnasiaste len 2, čo ani v poriadku hodín, ani v učeb-

ných silách prekážku nespôsobí. Rozvrženie na triedy podáme pri reálke.

h) *Krasopis* má určenú hranicu, totiž dokým sa naučí krásne písať, dotedy ho treba učiť, ak náhle je v tom dosť pocičený, treba ho prepustiť z týchto hodín, a pozorovať na neho pri obzeraní písomných prác, aby krásne písal. Vôbec zkusená vec, že krásne písmo donesú mnozí z ľudocviku do gymnasia, a tam primnohým a náhlivým odpisovaním pokazia si písmo. Miera v písaní a nútenosť ku krásnemu písmu zachová krásnych pisárov. Pre prvú triedu dávajú 2, pre druhú a tretiu po 1 hodine krasopisu.

i) *Spev* patrí obyčajne medzi voľné predmety, a viac tried v jednu spájajú k chorálnemu spevu. A ponevadž cvičenie v spevu budí krásocit, preto viac času odporúčame k tomuto cieľu, a síce nie len chorálny spev, ale aj duetty, tertzetty atď. k čomu keď mládež dostane návod, sama sa bude cvičiť.

k) *Telocvik* je pre všetkých jednak potrebný, a to i v zime, i v lete, aby nezhrbatali od dlhého sedenia. Skákanie na zlomgrgy neodporúčame, ale riadne cvičby, ktoré i vážny muž konat môže, aby telo svoje zohrial, v tých má byť k náhrade telesnej práce mládež cvičená, ako aj šermovaní, aby viac pozornosti a smelosti dostala. V dobre sriadených gymnasiách každý deň každá trieda, čo len na štvrt hodinu cvičí sa v gymnastike, a to slúži i k zdraviu, i k posile i okrase: kde ale mimoriadne hodiny v stredu a sobotu k tomu obrátené bývajú, tam nedonáša žiadaného užitku. Preto odporúčame osobitnú svetlicu na telocvik, a osobitného učbára, ktorýby počas iného vyučovania tam sedel, a triedu za triedou, ako medzi hodinami prichádzať budú, cvičil i pred, i po poludní.

Toto by boli spoločné učebné predmety pre všetky stredné školy, ak reálne, tak gymnasiálne. Miera síce i v týchto mení sa, ale odchýlky sú nie tak veľké, žeby spoločne prednášané byť nemohly: však ako pri hostine, jeden z toho, iný z iného jedla viac užije, tak i pri vyučovaní každý to so zvláštnou úľubou prijíma, čo si za cieľ a prostriedok života vyznačil. Ešte hudba mala by medzi tieto spoločné učebnosti prijatá byť: ale už i krom toho je primnoho týchto predmetov, a preto súkromnej pilnosti sverená byť musí.

Ktorý učedník všetky tu pripomenuté predmety v tej miere, ako sme vypísali, si osvojí, ten bude mať obecnú vzdelanosť, a môže ísť či na universitu, či na polytechniku, či do hospodárskeho ústavu. A takéto asi národné školy až do 16. roku pre

mládež odporúčali shromaždení r. 1872 v Hamburku učitelía z celého Nemecka.

V tejto istej vzdelanosti vychované majú byť i pannenky, pre ktoré malyby osobitné *pannenské ústavy* založené byť, s tým rozdielom, že do takého ústavu už 9-ročné dievčatá prijímané by boly, aby v 17. roku školu zkončili, a ktorá by chcela, do učiteľského seminára alebo na iné vyššie ústavy odobrať by sa mohla.

II. Osobitné predmety.

1. Pre pannenky: ručné práce, kuchárstvo, kuchyňské zahradníctvo a spravovanie domácnosti, čo pre jednotlivé triedy rozložiť, nahávam zkuseným paniam, s tým vrúcim želaním, aby čím skorej takýto ústav do života vstúpil. Jestli kde, iste pri výchove dcér našich, najmenej prekážok máme, ale aj najmenšú pečlivosť vynakladáme. Dobre vzdelaná pannenka požehnanie donáša do domu, kam sa vydá, — a v kruhu svojej domácnosti rozširuje mravnosť, nábožnosť, lásku k rodu, i radosť života. Ona pozorným šafárením sberá poklady a má z čoho udeliť i núdznemu, i k cieľom vyšším, vzdelanosti národnej. Jestli by ale v pannenstve život svoj tráviť mala, alebo ako vdova siroty opatrovať musela, vzdelanosť tá jej podá storaký prostriedok k poctivej výžive, buďto šitím, alebo vyučovaním dievčat, alebo môže prijať verejný úrad učiteľky, čo síce u nás Slovákov ešte nevidano, neslýchano, ale o krátky čas bude každodenným, — alebo aj ako lekárka, telegrafistka, poštárka, knhvedúca, atď.

Zkušenosť v inostranných krajinách dosvedčuje, že chudobné vzdelané pannenky skorej šťastia manželského dochádzajú, nežli bohaté a málo vzdelané. Menovite missionársky ústav v Dettelsau-e v Bavorsku, vychovávajúci pannenky k stavu učiteľskému, každý rok pošle istý počet vychovaníc do Ameriky, aby tam rozširovaly nábočenstvo kresťanské, ako vychovavateľky, ale dľa viacročnej zkušnosti, behom jedného roku každá sa skvele vydá, a potom ako manželka tým blahodarnejšie pôsobí. Príčinu toho udávajú, že takéto vzdelané pannenky rozumne spravujú domácnosť, v obcovaní a shovore dosvedčujú väčšiu osvietenosť, a nadovšetko nádhery sa vystríhajú, a tak dobrobyt domácnosti utrimujú. Z toho nasleduje, že aj menej zámožný človek sa opováži do stavu manželského vstúpiť s takou vzdelanou pannenkou v tom presvedčení,

že dôchodok jeho bude dostatočný pre celú domácnosť pri skromnosti manželkynej.

Podobných príkladov máme nazbyt i na Slovensku, ale žiadúco by bolo, aby všetky dcéry Slovenska v takomto duchu vychovávané boli.

2. Pre hospodárov. Národu slovenskému nevyhnutne potrební sú dobrí, vzdelaní hospodári, aby na „roli dedičnej“ na zemi slovenskej dorábať umeli chlieb i všetko, čo je k životu potrebné. Chudoba ľudu nášho koreň má v jeho hlúposti, a to síce po samom predku v zlom hospodárstve, že pred r. 1848 naučení *rozsažne* hospodáriť, ešte až po dnes nenaučili sa *dosažnému* hospodárstvu, t. j. z mála zeme veľký užitok vynútiť. Ako zvláštno riadenie božie považovať musíme, že už r. 1848 vzbudil nám pán Bôh muža, ktorý hneď vtedy na úsvite občanskej svobody počal ľud vzdelávať v hospodárstve, priemyslu a kupectvu, a od tých čias neunavnou pilnosťou a nedosiahnutou zdarilosťou vzdelanosť medzi naším ľudom rozširuje, — rozumieť p. Daniela Licharda, vydavateľa Domovej pokladnice, Hospodárskych listov, Obzoru a kalendára: ale už je čas, aby sme jeho krásnym a mocným snahám na pomoc dali *hospodárske ústavy*; čili ako ich v Hlásniku pomenovali, *sedliacke akademie*.

Takýto hospodársky ústav malby byť *na každej doline jedon*, aspon s dvaročným behom; pri každom gymnasiame tiež jedon, a síce s toľkými triedami, kolko je tried gymnasiálnych; pri každej meštanskej škole tiež jedon, — aby všadial bola príležitosť naučiť sa hospodárstvu. Užitok a potrebu toho dokazuje nám tá zkušenosť na Slovensku, že u nás je každý viac menej hospodárom, — aspon veľmi málo je tak veľkých miest, kdeby ľudia z čirej čistej pláci a výrobku už či remeslného, či kupeckého, či úradného vyžili. Kňaz, učiteľ, lekár, pravotár, kupec, úradník štátny, baňský, — i každý remeslník má zahradku, rolu, alebo lúku, alebo aspon cknó, kde v črepech kvety päsťovať môže, — veľká väčšina odkázaná je z mnohého ohľadu na dôchodok zo zemi a z chovania dobytká, — a preto každému je potrebná známosť hospodárstva. Mala by teda nauka o hospodárstve medzi obecné predmety patriť, ale vynahávame ju z tej príčiny, že pre budúch hospodárov musí sa obsírnejšie prednášať, nežli by to pri tak mnohých predmetoch čas dovolil, budúci ale kňazia, učitelia atď. dočítajú sa toho v súkromnej pilnosti. Jedno však dočítať sa nemôžu, totiž *praktickej zkušnosti*, a tú možno len názorne si nadobudnúť, t. j. keď pri

každom gymnasiuume, pri každej reálke bude i hospodárska škola s primeraným polom a stádochovom, aby na vlastné oči a vlastnoručne pracovať a jednodruhé konať sa naučili.

Predmety hospodárskej školy sú, krem obecných :

1. Známosť o pôde.
2. Spôsoby obrábania a pripravovania zeme.
3. Hospodárske a kupecké zrostliny.
3. Stádochov, a síce: rožný dobytok, ovce, kone, svine, kozy, sliepky, kačky, husy, morky, bažanty, s prídavkom: *cenenie vlny.*
5. Ovocinárstvo.
6. Včelárstvo.
7. Hodvabníctvo.
8. Lesníctvo, na kolko je hospodárovi potrebné.
9. Chvíloveda.
10. Liečenie dobytká.
11. Hospodárske stroje, kreslenie a hotovenie.
12. Hospodárske stavitelstvo.
13. Hospodárske počty a vedenie kníh.
14. Hospodárske kupectvo.
15. Praktické cvičenie.

Všetky tieto predmety mohli by v jednej knihe „Nauka o hospodárstve“ predstavené byť, a síce v krátkych odpovediach pre 10—12-ročných, obširnejšie pre tých, čo 10—18. roku venujú sa tomuto odboru.

3. Pre *remeselníkov a kupcov* čili tak rečená reálka má osobitné predmety: *kreslenie* v prvej a druhej triede po 6, v tretej, štvrtej a piatej po 7, v šiestej 9 hodín. Krem toho *lučba* a nauka o remeslách, počnúc od tretej triedy trvá až do konca, hotovenie vzorov, rychlopis a reči: francúzka, anglická, talianska atď. Miesto latiny, a réčtiny mohli by sa realiste pri gymnasiuume učiť týmto predmetom v tej rozsiahlosti, aká práve tomu kraju zodpovedá. Však na pr. vo Francúzsku každý okres v iných kreslitbách cvičí remeslníkov a kupcov, podľa toho, aký tam priemysel panuje. Preto i u nás aké remeslá vynikajú a výhlady majú, v takých by sa hlavne cvičilo učedníctvo. Všetky ľudnatejšie mestá, ako Míava, Brezová, Senica, Nové Mesto, Žilina, Bitča, atď. mali by aspon mešťanské školy tak sriaďiť, žeby 10—12-roční synkovia učili sa dla takého miešaného plánu, žeby jedni hotovili sa za remeselníkov, iní za kupcov, iní za gymnasiastov, a len v 13. roku od-

chádzali by do reálneho gymnásia do tretej triedy, i tým by menej výdavkov bolo rodičom, a viacej vzdelanosti v národe.

4. Pre *gymnasiastov* osobitné predmety sú len: latinská reč, a síce prvá 6 hodín týdenne v nižších, a 4 hodiny vo vyšších triedach, réctina, 4 hodiny týdenne vo vyšších triedach.

5. Pre *budúcich učiteľov* osobitný predmet by bol v prvých 4 triedach nábožný spev a hudba a síce na znone a huslách, vo vyšších troch triedach: výchovoveda, učbo- a spôsoboveda, hudba na organe, hospodárstvo, ústavoveda a praktické cvičenie.

6. Pre *budúcich vojakov* čili predmety vojenkého cviku patria aspon čiastočne do strednej školy, lebo pri obecnej zaviazanosti vojenskej má byť obecné i cvičenie a poučovanie o spôsobe bojuvanía. Sám telocvik síce pripravuje mládež k štrapáciám vojenským, ale neučí ako sa treba brániť, ako napádať, ako priestor, pohyby atď. k svojmu prospechu užívať. A predsa v samej bitke od toho závisí víťazstvo a život mnohých bojovníkov. No ale predpisy vojanských cvikov vydáva vždy len vláda, a škola len dla tých má sa spravovať.

III. Návrh takejto ideálnej strednej školy.

Obecný život, ako v inšom, tak i pri strojení škôl ide svojími cestami, ktoré mu vyznačili: zvyk, príklad susedov, rozkazy panujúcich alebo náhlady jednotlivých vedomcov. Kde svoboda učenia panuje, tam každý jednotlivec môže ustrojiti školy podľa svojich náhľadov a keď dokáže skutkom, že jeho strojba lepšia od iných, tak hrnú sa k nemu a jeho náhľad dojde rozšírenia, až kým zaš iný vtipnejší nad neho povstane. Kde ale vláda prevzala strojbu stredných škôl a predpisuje až podrobnosti, i rozvrh predmetov na triedy, počet hodín pre každý predmet, počet učárov, ba i plat pre nich: tam celá učba zmrzne do akéhosi mechanismu, jehož zlé následky často len po 20—30 rokoch očividné bývajú. Na šťastie svobodnej učby mechanismus taký primnoho peňazí stojí, preto nemôže mrazivosť svoju na všetky živly národného života rozložit, a naháva aspon nižšie vrstvy pre svobodnú učbu. Krem toho časopisectvo a náhlady v knihách obsažené, často celé vrstvy národa privedú na iné myšlienky a čo sa nedá razom, dá sa časom do života uviesť.

I tento návrh má k tomu slúžiť, aby priatelia obecnej vzdelanosti o ňom rozmýšľali, a čo komu sa bude zdať, aby to uviedol do života.

Stredná škola zaujíma stredok medzi ľudocvikom a životom, (lebo polytechniku, universitu už do života dospelého zahrňujeme). A ponevadž celý národ i dnes má tri vrstvy: *dorábajúcich, prerábajúcich a spravujúcich*, čili dorobníkov, prerobníkov a úradníkov, ináče hospodárov, remeselníko-obchodníkov a ľudí učených; hospodári sú pak dvojakí: malí a veľkí, z ktorých prví ani času, ani prostriedkov nemajú až do 18. roku do školy chodiť: preto oddeliť musíme strednú školu pre malých hospodárov, od strednej školy pre ostatné vrstvy, a z tej príčiny narádzam školu pre malých hospodárov s 2-ročným behom, čo pre vzbudenie pozornosti nazývam *Sedliackou akademiou*.

a) **Návrh sedliackej akademie čili hospodárskej školy pre 11—13-ročných žiakov.**

Po slovenských dedinách obyčajne jeden učiteľ učí všetkých 6 tried, od 6—12. roku, čoho následok býva ten, že ani jednej tolko času venovať nemôže, kolko by potrebovala. Narádzam teda, aby na každej doline spojilo sa 10—12 dedín a založily jednu hospodársku školu, do ktorej by zo všetkých dedín 11—13-roční chlapi chodili, a tak doma by zostali len 6—10-roční chlapi a 6—12-ročné dievčatá. Pre takúto hospodársku školu dostatočný bude *jeden učiteľ*, kdeby mnoho žiakov bolo, *dva učelia*. Potrebné budinky a pozemky mali by spoločne zakúpiť, alebo dala by tá obec, v ktorej lone založená bude škola. Plat pre učiteľa skladaly by tie obce podľa počtu duší a majetku; chovu pre učedníkov dával by sám učiteľ za istý plat od rodičov buďto v úrodinách, alebo v hotovosti; krom toho užitek z pozemkov a stádochovu padal by z čiastky učiteľovi, z čiastky na chovu žiakov, ktorí vlastnoručne pri tom pracujú. Rozličné nástroje nadobývali by sa buďto dobrovoľnými zbierkami, alebo z darov obcí. — *Plat za učenie nemal by sa žiadať*, aby tým ochotnejšie dávali dietky.

Rozvrh predmetov by bol nasledujúci:

I. Beh prípravný.

1. *Náboženstvo* týdenne 2 hodiny. Viero- a mravonauka, alebo výklad Katechismu, s primeranými modlitbami a nábožnými pesničkami.

2. *Materinská reč* týdenne 2 hodiny. Hlásko- a tvaroslovie: skloňovať, časovať, pravopis. Písobné práce, nápoveď, čítanka, rečovanky.

3. *Číslo- a meroveda* týdenne 4 hodiny. Čísloveda: štyri základné výkony s celými i lomenými číslami, pomer, rozmer, trojčlen, desatočný zlomok. Merba: miery, váhy, pravidlo, kružidlo, čiary, uhly, tri- a mnohohrany, a ich vlastnosti; kreslenie pozemkov v menšenej miere, a vyrátanie plochy.

4. *Zemepis* týdenne 3 hodiny. O nebi a zemi; obzoru, slnci, obežniciach, o podobe a pohybu zeme; o čiastkach roku, o pásoch zeme; o rozšírení zverov a zrastlín po zemi; o mesiaci, jeho premenách, zátmení; o zátmení slнца; o stáliciach na krátce. Hora a vodopis celej zeme na krátce, potom občanský zemepis Uhorska podrobne, ostatných krajín celej zeme len mená, hlavnie mestá a pamätnosti hospodárske.

5. *Siloveda* týdenne 4 hodiny. Obecné vlastnosti. — O zjavoch príťažlivosti: voľný pád, dvihadlo (sochor), čiga, naklonená plocha, šrôba. — O vodnej sile: striekačka, tečenie vody, tlak vody, napúšťenie vody na lúky. — O vzdušnej sile: vetor, pumpa, tlakomer, síkalka. — O zvuku, svetle, teplote, teplomeru, pare, rose, mrazu, hmle, oblakoch, dážďu, hrádu, sňahu, ľadu. O magnetu, hromovine, ďalekopisu. *Lučba*: kyslík, vodík, uhlík, dusík, a hlavných kyselinách, o horení, uhličitej kyseline, vode, čpavku, o kysnutí sladkom, kyslom a hnilom. O chove zrostlín, hnoji a polievaní zelín.

6. *Hospodárstvo* týdene 6 hodín. Poznávanie pôdy. Orba, kopanie, hnojenie, hospodárske a kupecké zrostliny, ktorá akú pôdu potrebuje, — siatie, žatva, atď. Stádochov. Ovocinárstvo, včelárstvo, hod.abníctvo.

7. *Krasopis* týdenne 1 hodina.

8. *Spev* týdenne 2 hodiny.

9. *Praktické cvičenie* týdenne 12 hodín. Pracovanie v zime okolo statku, v lete v zahrade a na poli, a síce ráno 1 hodinu, a odpoľudnia 1 hodinu.

II. Beh konečný.

1. *Náboženstvo* týdenne 2. hod. Cirkevný dejepis, pesničky, modlitby.

2. *Materinská reč* týd. 2 hod. Vedenie kníh hospodárskych, list, účet, úpis, zmenka. Písanie z náповedi, rečovanky. Čítanie kníh.

3. *Číslo- a meroveda* týd. 4 hod. Čísloveda: Vlaská praktika, vyrátanie úrokov, i složených úrokov; pravidlo spoločenské, pravidlo miešantin. Merba: meranie a vyrátanie plochy opätovat; priesecky plôch, ích kreslenie, vyrátanie obsahu kopy, jarku, stodoly atď. Nákresy hospodárskych budínkov.

4. *Dejepis* týd. 4 hod. Starý, stredný a nový vek na základe domáceho dejepisu krajiny Uhorskej, pri každej krajine a v každej dobe pomer stavu roľníckeho k panovníkom, spôsob hospodárstva a obchodu, nové vynálezy a rozšírenie hospodárskych zroslín.

5. *Ústavoveda* týd. 2 hod. Právo poľné, občanské, trestné, v hlavných fahoch.

6. *Zdrávoveda* týd. 2 hod.

7. *Hospodárstvo* týd. 6 hod. lesníctvo, chviloveda, liečenie dobytky, hospodárske stroje, staviteľstvo a odpredaj hospodárskych výrobkov.

8. *Krasopis* týd. 1 hod.

9. *Spev* týd. 2 hod.

10. *Praktické cvičenie* týd. 12 hodín, každý deň 2 hod.

b) **Návrh gymnasiáno-reáľno-hospodárskej strednej školy.**

Aby možno všetci, alebo čím viacej požívali dobrodinia takejto strednej školy, musí byť každému prístupná. V Amerike v Severných Státoch zákon nakladá každému mestu, aby v lone svojom pre svoje deti udržovalo takúto školu. U nás len poriedku vo väčších mestách máme stredné školy, i to reáľky oddelené od gymnasií, a rodič musí už 10-ročné dieťa preč z domu poslať, aby za plných 8 rokov pod cudzou — obyčajne drahou — opaterou dorástal. Kto zná koľko stojí rodiča len jedno vystrojenie syna do školy, a koľko do roka vynaloží naňho, ten uzná, že mnohý len pre nedostatok odstane od školy. Preto narádzam, aby v každom meste, čo len 1000 obyvateľov má, dve triedy mešťanskej školy pre 10—12-ročné deti podľa tohoto návrhu sporiadané byly, a síce i pre chlapcov, i pre dievčatá, aby doma pod opaterou rodičovskou prvé dve triedy strednej školy odbaviť mohli. Tam ešte môžu chlapci a dievčatá spolu chodiť, lebo hneď sa vracajú do kola rodičovského a prácami sú tak veľmi zachvátení, že nestačia predčasnými smyselnosťami sa mámiť, a krem toho príprava k zповedi povznáša dušu k vyšším myšlienkam a citom, tak že sa nebezpe-

členstva obávať netreba. Spojeno preto narádzam učiť, aby dve odlúčené triedy boli, aby náležite odbavil predpísané predmety a s prospechom do tretej triedy či gymnásialnej, či realnej vstúpil mohli. Výnimečne obe triedy i jeden učiteľ náležite pripraví, kdeby menší počet učedníkov mal. Na tento spôsob by každý doma odbavil *dve prvé triedy*, čo by bola veľiká výhra, jak pre náklady rodičovské, tak i pre cvik v poslušnosti, pobožnosti, mravnosti a telesnej sile učedníkovej.

V každej stolici v jednom z väčších miest nech budú aspon 4 triedy takejto strednej školy, a síce prvé dve pre domácich, druhé dve jak pre domácich, tak i pre prespolných. Na pr. takáto nižná stredná škola mohla by byť v Modre, Skalici, Trnave, na Brezovej alebo na Myave, v Žiline, vo Sv. Martine, v Dolňom Kubíne, Sv. Mikuláši, Krupine, B. Bystrici, Kremnici, B. Štiavnici, Brezne, vo V. Revúci, v B. Čabe atď. A to síce i pre chlapcov, i pre dievčatá osobitne.

V každých dvoch troch stolicích mala by byť jedna 8-triedna stredna škola, na pr. v Sv. Martine jedna, na Brezovej druhá, v B. Bystrici tretia, v Trenčíne štvrtá, vo V. Revúci piata, na Dolnej Zemi šiesta, a síce aspon na dvoch miestach i pre pannenky.

Koruna všeho mala by byť jedna Akademia v B. Bystrici, alebo vo Sv. Martine, kdeby fakulta theologická, právnická, lekárska a polytechnika príležitosť dávala slovenskému mladíkovi v materinskej reči dokončiť svoje štúdia, a keď čas a zvyk to sebou donese, aby tam i pannenky pripraviť sa mohli k samostatnému úradu.

Toto pium desiderium stane sa skutočnosťou, keď sme života schopní Slováci.

Teraz nasleduje krátky prehľad predmetov po jednotlivých triedach:

I. trieda. Spoločné predmety:

Náboženstvo	týdenne	4 hodiny.
Slovenská reč	„	2 „
Maďarská reč	„	3 „
Nemecká reč	„	3 „
Zemepis	„	3 „
Číslo a meroveda	„	3 „
Prírodopis	„	3 „
Kreslenie	„	1 „
Krasopis	„	1 „

Spev	týdenne	1 hodina	
Telocvik	"	1	"
	<hr/>		
	Spolu		týd. 25 hod.

Osobitne:

a) pre gymnasiastov: latinská reč	"	4	"
b) pre remeselníkov a obchodníkov: kreslenie	"	4	"
c) pre hospodárov: fyzické poznávanie pôdy a spôsoby obrábanie zeme týd. 2 hodiny	}	2	"
Ovocinárstvo a hodvabníctvo			
d) pre budúcich učiteľov: spev a hudba	"	4	"
e) pre pannenky: ručné práce: sukovať, ha- čkovať, pliesť, vyšívať	"	4	"
	<hr/>		
	pre všetkých	"	45 "

čo nebude vela, keď kreslenie, krasopis a spev za mimoriadne hodiny miesto zábavy vezmeme. A kde by sa mnoho zdalo, dla náhľadu odníme sa jednomu alebo druhému predmetu po jednej hodine.

II. trieda. Spoločné predmety:

Náboženstvo	týdenne	4 hodiny.	
Slovenská reč	"	2	"
Maďarská reč	"	3	"
Nemecká reč	"	3	"
Zemepis	"	4	"
Číslo- a meroveda	"	3	"
Prírodopis	"	3	"
Kreslenie	"	1	"
Krasopis	"	1	"
Spev	"	1	"
Telocvik	"	1	"
	<hr/>		
	Spolu		týd. 26 hod.

Osobitne:

a) pre gymnasiastov: latinská reč	"	4	"
b) pre remeselníkov a obchodníkov: kreslenie zo svobodnej ruky: ozdoby, hlavu, kresle- nie plánov	"	4	"
c) pre hospodárov: hospodárske a kupecké zrostliny	"	4	"

d) pre budúcich učiteľov: spev a hudba týd. 4 hod.

e) pre pannenky: ručné práce: biele šaty šit. „ 4 „

pre všetkých „ 46 „

Toto je úloha pre prvé dve triedy, k čomu keď dobré učebné knihy vydáme, každá meská škola v stave bude náležite pripraviť z týchto predmetov svojich učedníkov. A keby aj dokonále nepripravila, predsa jích na tolko vycvičí, že budú rozumieť tomu, čo sa v tretej triede prednášať bude. Škola má byť v mnohom podobná trhu, kde každý iné kupuje, a jeden všetko nepokúpi. A keď aj nič nekúpi, za to ho nevyženú z trhu, — možná, že na druhý raz kupovať bude.

Dvaja učители pre tieto dve triedy dostačia, a v núdzi aj jeden pilný a obratný dostačí — a síce jak chlapcov, tak dievčatá, a pre všetkých vzdelanosť jednaká bude.

III. trieda. Spoločné predmety:

Náboženstvo	týdenne	4 hodiny.
Slovenská reč	„	2 „
Maďarská reč	„	3 „
Nemecká reč	„	3 „
Dejepis	„	4 „
Číslo- a meroveda	„	3 „
Prírodopis	„	3 „
Kreslenie	„	1 „
Krasopis	„	1 „
Spev	„	1 „
Telocvik	„	1 „

Spolu

týd. 26 hod.

Osobitne:

a) pre gymnasiastov: latina

„ 4 „

b) pre remeselníkov a obchodníkov: nauka o staviteľstve, o materiálu, ako ho potrebovať, spájať, steny, múry, strechy, schody atď.

týd. 2 hod.

kreslenie zo svobodnej ruky „ 4 „

„ 6 „

c) pre hospodárov: hospodárska lučba s rozberaním pôdy

týd. 2 hod.

včelárstvo „ 1 „

kreslenie a kotovenie hospodárskych strojov „ 1 „

„ 4 „

- d) pre budúcich učiteľov: spev a hudba týd. 4 hod.
 e) pre panenky: v zime biele šaty strihať
 a šiť ihlou i na ševke, v lete v zahrade
 siať, pleť " 4 "

Všetko spolu " 48 "

IV. trieda. Spoločné predmety:

Náboženstvo	týdenne	4 hodiny.
Slovenská reč	"	2 "
Maďarská reč	"	3 "
Nemecká reč	"	3 "
Dejepis	"	4 "
Číslo- a meroveda	"	3 "
Prírodopis	"	3 "
Kreslenie	"	1 "
Spev	"	1 "
Telocvik	"	1 "

Spolu " 25 "

Osobitne:

- a) pre gymnasiastov: latinčina " 5 "
- b) pre remeselníkov a obchodníkov: lučba:
 záporné prvky, ich slúčeniny, a z kladných
 prvkov alkalia týd. 2 hod. }
 nauka o remeslách " 2 " }
 kresliť zo svobodnej ruky:
 celé podoby, a ozdoby, dla
 vydutých vzoriek a skladať
 plány " 3 " } " 7 "
- c) pre hospodárov: Stádochov
 a stadoliečba " 2 " }
 Hospodárske kupectvo a les-
 níctvo " 2 " } " 5 "
 kreslenie a hotovenie hospo-
 dárskeho riadov " 1 " }
- d) pre budúcich učiteľov: spev a hudba " 5 "
- e) pre panenky: vrchné šaty šiť a strihať " 4 "
 kuchyň. zahradníctvo, lan, konope, hodváb " 1 "

Spolu " 52 "

V. trieda. Spoločné predmety:

Náboženstvo	týdenne	2 hodiny.
Slovenská reč	"	2 "
Maďarská reč	"	2 "
Nemecká reč	"	2 "
Dejepis	"	3 "
Číslo- a meroveda	"	3 "
Prírodopis	"	2 "
Spev	"	1 "
Telocvik	"	1 "

Spolu

týd. 18 hod.

Osobitne:

- a) pre gymnasiastov: latina týd. 4 hod. }
 " " rečtina " 4 " } " 8 "
- b) pre realistov: lučba: alkalia, ťažké kovy,
 ich upotrebenie týd. 2 hod.
 živé európske reči:
 francúzština atď. " 4 "
 nauka o remeslách " 2 "
 kreslenie zo svobodnej ruky:
 celé podoby z nákresov, s
 tónov, vzoriek, a vzorkova-
 nie, angentúálne roviny " 2 " = " 10 "
- c) pre hospodárov: pôdozkum a obrábanie
 zeme týd. 4 hod.
 ovocinárstvo " 2 "
 včelárstvo, hodbabníctvo " 1 "
 praktické cvičenie " 3 " = " 10 "
- d) pre budúch učiteľov:
 výchovoveda " 4 "
 spev, hudba, skladanie " 2 "
 zemepis obecný " 3 "
 praktické cvičenie " 2 " = " 10 "
- e) Pre pannenky: cvičenie na ševke, na-
 uka o kuchárstve, o pečení chleba " 4 "
 Ostatné hodiny vynaloží na učenie sa tých
 predmetov, ktoré si vybrala za budúce po-
 volanie.

A tak všetko po 60 hod.

VI. trieda. Spoločné predmety:

Náboženstvo	týdenne	1 hodina.
Slovenská reč	"	2 hodiny.
Maďarská reč	"	2 "
Nemecká reč	"	2 "
Dejepis	"	3 "
Číslo- a meroveda	"	3 "
Prírodopis	"	3 "
Spev	"	1 "
Telocvik	"	1 "

Spolu týd. 18 hod.

Osobitne:

- a) pre gymnasiastov: latína týd. 4 hod. }
 rečtina " 4 " } " 8 "
- b) pre realistov: lučba: priemyslné upotre-
 benie organických telies týd. 2 hod.
 strojoveda " 4 "
 kreslenie od ruky: celé po-
 doby, skupeniny, vzorkovanie " 2 "
 reč francúzska, anglická atď. " 4 " = " 12 "
- c) pre hospodárov:
 hospodárske a kupecké rost-
 liny týd. 4 hod.
 stádochov a liečba " 4 "
 lesníctvo " 2 "
 praktické cvičenie " 6 " = " 16 "
- d) pre budúcich učiteľov:
 učboveda týd. 4 hod.
 zemepis vlastenský " 3 "
 hudba " 2 "
 praktické cvičenie " 6 " = " 15 "
- e) pre pannenky už v tejto triede odborná
 veda byť musí.

Spolu 69 hod.

VII. trieda. Spoločné predmety:

Náboženstvo	týdenne	1 hodina.
Slovenská reč	"	2 hodiny.
Maďarská reč	"	2 "
Nemecká reč	"	2 "

e) pre hospodárov:		
dejepis hospodárstva	týd. 4 hod.	
hospodárske kupectvo	" 3 "	
praktické cvičenie	" 3 "	= týd. 10 hod.
		<hr/>
	Spolu	46 hod.

Hotovenie k dospelostnej zkúške potrebuje času, aby v domácej samouke nahradili, čo verejná učba úplne nedala.

Toto je teda návrh pre takúto miešanú strednú školu. Ešte odpovedať sluší na nasledujúce otázky:

1. Koľko učárov by takýto ústav potreboval?
2. Koľko svetlíc?
3. Koľké nákladky?

Keby sme všetky hodiny srátali

a síce v	I. triede	45
	II. "	46
	III. "	48
	IV. "	52
	V. "	60
	VI. "	69
	VII. "	62
	VIII. "	46

vyjde spolu 428 hod.

ale z toho odrátať musíme zo spevu 6, z hudby 20, z krasopisu 3, z kreslenia 22, z ručných prác 11, z praktických cvičení pri hospodároch 14, pri učiteľoch 6, pri európejských rečiach 12; lebo to všetko sa môže kombinovano učiť, tak umenšia sa hodín o 94. Naproti tomu, aby ústav pannenský 8. triedny osobitne úplný udržaný bol, treba 160 hodín pridať,

a tak $428 + 160 = 588$ hodín

z toho stiahnuť 94 "

Treba hodín na celú školu 494 hod.

Na jedného učára 20 hodín týdenne rátając, treba by bolo 25 učárov a učáric.

Keby o sebe každý odbor stal, treba by bolo:

a) pre gymnasium na	200 hod.	10 učárov
b) pre reálku 6 triednu na	180 "	9 "
c) pre hospodársku 6 tr. školu na	180 "	9 "
d) pre seminár 3 triedny na	98 "	4 "
e) pre pannenský ústav 6 tr. na	180 "	9 učáric

Spolu 838 hod. 41 učár. a učáric,

a tak o 16 osôb vyučujúcich menej treba do miešanej strednej školy, tak že pannenky osobitne každú triedu navštevujú.

Keby ale pannenky po všetkých triedach spoločne s mládencami poslúchali, — čoby tak nebezpečná vec nebola, lebo keď na majálesi, na bále, na zábave, na divadle spolu nie len dívajú sa, ale aj shovor a hry vedú, prečo by prednášky v škole spoločne poslúchať nemohly? Ovšem žeby pred a medzi hodinou nesmely bez dozorstva zanahané byť, — pri tom by snad i mladí páni vážnejšie sa chovali, — na tento pád odpadlo by aspoň 6 osôb vyučujúcich, a tak 20 osôb vyučujúcich a spravujúcich by dostačilo celý takýto — na teraz len ideálny ústav viesť a vyučovať.

Na druhú otázku: koľko svetlíc by potrebné bolo na takýto ústav, odpovedám:

pre gymnasium samotné treba	12 svetlíc
pre reálku 6 triednu	10 „
pre hospodársku 6 triednu	10 „
pre seminár 3 triedny	7 „
pre pannenský 6 triedny ústav	10 „

Spolu 49 svetlíc,

lebo každému treba toľko svetlíc, koľko tried, krom toho: knihoveň, laboratorium, auditorium a poradnú svetlicu.

Na proti tomu pre miešaný ústav bolo by treba:

Na pád oddelenia pannenského ústavu

a) pre gymnasium	8 svetlíc
b) pre realistov osobite	1 „
c) pre hospodárov osobite	1 „
d) pre seminár osobite	3 „
e) pre panny osobite	1 „
f) pre všetky spolu auditorium	1 „
knihoveň	1 „
museum	1 „
laboratorium	1 „
poradnú	1 „

Spolu 19 svetlíc.

Zahrada, telocvičiareň, hospodárske stavy atď. prišlo by všetkým k dobrému, lebo z púheho dívania naučili by sa všetci mnohému.

Na tretiu otázku: aký nákladok požadovalby takýto ústav? odpoveď dostaneme z počtu osôb vyučujúcich a k tomu potrebných svetlíc. Vezmime, žeby z 18 riadnych učbárov aspoň 6ti mali

máňželky vyučené pre pannenský ústav; tak by byly 24 vyučujúce osoby, čoby aj na prípad nemoce vypomohlo. Plat jedného učbára na 1000 zL a jednej učbárice na 500 zL rátajúc, potrebnó by bolo 21.000 zL, kdežto 5 rozdielnych ústavov udržiať požadováby aspon 45.000 zL.

Budovu, zahradu atď. dať by malo to mesto, v ktorom ústav bude, lebo užitok ono mať bude z hospôd, a rozličného kupovania.

Mnohému sa snať smiešnym zdať bude tento návrh, a predsa nám po tisícich dolinkách osamotelym Slovákóm je potrebný, aby reč jednakým výrazóm vzdelával, jednakými podnikami v hospodárstve a priemyslu majetok národní napomáhal, a k jedinému vedómiu slovenskej rodiny mladé srdcia viazal. K tomu veda a krásne umenie slovenské len vtedy zakvitnú, keď k vedomosti prijdú všetky vrstvy národa.

Keď nebude možno všetko od razu postaviť, stavájme po častiach, a keď na rozličných stranách vzdelaná mládež pocíti potrebu spoločného vzdelávania, založí i takýto centrálny ústav, ktorému z uprimného srdca prívolaám: na zdar!

§ 113.

Internát a externát.

Pod slovom *internát* rozumejú chovatelia ústav, kde chovanci oddelene od sveta spoločne bydlia, spoločne sa kostujú, len medzi sebou a so svojími predstavenými obcujú. Pod slovom *externát* ale rozumejú bydlenie žiakov po hospodách pod dozorstvom hospodárov, a len na učebné hodiny shromažďujú sa do školy.

Malé dietky žijú v externáte pod opaterou svojich rodičov, ktorí ich do školy pošlú, a zo školy dajú domov doviest, a učitel nemá ďalej odpovednosť za nich, len dotedy, kým sú v škole.

I naše gymnasia a reálky sú obyčajne externáty, kde každý pečuje o svoju hospodu, o prádlo, rúcho, kost, kúrenie, svetlo, a len na isté hodiny prichádza do školy učiť sa. Obyčajne na hospode má aj kost, a tak je akoby členom tej rodiny, u ktorej býva.

Pre chudobnejších povstaly už od dávna spoločné *chovárne* čili *alumnie*, kde za lacný peniaz potrebnú strovu dostávajú. Jestli k takejto chovárne pripojíme ešte aj spoločné hospody, tak povstanú internáty.

Internát je lacnejší, zvlášte keď sami chovanci práce pri čistení svetlice, kúrení, varení atď. konajú. Dozorstvo je snadnejšie,

času k vyučovaniu viac, pokúšenia k výstupkom menej: ale len pod svedomitým a ani na okamženie nedriemajúcim dozorstvom sboru učbárskeho, pri čom nesmie chybeť dozorstvo vážnej matrony, ktoráby miesto matky zastupovala, a také chyby karhala, ktoré ujdú zraku mužskému. Jestli ale dozorstvo je nesvedomité a nie dost ostražité, tak vlúdi sa neporiadok, leš, potutelnosť a nemravnosť do ústavu. A ponevadž zriedka dostát tak vytrvalého, svedomitého dozorca, ktorýby ani na okamženie neodvrátil pozornosť svoju od ústavu, preto internáty prišly do zlého chýru.

Lacnota pri nich je na podiv veľiká. Menovite vo Švajciarsku sú také internáty, kde chovanci sami obrábajú zeme ústavu pridelené, a tak svojou prácou chovajú i seba, i celý ústav udržujú. Komu známo, ak veľký úžitok možno zo zeme náležitým opatrovaním vydobýť, ten sa takýmto internátom diviť nebude. Ale k takej práci dávajú len chudobnejší svoje dietky, — lebo boháči radšej platia drahý kost, nežliby synov svojich k prísnej práci nutili.

Jedno, čo chýbá v internáte, je rozmanitosť domáceho a obecného života, lebo tam len všetko jednakí, rovnovekí pod jednakým dozorstvom, napomínaním, v jednakom kruhu obcujú, privykú k jednohlasnosti, a jakejši tíšine, ktorú nič neruší, a tak ani ducha bodrým urobiť nemôže. Ale tíšina táto je práve potrebná pre mladého ducha, aby mal i času, i príležitosti vstúpiť do seba, a naučil sa hlboko myslieť. Však rok škelský netrvá na večnosti, na sviatky a prázdniny vráti sa do svojej rodiny, kde duch jeho okreje a v rozmanitostiach života sa opäť roztratí. A tak dobre sriadené internáty sú i lacnejšie, i užitočnejšie.

Poznam. Prvokresťanské sobory čili kláštory byly tiež takéto internáty, kde mních prácou svojich rúk sa živil, a síce obrábali zahrady, role, a svojim príkladom učili susedných obyvateľov lepšiemu hospodárstvu.

Keby na Slovensku povstala takéto školá na pr. gymnasium spojené s reálkou a hospodárskou školou, a k tomu cieľu kúpilo by sa 500 jutier zeme, čo po 40 zl. možno dostať, učiniloby základného výdavku 20.000 zl. k tomu potrebné budinky chovancov a k cieľom hospodárskym stáby druhých 20.000 zl., a obrobny kapitál tiež 20.000 zlatých, za ktorýby sa potrebný rožný dobytok, ovce, plúhy, vozy, siatie atď. kúpilo, a tak spolu 60.000 zl. vložiloby sa do takého ústavu. Krem učbárov, ktorí by povinnosti kasnárske konali, potrebný by bol personál 5 chlapov a 5 žien, — ostatné práce konali by sami chovanci. Z tých 500 jutier jedna tretina bola by lesom zasadená, dve tretiny dalyby role a zahrady. Na obrábanie padľoby asi 300 jutier, čo na 5 oddielov podeleno daló by 40 jutier pod oziminu, 40 pod jarinu, 40 pod kopa-

ninu, 40 pod úhor, 40 na pastvu. Pri dobrom obrábaní mal by na každom jutre jeden človek vyžiť, ale na platy učbárske a na možné chyby a neúrody dopustíme žeby na jedného chovanca prišlo 5 jutier, tak by v ústave tom z roka na rok 100 chovancov darmo chovano byť mohlo, tak žeby i rúcho dostávali. Pri opatrnej sporivosti za viac rokov mohlo by sa tolko zásobiť, žeby i 200 chovancov náležite opatreno bolo. Prôbu nahávame mladým podnikateľom.

§ 114.

Nútenie do školy (Schulzwang).

Otázka: či má právo svetská vrchnosť nútiť rodičov, aby svoje dievky posielali k verejnému vyučovaniu do školy, už dávno riešena je na tej zásade, že kto prijal právo, prijal i povinnosť, a tak rodič ponevadž prijal právo k svojmu dieťaťu, povinný je tože dieťa tak vychovávať, aby z neho užitočný člen obce vyrastnul. K takejto výchove naomylné patrí aj vyučovanie. Zákon krajinský na vôli naháva rodičovi, či sám chce svoje dieťa vyučovať, či ho dá súkromne skrže zvláštneho učiteľa, a či vo verejnej škole cvičiť, ale presvedčiť sa musí svetská vrchnosť, či rodič svojej povinnosti zadosť učinil, a preto žiada zkušku zo súkromného vyučovania. Jestliby ale rodič svojej povinnosti zadosť neučinil, vtedy povinná je svetská vrchnosť do ochrany vziať dieťa, a rodiča nútiť, aby posielal to dieťa do verejnej školy, — a to síce v určitom veku, ktorý je u nás od 6—12 vyznačený.

Aby svetská vrchnosť verejné vyučovanie každému možným učinila, má

- 1) *darom dať vyučovať t. j. všeliký plat od učenia zrušiť,*
- 2) *školu potrebnými učebnými prostriedkami a*
- 3) *celkom núdzne deti rúchom a strovou opatriť, a*
- 4) *nad vyučovaním dozorstvo viesť, aby ono neodstrašovalo, ale väbilo deti, a tak aby škola bola opravdou štepnicou osvety a vzdelanosti.*

Lebo jestli je rodič na tolko chudobný, že dieťaťu ani rúcho spraviť, ani ho na čas nachovať nevládze, tam darobné je nútenie, ad impossibilia nemô obligatur, hovorí latinak t. j. čo nemožno, to nedlužno.

Ale ani svetská vrchnosť nemá tolko prostriedkov, žeby všetkým týmto požadavkám vyhoveľa, preto ohľad bere len na prvé dve požadavky, a ostatné naháva rodičom, t. j. vrchnosť prinúti

obec, aby si postavila školu, aby povolala učiteľa a platila ho, niekde už dietky od platu školského oslobodila, ale rúchom a stravou opatrovať — to naháva rodičom a dobročinným spolkom. Ktorý pak rodič môže dieťa poslať do školy, a nepošle, na takého pokutu uloží. A tým za dost učinila svojej povinnosti.

Čo svetská vrchnosť nemôže, to vykoná cirkev. Svetská vrchnosť má meč, ktorým núti a tresce: cirkev má slovo božie a lásku kresťanskú, ktorou presvedča, povzbudzuje, obživuje, posilňuje a pomáha. Všetky dobročinné spolky sú len výsledkom tejto kresťanskej lásky. Ako ona má pôsobiť, o tom hovoriť nebudeme, menovite či toto povzbudzovanie kňazovi, učiteľovi, či kurátorovi, či presbyterom náleží, lebo kde sa o týchto veciach hádajú, tam už láska zmizla, a nevera sa všantročila. Horlivý kresťan vždycky je hotový ku každému skutku dobrému, a v cirkvi pravej je každý strážcom Siona, každý potešiteľom zarmúčených, lekárom nemocných, pomahateľom opustených. Tam ochotne vezme na seba péču o chudobných či kňaz, či učiteľ, či kurátor — a verných šafárov složených obetí vyvolí shromaždení svätých, — tam život sám zatají, čo slabosť ľudská alebo dopuštenie božie ranilo.

Ale ponevadž učiteľ je pastýrom „baránkov kristových“ t. j. opatrovníkov 6—12 ročných detí, preto *jemu náleží* navštevovať dietky v dome rodičovskom, dopytovať sa, ako sa spravujú, naučenie jim dávať; a keď nalezne dietky siroty opustené, nahé, nemocné atď., on má oznámiť predstaveným cirkve, a zaopatríť či rúcho nahým, či lieky nemocným, či pokrm opusteným a tak shromažďovať všetky dušičky do ovčince svojho — do školy. Nektóri obyčaj majú pri takýchto návštevách menším dietkam dárky: cukriky, jabĺčka, miadovníky, malované papieriky, strižky perkálové dávať, čo je niektorým rodičom príjemné, iným nie; ale obyčajne uctivosť jeho vzáctnejšími darmi, alebo aspon pochvalou odmenia. Každý sám najlepšie posúdi i svoju letoru, i stav obecnstva, a vyvolí slušné a poctivé prostriedky aby získal si dôveru rodičov a lásku učedníkov — a tam nebude treba nútiť, aby chodili do školy.

§ 115.

Triedy ako prostriedok učebný.

Rozdelenie učedníkov na triedy patrí tiež medzi učebné prostriedky, lebo rovnaký vek, rovnaké schopnosti predpokladajú rov-

nakú pripravenosť, a keď má učiteľ pred sebou rovnak duševne vyvinutých, vtedy bez mnohého opakovania vyučuje a srozumiteľným sa stáva: naproti tomu rozličné veky a pripravenosti hamujú učbu, lebo dospeljší by mohli viac pochopiť, zaostalým je ale i to privela, čo sa jím podáva. Preto delenie na triedy je užitočné.

Ale ono má mnohé ťažkosti, lebo:

1. Ani ten istý vek nedáva tú istú schopnosť, tú istú zralosť.
2. Často sa mylí učiteľ pri posudzovaní, lebo on nemôže nahliadnuť do duše, kde zralosť sa vyvinuje, a mnohého ľahkomyslníka vyhlásil za schopného, kdežto iný hlbokomyslí a málo schopnosti ukazuje.

3. Často pre nemoc alebo iné obstojaťelstvá starší učedníci učí sa s menšími a mladšími od seba, a preto len zblíženú zásadu ohľadom roztriednenia vyslovujeme: *vek a schopnosť do povahy brať*, a kde *schopnosť slabá, tam vekom sa spravovať*.

Pre 6—12 ročné dietky robíme 6 tried, pre každý roční vek jednu triedu, a kde počet učedníkov veľký, tam osobitne 6 tried pre chlapcov, a 6 tried pre dievčatá. Kde ale malý počet učedníkov, tam spojujú triedy, z čoho rozmanité kombinácie vychádzajú, tak, že môže byť:

1. Škola s 12 triedami, a síce 6 tried chlapčenských, 6 dievčenských, učiteľov 12.

2. Škola so 6 triedami miešanými, kde chlapci i dievčatá spolu chodia, učiteľov 6, pre ručné práce učiteľky 2.

3. Škola so 6 triedami, a síce tri triedy chlapčenské, tri dievčenské, vše dva ročné behy v jednu triedu spojené, učiteľov 6, a pre ručné práce učiteľky 2.

4. Škola so 4 triedami a 4 učiteľmi, kde prvoročných učí jedon, druhoročných jedon, treto- a štvrtoročných jedon, piato- a šiestoročných jedon učitel.

5. Škola so 3 triedami a 3 učiteľmi, kde vždy dva ročníky jednomu sú dané, a tak 6 a 7 ročných učí jedon, 8 a 9 ročných jedon, 10 a 11 ročných jedon.

6. Škola s dvoma triedami a dvoma učiteľmi, kde 6, 7 a 8 ročných učí jedon, 9, 10 a 11 ročných tiež jedon.

7. Škola s jednou triedou a jedným učiteľom, kde 6, 7, 8, 9, 10 a 11 ročných učí len jedon. —

Prirodzené triedy sú len pod č. 1. a 2., menej prirodzené sú pod č. 3, 4 a 5, s mnohými ťažkosťami spojená je pod č. 6 a najneprirodzenejšia po č. 7 a predsa takýnto je najviac.

Sústava triedna a odborná.

Kde sú prirodzené triedy, tam učitelia môžu si prácu podeliť alebo podľa tried, alebo podľa nauk. Kde každý učiteľ prejme jednu triedu, tak že všetkým predmetom v nej len on sám vyučuje, to sa menuje *triednou sústavou* (Klassensystem). Kde ale každý učiteľ len jednej науке učí po všetkých triedach, na pr. náboženstvo jedon, materinskú reč jedon, číslovedu jedon, prírodopis jedon atď., to sa menuje *odbornou sústavou* (Fachsystem).

Triedna sústava môže byť ohľadom na učiteľa dvojaká: *stála a postupná*. Stála je vtedy, keď učiteľ z roka na rok v tej istej triede ostáva, a tým istým predmetom vyučuje, žiaci jeho každý rok noví prídu, a na konci roka do vyššej triedy postúpia. — Postupná je vtedy, keď učiteľ začne prvú triedu učiť, a s tými istými žiakmi postúpi do druhej triedy, potom do tretej, štvrtej atď., a a tak tých istých žiakov on sám vyučuje po všetkých triedach, a keď ich z konečnej vypustil, začne zas od prvej vyučovať.

Všetky tieto sústavy majú svoje dobré i zlé stránky: triedna stála má to dobré v sebe, že učiteľ dlhým cvikom má úplne v moci predmety, žiaci pak každý rok novú auktoritu, novú osobu obdivujú, uctia a tak rozličným vplivom sa cvičia. Zlého ale má to do seba, že učiteľ časom zunuje to isté učiť, ďalej sa nevzdeláva, a tak zaostáva za prúdom vzdelanosti: jestli je ale prílabý, alebo práve chybný, vtedy celý rok zle pôsobí na mládež, a často zaseje semeno zlého, ktoré sa nikdy viac vykoreniť nedá. —

Triedna postupná má to dobré do seba, že jestli je učiteľ pilný a milý, vtedy za celých 6 rokov jednakým cvičením vychová rázneho ducha, a ponevadž každý rok novým predmetom vyučuje, preto sa musí sám učiť, a tak jeho učba je vždy nová, milá, zaujímavá: ale má to zlé, že slabosti učiteľove za dlhých 6 rokov vnikajú do žiaka, a tak stále korene vpúšťajú, ktoré snád viac škody spôsobia, nežli ten dobrý vpliv, ktorý za ten dlhý čas vnikal do duši; ďalej že nové učenie nebýva vždy dôkladné, a konečne že zunuje učiteľ tak dlho jedného druhého žiaka karhať a radšej mu prehľadí chybu alebo práve zlosť jeho, len aby mal pokoj, a tak zlosť nevykorenená zostane: kdežto pri novom učiteľovi oslábne každá zlosť, a často do koreňa vyschne.

Odborná má to dobré do seba, že učiteľ je dokonale mocný vo svojom predmete: ale ustavičným menením tvára a pozoru zmú-

tená a príliš napnutá býva myseľ dietok, a preto neodporúčame ju pre 6—12 ročné deti. Takýmto malým ľuďom ešte treba pokoj, ako mladým zelinkám, lebo ako tieto uvädnú na tuhom slnci, tak aj mladé dietky oslábnu, keď vždy novú a novú tvár pred sebou vidia. Ba ani pre prvé dve gymnasiálne triedy nehodí sa odborná sústava, ovšem ale pre vyššie triedy.

Nektorí narádzali pomiešať obe sústavy, tak žeby aspon prírodopis a číslovedu odborný učebár po všetkých triedach učil: ale v ľudocvikoch je tak malá miera známosti, že každý učiteľ v stave bude s prospechom tomu vyučovať.

§ 117.

Rozvrh predmetov na triedy.

Pre 6—12 ročný ľudocvik predpísané sú nasledujúce predmety :

1. Náboženstvo.
2. Názorné a myslné cvičenie.
3. Čítanie a písanie.
4. Materinská reč.
5. Číslo a mieroveda.
6. Zemepis.
7. Dejepis a ústavoveda.
8. Prírodopis.
9. Siloveda.
10. Spev.
11. Telocvik.

12. Hospodárstvo a zahradníctvo. O týchto obšírne v spôsobovede, teraz len ako na jednotlivé triedy rozložené majú byť:

1. *Náboženstvo*. Každé vierovyznanie má od svojej vrchnosti predpísanú mieru náboženských známostí pre každú triedu. U evanjelikov od starodávna dosvedčilo sa byť najpraktičnejším: aby všetky triedy pred školou ráno i popoludní za náповeďou zpievali vyznačené nábožné pesničky, nekde i večer na modlenie (preces) chodia do školy dve pesničky zaspievať a pomodliť sa. Tým spôsobom naučia sa celý takmer Transcius alebo Zpevník na zpmäť bez núťivého učenia, i všetky nápevy si osvoja, tak že pre celý život dostanú pokrm nábožný. A ponevadž po dedinách všetkých 6 tried spolu chodí, kde starší už umejú nápevy, preto učiteľovi treba len pesničky vyznačiť a začať, nektory z žiakov napovedá, a spievajú sami, i bez násilného pruzenia učiteľovho.

Krém toho pre prvo- a druhoročných rozpráva svobodne niekoľko biblických dejov, pre trefo- a štvrtoročných pokračuje v biblických dejoch, a do pamäti v štepí malý katechismus Lutherov, pre piato- a šesteročných ale nasleduje výklad katechismu Lutherovho a Cirkevný Dejepis.

2. *Názorné a myslné cvičenie* trvá len prvé dva roky, o čom viac v spôsobovede.

3. *Čítanie a písanie* počne sa hneď v prvej triede a trvá až do šiestej triedy, pre prvú a druhú poznávace, pre tretiu a štvrtú srozumiteľné, pre piatu a šiestu triedu krásno čítanie. Z písma v prvej jednotlivé písmeny, v druhej taktové písanie, v tretej odpis, v štvrtej z hlavy písanie, v piatej a šiestej slohový cvik.

4. *Materinská reč.* V prvej a druhej triede sa len pripravuje myseľ k pravidlám mluvnickým a síce: rozberaním slova na hlásky a složky, jednotným a množným pomenovaním, pridávaním vlastností, označovaním dejov dľa času; v tretej už rozoznáva meno podstatné, vlastné a prídavné, v štvrtej už skloňuje a časuje, v piatej a šiestej tvorí vety a cvičí sa v slohu.

5. *Číslo a mieroveda.* Pre prvú triedu čítajú od 1—20 najďalej do 30 a skladajú rozkladajú dľa štvorokruhu celé čísla; v druhej čítajú do 100, a číslice píše i všetky čísla po 100. V tretej triede: od 1—1000 v štvorokruhu z hlavy i na písme s celými číslami; vo štvrtej majú pochopiť desatočnú sústavu, násobiť a deliť s viac číselným násobiteľom a deliteľom; počína vysvetľovať zlomky; v piatej i celé i lomené čísla z hlavy i na písme opätuje a prejde k pomeru a zlatému pravidlu; v šiestej doplní zlaté pravidlo, vezme desatočné zlomky, vlaskú praktiku, vyrátanie úrokov, spoločenský a miesací rátunok.

Z merby prvé 4 roky necvičí osobitne, len pri názornom cvičení mysle v I. a II., a pri kreslení v III. a IV., nektoré pochopy sdeli: v piatej ale naučí ich, ako majú potrebovať pravidko (lineál), kružidlo, stopu, siahu a iné miery; taktiež naučí ich kresliť priamy, rovnobežnice, kruhy, uhly, tri- a mnohohrany a vysvetlí ich vlastnosti; naučí to merať a probuje plochu vyrátat. V šiestej dá im reťazou merať rolu, alebo lúku, jej podobu nakresliť, a cvičí, ako treba plochu vyrátat; konečne celinu nektorých vecí dá vyrátat a hotoviť nákres hospodárskej budovy.

6. *Zemepis.* Počne sa len v tretej triede a trvá do piatej a síce *názornou známostou vlasti*, počnúc od domu, dediny atď., a nakreslí im hranice krajiny, potom susedné krajiny, až i 5 čiastok

světa a mora; vo štvrtej triede: horo- a vodopis vlasti, plodiny, obyvatelia, cesty, železnice a stolice; v piatej mathematický zemepis.

7. *Dejepis* počne sa len v piatej a končí sa v šiestej triede, a síce na základe vlastenského dejepisu zpomenu sa i premeny iných národov, a na krátce vyloží sa ústavoveda.

8. *Prírodopis* počne sa tiež len v piatej a končí sa v 6 triede, a síce v zime učí v oboch triedach o živočíchoch a kovoch, v lete o zelinách, a spolu vysvetluje ako kamene vetrom rozpadnú sa na prach a tvoria úrodnú zem.

9. *Siloveda* počne sa tiež len v piatej, a kde nestačí učiteľ, teda len v 6 triede, a síce o hlavných úkazoch prírody, čo všetko zkúškami dosvedčí, z toho na prírodu obráti zretel a vysvetlí zákony hmotné, a to všetko na domáce, hospodárske, priemyselné užitky a škody obráti.

10. *Hospodárstvo a zahradníctvo* počnúc od tretej triedy prakticky sa učia vo školskej zahrade, a síce obrábanie zeme, pástovanie rastlín, chovanie dobytky; štepenie, dievčatom kuchynské zeliny, ďalej o vínnom révu, o hodbavných červíkoch, včelách, a to všetko na domáci život upotrebuje.

11. *Telocvik* v I., II. a III. triede cvičí v sedení, v stávaní, v pohyboch ramien a rúk, v chodení, skackaní, behaní, odvíse, hádzaní a skákaní; IV., V. a VI. triedu v rovnováhe, na márach, na prieči, a lazení a vo vojanských pohyboch.

12. *Spev.* V I. a II. triede spievajú len za sluchom nektoré pesničky, v III. a IV. stupnicu zo znakov spievajú, potom po tretičách vystupujú a sôstupujú a probujú dvoj- i trojhlasné sbory prevádzať; v V. a VI. triede spievajú štvorhlasne.

13. *Kreslenie* nepredpisuje zákon, ale pre jeho užitok, kde len možno, nech už v prvej a druhej triede uvedeno bude, a síce na tábličke nakresliť bič, mlatok, sekeru, stolok, alebo z tvrdého papiera vyrezané figúry dá jim do ruky učiteľ, aby ich okreslili; — v tretej a štvrtej ich učí priame a krivé čiary, uhly, trihrany, mnohohrany, i nektoré predmety kresliť; v piatej a šiestej listy, celé zeliny, zvieratá, domy atď.

Poznám. To všetko zretedlné bude zo spôsobovedy.

§ 118.

Rozvrh hodín.

Rozoznávame dvojaký rozvrh hodín: týdenný a dňový, tam ten ukazuje, koľko hodín istému predmetu do týždňa vyložiť máme,

tento ako majú predmety v hodinách jedon za druhým nasledovať. Oba sú veľmi dôležité; po prvé preto, že podelia prácu primerane silám učiteľovým a schopnostiam učedníkov, po druhé, že prekazia, aby ani jedon predmet zanedbaný nebol, a po tretie uvedú poriadok do zvyku.

Na počiatku každého roku má učiteľ i jedon, i druhý rozvrh napísať a predložiť školskej miestnej rade so svojim podpisom a výslovnou žiadosťou, aby ho pred započatím školského roku buďto potvrdili alebo premenili, a tak potvrdené rozvrhy zapíše do pamätníka, a dľa neho na vlas vyučuje, a bez vedomia školskej rady nič nemení, aby v páde nezdaru alebo nespokojnosti bol von z odpovedi.

V školách bezvyznanských najviac času obracajú na čítanie, písanie, materinskú reč a číslovedu: naproti tomu vierovyznanské školy väčšiu váhu kladú na vyučovanie náboženstva, nezanedbávajúc pri tom ani ostatné predmety.

My podáme tu najprú týždenné rozvrhy hodín pre 6 prirodzených tried, tak tiež pre 4, 3, 2 a 1 učiteľa, a potom náradu, akoby sa dňový rozvrh urobiť dal, čo každému dľa svojich potrieb premeniť voľno.

A.

I. Týždenný rozvrh hodín pre 6 prirodzených tried so 6 učiteľmi.

Predmety učebné	Triedy						Šúčet tyžd. hod.
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	
Náboženstvo a bibl. histórie	4	4	4	4	4	4	24
Názorné cvičenie mysle . . .	3	3	—	—	—	—	6
Čítanie a písanie	6	6	6	5	2	2	27
Materinská reč	—	—	2	2	2	2	8
Číslo- a mieroveda	5	5	4	4	2	2	22
Zemepis	—	—	2	3	2	—	7
Dejepis a ústavoveda	—	—	—	—	3	4	7
Prírodopis	—	—	—	—	2	3	5
Siloveda	—	—	—	—	3	4	7
Spev	2	2	2	2	2	2	12
Kreslenie	—	—	2	2	2	2	8
	Špolu		Špolu		Špolu		
Telocvik	2		2		2		6
			Špolu				
Hospodárstvo a zahradníctvo	—		4				4
Šúčet týždenných hodín	22	22	29	29	30	31	143

Poznam. V písaní je i krasopis obsažený. Ktoré predmety dve alebo viac triedy spoločne poslúchajú, tie sú v kramlách stiahnuté, ostatné každá trieda osobitne sa učí.

II. Rozvrh týždenných hodín pre školu 5 triedovú s 5 učiteľmi a 1 učiteľkou.

Učebné predmety	Triedy								Súčet týždenných hodín učitel.		
	I.	II.	III.	IV.	Chlapci		Dievčatá				
					V.	VI.	V.	VI.			
Náboženstvo a bibl. historie	4	4	4	4	4		4		24		
Názorné cvičenie mysle . . .	3	3	—	—	—	—	—	—	6		
Čítanie a písanie	6	6	6	5	2		2		27		
Materinská reč	—	—	2	2	2		2		8		
Číslo a mieroveda	5	5	5	5	3		2		25		
Zemepis	—	—	2	3	2		2		9		
Dejepis a ústavoveda	—	—	—	—	3		2		5		
Prírodopis	—	—	—	—	2		2		4		
Siloveda	—	—	—	—	2		2		4		
Spev	2	2	2	2	2		2		12		
Kreslenie	—	—	2	2	2		2		8		
	Špolu										
Telocvik	2			2			2		8		
					Špolu						
Hospodárstvo a zahradníctvo	—	—	—	—	4		2		6		
Ručné práce	—	—	—	—	—		6		6		
	Spolu				22	22	29	29	30	32	152

Poznam. Oddelenie chlapcov od dievčat v V. a VI. triede už i tým cieľom je radno, aby chlapci k remeslám, obchodu a hospodárstvu, dievčatá k ženským prácam i v samých prednáškach pripravované boli. Ako si prácu podelia učitelia a učiteľka, či všetky predmety len učiteľka bude dievčatom prednášať, či snáď silovedu, náboženstvo atď. nektory z učiteľov prevezme, to miestne obstojaťelstvá rozhodnú.

Spojená V. VI. trieda učia sa to isté, tak že jedón rok učí sa V. trieda to, čo sa mala len v šiestej učíť, a druhý rok učí sa VI. trieda to, čo sa mala v piatej učíť. Ťažkosť v tom nerobí len dejepis, lebo každý druhý rok zjaví sa ten neporiadok, že počiatočníci učia sa najprú nový vek, a len na druhý rok prejdú do starého veku: ale škoda je to nie tak veľká, žeby sme pre ňu tie dve triedy spojil nemohli.

III. Rozvrh týždenných hodín pre školu s 5 učiteľmi.

Učebné predmety	Triedy										Štúdiu týždenných hodín učiteľ.
	A		B		C		D		E		
	Chlapci a dievč.		Chlapci		Chlapci		Dievč.		Dievč.		
	I	II	III	IV	V	VI	III	IV	V	VI	
Náboženstvo a bibl. historie	4		4		4		4		4		20
Názorné cvičenie mysle	3		—		—		—		—		3
Čítanie a písanie	6		5		2		5		2		20
Materinská reč	—		2		2		2		2		8
Číslo- a mieroveda	5		5		3		4		2		19
Zemepis	—		3		2		2		2		9
Dejepis a ústavoveda	—		—		3		—		2		5
Prírodopis	—		—		2		—		2		4
Siloveda	—		—		2		—		2		4
Spev	2		2		2		2		2		10
	spolu										
Kreslenie	—		2				2				4
Telocvik	2		2				2				6
Hospod. a zahradníctvo	—		4				2				6
	spolu										
Ručné práce	—		—		—		6				6
Spolu	22		29		30		31		32		124

Poznam. Môžu byť traja mužskí a dve ženské. Prvá a druhá trieda sú chlapci i dievčatá spolu pod jedným učiteľom mužským, ktorý ich učí ako jednu triedu t. j. keď mladším vykladá, starší poslúchajú, a keď starším vykladá, mladší tiež pozorujú menovite pri náboženstve, biblických historiách, názornom cvičení, číslavede, a speve, len pri čítaní a písaní pomáha si dvojučbou, t. j. kým starší čítajú, mladší píšú a na opak. Zkušenosť dosvedčila, že takto spojené triedy bývajú s prospechom vyučované. Z tejto triedy sa oddelia chlapci od dievčat, vždy po dve spojené triedy, III. a IV. chlapčenskú učí jedon mužský, V. a VI. chlapčenskú tiež jedon mužský, III. a IV. dievčenskú jedna ženská, V. a VI. dievčenskú tiež jedna ženská. Úlohy sú jednaké pre obe triedy t. j. jedon rok sú úlohy tretej, druhý rok štvrtej triedy atď. čo pri obratnom učiteľovi nerobí žiadnej ťažkosti, či sa skorej skloňovať, či časovať učí, či skorej Nový, či Starý Zákon slyší, len nech sa ho naučí.

**IV. Rozvrh týždenných hodín pre 6 tried so 4 učiteľmi, alebo
3 mužskými a 1 ženskou.**

Učebné predmety	Triedy								Súčet týden. hodín učiteľ.
	A		B		C		D		
	Chlapci a dievčatá spolu				Chlapci o sebe		Dievčatá o sebe		
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	V.	VI.	
Náboženstvo a bibl. historie	4		4		4		4		16
Názorné cvičenie mysle . . .	3		—		—		—		3
Čítanie a písanie	6		5		2		2		15
Materinská reč	—		2		2		2		6
Číslo a mieroveda	5		5		3		2		15
Zemepis	—		3		2		2		7
Dejepis a ústavoveda	—		—		3		2		5
Prírodopis	—		—		2		2		4
Siloveda	—		—		3		2		5
Spev	2		2		2		2		8
Kreslenie	—		2		2		2		6
	spolu								
Telocvik		2			2		2		6
	spolu								
Hospodárstvo a zahradníctvo	—			4			2		6
Ručné práce	—		—		—		6		6
Spolu	22		28		31		32		108

Poznam. I tu platia poznamy z predošlého rozvrhu.

V. Rozvrh týždenných hodín pre 6 triedovú školu s 3 učiteľmi.

Učebné predmety	Triedy						Súčet týden. hodín učiteľských
	A		B		C		
	Chlapci i dievčatá spolu						
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	
Náboženstvo a biblické historie	4		4		4		12
Názorné cvičenie mysle	3		—		—		3
Čítanie a písanie	6		5		2		13
Materinská reč	—		2		2		4
Číslo- a mieroveda	5		5		3		13
Zemepis	—		3		2		5
Dejepis a ústavoveda	—		—		2		2
Prírodopis	—		—		2		2
Siloveda	—		—		3		3
Spev	2		2		2		6
Kreslenie	—		2		2		6
Telocvik	2		2		2		6
	spolu						
Hospodárstvo a zahradníctvo . .	—			4			4
Ručné práce	—		—		—		—
Spolu	22		29		30		79

Poznam. I tu platia poznamy o spojených triedach.

VI. Rozvrh týdeňných hodín pre 6 triednu školu s 2 učiteľmi.

Všetky triedy miešané, chlapci i dievčatá spolu.

Učebné predmety	A. učiteľ			Súčet týžd. hod. A) uč.	B. učiteľ			Súčet týžd. hod. B) uč.
	Trieda				Trieda			
	I.	II.	III.		IV.	V.	VI.	
	spolu				spolu			
Náboženstvo a bibl. histórie		4		4		4		4
Názorné cvičenie mysle	1 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{2}$	—	3	—	—	—	—
Čítanie a písanie	3	3	3	9	2	2	2	6
Materinská reč	—	—	—	—	2	—	—	2
Číslo a mieroveda	2	2	2	6	2	2	2	6
Zemepis	—	—	2	2	1	1	—	2
Dejepis a ústavoveda	—	—	—	—	—	1	2	3
Prírodopis	—	—	—	—	—	1	1	2
Siloveda	—	—	—	—	—	1	1	2
	spolu				spolu			
Spev		1		1		1		1
Telocvik		1		1		1		1
Hospodár. a zahradníctvo	—	—	—	—		4		4
Spolu	12 $\frac{1}{2}$	12 $\frac{1}{2}$	13	26	17	18	18	33

Poznam. Názorné cvičenie I. a II. triedy spojí, a za ten čas III. triedu zamestknáva tichým písaním, čítaním, rátaním. Na čítanie a písanie má A. učiteľ 9 hodín, môže si ich podeliť na poznávajúcich a čítajúcich, kým poznávajúcich učí čítať, písať, dotedy čítajúci odpisujú, a kým čítajúci čítajú, dotedy poznávajúci kreslia na tabličke, alebo písmy odpisujú.

Počtovanie možno so všetkými odrazu konat.

B. učiteľ spojí triedy pri zemepise, dejepise, prírodopise a silovede. Ktorá trieda nemá ten predmet, tá bude len poslúchačom.

VII. Rozvrh týždenných hodín pre 6 triednu školu s 1 učiteľom.

Učebné predmety	Triedy						Súčet týd. hod. učít.
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	
	spolu			spolu			
Náboženstvo a bibl. hist.		2			4		6
Názorné cvičenie mysle	1	1	—	—	—	—	2
Čítanie a písanie	2	2	1	1	1	1	8
Materinská reč	—	—	1½	1½	—	—	3
Číslo a mieroveda	1	1	1	1	1	1	6
Zemepis	—	—	½	½	½	—	1½
Dejepis a ústavoveda	—	—	—	—	1	1	2
Prírodopis	—	—	—	—	1	1	2
Siloveda	—	—	—	—	½	½	1
Spev	1	1	1	1	1	1	6
Telocvik	1	1	1	1	1	1	6
Hospodárstvo a zahrad.	—	—	1	1	1	1	3
Spolu	7	7	8	8	9	8½	31½

Poznam. Toto je veľmi ťažká úloha, šesť rozličných tried jednému vo všetkých predmetoch náležite vycvičiť: a predca takýchto ľudocvikov je mnoho, a na mnohých miestach chudoba ľudu nedovoľí viac učiteľov ustanoviť. Spokojíť sa musíme teda s tým, čo možno jednému učiteľovi vykonať. Od časov reformácie po cirkvách, ktoré len 1000 duší mali, obyčajne len jeden učiteľ učil všetky detky a pomáhal si tak, že si podelil všetkých učedníkov na dve triedy, na mladších a starších, ku mladším počítal každého, ktorý neumel plynne čítať a neučil sa z kníh nazpamäť, ku starším ale patrili každý, ktorý sa z kníh nazpamäť učil. Náboženstvo a biblické historie, i cirkevný dejepis boli pre všetkých, jeden rok vzal historie zo starého zákona a výklad Desatera, starší odpovedali z knihy nazpamäť, mladší len katechizando na otázky, aj z katechismu mladší len z náповedi za učiteľom naučili sa výklad Lutherov, starší ale výklad obšírnejší nektorého spisovateľa; druhý rok vzal historie Nového zákona a z katechismu Veríme; tretí rok cirkevný dejepis a z katechismu modlitbu Páne, svätosti a naučenie o zповedi. Na to nebral ohľad, že nektorá trieda prvej sa učí Nový, nežli Starý zákon, alebo práve prvej cirkevný dejepis, nežli biblické historie, — to sa všetko behom 6 rokov vyrovnalo, lebo za prvé tri roky len z dosluchu sberalo dieťa jednotlivé udalosti, a v druhých troch rokoch uvedlo si to poriadnym učením do skladu.

Nábožný spev učil spoločne, a ustavičné spievanie pred školou, po škole, na večerné modlenie (preces) dalo výborný cvik k naučeniu sa ak textu, tak i nápevom. Svetský spev nebol v obyčaji, len práve na majáles naučili sa jednu pesničku, a to bolo dosť, a bude i dnes pre mnohé cirkve dosť.

Názorné cvičenie mysle je taký predmet, že môžu naň pozorovať i starší a ponevadž po dedinách hneď s prvým septembrom len mladších posielajú do školy, starších pri robotách zatrimujú, preto všetok čas ten obrátiť môže na názorné cvičenie, pozdejšie ale len na krátky čas na pr. na $\frac{1}{4}$ hodinku cvičí ich týmto spôsobom, obyčajne pri počtovaní.

Čítať a písať učili sa osobitne dla dvojučby, kým mladší čítali, starší písali, — keď ale starší čítali, mladší oddychovali, alebo len jednoducho pozorovali. Za dávnych čias mladší nepísali, len čítali, — ale to málo písanie u nich prekážky nerobí, za ten čas dá starším inú prácu, na pr. nazpamäť sa učiť, ticho čítať vyznačený kus atď.

Materinskú reč t. j. mluvnicu a pravopis v takýchto školách veľmi na krátko zvykli odbaviť, ale kto chce, príležitosti má dost i pri samom čítaní. Boli príklady, že z takejto počiatocnej školy dobrí stylisté vyšli pre obecný život. (Menovite povestný bol Ján Šándor učiteľ na Rédovej na počiatku 19 stoloetia, jehož žiaci obyvatelia Rédovský i pravopisne, i vetôpráve písali, tak že ich predstavení stoliční odbivovali.)

Čisto a mieroveda prednáša sa spoločne pre všetkých, t. j. keď mladší počtujú, starší pozorujú alebo úlohy pracujú, a na opak. Veda táto obratnému učiteľovi ťažkosti nerobí.

Zemepis, dejepis, prírodopis a silovedu učia sa len starší, a mladší sú dobrovoľní poslúchači t. j. dívajú sa a poslúchajú, a za ten čas spolu oddychujú.

Telocvik pred tým nebýval, ale nerobí prekážky ani teraz, lebo nektoré cvičby v škole môžu i starší, i mladší spolu robiť, iné na svobodnom len starší a mladší sa dívajú a na opak.

Hospodárstvo a zahradníctvo je len zábava pre starších a dá sa s prospechom i rozličným triedam prednášať.

Ešte pripomenúť sluší, že mnohému učiteľovi pomáha manželka vyučovať, na pr. po jednom čítajú mladší každý deň ráno i po poludní, pri čom manželka vezme dievčatá a prezkúša. Takáto pomoc je lepšia, nežli keď starší žiaci zkušajú mladších.

B. Návrh ako si hodiny na každy deň podeliť.
I. Pre 6 triednu školu so šiestimi učiteľmi.

Deň	Hodiny					
	I. trieda	II. trieda	III. trieda	IV. trieda	V. trieda	VI. trieda
Pondelok	8-9 9-10 2-3 3-4	pol hod. Nábožný spev pol hod. Bibl. hist. Čítať a písať Národné cvičenie Čísloveda	Katechismus Čítať a písať Zemepis Čísloveda	Katechismus Materinská reč Zemepis Čísloveda	Náboženstvo Materinská reč Dejepis Slovoeda	Náboženstvo Materinská reč 10-11 Spev Ustavoveda Prirodopis
	8-9 9-10 2-3 3-4	Čísloveda Čítať a písať Národné cvičenie Spev	Čísloveda Čítať a písať Materinská reč Spev	Zemepis Čísloveda Čítanie a písanie Spev	Dejepis Prirodopis Čísloveda Čítať a písať	Dejepis Prirodopis Slovoeda Čísloveda
Utorok	8-9 9-10 2-3 3-4	pol hod. Nábožný spev pol. hod. Bibl. hist. Čítať a písať —	Bibličné historie Čítať a písať Kreslenie Telocvik	Bibličné historie Čítať a písať Kreslenie Zahr. a Telocvik	(Irkevný dejepis Zemepis 10-11 Slovoeda Kreslenie Telocvik a Zahrad.	Čirk. Dejepis Slovoeda 10-11 Čítať a písať Kreslenie —
	8-9 9-10 2-3 3-4	Malý katechismus Čítať a písať Národné cvičenie Čísloveda	Katechismus Čítať a písať Zemepis Čísloveda	Náboženstvo Materinská reč Čítanie a písanie Čísloveda	Náboženstvo Materinská reč Kreslenie Spev	Náboženstvo Materinská reč 10-11 Spev Ustavoveda Čítanie a písanie
Streda	8-9 9-10 2-3 3-4	pol hod. Nábožný spev pol. hod. Bibl. hist. Čítať a písať —	Čítať a písať Kreslenie Telocvik	Čítať a písať Kreslenie Telocvik	Čítať a písať Kreslenie Telocvik	Čítať a písať Kreslenie Telocvik
	8-9 9-10 2-3 3-4	Čítať a písať Národné cvičenie Čísloveda	Čítať a písať Materinská reč Spev	Čítať a písať Kreslenie Telocvik	Čítať a písať Kreslenie Telocvik	Čítať a písať Kreslenie Telocvik
Štvrtok	8-9 9-10 2-3 3-4	pol hod. Nábožný spev pol. hod. Bibl. hist. Čítať a písať —	Bibl. historie Čítať a písať Kreslenie Zahradníctvo	Bibl. historie Čítať a písať Kreslenie Zahr. a Telocvik	Čirk. Dejepis Zemepis 10-11 Slovoeda — Telocvik	Čirk. Dejepis Slovoeda 10-11 Čítať a písať Kreslenie Zahradníctvo
	8-9 9-10 2-3 3-4	Čísloveda Čítať a písať Čísloveda Spev	Čítať a písať Materinská reč Spev	Zemepis Čísloveda Čítať a písať Spev	Dejepis Prirodopis Čísloveda Čítať a písať	Dejepis Prirodopis Slovoeda Čísloveda
Piatok	8-9 9-10 2-3 3-4	pol hod. Nábožný spev pol. hod. Bibl. hist. Čítať a písať —	Čítať a písať Kreslenie Zahradníctvo	Čítať a písať Kreslenie Zahr. a Telocvik	Čítať a písať Kreslenie Telocvik	Čítať a písať Kreslenie Telocvik
	8-9 9-10 2-3 3-4	Čísloveda Čítať a písať Čísloveda Spev	Čítať a písať Materinská reč Spev	Čítať a písať Kreslenie Zahr. a Telocvik	Čítať a písať Kreslenie Telocvik	Čítať a písať Kreslenie Telocvik
Sobota	8-9 9-10 2-3 3-4	pol hod. Nábožný spev pol. hod. Bibl. hist. Čítať a písať —	Čítať a písať Kreslenie Zahradníctvo	Čítať a písať Kreslenie Zahr. a Telocvik	Čítať a písať Kreslenie Telocvik	Čítať a písať Kreslenie Telocvik
	8-9 9-10 2-3 3-4	Čísloveda Čítať a písať Čísloveda Spev	Čítať a písať Materinská reč Spev	Čítať a písať Kreslenie Zahr. a Telocvik	Čítať a písať Kreslenie Telocvik	Čítať a písať Kreslenie Telocvik

Poznam 1. Toto len na ukážku, lebo každý rozhodí si, ako sám za dobré uzná: ale predsa pozorovať má na nasledujúce veci: *a)* ráno je myseľ bystrejšia, preto ťažšie a pamätnejšie veci ráno predkladajme; *b)* náboženstvo nech bude vždy prvá hodina, už pre úctu a vážnosť; *c)* písanie a čítanie sú viac mechanické veci, môžu teda kedykoľvek vzaté byť, ale potrebujú svetlo pre oči, preto radíme im učiť medzi 9—10 ráno, a 2—3 popoludni v čas zimný, — v lete na dlhých dňoch kedykoľvek; *d)* počtovanie z hlavy je práca myslná t. j. učedník sám musí myseľ, — a čo on namyslí, to je jeho. Preto hodiny k tomu i ráno i odpoľudnia treba dávať. Na kreslenie ale treba svetlo, preto od 9—10 alebo 2—3; *e)* malé deti nevládu dlho myseľ, preto z náboženstva $\frac{1}{2}$ hodinu spievajme nábožnú pieseň, a $\frac{1}{2}$ hodinu prednášajme biblický dej. Pri iných predmetoch mení sa práca každú pol hodinu, — vlastne každé okamženie, keď dietky zunovaly! Pri počtovaní hneď z hlavy rácu, hneď na tablu píšu, hneď po jednom po dva von vychádzajú atď. Pri čítaní hneď čítajú, hneď píšu — a čítajú hneď chórom, hneď po jednom, — čo pozornosť bystrí.

Poznam 2. Pre školy s 5, 4, 3 učiteľmi nedávame žiaden rozvrh denných hodín, lebo viac menej podobá sa on 6 triedovému, aký sme práve predložili. Ale ťažkosti majú spojené triedy triročné, kde sú len dvaja učitelia, no najväčšiu ťažkosť robí, kde jedon všetkých 6 tried učí, preto na tieto dva pády podávame návrhy.

II. Pre 6 triednu školu s dvoma učiteľmi.

Deň	Hodina	A. učiteľ			B. učiteľ		
		T r i e d y			T r i e d y		
		I.	II.	III.	IV.	V.	VI.
Pondelok	8—9	$\frac{1}{2}$ hod. Náb. spev		$\frac{1}{2}$ B. hist.	Katechismus		
	9—10	Čítať a písať		Čítať a pís.	Čítať, písať a Materinská reč		
	10—11						
	2—3	Názorné cvičenie		Zemepis	Zemepis, Dejepis alebo Ústavov.		
Utorok	3—4	Čísloveda			Čísloveda		
	8—9		Čísloveda		Zemepis, Dejepis alebo Ústavov.		
	9—10		Čítať a písať		Prírodopis		
	10—11						
Streda	2—3	Názorné cvičenie		Mater. reč	Siloveda		
	3—4	Spev			Spev		
	8—9	$\frac{1}{2}$ h. Náb. spev,	$\frac{1}{2}$ h. bibl. hist.		Bibl. hist. alebo Cirk. Dejepis		
	9—10	Čítať a písať			Merba		
Štvrtok	10—11						
	2—3		Telovik		Telocvik		
	3—4				Zahradníctvo		
	8—9	$\frac{1}{2}$ h. Náb. spev	$\frac{1}{2}$ h. bibl. hist.		Katechismus		
9—10	Čítať a písať			Čítať, písať a Materinská reč			
10—11							
2—3	Názorné cvičenie		Zemepis	Zemepis, Dejepis alebo Ústavov.			
3—4	Čísloveda			Čísloveda			

Deň	Hodina	A. učiteľ			B. učiteľ		
		Triedy			Triedy		
		I.	II.	III.	IV.	V.	VI.
Piatok	8—9	Čísloveda			Zemepis, Dejepis alebo Ústavov.		
	9—10	Čítať a písať			Prírodopis		
	10—11	—	—	—	—	—	—
	2—3	Čísloveda	—	Mat. reč	—	Siloveda	—
	3—4	Spev			Spev		
Sobota	8—9	$\frac{1}{2}$ h. Náb. spev, $\frac{1}{2}$ h. bibl. hist.			Bibl. hist. alebo Cirk. Dejepis		
	9—10	Čítať a písať			Čítať a písať		
	10—11	—	—	—	—	—	—
	2—3	Telocvik			Kreslenie		
	3—4	—	—	—	Zahradníctvo a telocvik		

III. Pre 6 triednu školu s jedným učiteľom.

Deň	Hodina	Mladší			Starší		
		Triedy			Triedy		
		I.	II.	III.	IV.	V.	VI.
Pondelok	8—9	$\frac{1}{4}$ hod. Nábožný spev, $\frac{3}{4}$ hod. Katechismus alebo Cirk. Dejepis					
	9—10	$\frac{3}{4}$ h. čítať a písať s mladšími, starší píšú, potom $\frac{1}{4}$ h. telocvik					
	10—11	mladších pustí domov, starší čítajú a pravidla mluvnice hľadajú					
	2—3	$\frac{1}{2}$ h. Náz. cvič. tak že i starší pozorujú, $\frac{1}{2}$ h. pre st. Dejepis alebo Úst.					
	3—4	Čísloveda pre všetkých spolu, ml. čítajú do 1000, st. štvorokruh					
Utorok	8—9	Zemepis a síce pre ml. ako Náz. cvič., pre st. Náz. uč. a odpoved.					
	9—10	$\frac{3}{4}$ h. čítať a písať s ml., st. píšú; potom $\frac{1}{4}$ h. telocvik					
	10—11	mladší domov, starší Silovedu					
	2—3	Čísloveda pre všetkých					
	3—4	Spev					
Streda	8—9	$\frac{1}{4}$ h. Náb. spev, $\frac{3}{4}$ h. Biblické historie					
	9—10	Prírodopis, pre ml. ako Náz. cvič. pre st. Náz. uč. a odpovedanie					
	10—11	mladší domov, starší hospodárstvo					
	2—3	—					
	3—4	—					
Štvrtok	8—9	$\frac{1}{4}$ hod. Náb. spev, $\frac{3}{4}$ Katechismus alebo Cirk. Dejepis					
	9—10	$\frac{3}{4}$ čítať a písať s mladšími, starší píšú, potom $\frac{1}{4}$ hod. telocvik					
	10—11	mladší domov, starší čítajú, a mluvnicu sa učia					
	2—3	$\frac{1}{2}$ h. Názorné cvičenie $\frac{1}{2}$ h. Dejepis alebo Ústavoveda					
	3—4	Čísloveda					
Piatok	8—9	Zemepis ako v útorok					
	9—10	$\frac{3}{4}$ h. čítať a písať s mladšími, starší píšú, $\frac{1}{4}$ h. telocvik					
	10—11	mladší domov starší Silovedu					
	2—3	Čísloveda					
	3—4	Spev					
Sobota	8—9	$\frac{1}{4}$ h. Náb. spev, $\frac{3}{4}$ Biblické historie					
	9—10	Prírodopis ako v stredu					
	10—11	Krásopis pre všetkých					
	2—3	—					
	3—4	—					

Poznam. - 1. Každé učenie ráno i odpolednia počína sa spevom nábožným a modlením, tak tiež večer, keď púšťa domov zo školy, nech dá jedon veršik večernej pesne zazpievať, a po krátkej modlitbe káže von ísť radom, a síce najprú najmladšie dievčatá, potom najmladší chlapci, potom staršie dievčatá, a tak starší chlapci, učiteľ ale stráž drží nad vychádzajúcimi, a ostatný vyjde.

2. Predmet na každú hodinu nech si náležite vybere, aby v škole nemusel hľadať a rozmýšľať, čo bude učiť, potom nech jasne a srozumiteľne prednese, a hneď otázkami zkusuje. Úloha nech nebude dlhá, najďalej $\frac{1}{4}$ hodiny trvajúca, potom hneď zkusovať, a často opätovať predošlé úlohy.

3. Za každou úlohou nech dá krátky oddych, v jasný teplý čas nech ich vyvede na dvor, — v čas mračný a v zime nech telocvik v stoliciah provodzuje, na pr. vstaň! sadni! vstaň! sadni! atď. ručné, ramenné, podpažné cvičby atď.

4. Z knihy na zпамäť nech sa len starsím dá učiť, a síce len katechismus, biblické historie, nábožné pesničky, a cirkevný dejepis; ostatné všetko len katechizando odbaví, i sám dejepis svetský, menovite vlastenský nech len rozpráva, a čo si zachovávajú, to nech odpovedajú.

5. Učiteľ musí mať prednášky napísané, a odpovede, aké chce od žiakov mať, od slova do slova vyznačené, aby ich často opakoval. a tak na zkuške vedel, čo sa opítať má. Lebo keď žiakom takú otázku predloží, na ktorú ich nenaučil istú odpoveď, nebudú mu môcť odpovedať.

6. *Malé deti nevládu dlho pozorovať*, preto zle robia ti, čo celé dve, tri hodiny jedným predmetom unujú učedníkov. Častá bystrá premena, akú sme v tomto rozvrhu uvedli, učiní učbu príjemnou, a vždy novou.

7. Čítať je hlavná vec v dedinských školách, ale každú hodinu aspoň dve, tri písmeny nech i mladšie napíšu na tabulku: starší ale nech odpisujú z predpisov, alebo aj z hlavy, na pr. veršiky, ktoré sa zпамäti boli naučili. — Čísloveda má spolu slúžiť za názorné cvičenie. Zemepis a prírodopis sú len pre starších, ale aj mladším môže predložiť otázku, ktorá patrí do názorného cvičenia. Vôbec v takýchto školách z núdzy neide o sústavnosť, ale aby sa dietky dačomu peknému a užitočnému naučili.

8. Zákon krajinský pre ľudčeviky nepredpisuje žiadnu cudzú reč, teda ani maďarskú pre Slovákov; a práve z tej príčiny nevložil som ju do rozvrhu hodín. Ponevadž ale na mnohých miestach sama miestna vrchnosť žiada, aby sa dietky dačo maďarsky učili, preto dokladáme, že pri mladších, menovito v prvej a druhej triede dosť má práce s názorným cvičením mysle, s číslovedou, čítaním, písaním a materinskou rečou, a preto netreba mtiť slabé a tiché mysle týchto dietok; pri starších ale počnúc od III. triedy nech v pondelok a štvrtok od 9—10 odbaví čítanie i s mladšími i staršími, od 10—11 hodiny nech starších učí slovám, výpovediam a čítaniu maďarskému.

O mešťanských a opätovacích školách.

Mešťanské školy, aké 38. čl. zákona uhorského z r. 1868 predpisuje, pripravujú k remeslám, kupectvu, do učiteľského semináru, áno aj do gymnásia, t. j. ony sú miešaninou nižšej reálky a gymnásia, a nektoré predmety i z vyššej reálky zahrnujú. O takejto miešanej strednej škole predložili sme dôkladný návrh v § 112. (na strane 148) a doplnili sme, čo vo zpomenuťom zákone neúplného, totiž hospodárstvo a nauku o remeslách rozložili sme na viac tried, kďežto zpomenuťý zákon len do jednej a síce najvyššej triedy to všetko umiestil. Nauku o hospodárstve a remeslách držíme pre náš národ za veľmi dôležitú, lebo každý takmer je z čiastky hospodárom; a majetnú vrstvu, tak rečené jadro národa tvorí u nás *stav remeslnický spojený s hospodárstvom*. Preto odporúčame našim mestám všetko možné vynaložiť k tomu, aby takéto mešťanské školy u nich pozakladané byly, menovite aby remeslá znovu zkvitnúť mohly, lebo ináče remeselníci nebudú v stave súbeh vydržať s fabrikami, a po mnohom namáhaní stanú sa alebo nádenníkmi vo fabrikách cudzích, alebo robotníkmi pri hospodároch; ale skrze to utratia aj hospodári, lebo krem fabričných plodín nebudú mať komu svoje úrody odpredávať, a fabrikanti kupujú, ako sami chcú t. j. ustanovia sami cenu, keď nemajú súbežníkov. Následok toho bude všeobecná chudoba, opravdová poroba egyptská, len že porobitelia buhú cudzí fabrikanti, a rabom celý ľud. Z toho nebezpečenstva ratovať nás môže len *vzdelávanie mládeže v remeslách a zakladanie spolkov remeslnických*, tak žeby miesto fabriky spolok podelil prácu medzi svojich údov, na pr. súkennický spolok podelil by prácu takto: jedni majstri by vlnu len čechrali a pripravovali; druhí by len priadli; tretí len tkali; štvrtí len vĺali (valchovali); piati farbili a prešovali, a šiesti súkno predávali a kupovali vlnu pre spolok. — Každé mesto vybralo by jedno lebo dve remeslá, o ktorých by už v mešťanskej škole cvičená bola mládež, a tak vynikali by naši remeselníci, a výrobky ich mali by istotne odbyt, lebo dobrý tovar vždy nalezne svojho kupca. K tomu ale musí vzdelávaná byť mládež aspon do 15. roku. U nás ale idú chlapani 11-roční na remeslo, kde zakrpatujú na duchu i na tele, a tak sami si zapríčiňujú chudobu a biedu až do smrti, ba aj celá spoločnosť ľudská trpí pre nich,

lebo nemá v nich zdravé vzdelané jadro meštánské, ktoré by rozumne rozvážilo i práva, i povinnosti, a v stave bolo i rozumom, i silou, i majetkom poslužiť krajine k rozkvetu.

Odporúčame teda horlivé zakladanie meštánských škôl, tým viac že to krajinský zákon k obecnému dobrému rozkazuje.

Tým istým cieľom rozkazuje zákon i *opätovacie* čili doplnujúce školy — pre tých, ktorí z ľudocvikov do prácneho života vkročili, teda pre hospodárov, remeselníkov, robotníkov atď. Pred tým sme jich menovali *nedelnými školami*, preto že len v nedelu držané boli, teraz ale v stredu, sobotu i v nedelu držať nakladá zákon. Krásny, šlachetný úmysel zákonodarstva: len by sa našli horliví uskutočnitelia toho, a keby len samé obce nelutovali obeti na svoje vzdelanie.

Nech teda tu stojí na krátce prehľad predmetov jak pre opätovnú, tak i pre meštánsku školu.

I. Predmety opätovny pre 13-, 14- a 15-ročných.

1. *Čítanie*. Neučia sa čítať, ako čítať, lebo to už v ľudocviku dokončili, ale aby nezapomneli čítať, dá sa jim pre nich napísaná čítanka, alebo iná knižka, a čítajú radom, alebo koho učiteľ vyvolá. A síce dôraz klade sa na to, aby *každý krásne čítal*, a hneď obsah čítaného ústne predložil. Pri tom učiteľ upozorní na ťažšie slova, alebo vety, alebo aj celú hodinu vezme, aby opätovoľ v nej istú časťku mluvnických a pravopisných pravidiel. Čítanie a vykladanie toto má byť príjemné a vážne; učedníkov nie nútiť, alebo sňať hrubým spôsobom znechutiť, ale uctive povzbudzovať a samočinnosť v nich posilňovať. K tomu dá krásne kusy básnické, už v predošlých rokoch z pamäti naučené zarečniť, a rozberá ich mluvnicky. Tak tiež odporúča zábavné a poučné spisy pre domáce čítanie, k čomu potrebnú zásobu kníh má poskytovať obecná knižnica.

2. *Písanie*. Cvičiť sa majú v bežnom písme, k čomu dobrú príležitosť podá nápoved (diktando) formulárov pre listy, účty, dlžobné úpisy, poistenky, prosbopisy, a vedenie knihy príjmov a výdavkov; tak tiež predpisov (receptov) k hotoveniu hospodárskych, zahradníckych, kuchyňských atď. miešanín. Môže dať z hlavy písať básne, ktoré všetci znajú z pamäti. Na koľko by jim dať mohol domácu slohovú prácu, to závisí od cvičenosti a chuti poslucháčov, lebo nútiť nemôže, a ukladať, čoho istotné naplnenie nepredvidno, neradíme.

3. *Čísloveda*. Opakuje štvorodruh s celými i lomenými číslami a síce najviac z hlavy, tak tiež pomery, rozmery a zlaté pravidlo rozlušťuje z hlavy a len pre dôkaz dá na táble alebo na tábličkách písať. Aj vlaskú praktiku z hlavy rozlušťuje, a dokazuje na táble: ale desatočné zlomky len písobne opakuje. Pravidlo spoločenské a miešace dá robiť i z hlavy, i na písme. Probuje retazce a úroky od úrokov, a vysvetľuje spôsob zakladanie a vedenia sporiteľnic, vzájomných pomocnic, potravných spolkov, zabezpečen na pád smrti, ohňa a krupobitia. Všetko to len povrchne, aby aký taký pochop mali a k svojmu dobrému obrátiť vedeli. — Predkladá im formuláre, ako si poriadni ľudia knihy príjmov a výdavkov vedú.

4. *Merba*. Pre ľudocvik merba je nepredpísaná, len kde učiteľ z dobrej vôle alebo na žiadosť predstavených dačo učí. Ale pre opätovnu je veľmi potrebná. A preto nech začne učil od čiar priamych, rovnobežných a krivých, nech predstaví ich priesečky, uhly, z toho prejde na troj-, štvor- a mnohouhelníky, na kruh a jeho vlastnosti a čiastky, potom nech učí vypočítavať plochu troj-, štvor- a mnohouhelníka, aplikovaním na role, lúky, dvory, tak tiež vypočítavať celinu izby, sypárne, šošu, kopy sena, a pri tom názorne predstaví siahu, stopu, a rozličné miery dĺžosti, plochy, celiny, nápojov, zrna, súkna, plátina atď. Pre zahradnícky nakreslí rozličné plány podeliť zahradku na hriadky, okrúhle, podlhovasté atď. To všetko len na táble v škole, a názorne na roli.

5. *Zemepis* na krátce opakuje celý, a pripomína také veci, ktoré v ľudocviku nezpomenul, ako sú obyčaje národov, pamätné veci atď.

6. *Dejepis* zvlášte vlastenský, k čomu potrebné by byly zvláštne knihy, tak žeby roky a roky mal čo rozprávať. No ale akú bude mať zásobu známostí a kníh, nech tak rozpráva.

7. *Ústavoveda* a s ňou spojené o zákonoch dedičstva, poriadku poľného, lesného, o polovačke, rybárskom zákone, o zmenkách, o súbehu čili bankrotu, o zákone trestnom atď. Už koľko toľko nech povie, aby sa mládež naučila v hranici zákonov žiť.

8. *Prírodopis* spojené s hospodárstvom a zahradníctvom dá mu široké pole k opätovným prednáškam, menovite: o spôsobe obrábänia poľa, o hospodárskych, kupeckých, kuchynských, lekárskech zelinách, o stádochove, o štepárstve, včelárstve, hodbabníctve atď.

9. Zo *silovedy* aspon nektoré zkúšky urobí, a úkazy prírodné vysvetlí.

10. Pre dievčatá *ručné práce* aspon raz do týždňa nech učí pani učiteľka, čo jej istotne vďačne odmenia mamičky. Pri tom nech si prácu podelí na mladšie a staršie. Mladšie nech sukujú, hačkujú a pletú, staršie nech vyšívajú, šijú a strihajú biele šaty. Prácu každá vezme si domov, a na budúcu príležitosť zas donese. Aby zdar istý bol, nech prísne rozkáže za celú hodinu pracovať, a síce každá na svojom mieste, z ktorého nevoľno sa oddialíť, učiteľka ale chodí okolo, a ktorej vidí že treba pomoc, k tej pristúpi. K tomu nech prísne stojí na tom, aby *raz započatú prácu úplne dokončila*, a domov rodičom odniesla, tak tiež kým v jednej práci nedosiahne dokonalej sbehlosti, nech nedopustí do inej práce sa chytať.

11. *Telocvik* pre chlapcov sú v opätovni vojenské cvičenia: pochod, obraty, strielanie, šermovanie atď. čo môže byť, nemusí byť, t. j. kde žiadajú a jesto času i spôsobu, tam nech bude, kde ale ani času, ani spôsobu, tam nech nenúti učiteľ, lebo hlavnia vec je učiť myslné, osov donášajúce predmety: o vojenský cvik pak postará sa v čas potreby vrchnosť, ktorej rozkazy aj učiteľ ochotne vyplní.

12. *Kreslenie* nepredpísal zákon, ale rodičia vďačne prijmú, keď im mládež aspon v opätovacej škole naučí dačomu kresliť. K tomu potrebné vzorky nech opatří obec, ako aj tužky a papier.

13. *Spev* je tiež nepredpísaný, ale jestli ktorý, tento privábi učedníkov, a síce jak jedno-, tak troj- alebo štvorhlasný, a síce i nábožný, i svetský. Nábožný spev na výročité slavnosti pri službách božích dodá veleby a radosti i na chatrných dedinách. Tým, ktorí probovali štvorhlasné chorály učiť i dedinskú mládež, známo bude, že tam neide o triafanie nôt, ale o mechanické naučenie sa istého hlasu, čo sa pri troche pilnosti, rado podarí. — Zo svetských pesní ale naučia sa kráse, šlechtnomyslnosti, mravnej hrdosti a útlejším mravom, preto aspon niekedy po zkončenej hodine nech zaspievajú jednu lebo dve krásne svetské pesne, v lete ale na dlhých dňoch — nech sa učia štvorhlasy.

II. Predmety meštanskej školy pre žiakov 9—15-ročných.

Z ludocviku deti 9-ročné prechádzajú do meštanskej školy — teda na miesto III., IV., V. a VI. triedy je I., II., III. a IV. meštanská, a vyše tej ešte dve triedy odpovedajúce piatej a šiestej reálnej. Rozdiel je medzi reálkou a meštanskou školou len ten,

že do reálky idú 10-roční, do meštanskej ale 9- ba i 8-roční, lebo v meštanskej nehľadia prísne na súcosť, len príležitosť chcú dať, aby sa naučiť mohol:

Jej predmety sú:

a) *Nutné*:

1. Náboženstvo — ako v reálke.
2. Materinská reč $\left\{ \begin{array}{l} a) \text{ čítanie, mluvnica} \\ b) \text{ nauka o slohu} \\ c) \text{ literatúra} \end{array} \right. \begin{array}{l} \text{— ako v reálke.} \\ \text{— ako v reálke.} \\ \text{— takmer ako v reálke.} \end{array}$
3. Maďarská reč — ako v reálke.
4. Nemecká reč — nenútená — ako v reálke.
5. Číslo- a mieroveda $\left\{ \begin{array}{l} a) \text{ Čísloveda} \\ b) \text{ Merba} \\ c) \text{ Vedenie kníh} \end{array} \right. \begin{array}{l} \\ \\ \end{array} \left. \begin{array}{l} \text{takmer} \\ \text{ako v reálke.} \end{array} \right.$
6. Dejepisné predm. $\left\{ \begin{array}{l} a) \text{ Zemepis} \\ b) \text{ Dejepis} \\ c) \text{ Statistika} \end{array} \right. \begin{array}{l} \\ \\ \end{array} \left. \begin{array}{l} \text{takmer} \\ \text{ako v reálke.} \end{array} \right.$
7. Prírodné vedy $\left\{ \begin{array}{l} a) \text{ Prírodopis} \\ b) \text{ Lučba} \\ c) \text{ Siloveda} \\ d) \text{ Hosp. a remeslo} \end{array} \right. \begin{array}{l} \\ \\ \\ \end{array} \left. \begin{array}{l} \text{takmer} \\ \text{ako v reálke.} \end{array} \right.$
8. Právne predmety: základné pravidlá obecného, osobného a smenkového práva — tento jediný predmet neprichodí v reálke, ani v gymnasiu, — ani v našej ideálnej škole, — ale pre mešťanov je nevyhnutne potrebný. O realistoch, učiteľoch a gymnasiastoch — i hospodároch predpokladáme, že súkromným čítaním sa to doučia.
9. Umelecké predm. $\left\{ \begin{array}{l} a) \text{ Kreslenia} \\ b) \text{ Krasopis} \\ c) \text{ Spev jedno- i viachlasne.} \end{array} \right. \begin{array}{l} \text{málo odchodne} \\ \text{od reálky.} \end{array}$
10. Telocvik — ako v reálke spojené s vojenským cvikom.

b) *Volné predmety*:

1. Latinská pre tých, čo chcú do gymnácia ísť.
2. Francúzka reč.
3. Anglická reč.
4. Hudba.

Pre pannenskú meštanskú školu sú tiež tie isté predmety, len pod č. 6. c) statistika je vynechaná, a miesto nej ústavoveda položená; pod č. 7 miesto hospodárstva a remeslníctva je kuchyn-

ské zahradníctvo a spravovanie domácnosti, miesto č. 8 právnych vied sú ručné práce položené, a telocvik je celkom vynechaný.

Vo všetkom teda vysvetlenie nalezne v našej ideálnej strednej škole.

§ 120.

Školská zahrada.

Školská zahrada má byť tak sriadená, aby v nej školské dietky vidieť mohli rozličné zrostliny, i ten spôsob, ako sa sejú, sadia, okopávajú, presádzajú, aké ovocie donášajú, ako sa to zužitkuje, vôbec aby celú prírodu v malom pred sebou mali v tej zahradke, a spolu aby jim ona slúžila za miesto hry, a tak receno bola rájom školskej mládeže. Ona má byť pri samej škole, aby zo školy do zahrady, a zo zahrady do školy chodiť mohli, — kde to nemožno, tam v zahrade má byť drevený letohrádok, aby dietky pri náhlej premene poveternosti, pri náhlom daždi, vetru, horúčosti do rovnomernej teploty utiahnuť sa mohli.

Spôsob, ako má byť táto zahradka podelená, kadiaľ majú cesty viesť, kde štepnicia, kde hriadky na zeleniny, kde les atď. byť, nechávame na miestne pomery a na vkus samého učiteľa a školskej rady, ale nasledujúce veci do ohľadu zviať odporúčame:

1. Cesta križom cez zahradu od vchodu až do stredu má byť dosť široká — aspon 9—10', pieskom vysypaná, aby školská mládež pohodlne chodiť, i behať, — áno aby tadiaľ i voz chodiť mohol.

2. Na prostredku samej zahrady má byť *ihrisko* t. j. priestor aspon 8° dlhý 8° siah široký, pieskom vysypaný, aby sa tam žiaci a žiačky hrať a prechádzať, a vozy obracať mohli.

3. Jestli možno, pri tom ihrisku nech bude telocvik.

4. Z hlavnej cesty k jednotlivým hriadkam nech vedú cesty aspon 3' široké, pieskom vysypané, — dubovou daskou, alebo kresaným kameňom od hriadky oddelené, aby dosť priestrané byly, a šaty nezachytávaly.

5. Počet hriadok určiť má patričný znalec, podľa toho ak rozličné zeliny pástovať chce. Jedna čiastka slúžiť má na *sadenice* ovocných stromov: hrušky, jablká, slivy, čerešne, vlaské orechy, moruše, atď., druhá na *priesadnice* a *štepnicie*, tretia na staré stromy, z ktorých by ovocina mládeži rozdávaná bola. — Iná čiastka na kuchynské zrostliny, iná na hospodárske, ako sú: pšenica,

raž, jačmen, ovos, tenkel, pohánka, mušec, ďatelina lucerna atď., iná na kopaniny: zemiaky, kukuricu atď., iná na farbiarske zrostliny: marena, slez atď. A ponevadž jedna rastlina vek vekom na jednom mieste darí sa nebude, preto každých 5 rokov má sa poriadok tento meniť medzi hriadkami, — len ovocné stromy zostanú, kým užitoč donášajú. — Jedna čiastka má byť divým stromom určená, kde všetky naše divé i široko- i ihlolisté stromy — nektoré i cudzozemské opatrované byť majú, aby žiactvo v malom naučilo sa poznať celú prírodu. Za týmto lesom — stáť má priesadnica k dorábaniu semena kapustného, petružkového, kalerábového, mrkvového atď., ktoré chládok potrebuje.

6. Medzi hriadkami aspon 8 kusov má byť jahodami, smokvicami vysadené, aby po práci a vyučovaní mal učiteľ z čoho rozdávať učedníkom. Tak tiež istá čiastka má byť venovaná kvetinám, a síce orgovánu ďakde v kútoch, ružiam okolo múru, a okolo všetkých chodníkov majú byť *kosmačky* a *ribizle* v rozličných druhoch nasadené, tiež pre počastovanie učedníkov.

7. Na príhodnom mieste má byť studňa na *tlakovú pumpu*, s črevom na polievanie tak dlhým, ako sú ďaleko hriadky od studni. Pre bezpečnosť studňa má byť náležite prikrytá, aby do nej dieta spadnúť nemohlo — k čomu dobre poslúži železná liatina.

8. Nástroje zahradnícke, komora a pivnica na odkladanie atď. patria tiež k dokonalej zahradke.

9. Otázka: kto má nakladať na sriadenie takejto zahrady, má jasnú a zretednú odpoveď: *obec*, lebo táto zahrada je nie majetok učiteľov, ale obecný, aj cieľ je obecný, totiž vyučovanie mládeže. Teda obec má dať obmurovať, vráta, cesty atď. porobiť, a to všetko v dobrom stave udržiavať. Ale ťažšia je druhá otázka: kto má pracovať v takejto zahradke? Učiteľ pracovať nemôže, lebo to nie jeho povolanie, on zajiste učí deň po dni, a len na hotové príjde do zahrady, aby názorne ukázal, čo ústne vyprával, ani všetko pracovať *neumie*, na pr. kuchynské zeliny, ani nestačí; — učedníci pracovať *neumejú*, lebo sa ešte len učia, ani *nevládu* lebo sú útla mládež, ktorej dlhá práca po daždi, na vetre, alebo na úpeku škodí, — ba úmornou nemocou hrozí, — ani by to nevyzeralo vyzorne, krásne, ani na čas vykonané nebolo, ani užitku nedoneslo, keby to mal učiteľ a učedníci všetko robiť. — Učiteľova manželka, čeliadka atď. k tomu je vo veľkých obciach prislabá a nedostatočná, — a kde sú viac učiteľky, ktorá že by tú tak ťažkú starosť a prácu na seba vzala?

Preto odpovedáme: *zvláštny zahradník* má to všetko obstarávať, ktorého obec platí. Už ako si užitok podelia, to je bočná vec.

Po malých obciach, kde niet z čoho zahradníka platiť, ovšem že musí sám učiteľ zahradníkom byť, a za prácu bere aj všetok užitok: ale aby všetky hriadky na čas okopané, vypleté a obriadené byť mohli, nech je povinná obec na isté dni aspon kopáčov a kopáčky bezplatne dať učiteľovi, — mládež ale len v suchý a teplý čas, i to najďalej za polhodiny k ľahkým prácam upotrebit voľno, — lebo boly pády, že najpilnejšia žiačka následkom plenia po daždi prechladla a do suchôt upadla, i životom svoju ochotnosť zaplatila. —

§ 121.

Školské pomôcky a náčinie.

Čo je pri vyučovaní *náčin*, aby učedníci videli a pracovali, to môžeme nazvať *učebným náčiním*, alebo že si tým učiteľ pomáha, *učebnými pomôckami*. O knihovnách, muzeách, laboratórioch atď. nebudeme hovoriť, ale pripomeneme to náčinie, ktoré *učiteľ v ľudovíku* nevyhnutne mať musí. Sem patrí:

1. K *názornému cvičeniu*: má v škole obloky, dvere, lavice atď., iné predmety ukazuje na dvore, na ulici, alebo odvoláva sa na to, čo doma a na poli videlí. Obrazy, figúry, nákresy takéto dietky ešte nechápu, preto len veľmi zriedka jim to podávať, i to len pri takých veciach, ktoré v prírode ukázať nemožno, alebo pri opakovaní.

2. K *čítaniu*: pohyblivé písmeny veľké i malé, prilepené na drevo alebo pargamenu.

3. K *písaniu*: tábličku a štýlec, papier, tuhu a pero sám učedník si donese, čiernokal v kalamároch má obec držať, — ale brká husacie sú tiež potrebné na perá, menovite pri krasopise — len by sa mal učiteľ naučiť brká pristrohývať na písanie, — krem toho táblu čiernu dá obec, ako aj *predpisné vzorky*.

4. K *číslo- a mierovede*: obec dá počtársku mašinu s drotami a gulkami, alebo dierkami a kolčokami; k tomu uheľnicu z dreva, kružidlo s krédou, sľahu, stopu, méter, refaz merácku, a miery na tekutiny.

5. K *zemepisu*: guľu, (kde možno tellurium), a zemevidy: tej stolice, v ktorej otázna obec leží, Uhorsko, Europa, a ostatné čiastky sveta, — a síce: horopisné a občanské vidy.

6. K *prírodopisu*: Svetozor v obrazoch, krem toho malú sbierku nerastov. Zrostliny ukazuje v živých exemplároch, a každý usuší, aby ho pri opätovaní zas predložiť mohol; jestli možno dakolko vypchaných ptákov, alebo iných živočíchov po hotove drží, keďby živých ukiazať nemohol. - Obrazy krem toho má v Svetozoru.

Dobre by bolo, keby hotovili z kaučuku zvery tak, žeby aj hlas vydávali, — a žeby sa stlačil a do lády uložiť daly. V čas potreby vyňal by ten kaučuk človek, zafúknul do neho, a povstal by zver, na pr slon živý, ba vydalby i hlas! To by bol názor. Potom by to stlačil, a zas uložil do lády.

7. K *silovedeckým zkúškam*: zkmné trúbky (Probierglas); silicová lampa; nálevník; dve striekačky; dakolko lotov medenného drótu; elektrický magnet; jedon Bunsenský prvok; vážky; dvihadlo; teplomer; tlakomer; a kompas; magickú lampu, drobnohlad, a ďalekohlad.

8. K *spevu*: čiernu táblu červenými päťorými priamami vytrahovanú.

9. K *telocviku*: prieč, hintu, máre, a žrd.

10. K *kospodárstvu*: školskú zahradu.

§ 122.

Harmonia medzi učiteľmi a vrchnosťou.

Jestli je viac učiteľov v tej istej triede, potrebná je *harmonia* medzi nimi, t. j. aby všetci k tomu istému cieľu podľa tých istých pravidiel učebných pokračovali. Ináč menuje sa to poriadok, skladnosť alebo organismus. Sem patrí: jednaky cieľ, jednake stupne, jednaky takt, a jednake mravné a náboženské presvedčenie. Proti tomu hrešia tam, kde jedon chce len dobrých počtárov, druhý len krasopiscov atď. vychovať, jedon dáva veľké, druhý malé úlohy, jedon mravnosť zakladá v slabom citu, iný v hrdinskosti atď. Následok toho býva, že jedneho učedník obdivuje, druhého zneváži. Preto lepšie, keď vždy len jedon celú triedu učí.

Druhá harmonia je medzi učiteľom a vrchnosťou, už či svet-skou, či cirkevnou. Kde učiteľ dla predpisu ochotne a pilne vyučuje, a s učedníkmi po otcovsky zachádza; vrchnosť ale riadne platí učiteľovi zaslúženú mizdu, a nestažuje si zásluhy jeho i verejne uznať a vysloviť: tam je harmonia prirodzená. Vrchnosť sa teší, že má dobrého učiteľa, rodičia sa radujú, že majú komu sveriť

svoje živé poklady: učiteľ je rád, že stojí v láske, ucte u obecnstva a veselé koná povinnosti.

Príčinu k roztržke dať môže alebo učiteľ, alebo vrchnosť. Jestli učiteľ nekoná povinnosť dľa predpisu, nekoná svedomite a s učedníkmi neľudsky zachádza, alebo jestli sa mieša do obecných záležitostí, a jedného druhého urazí: tam povstane roztržka, ktorú on zapríčinil. Naproti tomu jestli vrchnosť neplatí riadne učiteľa, neuzná jeho pilnosť a dobrú vôľu, nepečuje o školu, a nebráni učiteľa pred nápadmi jednotlivcov: tam učiteľ potratí chuť, alebo násilne vymáha svoje právo, — a tam príčina roztržky je vrchnosť.

Ešte býva tretí pád, že nektorý samozvanec v obci chce pánovať nad učiteľom, a jestli mu tento neumie vyhnúť a nápady vtípne odraziť, samozvanec ten popudí celú obec proti nevinnému učiteľovi, čo potom nemožno nijak utísiť.

Vrchnosť sa po rokoch mení: ale učiteľ zostáva v úrade svojom, preto jemu záležat má na tom, aby harmonia medzi ním a vrchnosťou zrušená nebola. Tým cieľom odporúčame mu:

1. Aby on *bol len učiteľom a ničím inším*. Svoje povinnosti nech koná pilne, do cudzých sa nestará, ani neposudzuje. A keď by práca jeho uznania nedošla, nech trpelive čaká, však sa to časom polepší.

2. *K svojej vrchnosti nech bude úctivým a ústupným*, tak doštane i on úctu a šetrnosť. Veselosť, zábava nebudú tejto úcte na prekážke, — však každý máme svoj okres pôsobenia, ktorý kým neprekročíme, neurazili sme nikoho, a keď do nášho iný vkročil, uchýľme sa od neho.

3. Keby mu *plat na čas neplatili*, to nech vymáha bez nadávania a urážania osôb, — lebo vymáha len plat, a nehľadá pomstu.

4. Kde ale sú okolnosti tak nepriaznivé, že nemožno mu ani úctu vyzískat, ani plat vymôcť, tam musí mať trpelivosť, kým sa veci premenia, alebo jeho na inú stanicu povolajú: ale pokoj a harmoniu s vrchnosťou nech zadrží, — lebo tak aspon svoje blahodarné pôsobenie na mládež zachráni.

5. Často musí konať *rozkazy*, ktoré smerujú *proti jeho náhľadom*: tam nech si pomyslí, že je on člen istej vyššej organizácie, ktorá od vyššej mysli spravovaná býva, a nech bez reptania koná. Však sa náhlady menia, a jestli jeho náhľad je lepší, príjde aj ten na svetlo: pre marné škriepky nech si mrzutosti nerobí, však cieľ jeho je *vynučovať mládež*, a tej či tak, či onak len svoju známosť a múdrosť vštepí.

Milosrdná učba.

Opísané ľudcoviky a učebné ústavy sriadené sú pre *päťsmyslých* na tele, i duši úplne zdravých učedníkov. Ale mnoho jesto detí a mladých ľudí, ktorým jeden alebo dva smysly chybia, alebo ktorí na myslí, na vôli a jinej moci duševnej slabí sú, alebo konečne skrze neopatrnosť a svod už v detinstve zkažení do nepravosti upadli a zo spoločnosti ľudskej vylúčení sú. Na všetkých týchto *milosrdná učba* obracia svoju ochranu a spasú, o čom vôbec poznamenať sluší:

1. Každý učedník časom onemocneje, buďto na duši, alebo na tele: a preto nad každým má učiteľ stráž držať, ako milosrdný samaritán, aby ho uzdravil a k spaseniu duševniemu viedol.

2. Cieľ milosrdnej učby je ten istý, čo inej učby, totiž obnoviť obraz boží na človeku, t. j. zobudiť a vycvičiť jeho duchovné dary, aby pravdu poznal, a z presvedčenia dobrým a bohumilým bol.

3. Prostriedky a spôsoby sú tie isté, ktoré pri inej učbe, len že k moci a schopnosti učedníkovej primerané, pričom obyčajne väčšia trpelivosť a vytrvalosť musí byť, ktorú nemožno za peniaze kúpiť, ale jedine z lásky a milosrdenstva obetovať.

4. Spoločné cvičenie a učenie i tu mocne pôsobí, zobudzujúc zákonitosť, a nahrádzajúc rodinný kruh, preto i slepých, hluchonemých a blbých v obecnej škole spolu s päťsmyslými vyučovať máme.

5. Stupeň vzdelanosti, aký štyrsmyslým dať chceme, má byť ten najvyšší, ktorého schopní sú, lebo len tak zabliskne svetlo božie v ich temnosti, a stvorí čisté mravné presvedčenie. Žeby ich v chudobe a tvrdej práci nespokojnými urobil, to nemôže byť pohnútkou, aby sme ich v hlúposti udržovali: ba práve len vo vzdelanosti náhradu naleznú i za chudobu a za tvrdú prácu.

6. Konečne láska a milosrdenstvo naučí nás všemu, čo robiť máme.

Poznam. Slepých, hluchých, nemých a blbých za starých časov nevyučovali; bez pochyby, že toho ani spôsob, ani potrebu neznali. Obecný ľud i dnes považuje bláznovstvo, slepotu a nemotu za trest boží, a za hriech pokladá, ublížiť takémuto nešťastníkovi. Milosrdenstvo teda je prirodzený cit v duši každého človeka, a keď žobrák slepec prosbu svoju podopiera takýmito vinšami: aby vám Pán Bôh dietky zachránil od slepoty, od nemoty sotvy bude tak tvrdé srdce, žeby mu almužnu neudelilo.

I v starom zákone v nedostatku nektorého smyslu trest boží videli, a preto (podľa ev. Jána 9 kapitole v. 1—7) keď učedníci uzreli človeka slepého od narodenia, otázali sa: Mistre, kto zhršil, či tento, či jeho rodičovia, že sa slepý narodil? Na čo Ježiš odpovedal: ani tento nezhršil, ani rodičovia jeho: ale aby zjavené byly skutky božie na ňom, a zaplul na zem, učinil blafo, pomazal tím oči slepého a kázal mu, umyť sa v rybníku Siloe, a od toho otvorily sa mu oči. Kresťanstvo teda i takýchto ľudí od počiatku počítavalo medzi svojich údov, na ktorých sa má sláva božia zjavíť. Avšak krem milosrdnej almužny a laskavého s nimi zachádzania väčší zrétel na nich neobrácalo. Teprv v 18. storočí probovali učítelia v temnosti týchto štyrsmyslníkov svetlo božie zapalovať, a konečne i tých blbých a bláznivých duševne liečiť a k známosti božej privádzať. Príčinou k tomu bola predne zúmyslnosť, na koľko by jedon smysel druhým nahradený byť mohol, a či zásady učebné i na týchto ľuďoch pravdivé budú? Potom, ale keď výsledok dosvedčil, že i v takýchto učedníkoch možno aké také svetlo duchovné rozniť, uznala cirkev kresťanská za svoju povinnosť, vyučovať štyrsmyslných a blbých; svetská pak obec podporuje ústavy takéto tým cieľom, aby i z týchto ľudí vychovala užitočných občanov, ktorí by si sami svojou prácou výživu hľadali.

Teraz v každej takmer krajine sú ústavy pre slepých, pre hluchonemých, málo kde pre blbých, — blázince pak sú viac pre bezpečnosť, nežli z milosrdenstva, — len v Švajciarsku, Belgii a Bavorsku cirkev pečuje i o bláznov.

V Uhorsku máme krajinský ústav pre hluchonemých vo Vacove, pre slepých v Pešti. Ale ústavy tieto nestačia všetkých slepých a hluchonemých prijímať. Ľud slovenský od prírody nad iných milosrdnejší opatruje vďačne slepcov, hluchonemých a blbých, ba aj s pohnutými na rozum milosrdne zachádza. Preto i ja za potrebné uznávam, na krátce opísať milosrdnú učbu, aby kdekoľvek sa zjaví taký pád, že by dieťa osleplo, ohluchlo, bibým zostalo, učitel vedel, čo má robiť a k potešeniu samým rodičom naučenie dať, ako ho doma opatrovať, a keď príjde do školy, ako ho medzi a spolu s inými vyučovať.

Ešte k milosrdenstvu útočíte berú sirotu, chudobní, a mladí hriešnici. Sirotských ústavov máme dost po Slovensku, ale všetko nedostatočné, lebo mnoho sirot potuluje sa bez opatery, a ešte viac chudobných detí rastne divo, k nemravnosti. Skvostné sirotince a chudobince, aké po veľkých mestách s mnohým nákladom vidíme, neprospejú tolko, ako by prospel *milosrdný duch v národe*, ktorýby do zvyku uviedol, aby každý vzdelanejší dom vzal k sebe jednu alebo dve sirotu, alebo chudobné deti a opatroval ich ako svoje. Pravda že k tomu treba ducha kresťanského milosrdenstva vzbudiť v matkách čeladných: ale i to sa dá, len sa prichyťme a v trpezlivosti donášajme užitek staraký do kráľovstva božieho. Bez takého zohudenia celonárodného zostanú všetky milosrdné ústavy: „opus operatum;“ a úbohým sirotám, chuderám nebude otvoreno srdce *milujúcich*, ale len *platiacich* kresťanov.

Mladí hriešnici a vôbec pokazená mládež potrebuje tiež zvláštne ústavy nápravné, ktoré by sme *kazárňami* menovať mohli, žeby totiž

hriechy kazili. Ale tak sa zdá, že predčasné hriechy tieto vznikajú len tam, kde niet srdca milujúcej matky, otca, niet prísnej spoločnosti mravnej, niet práce a myšlienky ducha zachvacujúcej, a preto hriešnikov týchto nie tak zkaženými, ako zanedbanými a zbujnelými nazvať treba. Povzbudzovať, k práci viesť, osvecovať ich máme, a laskavým s nimi obcovaním ducha v nich kriesiť. I oni teda potrebujú milosrdný ústav, čili *cvik* (Stift), kdeby v dobrom cvičení boli.

§ 124.

Slepý.

Roku 1728 v Londíne lekár Chesselden sňal belmo 13-ročnému chlapcovi, ktorý bol od narodenia slepým. Tomuto zdalo sa, že všetky predmety dotýkajú sa jeho oka, a len keď sa makeňím presvedčil, že predmety sú vzdialené od oka, počal si ich tak vzdialeno predstavovať; ale i vtedy ešte videl ich ako na jednej ploche pokladené, a nemohol rozoznať malovaný obraz od skutočného predmetu, tak tiež nemohol rozoznať zvieratá, ktoré sú sebe podobné a farby červená, zelená atď. zdaly sa mu skutočnými blatnými škvrnami. Len po dlhom zskúmaní a rozmyšľaní naučil sa vidieť, ako iní ľudia vidia, predmety jeden za druhým a priestor pred i za nimi. Z toho nasleduje, že čo slepý okom vidieť nemôže, to hmatom omakať, o jeho forme, veľkosti a vzdialenosti presvedčiť sa musí, aby si aké také názory o predmetoch nadobudnul.

Ale pri všelikej snahe našej, nikdy mu neznázorníme farby a zrkové pomery, lebo to omakať nemožno, to musí vidieť. A preto tí, čo po šiestom roku veku svojho oslepli, a už názory hotové odnesli do svojej temnosti, všetko snadnejšie chápu. Ba hovoria slepci, že oni vo dne na slnci celým telom cíta svetlo, a z toho zatvárame, že ani slepota nebyva rovnaká veľiká; ale k vznešeným názorom našim, aké o krásé viditeľnej máme, slepca nikdy nepovzneseme.

Prvý teda náhradný smysel slepému je *hmat druhý sluch*.

Nektóri sa domnievali, že čo príroda odňala na zraku, to nahradí na hmatu a sluchu. Ale zkušenost dosvedčila, že len stála pozornosť a bedlivé cvičenie dáva slepému ostrosť sluchu, hmatu a iných smyslov. Po blasu, a chodu poznáme i my vidomí známelo, slepý ale i ohmataním ruky, tváre pozná príchodzieho.

Pre vzdelanosť a osvetu duševnú je u neho jediný smysel *sluch*, on teda slyší a rozumie rečiam našim, a čo okom nemôže, to prijíma uchom, a tak je spôsobilý, v obyčajnej škole s inými

dietkami sa učiť, len na jedno upozorniť musíme, že čo učiteľ dietkam z ďaleka ukazuje, to slepému má dať omakať.

Obširné pojednávanie o chove a učbe slepých maloby v osobitnom spisu vydano byť, my len nektoré narády pripomenieme, ako v domácnosti so slepým deckom zachádzať, a jako ho v pospolitej škole spolu s inými vyučovať.

Malé dieta, ak náhle zbadáme, že je temné, ako ľud náš slepého nazýva, už v prvom roku zabávajme hmatom a sluchom, t. j. dávajúc mu rozličné drevčá, kostky, a také veci, ktoré bez úrazu makáť, prekladať, oblizovať a s nimi sa hrať môže, a k tomu pripravujeme sa mu z blízka i z ďaleka, aby čo zrakom poznať nemôže, aspon sluchom pochytilo. I tichunký spev a hudba budí v ňom príjemný cit, — len varujme sa od nariekania nad ním, aby veselost jeho neobrátla sa v nejasný žiaľ.

Od druhého roku počnúc učme ho poznávať svoje vlastné údy ruky, nohy, oči, uši atď. ako aj predmety v izbe, ktoré ohmatať môže. Ak náhle počne sa šmikať alebo chodiť, pustme ho, nech svoje sily sprobuje, pozorujúc pri tom, aby si neublížilo, a cvičiac ho i ruky, i nohy v primeraných pohyboch, i šmak a čuch v neškodných pocitoch. Menovite cvičme ho, aby sa samo umývalo, obliekalo, vyzliekalo, a pri domácich prácach nám pomáhalo, aby tak podľa príkazu Hospodinova, „v potu tváre svojej svoj chlieb jedlo,“ lebo radosť má i slepé dieta, keď môže spoločnosti užitočným byť. U Slovákov a Srbov akosi do obyčaja prešlo, slepcov v hudbe a zpeve vycvičiť, aby vodení po domoch zpievali, hudli a tak svoju výživeň sberali: asnaď v tom ducha vešého domnievali sa hľadať, lebo zpomínajú sa i slepí veštcí a veštice. Ale náhľad ten je krivý, vsak i slepec pracovať môže, a príklady svedčia o mnohých výtečných majstroch remeselníckych, ktorí vzdor slepoty svojej s prospechom pracovali a remeslo vedli. Tak menovite v Štiavnici bol slepý fajkár, inde zase slepý stolár atď. Pre slepca je opravdovým dobrodiním, keď ho hneď od malička vedeme k užitočnej práci, ktorou ako samostatný bude si môcť zahľadať svoj každodenný chlieb. K takýmto užitočným prácam zo zkušenosti počítame:

1. pre ženy *priast* lan, konope, vlnu a bavlnu, presukovanie cverien — všetko to buďto na kuželi alebo na koliesku.
2. *Pletenie* a *hačkovanie* rozličných, i veľmi útlych vecí.
3. *Tkať stužky* na rozličných krosienkach.

4. Plietť kapce zo stužok plátených alebo súkených, taktiež pokrovce.

5. Zo *slamy* plietť uteradlá pred dvere, vohany a úle pre včely.

6. Z *trstiny* plietť dýkyne a rohože.

7. Z *prútov vrbových* plietť rozličné koše, košiare a košiny.

8. Z *dreva* točiť a všetky stolárske práce konať.

9. Z *remena* biče, boty a črievice — tak ako vidomý švec.

10. *Povrazníctvo* naučí sa slepec dokonale.

11. Z drvatu retiazky robiť, hrnce drotovať, klietky hotoviť atď., naučí sa slepý snadno; ba aj v hodinárstve dokázali nektorí sbehlí.

Z týchto prác nech vyberú rodičia jednu alebo druhú pre svojho slepého učedníka a hneď od mláďi nech cvičia jeho údy a myseľ v tom, pri čom ovšem potrebná je veľká trpelivosť, aby hmatom pochopil to, čo vidomý zrakom sa naučil.

V siedmom roku môže ísť slepé dieťa do obecnej školy, a spolu s vidomými sa učiť, pri čom učiteľ pozorovať musí, aby čo vidomým pred oči na pozranie dáva, to slepému omakať dal. Rozkladanie slov na složky a zvuky, pochopí slepé dieťa snadno: aby ale aj písmeny poznalo a čítať sa naučilo, dajme mu do ruky písmeny vyduté, aby ich formu hmatom poznalo. Tým cieľom vypíňajme na tvrdý kartový papier písmeny ihľou, alebo — rozdrvme kriedu na drobnú múčku, smiešajme ju s gummou vo vode rozpustenou na riedku kašu, a do tejto kaši zmáčajme hrubé pero, a tak písmo pre počiatocníkuv na kartový, pre sbehlých na obecný papier. — Keby po prvom písaní nebolo to písmo dost vyduté a cíťedlné, písmo ho druhý raz po tých istých ťahoch, až sa prstom dobre cítiť dá. — Aj tlačiarskou farbou písané a drobnou posýpkou posypané písmo možno slepému hmatom čítať. Krem toho majú po ústavoch celú abecedu do dreviac ihľami vsadenú, tak že sa písmena vedľa písmeny vybíja a celá čítanka pre slepých povstane. — Ešte zpočenúť sluší tlačené písmo s vydutými písmenami pre slepých, kde len sama vydutosť papieru hmatom cítená býva.

Už akým kolvek spôsobom učíme dieťa slepé, ono len veľmi zpozdile učí sa poznávať písmeny, a ešte zpozdilejšie čítať. Ale to nemá znechutiť učiteľa, nech len má trpelivosť, však sa ono doučí, a potom tým väčšiu radosť bude mať z neho, ba celý katechizmus, biblickú históriu a iné čítanky pre slepých zhotovené bude čítať — samo o sebe.

Aj *písať* učia sa slepí a síce buďto pre seba, alebo pre iných. Čo pre seba píše, to musí zase on sám čítať, a preto musí to byť písmenami vybíjanými, k čomu má zvláštny stroj, totiž drevenú tabľu súknom obtiahnutú, na ktorú pripevní blachové pravídko (linonár) a v kasničke v priečinkoch celú abecedu. Na to súkno položí hrubý papier, priloží pravídko, a písmena vedľa písmeny vybija, a také vybíjané písmo i on sám, i iní čítať môžu.

Pre iných píše obyčajné bežné písmo tužkou na papieri, medzi pravidlami z blachu zhotovenými. Pri dostatočnej trpelivosti naučí sa i kriedou na tabľe písať.

Zpíevať učí sa slepý s vidomými v obecnej škole, pri čom zvlášte cvičiť máme ho v jednoblasnom speve, aby sme vycvičili jeho sluch, — lebo nie každý má ostrý sluch, ani čistý príjemný hlas.

Náboženstvu učí sa slepé dieťa tak, ako vidomé, a síce i doma s rodičmi a domácimi nábožné pesne spievajúc, a nábožné modlitby Pánu Bohu v srdci i na ústach prednášajúc, i vo verejnej škole, spolu s vidomými dieťkami biblické deje, katechismus, nábožné piesne a modlitby poslúchajúc, a z pamäti hovoriac. Svetlo slova božieho zaháňa v mnohom ohlade i tmu zrakovú, aspon nahradzuje pôžitky zrakové odhaľovaním mravného svetla a dobroty božej, a budením živšej viery a nadeje v budúci krásny život. Preto dobre robí, kto slepého v nábožnosti vychováva, a iste v nábožnom kresťanskom dome najmenej bude cítiť nedostatok svoj, ba v tichom obcovaní svätých i on zažije mnohé blaženosti, ktoré žiadna svetlá spoločnosť nahradit nemôže.

Cudzie reči naučí sa slepec, práve tak, ako vidomý, a to poslužiť môže mu k výžive, jestli totiž iných vyučovať bude.

Čísloveda nemá pre slepého viac ťažkosti, nežli pre vidomého, lebo ona založená je na *jednostiach*, ktoré slepec práve tak hmatom cíti, jako vidomý. K tomu cieľu dáme mu čítať bôby alebo kocky, alebo iné predmety, a potom učíme ho, aby si to v hlave predstavil. Násobenie a delenie v hlave padne ľahšie, nežli dodávanie a odčítanie. K tomu keď pridáme zlomky, pomery a rozmery, tak sme dosiahli obyčajný cieľ počtovania pre slepých. Nektóri sa domnievali, že každý slepec snadno v hlave ráce, — ale pri mnohých sa to nedosvedčilo. Preto len vtipnejších cvičíme v algebre. Pri každom učení váhu klást musíme na to, aby učedník vedel udať príčinu, prečo tak a nie inak ráce, a pri tom cvičiť ho treba, aby si *zapamätal počty*.

Pri počiatocnom počtovaní s dobrým prospechom potrebujeme *ruskú rátanicu*, t. j. táblu s kolčokami, alebo gulky na drotoch postýkané. Potom ale keď z hlavy dobre rácu, učíme ich i číslicami rátať, pri čom miesto písania krédu, ukladajú už hotové číslice. K tomu zhotuje si každý učiteľ snadno nasledujúci prístroj. Vezme kasničku z dreva, pergamenú alebo blachu, v ktorej ďakolko sto malých priecinkov v radoch zhotoveno je. V desať vrchných riadkoch sú kolčoky s obecnými číslicami, z každej 10 kusov, a sice na kolčok $\frac{5}{4}$ palca vysoký, $\frac{3}{8}$ palca široký a $\frac{5}{8}$ palca hrubý prilepíme číslicu z olova uliatú, alebo z dreva vyrezanú, alebo na pergamenú vypíchanú. Na pravo sú kolčoky so znakmi pridávania, odnímania, násobenia, delenia a rovnice. Ostatné riadky stoja prázdne, daštičkou oddelené. Miesto písania, here slepý tie kolčoky s číslicami, a klade ich do priecinkov, tak ako obyčajne píšeme v desatinnej sústave, a tým spôsobom môže pridávať, odnímať, násobiť, i deliť, pri čom ťažkosť leň v tom leží, aby číslice na pravé miesto zapíchnul. Ešte majú aj iné prístroje k rátaniu, ale pre obecnú školu dost bude i tento jedon, aby znázornil slepému, čo vidomému krédu na táble znázorňuje.

Vôbec upozorňujeme, aby dotedy neprešiel k tomuto prístroju, dokial ucedlník v hlave nerozluštil úlohu, lebo tak zmúti mu pochopy, a nikdy dobre rátať nebude.

Merba čili nauka o priestore dá sa snadno slepému znázorniť. Dajme mu do ruky kus dreva, na pr. kocku, a povedzme mu, že všetko, čo môže do ruky ulapiť, je fyzické teleso, že má svoju dĺžku, hrúbku a šírku. Všetky veci v izbe, i jeho vlastné telo má dĺžku, hrúbku a šírku. Keď mu ale to teleso z ruky vezmeme, na tom mieste zostane prázdny priestor, ktorý sa už nedá preč vziať, a spojený je zo všetkých stran s takým prázdny priestorom. Potom vodme slepého po izbe, aby cítil, ako sa v priestore pohybuje, a keď príjeme k stene, povedzme, žeby sa i stena mohla odstrániť, a on by mohol nekonečne ďaleko napred ísť, ba keby sa mohol v povetrí vznášať, takby ďaleko do nekonečnosti priestorom šiel a nikdy na koniec neprišiel. Ten istý pochop vysvetlíme mu nazad, nabok, hore, dolu, kosom, do kola atď. Tak si utvorí pochop o priestore. Teraz vraťme sa k danému predmetu, dajme mu ho zas do ruky, a učme ho na ňom bod, roh, čiaru, plochu i celinu poznávať. Čiaru znázorníme mu cvernou, alebo tenkým drôtom (v Gmeri hovoria drvat), aby ale uhly a trihrany si znázornil, vypíčajme mu ich na papier. Ba celé sbierky takýchto učebných

prostriedkov z drótu, blachu a dreva predávajú, ktoré i pri vidomých s dobrým prospechom potrebovať možno, na pr. vydané od učiteľa *Knie* vo Vratislave (Oberlehrer Knie in Breslau). 160 figur, medzi nimi 14 i pre guľový trihranomerbu. Jestliby učiteľ tieto prístroje nemal, nech naučí ihlou na papieri vypichávať merické figúry, čo slepému i radosť spôsobí, i vidomým učedníkom k povzbudeniu poslúži.

Zemepis dá sa tiež v obecnej škole znázorniť slepému, ale potrebuje už viac pozornosti od učiteľa. Čo pochopiť môže z merníckeho, prírodopisného a občanského zemepisu púhym opisovaním, v tom niet ťažkosti: aby ale zemevid omakať mohol, vypichajme mu hranice drobnými, vrchy hrubšími, mestá širšími bodmi, rieky gummou napísať môžeme. — Pre zámožnejších kúpiť treba zemegule také, na ktorých sú morá prehlbené, výšiny vyduté, čo i pre vidomých bude dobrým prostriedkom učebným.

Prírodopis má dať omakať a ošmakať čím najviac predmetov, a čo nemožno v prírode, aspon vypchaté a z papiera napodobnené. Pre slepého sú sbierky nevyhnutedne potrebné, lebo on neučí sa z púheho hľadania na svet, ako vidomý, a preto musí v škole makekaním poznávať veci. Zvlášte semiačka a kovy neškodné, ako aj zeliny sú príhodným predmetom učebným. Zo silovedy a priemyslu mnohé kusy naučí sa slepý spolu s vidomými.

Dejepis je pre pamäť a srdce slepého veľmi obživujúci predmet, ale len v hlavných nákresoch, a najlepšie na biblickú históriu natočený. Hlboko však do príčin a následkov dejín uviesť slepého, snádno by ho vytrhlo z jeho okresu a nespokojeným učinilo, lebo jemu chýbi zrak, čoby hlboké dojmy zo srdca odberal. Jestliby ale slepý do hlbokého štúdiu dejín oddať sa chcel, niet žiadnej pochyby, že by v tom prospešne pokračoval a dobrým dejepiscom byť mohol.

Hudba — bola od starodávna jediným umením, v ktorom slepých cvičili, ačkoľvek mnohý k tomu žiadnej schopnosti nemá. Prvým znakom k hudbe je *ostrý sluch*, ktorý sa obyčajne pri cvičení v zpeve dosvedčuje. Jestli sme zbadali, že má ostrý sluch a dobre rozozná hlas od hlasa, nuž dajme ho súkromne cvičiť na nektorom nástroji. Pre chlapcov sú dobré husle, alebo basa, gordonka i flauta, znion a trúba, pre dievčatá harfa, gitara a znion. Aby sa dobre naučil, musí noty poznať, a síce makekaním, a také noty tlačia vo Viedni, Mníchove a Bruchsale. Hudba je pre neho

zábavou, — chyba je však, že obyčajne chudobný slepec chodí po žobraní, kdežto by poctivou prácou mohol živnosť svoju hľadať.

§ 125.

Hluchonemý.

Dieta, ktoré v prvých rokoch života svojho sluch utratilo, nenaučí sa hovoriť, a zostáva *nemé*, a tak spolu i hluché, i nemé, čo v jedno slovo spojené vyslovujeme *hluchonemý*. Nerozumieme tu len čisto *hluchého*, ktorý za mladi slyšal, a hovoriť sa naučil, a tak je *mluvný, a hluchý*, akých mnoho máme, a síce buďto celkom hluchých, alebo len na jedno ucho hluchých, alebo len tvrdoslyšných, ktorým na pomoc zvýšeným hlasom hovorievame, alebo sluchotrubu do ucha klademe. Ani čisto *nemých* tu nerozumieme, ktorí sluch majú zdravý, ale na jazyku prekáža jim na pr. prirodzenosť, alebo porážka atď. Často sa stáva, že z prechladu, alebo následkom nemoci usadí sa chorobná látka do ušných strojov, a tak ohluchne človek. Čo sa do toho času naučil hovoriť, to hovorí i ďalej, a takého možno naučiť mnohému. Ale ktorý hneď v prvom až do piateho roku ohluchnul, ten nevyvíčil svoje mluvostroje a keď aj chce dačo povedať, nepodarí sa mu tak, ako iní hovoria.

Hluchonemý má štyri smysly zdravé a síce: zrak, šmak, páchu a hmat; ba obyčajne i mluvostroje máva vyvinuté, ale ponevadž ich necvičí, preto mn slábnu, a často na pľúcnu nemoc trpí.

Z dejepisu poznamenať sluší, že až po dobu reformácie nič zvláštneho nebolo konáno pre vzdelávanie hluchonemých, akoby oni k ničomu schopnými neboli, menovite v náboženstve, jehož prostriedok je hlavne reč a sluch, zanedbávaní boli. Možná vec, že dialy sa pokusy i v tomto ohľade, ale dejepis o nich mlčí. V 16. storočí Španiel Pedro de Ponka († 1584) učil hluchonemé deti kastiliánskeho konnetabla, naučil písať a proboval ich cvičiť vo vyslovovaní mien; v 17. storočí vystúpil Hollandčan Konrad Aman (1692) so svojím: *Surdus loquens*; v 18. storočí opat de l'Épée v Paríži a Heinike v Lipsku založili ústavy pre hluchonemých, a od tých čias vyučovanie týchto splynulo s obecnou učobou, tak že každý sbehlejší učiteľ aspon v hlavných ťahoch obznámený byť musí so spôsobom, ako s hluchonemým zachádzať. Jedni narádzali zvláštnu posuňkovú reč utvoriť pre hluchonemých, a tým cieľom utvorili *prstovú abecedu*, ba narádzali, aby zvláštne osady

z hluchonemých založené boly, kdeby títo prstovou abecedou sa shovárali. Iní ale usilovali sa hluchonemým prístupnou urobiť obyčajnú reč hlasitú, aby teda oni sami hovorili, a zas z posuňkov hovoriacich, čo títo vravia, rozumeli. A tak povstaly dvojaké školy prstoabecedné a hovoriace. Vo Francúzsku a Anglicku prevahu má prstová abeceda, v Nemecku a na východe hovoriaca škola.

Hluchonemého tak učia hovoriť, že mu dajú omakať na mluvo-strojoch hovoriaceho, ako sa tam trase na pr. gágor, temeno atď., alebo aký dech vychodí z úst pri siplavých a hrdelných spolu-hláskach na predstavenú ruku, alebo ako sa posunujú ústa pri vyslovení niektorej hlásky, ako sa trase jazyk atď., a potom núkajú hluchonemého, aby tiež tak na svojich ústach robil, a predložia mu zrkadlo, aby sám videl, či tak posunuje ústama, ako ten hovoriaci. Na tento spôsob naučí sa vyslovovať jednotlivé hlásky a spoluhlásky, celé slová, ano i celé vety, a z posuňkov, hovoriaceho, zvlášte keď povolne a zreteľne hovorí, vyrozumeje slovám hovoreným. Cvičenie toto je veľmi obťažné i pre učiteľa, ale zvlášte pre učedníka, lebo nadúva celé prsá a napína všetky svaly: ale trpelivosť a pri laskavom zachádzaní vytrvalosť predsa dosahuje cieľa takého, že nemý hovorí, a hovorenému rozumie. Pomáhajú si pri tom tak, že každú vec najprú v prírode ukiažu, aby zrakom porozumel, čo má povedať, a potom učia ho vysloviť, a keď sa podarilo hlas vylúdiť, dajú mu písať to isté slovo a hneď vyslovenie, hneď písanie tak dlho opakujú, na pr. za týždeň, až si úplne osvojil to slovo. Ba aj pozdejšie treba opakovať, aby nezapomnel, ako to má vysloviť. Takým spôsobom učinia mu reč srozumiteľnou, a evičia ho v mluvnických formách, vsklonovaní a časovaní. Keď už reči rozumie, potom všetky predmety učebné mu sdelujú.

Hlavnú váhu položiť musíme na náboženské vzdelanie, aby cit mravnosti, viera a nádeja života večného v ňom zbudená bola, čo sa všetko vykonať dá, keď už slovám rozumieje.

U nás v Uhorsku máme ústav pre hluchonemých vo Vacove na krajinské útraty založený a zdržovaný. Ale nie všetci hluchonemí bývajú tam posielaní, a mnoho ích vyrostá po dedinách bez všeho vyučovania. Preto potrebné by bolo, aby z milosrdenstva a pre odplatu božiu patričný miestny učiteľ vyučoval takéto dietky a usiloval sa rozsvietiť v ích srdci svetlo kráľovstva božieho, a v nábožnosti ích pocvičiť, a spolu učinil z nich užitočných členov spoločnosti ľudskej, ktoríby si svojou prácou živnosť hľadali, spolu cítili, radovali sa s inými, a umeli city a žiale svoje iným sdeliť.

Aby k tomu učiteľ bol schopný, potrebné je, za každú aspon dni v ústave pre hluchonemých prizerať sa na spôsob, akým tam vyučujú, potom hluchonemé dieťa posadí na vyvýšené miesto blízko kathedry tak aby ono i na tvár učiteľovu, i na tvár odpovedajúcich žiakov dívať sa mohlo, teda na pravú, alebo na ľavú ruku tvárou ku všetkým. Keď daktoré plnosmyslové dieťa odpovedať má, nech hore vstane a zdvihnutím ruky dá hluchonemému na známosť, že počína hovoriť. Tento pozerat bude na ústa, a z toho vyberať slová. Deti však musia pridržané byť k tomu, aby jasne, zreteľne a *povolne* vyslovovali, aby tak hluchonemý rozoznať mohol jedon posun tvári od druhého. Krem toho každý den aspon jednú hodinu súkromne ho vyučovať musí. Prirodzená mimika, ako chytenie brady znamená muža, naklonenie hlavy na dľaň znamená spať atď., môže i ďalej slúžiť za prostriedok srozumienia, ale ponevadž ona je nedostatočná vyraziť všetky obraty slova a myšlienky, preto treba hluchonemému *slovo* v známosť uviesť, a síce aby ho i vyslovil, i napísal, i vyslovené na ustach poznal, i napísané prečítal. Keď iní zpievajú, dajme mu dajaké zamestnanie, na pr. písať, kresliť, lebo zpev pre neho nemá zajímavosti, ani verše, však tam len rovnaké koncovky *vidí*, ale čarovný hlas, akoby žblunkot rýmu a rythmu neslyší.

Takéto vyučovanie s plnosmyslovými bude aspon akou takou náhradou ústavy, a kólko tolko pomôže nešťastnému, a spolu naučí ho poriadnemu obcovaniu s inými, a plnosmyslových naučí slušne a bratrsky zachádzať s ním.

§ 126.

B l b ý.

Slabé, nedúživé deti upadajú často do takej otupelosti, že očima nevidia, ušima neslyšia krem jedla a nápoja tak rečeno nič, alebo aspon veľmi málo, že ích nezanima ani krása prírody, ani pamätnosť dejov, ani žiadna myšlienka, a vôbec nemožno z nich žiadneho ducha vyvábif. Lud obecný nazýva ích rozličnými menami, ktoré budto poverčivosť, alebo potupu v sebe obsahujú. Obecným by sme ích mohli nazvať menom *blb* alebo *hlup*, blbý, hlúpy. Jestli je s tým spojená pažravosť a chudosť, nazývajú ho *premien*, akoby ho totiž zlí duchovia boli premenili. Nemci to nazývajú *Kretin*.

Na Slovensku, málo takýchto *blbov* sa zjavuje, lebo ačkólvek nemiernosť v opojných nápojoch nevyhnutne za sebou ťahať musí

ohlúpenie potomstva, predsa nezjavila sa táto nemoc u ľudu nášho v takom počte, ako sme sa obávali. Príčina toho môže byť v kme-
novej sile národa slovenského, v zdravom kraji, v ustavičnej práci,
a nadovšetko že takíto nedúživci v mladom veku umierajú. Na
Alpách švajciarských zjavujú sa častejšie takíto kretini, áno aj po
Slovensku obyčajne zakrpatelých blbov vidáme tam, kde sú bane
na olovo, a od takejto olovenej vody rosnú gogole, a otupené zo-
stávajú smysly. Medzitým možná vec, že to už v samom rode leží
náchylnosť k takýmto neduhom.

V Nemecku obrátili zretel lekári a nábožní kresťania na ta-
kéto nepodarené deti, a dnes už celé ústavy pre nich pracujú, aby
do tak polomrtvého teliva vstúpili aspon akú takú iskru slova
božieho. Tým cieľom lieča najprú ich telo skrze čistotu, časté
kúpanie, prechádzanie na čerstvom povetrí, preobliekanie čistých
šiat, a prísny poriadok v jedení a pití, — lebo takíto blbi oby-
čajne pažraví a nenasytní bývajú. Dávajú jim aj lieky povzbudzu-
júce, na pr. dakolko kvapiek starého vína, alebo iného nápoja.

V duchovnom ohľade povzbudzujú ho, aby poriadne hovoril
a na otázku rozumne odpovedal; aby rozoznával predmet od pred-
metu, hlas od hlasu na pr. zvonenie od hrmenia, a keď sa podarí
poznávanie a rozoznávanie v ňom zobudiť, už je počiatok urobený
k duchovnému životu.

Pri tom nevyslovná trpelivosť požaduje sa od učiteľa. Po-
stavíš blba k táble, vtisneš mu kriedu do ruky, aby napísal čiaru,
on ako mrtvý stojí, kriedu pustí na zem, a nedbá na tvoje slová,
— vtedy mu zas vtisneš kriedu do ruky, a jeho rukou píšeš.
A jestli po rokoch zobudíš s ňom chuť k písaniu, tak si v mrtvole
zobudil život.

Ešte najmocnejšie pôsobí na takýchto slabúchov spev a hudba.
Ú nás niet podobného ústavu, a jestli kde blb takýto žije, opatrujú
ho v kresťanskej trpelivosti. Učiteľ z milosrdenstva má sa ujať
tejto trudnej práce, aby i túto dušu získal pre Krista, a zobudil
v nej vieru a mravnosť. Akých prostriedkov pri tom chápať sa
má, nech vyhladá v inojazyčných spisoch, — my na teraz ani pole
učebné pre zdravých všestranne prepracovať, a patričné spisy vy-
dať nevládzeme.

Pri tejto však príležitosti jednu veľmi dôležitú vec zpomenuť
musíme, a síce tak rečených *planých žiakov*, ktorí tiež takúto milo-
srdnú učbu potrebujú. Nie každé dieťa dospeje v 6. roku života
svojho k takej schopnosti, aby s inými riadne chápať a učiť sa mohlo,

a síce jedno pre telesnú slabosť, iné pre telesnú bujnosc, jedno pre opilstvo a výstupky rodičov, iné pre otravu už v útlom veku v opojných nápojoch do seba vpitú, jedno pre zanedbanosť a prílišnú maznavosť, iné pre prívrácnú preprúženosť modzgu, menovite jestli ho hneď od kolisky dvom rečiam učili. Vo všetkých týchto pádoch má učiteľ pred sebou *oslabené dieta*, ktoré chápať a riadne myslieť nemôže. I na toto má obrátiť milosrdnú učbu, t. j. pre odplatu božiu láskou a vlúdnosťou posilňovať a osvecovať ho, aby zmocnelo na úslní slova božieho. Pri tom pomneť má, že často zo slabých učedníkov mocní a vtípní mužovia vyrostnúli, a jetli by slabosť tá i pres celý život trvať mala, že pri bujnej ruži krásne kvitne a príjemne vonia útla fialôčka. A takýchto slabých, ale mravných a nábožných ľudí za takéto útle fialôčky v kráľovstve Kristovom uznať a uctiť kto by nám zabránil?

V elementárnych školách majú trpelivosť i s takýmito slabúchmi, ačkoľvek už ani tam nechýbia titule: trup, hlupák, darebák atď. Ale keď žiak takýto príjde do strednej školy a nevládze filozofické pochopy mluvnícké, dôkazy číslovecké, sústavy prírodovedecké atď. chápať, alebo vlastne nevládze svoju driemajúcu známost vysloviť, vtedy už niet trpelivosti s ním, musí triedu opakovať, a hatený býva v behu učebnom. Pre takýchto jedni narádzali osobitné ústavy pod menom „pre slabých“; ale žiaden rodič nechce mať syna slabúcha, ani syn nechce takýto titul. Preto chodia z jednej školy do druhej, ako s nemocným, hladajúc, kdeby ho uzdravili. Často súkromný korrepetitor posilní a povzbudí slabého. Ešte by najlepšie byly „voľné prednášky“ pre takýchto, žeby totiž učili sa, čomu chcú, a evičili sa, v čom chcú. Dakedy najvtípnejšie hlavy ukryté sú medzi týmito „darebák“mi, a súkromným studovaním prevýšia všetkých súvekých.

Pre učiteľa i v tomto ohlade nech bude smerodajným *života obecného ideál*, totiž kráľovstvo božie, kde zdraví, nemocní, mocní, slabí, učení, neučení, vznešení, nížki v uprimnej lásce a spravodlnosti spolu pracujú ku sláve božej; slabí hľadajú posilu a ochranu u silných, bohatí upomínaní bývajú chudobou na pokoru pred Bohom, a dobročinnosť, ku spolubižným atď. Nech on všetkých žiakov jednakou láskou otcovskou miluje, a každého, kto čisté srdce, nábožnú myseľ a spravodlnosť dosvedčuje, uctí a rovnak cení, pre učenie nikoho nevychvaluje, vtípnejších napomína k vyučovaniu slabších, slabším pak prístupnou činí samú nauku, a síce skrze časté názorné a vznikové učenie, skrze otazovanie a rectovanie, —

a konečne keď by daktorý úplne nebol schopným k niektorej nauke, nech ho z nej nevytvára, ale poslúchať mu dovoľí, — však on nezná, kedy myseľ zatemnená vyjasní sa a krásne zakvitne. Skrze takéto spoločné cvičenie predčasné hlavy zadržané budú od pýchy a predčasnej bedzgavosti.

O B S A H.

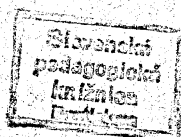
II. Diel. — Učboveda.

	Stránka
1. Obsah	1
HLAVA I.	
Príprava učedníka, aby sa rád učil.	
Význam učenia	2
Cieľ vyučovania	3
Učebné zásady z povahy samého učedníka vzaté	4
Poriadok školský	13
Školské pokuty	24
Oddychy a zábavy	31
Revnivosť	37
Vzájomná učba	42
Takt	52
Presviedčanie jako príprava učedníka	55
HLAVA II.	
Príprava predmetu, aby ho učedník rád prijímal.	
V čom záleží príprava predmetu?	58
Zásady z povahy samého predmetu	61
Ktorým naukám má sa učiť učedník? čili rozvrh učebných predmetov	79
Miera známostí	83
HLAVA III.	
Príprava samého učiteľa, aby umel dobre učiť.	
Zásady z povahy samého učiteľa	88
Jaký má byť učiteľ, alebo čo sa vyžadáva k spôsobilosti učiteľskej	97
Či môže i žena úrad učiteľský verejný zastávať?	104
Vek, letora, hodnosť a plat učiteľov	107
Seminarista a pomocný učiteľ	112
Učiteľ v úrade	115

HLAVA IV.

Príprava prostriedkov, aby vždy odpovedaly zámeru.

Ktoré sú prostriedky učebné?	120
Slovo ako prostriedok učebný	122
Slyšanie a poslušnosť ako prostriedok učebný	124
Ukazovanie a pozor, ako učebné prostriedky	125
Rozumovanie zo strany učiteľa a rozumenie zo strany učedníka	127
Zkúmanie, zkúšanie a odpoveď ako prostriedok	128
Rozkaz a samouka, ako prostriedky	130
Doučanie a opätovanie ako učebné prostriedky	132
Presvedčovanie a viera ako prostriedok učebný	133
Zobudenie chuti k učeniu pri malých deťoch, ako zvláštny prostriedok	134
Verejná škola ako prostriedok učebný	136
Úloha jednotlivých škôl	140
Návrh o sriadení stredných škôl	148
I. Spoločné učebné predmety	149
II. Osobitné predmety	166
III. Návrh idealnej strednej školy	169
a) Návrh sedliackej akadémie čili hospodárskej školy pre 11—13 ročných žiakov	170
b) Návrh gymnásialno- realno-hospodárskej strednej školy	172
Internát a externát	182
Nútenie do školy (Schulzwang)	184
Triedy ako prostriedok učebný	185
Sústava triedna a odborná	187
Rozvrh predmetov na triedy	188
Rozvrh hodín	190
O meštánskych a opätovacích školách	202
Školská zahrada	207
Školské pomôcky a náčinie	209
Harmonia medzi učiteľmi a vrchnosťou	210
Milosrdná učba	212
Slepý	214
Hluchonemý	220
Blbý	222

P